

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXI. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LAMPL ZSUZSANNA

A 2018-as szlovákiai magyar identitáskutatás elsődleges eredményei 3

MURÁNYI VERONIKA

Újraírt tér-képek 1. A bősi vízerőmű és az „Új-Duna” a helyiek
szemszögéből 27

L. JUHÁSZ ILONA

Szent Cirill és Metód szobra Komáromban 67

EDUARD NIŽŇANSKÝ–DENISA NEŠŤÁKOVÁ

Az antiszemitizmus politikája Szlovákiában és a Svéd Királyság
intervenciói 1942–1944/45 között a szlovákiai zsidók érdekében 91

JAKAB JUDIT

Roma oktatási helyzetkép egy vidéki térségben 115

TÓTH MIHÁLY

Nyelvkérdés Ukrajnában: jogi vagy politikai kategória? 127

Közlemények

KUBASSEK JÁNOS

A Magas-Tátra jeles természetvizsgálói 143

Konferencia

VATAŠČIN PÉTER

A vajdasági magyarok eszme- és politikatörténete (1945–1989) 151

Könyvek

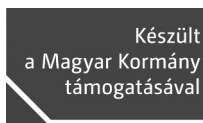
Simon Attila (szerk.): Csak álltunk és sírtunk. Az első bécsi döntés napjai a kortársak szemével (<i>Godzsák Attila</i>)	155
Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VIII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve (<i>Mészáros Veronika</i>)	157
Soros Tivadar: Túlélni. Álarcban. Nácivilág Magyarországon, Szibériai Robinsonok (<i>Polgár Anikó</i>)	160
Király István: Napló 1956–1989 (<i>Csehy Zoltán</i>)	163
Kosztolányi Ádám: Keserű nevetés. Összegyűjtött írások (<i>Csanda Gábor</i>)	166
Zsolt Horbulák: Regionálne hospodárske dejiny Slovenska (<i>Zilizi Kristóf</i>)	169
Sanja Zlatanović: Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova (<i>Vataščin Péter</i>)	170

Köszöntő

Végh László hetvenéves	173
------------------------------	-----

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2019. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2019 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

LAMPL ZSUZSANNA

A 2018-as szlovákiai magyar identitáskutatás elsődleges eredményei

ZSUZSANNA LAMPL

Primary Results of the 2018 Research of Identity of Hungarians in Slovakia

Keywords: survey, Hungarians in Slovakia, Hungarian identity, some aspects of quality of life, political orientation, univariate analysis

1. A kutatás és a minta

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlege és a budapesti Nemzetpolitikai Kutatóintézet 2018 júniusában kérdőíves felmérést végzett Dél-Szlovákia 16 járásában összesen 120 településen, valamint Pozsonyban és Kassán. A mintát 800 felnőtt szlovákiai magyar alkotta. A kvótás mintavétel nem, korcsoport, iskolai végzettség és a lakhely településtípusa, valamint a dél-szlovákiai vegyes lakosságú járások magyar nemzetiségű lakosságának járásonkénti részaránya szempontjából reprezentatív.

A minta 47,2%-át férfiak, 52,8%-át nők alkották. Korcsoportok tekintetében a korábbi felmérésekkel való összehasonlíthatóság kedvéért három korcsoport képezte a mintavétel alapját: a 18–34 évesek (27,4%), a 35–55 évesek (39,3%) és az 55 év felettiek (33,3%). Iskolai végzettség szerint az alapiskolai végzettségűek a válaszadók 22%-át, az érettségivel nem rendelkező középiskolát végzettek 28%-ot, az érettségizettek 34%-ot, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 16%-ot tettek ki. A lakhely típusa szerint a megkérdezettek 38%-a városon, 62%-uk falun él.

A felmérés elsődleges célja az általunk hosszú távon kutatott nemzeti értékrend és nemzeti identitás korábbi időszakokhoz képesti alakulása, valamint az ezt befolyásoló legfontosabb háttértényezők és hatásuk nyomon követése volt.

A továbbiakban bevezetőképpen röviden ismertetjük a válaszadók életkörülményei, életminőségük és életérzéseik némely szubjektív mutatóit, majd pedig aktuális közéleti viszonyulásait jellemezzük. Ezt követően a nemzeti értékrendre, nemzeti identitásra és a szlovákiai magyar léttel kapcsolatos véleményekre vonatkozó kérdéskör, valamint a nyelvhasználat és az iskolaválasztás elsődleges eredményeiből ismertetjük a legfontosabbakat.

A dolgozat célja az elődleges eredmények bemutatása, hogy ezek forrásadatként mások számára is mielőbb elérhetőek és felhasználhatók legyenek. Ahol nincs másképp feltüntetve, az eredmények százalékban értendők.

2. Életkörülmények, életminőség, életérzés

Az életminőség egyik alaptényezője az *egészségi állapot*. A válaszadók szubjektív egészségi állapota nem az objektív orvosi eszközökkel mért egészségi állapot, hanem az, amit saját maguk érzékelnek. Ezek szerint 75%-uk egészségesnek tartja magát, ebből 31% már régóta nem volt beteg, 44% pedig évente egyszer-kétszer megbetegszik. A megkérdezettek 8%-a gyakran betegeskedik, de nincs semmi komolyabb baja, 11%-uk állandó kezelés alatt áll, 5% pedig rokkantnyugdíjas.

Korábbi felméréseinkben az életmód problémakörön belül már többször is foglalkoztunk az egészségvédő és egészségkárosító tényezőkkel. Helyszűke miatt ezúttal ezeknek csak néhány mutatója került be a kérdőívbe, konkrétan néhány kérdés az étkezésről, a sportolásról, és a dohányzásról. Az étkezéssel kapcsolatban kedvezőnek mondható, hogy a többség (80%) rendszeresen étkezik, vagyis naponta háromszor – reggelit, ebédet, vacsorát (56%), vagy naponta ötször (24%), megtoldva az előbbi étrendet a tízóráival és az uzsonnával. A legtöbben és leggyakrabban magyar (84% gyakran, 15% néha), majd szlovák ételeket (37% gyakran, 57% néha) fogyasztanak. A harmadik legkedveltebb az olasz konyha (15% fogyasztja gyakran, 60% néha). Az egészségtelennek tartott „gyors” ételeket (McDonald’s és hasonló) 5% fogyasztja gyakran, 48% néha, 48% soha.

A *szabadidő* eltöltésének leggyakoribb módját a családi programok alkotják, mégpedig az aktív társas programok, mint például a közös kirándulás, közös főzés, beszélgetések. Ezeket 30,4% említette. Ezután az olyan kulturális tevékenységek következnek, mint az olvasás, filmek nézése, zenehallgatás (21,4%), majd a barátokkal való találkozás és szórakozás (18,5%), valamilyen kedvenc hobbi űzése (13%), végezetül pedig a sportolás (4,6%). A válaszadók 12%-a jelezte, hogy nem nagyon van szabadideje, amit magára fordíthatna.

Azt, hogy a *sportolás* nem tartozik a gyakori tevékenységek közé, nemcsak a szabadidő-tevékenységekben való alacsony, alig 5 százalékos részesedése mutatja, hanem egy külön erre irányuló kérdés válaszmegoszlásai is jelzik. Arra a kérdésre ugyanis, hogy szokott-e szabadidejében sportolni, 5% válaszolta, hogy naponta, 15% legalább háromszor hetente, 49% elvétve, 31% pedig soha. Az „elvétve” – tehát ritkábban, mint három alkalommal hetente – is kevés, mert a WHO szerint legalább heti háromszor 30 percet kell mozogni. Vagyis a szlovákiai magyarok 80 százaléka kevesebbet mozog a kelleténél. Viszont 30% dohányzik (az uniós átlag 28%), ebből 15% folyton vagy gyakran.

A *társas kapcsolatok* életminőséget befolyásoló hatása közismert. A legintimebb kapcsolatok, vagyis a család tekintetében a válaszadók többsége (64%) állandó partnerkapcsolatban él, zömmel házasságban (54%), a többiek élettársi viszonyban (10%). 23%-uk nőtlen/hajadon, csaknem minden tizedik elvált, 4%-uk özvegy. A megkérdezettek 71%-nak van gyermeke, 31%-nak van unokája.

A társas kapcsolatok minőségének egyik megnyilvánulása, hogy van-e olyan ember, akire minden élethelyzetben támaszkodhatunk. A megkérdezettek 86%-a rendelkezik ilyen emberekkel, ebből 47% válaszolta, hogy több ilyen ember is van, 39% pedig egy ilyen emberről tud. Van azonban a válaszadók 14%-a, akik többsége nem mindig érzékeli ezt a társas támogatást, és vannak olyanok is (1,3%), akiknek senkijük sincs, akire támaszkodhatnának. Itt említeném a transzcendens kapcsolatokat, vagyis a vallásosságot is. A válaszadók csaknem 90%-a tagja valamilyen felekezetnek: többségük római katolikus (65%), majd 20,2% református, 2,7% evangélikus, 0,6% görögkatolikus, 0,5% egyéb vallású. 11%-uk felekezet nélküli. Függetlenül attól, hogy szokott-e templomba járni, 80,4% vallásos embernek tartja magát, 11% nem vallásosnak, 3% meggyőződéses ateistának, 3,3% pedig keresőnek. A vallásosak közül azok vannak többségben, akik a maguk módján vallásosnak tartják magukat (48%). Az egyház tanítása szerint vallásos embernek 32,4% tartja magát.

Az életminőség további fontos mutatója a *munka*, és minden, ami hozzá kötődik. A válaszadók 69%-a dolgozik, 31%-nak nincs munkahelye. Foglalkozási státusz szerint minden második válaszadó alkalmazott: 28,7%-uk a magánszféra, 21,9%-uk a közszféra alkalmazottja. 12,7% vállalkozó, 7,3% diák, 3,9% munkanélküli. A megkérdezettek 20%-a nyugdíjas. 1,8% anyaságin van, 0,6% beteg családtagról gondoskodik, 0,4% pedig háztartásbeli. Azok közül, akik rendelkeznek munkahellyel, a többség beosztottként dolgozik (72%). A csúcsvezetők részaránya 9%, a középvezetőké 10%, a csoportvezetőké 9%.

Hogyan viszonyulnak a jelenlegi munkájukhoz? A válaszadók csaknem kétharmadát (64,2%) kielégíti ez a munka, bár egy részüket más területek, új lehetőségek is izgatják (39,7%), és vannak olyanok is, akik ennél a munkánál többre hivatottnak érzik magukat (24,5%). A megkérdezettek további 27,4%-a azt válaszolta, hogy a munkája egyben a hobbija. Csaknem 9% viszont nem tud elhelyezkedni, vagy azért, mert semiféle munkát nem talál (4,7%), vagy pedig azért, mert nem talál a végzettségének és a képességeinek megfelelő munkát (4%).

Az életminőség következő mutatója az *anyagilag helyzet*. Ezúttal nem az objektív mutatókat (jövedelem, anyagi javak birtoklása stb.) firtattuk, hanem az anyagi helyzet szubjektív megítélésére voltunk kíváncsiak. Arra a kérdésre, hogy milyenek a család anyagi kilátásai, a válaszadók csaknem háromnegyede (73,2%) pozitívan nyilatkozott, mégpedig változatlanul jónak (32,7%) illetve biztatónak (40,5%) tartva a család anyagi helyzetét. Ezzel szemben 17,2% változatlanul rossznak (15,2%) vagy riasztónak (2%) érzékeli. A kérdésre csaknem minden tizedik nem tudott válaszolni. Ha ezeket leszámítjuk, akkor a család anyagi kilátásait 81% pozitívnak értékeli, 19% pedig változatlanul rossznak vagy riasztónak tartja.

A *jövőre vonatkozó tervek* feltérképezésére szolgált az a kérdés, hogy milyen elképzelését szeretné megvalósítani az elkövetkező öt évben. Adott volt nyolc válaszlehetőség, és közülük egyszerre többet is lehetett karikázni. Ezzel a lehetőséggel csaknem minden negyedik megkérdezett élt, azonban a többség (76%) csak egyetlen választ adott, vagyis legfőképpen a következő egy-egy terv megvalósítására koncentrált: 15% autót, 14% lakást szeretne venni, 10% megfelelőbb munkahelyet találni, 5% családot alapítani, további 5-5% tanulni/szakmát szerezni, illetve vállalkozni, 3% pedig munkát szerezni. Figyelemre méltó azonban, hogy a legtöbben (19%) elsőként nem a saját sze-

mélyükre vonatkozó tervet dédelgetnek, hanem valamilyen módon a köz érdekében szeretnének tevékenykedni.

Visszatérve azokhoz, akik egyszerre több választ karikáztak (különböző, kettes, hármas és négyes kombinációkat jelöltek meg), a legtöbben (13%) a lakáshelyzet megoldásához társították egyéb terveiket. Összegezve a jövőre vonatkozó tervekről szóló valamennyi kombinációt elmondhatjuk, hogy a három legfontosabb a lakáshelyzet megoldása (27%-nál jelenik meg egyetlen vagy elsődleges tervként), a köz érdekében való tevékenykedés (25%) és az autótvásárlás (23%). Gyakorisági sorrendben a további tervek a következők: 15% családalapítás, 13% jobb munkahely, 12% tanulni szeretne/szakkmat szerezne, 10% munkát találni, 8% pedig vállalkozni.

Az élet különböző területeivel való elégedettség oka is, következménye is az életminőségnek. Felsoroltunk 12 területet, majd arra kértük a válaszadókat, hogy ötfokú skálán értékeljék, az előző évben, azaz 2017-ben mennyire voltak elégedettek ezekkel a területekkel. Az eredményekből több dolog is kiderül (1. táblázat). Először: a megkérdezettek 84%-a összességében elégedett az életével, ebből 36% nagyon elégedett, 48% pedig elégedett. Továbbá az értékelt 12 terület közül 10 esetében az elégedettek vannak többségben (értendők ez alatt összesítve a „nagyon elégedettek” és az „elégedettek”), mégpedig 56 és 91% között mozog az arányuk. Ha az összesített elégedettséget nézzük, akkor a barátaikkal (91%), házastársukkal/élettársukkal (89%) és a családi életükkel (87%) a legelégedettebbek. Ha viszont csak azt nézzük, hogy mely területekkel nagyon elégedettek, akkor első helyen a házastárs/élettárs van (65%), majd a családi élet (53%), a lakáshelyzet (46%) és a barátok, ismerősök (45%). A munkával és a lakáshelyzettel kapcsolatos nagymértékű elégedettség összhangban van mindazzal, amit a többi kérdésre adott válaszból már megtudhattunk, vagyis azzal, hogy a többség számára hobbi vagy legalábbis kielégítő a munkája, de van egy kisebb csoport, amely munkát keres vagy megfelelőbb munkát szeretne, akárcsak az is, hogy a többség elégedett a lakáshelyzetével, de vannak, akiknek a lakáshelyzet megoldása az elsődleges jövőbeli tervük.

A felsorolt 12 terület közül a kereset az a terület, amellyel a megkérdezettek fele elégedett (14% nagyon elégedett, 37% elégedett), másik fele elégedetlen. Azonban a legkevésbé a társadalmi befolyásukkal elégedettek (összesen 43%, ebből 10% nagyon elégedett, 33% elégedett). Vagyis a megkérdezettek a már felsoroltakon kívül a munkahelyen elért sikereikkel, a másoktól kapott elismeréssel, az anyagi helyzetükkel és a keresetükkel is elégedettebbek, mint a társadalmi befolyásukkal. Ami azért is érdekes, mert általában véve azt tapasztalhatjuk, hogy az emberek az anyagi helyzetükre és a keresetükre panaszkodnak a legtöbbit. Ezúttal mégis a társadalomra gyakorolt befolyás az, amit a legjobban hiányolnak.

Az élet következő fontos színterével, a *lakhellyel* kapcsolatban az derült ki, hogy a válaszadók 86%-a élete következő szakaszában nem szeretné megváltoztatni. Ott szeretnének élni, ahol most élnek, főleg azért, mert ott születtek (51%), másrészt pedig azért, mert jól érzik ott magukat (35%). Ez is nagyfokú elégedettséget tükröz, bár velük szemben ezúttal is megjelenik 14%, aki valószínűleg nem teljesen elégedett a lakhelyével, ugyanis szeretne elköltözni: 5% más faluban, illetve falun, 3% más városban, illetve városban szeretne élni. 6% más országba szeretne költözni.

1. táblázat. Tavaly mennyire volt elégedett a következőkkel? (%)

	Nagyon elégedett	Elégedett	Elégedettek összesen
Házastárs/élettárs	65	24	89
Családi élet	53	34	87
Barátok, ismerősök	45	46	91
Lakáshelyzet	46	39	85
Szabadidő eltöltése	36	45	81
Munka	37	41	78
Munkasikerek	33	42	75
Elismerés	18	42	60
Anyagi helyzet	13	43	56
Társadalmi befolyás	10	33	43
Kereset	14	37	51
Egészen véve az élet	36	48	84

Az utolsó életminőségre vonatkozó kérdés az volt, hogy ha visszatekint az eddigi életére, milyennek látja. A kapott válaszok újfent alátámasztják a fentebb leírtakat: 89% elégedett az életével, ebből 34% teljes mértékben, 55% pedig túlnyomórészt elégedett. Az elégedetlenség a megkérdezettek 11%-ára jellemző, ebből 10% inkább elégedetlen, 1% pedig nagyon elégedetlen az életével.

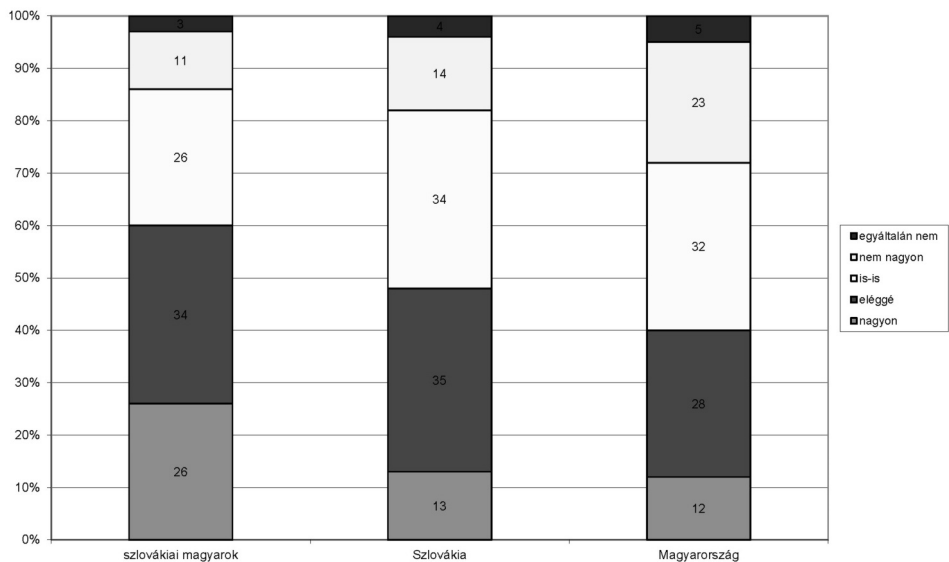
3. Közéleti érdeklődés

A válaszadók politikai és közéleti események iránti általános érdeklődését ötfokú skálán mértük. A következő eredményeket kaptuk: a „közepes” érdeklődés a legjellemzőbb (33%), egyébként pedig többen vannak azok, akiket nem érdekel a politika (46%), mint azok, akiket érdekel (21%).

Ennek ellenére a hazai közéleti események alakulását 74% mégis figyeli, még úgy is, hogy 31%-ukat nem érdekli a politika. A fennmaradó 43%-ot érdekli ugyan a politika, de 37,7% aktívan nem szeretne benne részt venni. 5% azonban amellett, hogy figyelemmel kíséri a szlovákiai közéletet, maga is szívesen politizálna.

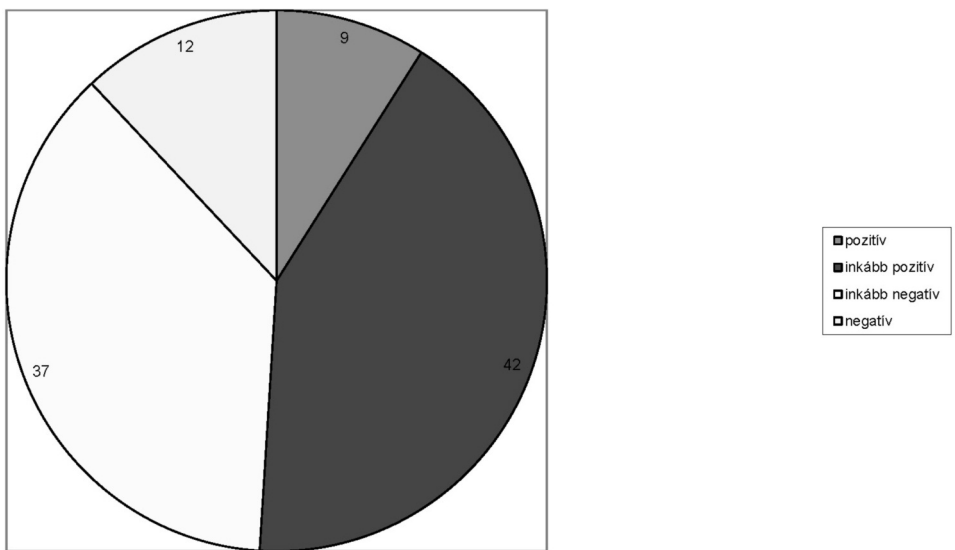
A konkrétan behatárolt politikai események, így a szlovákiai magyarokkal, Szlovákiával és Magyarországgal kapcsolatos közéleti kérdések közül leginkább a szlovákiai magyarok helyzete iránt érdeklődnek. A megkérdezettek 26%-át nagyon érdekli ez a téma, míg a Szlovákiával és Magyarországgal kapcsolatos kérdések iránt csak 13%, illetve 12% mutat nagy érdeklődést. A válaszmegoszlásokat tekintve a szlovákiai magyarok helyzete a megkérdezettek 60%-át érdekli nagyon vagy eléggé, a Szlovákiával kapcsolatos kérdések 48%-kat, a Magyarországgal kapcsolatos kérdések pedig 40%-kat. Az érdeklődés hiánya is eltérő mértékű: a válaszadók 14%-át egyáltalán nem vagy inkább nem érdekli a szlovákiai magyarok helyzete, a Szlovákiával kapcsolatos kérdések iránt 18%, a Magyarországgal kapcsolatos kérdések iránt pedig 29% nem érdeklődik (1. ábra). A válaszadók leginkább az őket legjobban érintő, a saját helyzetükre vonatkozó események iránt érdeklődnek. Nem beszélhetünk tehát a politikai érdeklődés teljes hiányáról, inkább annak differenciáltságáról, ami téma- és helyszínfüggő.

1. ábra. Milyen mértékben foglalkoztatják Önt...

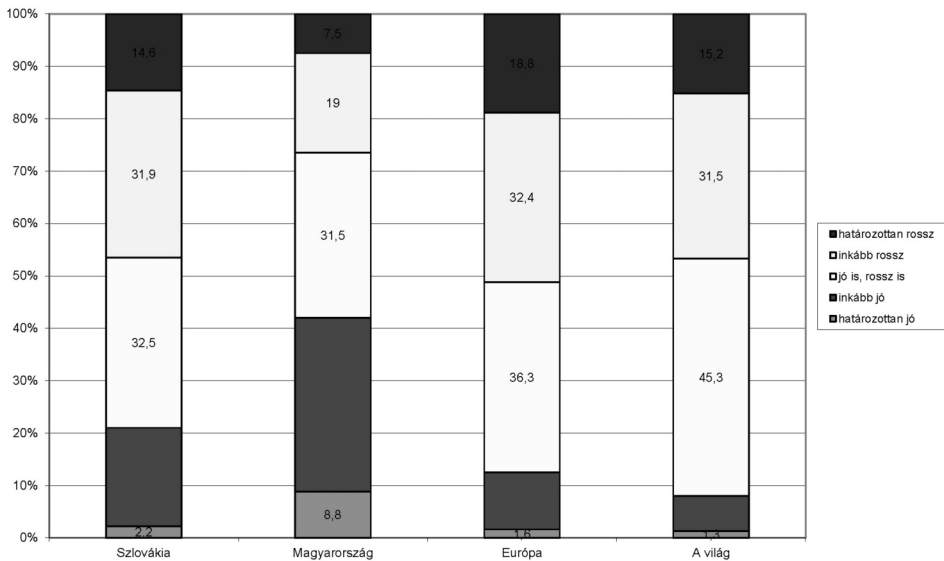
Az Európai Unióval kapcsolatban azonban nem csupán differenciáltság tapasztalható, hanem két ellentétes tábor rajzolódik ki: pozitív és inkább pozitív véleménnyel 51%, negatív és inkább negatív véleménnyel 49% rendelkezik (2. ábra).

2. ábra. Általánosan mi a véleménye az Európai Unióról?

Arra a kérdésre, hogy jelenleg Szlovákiában, Magyarországon, Európában és a világon milyen irányba, inkább jó vagy inkább rossz felé haladnak-e a dolgok, Szlovákiával kapcsolatban 3%, Európát illetően 5,6%, Magyarországgal kapcsolatban 8,5%, a világgal kapcsolatban pedig 10% nem tudott válaszolni. Őket leszámítva Szlovákia (32,5%), Európa (36,3%) és a világ (45,3%) alakulását tekintve az a leggyakoribb válasz, hogy jó és rossz irányba is haladnak, Magyarországgal kapcsolatban pedig az, hogy inkább jó irányba halad (33,2%). Azt, hogy Szlovákia határozottan rossz vagy inkább rossz irányba halad, 46,5% válaszolta. Ugyanezt Európát illetően 51,2%, a világ történéseivel kapcsolatban 46,7%, Magyarországgal kapcsolatban pedig 26,5% gondolja. Határozottan jó vagy inkább jó irányba Szlovákia 21%, Magyarország 42%, Európa 12,5%, a világ pedig 8% szerint halad. Mindezt összegezve, legpozitívabban Magyarország irányultságát értékelik, mégpedig jóval pozitívabban, mint a másik három fejlődési irányt. Magyarország után a második legpozitívabb értékelést Szlovákia, majd a világ kapta. A válaszadókat leginkább Európa jövője aggasztja (3. ábra).

3. ábra. Összességében ma Szlovákiában, Magyarországon, Európában és a világon inkább jó vagy inkább rossz irányba mennek a dolgok?

4. A nemzeti önbesorolás

A nemzeti önbesorolás terén három jellemzőt vizsgáltunk: 1. a nemzetiséget, azaz deklarált identitást, vagyis azt, hogy a megkérdezettek milyen nemzetiségűnek tartják magukat; 2. az elsődleges önbesorolást, vagyis egyetlen választási lehetőség esetén leginkább mivel azonosulnak; 3. az elsődleges és másodlagos önbesorolást abban az esetben, ha két választási lehetőségük van.

4.1. Nemzetiség – deklarált identitás

A megkérdezettek 95,6%-a magyar nemzetiségűnek, 3%-uk szlováknak, 1% romának, néhányan pedig egyéb nemzetiségűnek vallották magukat (2. táblázat). Vagyis a többség magyar nemzetiségű, amiben nincs semmi meglepő, hiszen a felmérés célcsoportját a szlovákiai magyarok alkották. Meglepő éppenséggel az lehetne, hogy vannak szlovákok is, viszont ez sem új jelenség, mivel korábbi kutatásainknál is szembesültünk már azzal, hogy a környezetük által magyarnak vélt, magyarul tökéletesen beszélő, értő, a magyar kérdőív kérdéseit maradéktalanul megválaszolni képes személyek között akadnak olyanok is, akikről a végén derül ki, hogy szlováknak vallják magukat.

De nemcsak a válaszadók, hanem közvetlen családtagjaik többsége is magyar nemzetiségű.

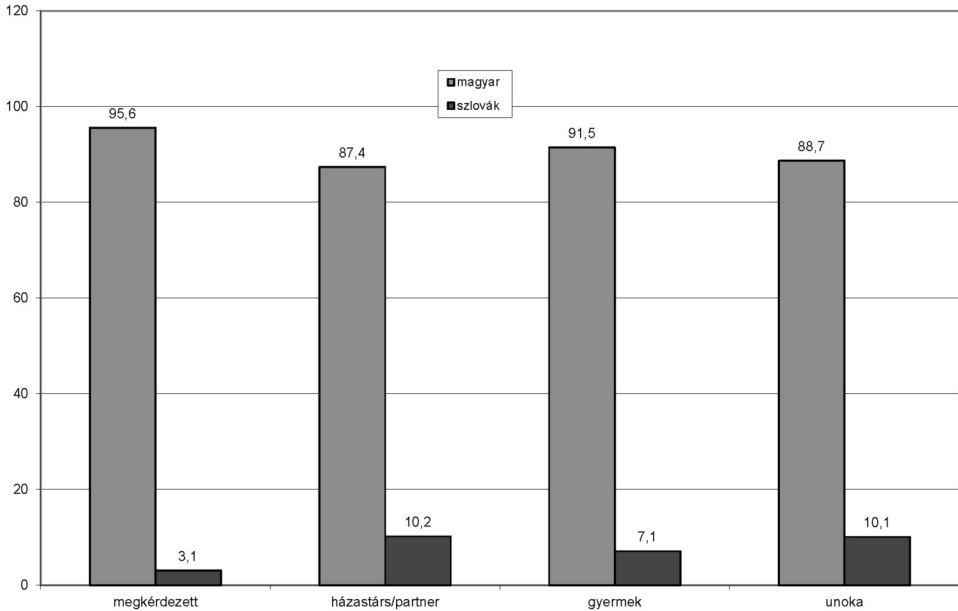
2. táblázat. A válaszadók és közvetlen családtagjaik nemzetisége (%)

	Magyar	Szlovák	Roma	Egyéb
1. Az Ön nemzetisége N=796	95,6	3,1	1	0,4
2. Édesanyja nemzetisége N=691	96,4	2,2	1,2	0,3
3. Édesapja nemzetisége N=657	93	5,5	1,2	0,3
4. Házastársa/Párja nemzetisége N=609	87,4	10,2	1,5	1
5. Gyermek(e)i N=567	91,5	7,1	0,9	0,5
6. Unokái N=247	88,7	10,1	1,2	0

Mivel a válaszadók 13,5%-a nem tüntette fel az édesanyja, 17,5% pedig az édesapja nemzetiségét, nem lehet pontosan rekonstruálni, hogy milyen mértékben származnak homogén, illetve vegyes házasságból. Annyi azonban megállapítható, hogy a válaszadók azon 80,4%-ából, akik szüleinek ismert a nemzetisége, a magukat magyarnak tartók 95,3%-ának mindkét szülője magyar (96%-a magyar anya és 99%-a magyar apa), 4,7% pedig vegyes házasságból származik. A magukat szlováknak tartó csekély számú (összesen 20) megkérdezett 60%-a vegyes szülőpár gyermeke, 40% pedig homogén házasságból származik, mégpedig fele-fele arányban homogén magyar és homogén szlovák házasságból. A magukat magyarnak tartó válaszadók tehát dominánsan magyar szülőktől származnak, és van 4,7% olyan magyar válaszadó, aki vegyes szülőpár gyermeke. A magukat szlováknak tartó megkérdezettek pedig dominánsan vegyes vagy homogén szlovák szülők gyermekei, bár 20 százalékuknak édesanyja is, édesapja is magyar (volt). Tehát már a válaszadók nemzedékére is érvényes, hogy vegyes párnak is volt magyar gyermeke, és magyar párnak is szlovák gyermeke. A mintában az utóbbi – vagyis az, hogy magyar párnak szlovák gyermeke lett – csaknem ötször gyakoribb.

A válaszadók családja tehát nagyrészt magyar. Ugyanakkor korábbi kutatásainkhoz hasonlóan ezúttal is kimutatható a magyar nemzetiségűek nemzedékről nemzedékre bekövetkező fogyása, hiszen a magyar válaszadókhoz képest csökkent a magyar gyermekek és a magyar unokák részaránya (4. ábra).

4. ábra. Milyen nemzetiségűnek vallják magukat? (Leszámítva azokat, akik azt választották, hogy nincs ilyen személy, illetve „egyéb” nemzetiségűek)

4.2. Az elsődleges nemzeti önbesorolás

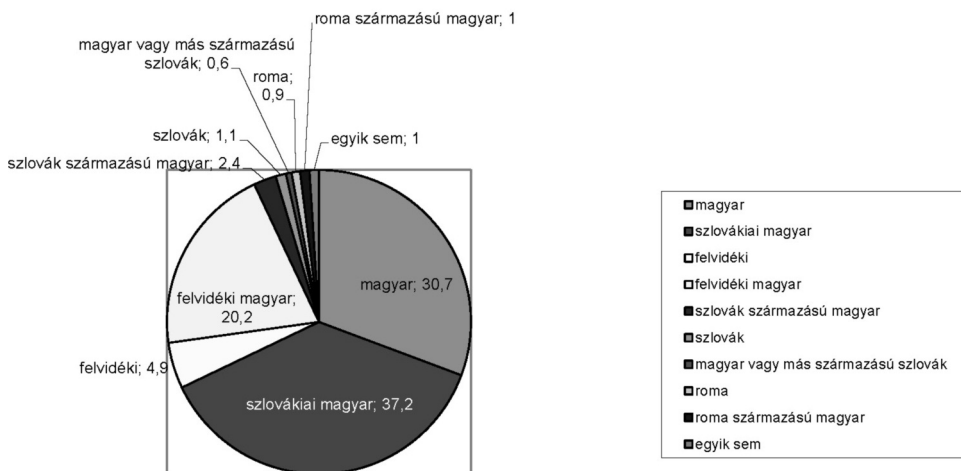
Amennyiben nem azt kérdezzük, hogy az illető milyen nemzetiségűnek tartja magát, hanem felsorolunk 10 lehetőséget, s ezek közül választhatja ki, hogy mivel azonosul a legjobban, akkor 37% leginkább szlovákiai magyarnak tartja magát, csaknem 31% magyarnak, 24% pedig felvidéki magyarnak/felvidékinek. 2,4% a magukat szlovák származású magyarnak és 1% a magukat roma származású magyarnak tartók részaránya, 1-1% szlováknak és romának, 0,6% magyar vagy más származású szlováknak tartja magát. A felsoroltak egyikével sem azonosulók 1%-ot alkotnak (5. ábra).

Ezek a válaszok azt is jelzik, hogy a megkérdezettek csaknem 96%-a a deklarált identitáshoz hasonlóan az elsődleges önbesorolás szintjén is magyarnak tartja magát, mégpedig döntő többségük magyar származású magyarnak, hiszen nem tartották fontosnak, hogy más származást (szlovákot, romát vagy egyebet) jelöljenek meg. A többnyire magyar származást a szülők fentebb jelzett nemzetisége is igazolja.

4.3. Elsődleges és másodlagos nemzeti önbesorolás

Ha nemcsak egy, hanem két lehetőség áll a rendelkezésükre, akkor vajon kinek tartják magukat? Ennél a kérdésnél 11 lehetőségből választhattak. Az alternatívák között megjelent a „szlovák állampolgár”, valamint az „európai” és a „világpolgár” is, vagyis a nemzeti önbesorolás „feletti” három kategória, továbbá a regionális önbesorolás lehetősége (csallóközi, mátyusföldi, gömöri, stb.). Nézzük az eredményeket (6. ábra).

5. ábra. Leginkább minek tartja magát?

Az elsődleges önbesorolás megoszlása a következő: 37% magyar, 28% felvidéki magyar és felvidéki, 20% szlovákiai magyar, 8% regionális azonosulás, 3% európai. A magukat elsődlegesen romának, roma származású magyarnak, szlovák állampolgárnak, szlováknak és világpolgárnak tartók részaránya 0,4 és 1,6% között mozog.

A másodlagos önbesorolásnál a leggyakoribb válaszok szinte csaknem azonos mértékben jelennek meg: 26% felvidéki magyar/felvidéki, 25% szlovákiai magyar, 24% magyar. A regionális alapú és az európai önazonosság mértéke is csaknem azonos, mindkét esetben 8% körül mozog, bár a kettő közül enyhén jellemzőbb a regionális önbesorolás. Szlovák állampolgárként a válaszadók 5%-a azonosítja magát másodlagosan, világpolgárként 2%-uk. A többi lehetőséggel azonosulók mértéke 1% és ennél alacsonyabb.

Mindent összevetve, ha kettőt lehet választani, akkor a megkérdezettek közül elsőként a legtöbben magyarnak (37%), majd felvidéki magyarnak/felvidékinek (28%) és szlovákiai magyarnak (20%) tartják magukat, másodsorban csaknem azonos mértékben felvidéki magyarnak/felvidékinek (26%), illetve szlovákiai magyarnak (25%) és magyarnak (24%).

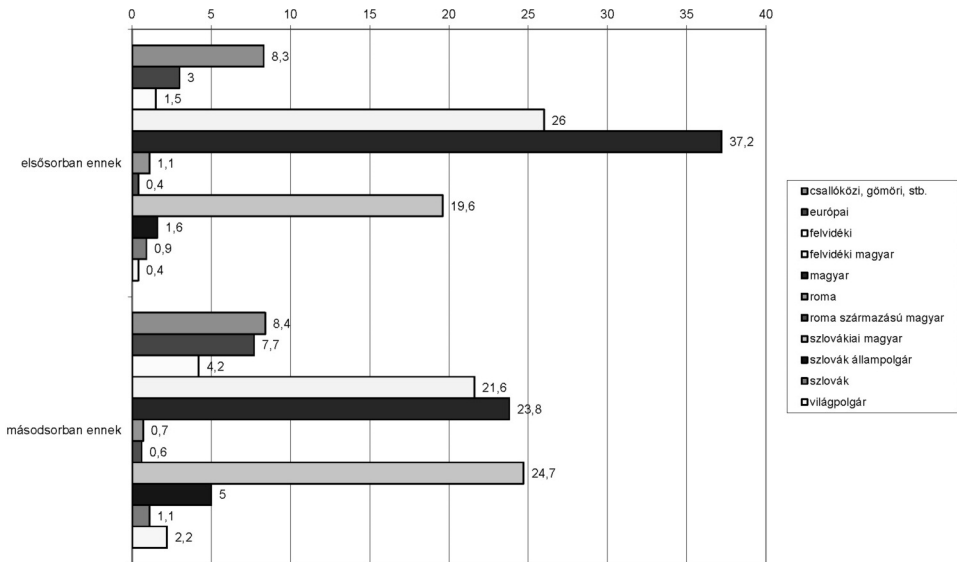
Az elsődleges és másodlagos önbesorolás is ugyanazt mutatja tehát, amit az egyetlen önbesorolás: hogy a megkérdezettek döntő többsége magát akár így, akár úgy magyarnak tekinti, miközben a magyar közösség különböző nemzeti neveivel azonosul. Leginkább azzal, hogy magyar, felvidéki magyar és szlovákiai magyar.

5. A magyar léttel és identitással kapcsolatos vélemények

Azt gondolhatnánk, hogy a magyarok fogyása Szlovákiában közismert tény (legalábbis magyar körökben), de nem így van. A válaszadók többsége (78,4%) ugyan tisztában van ezzel, viszont csaknem 9%-uk nem tudta megmondani, mi a helyzet, 13% pedig rosszul tudta (vagyis ők sem tudják), ugyanis 9,4% szerint a magyarok száma Szlovákiában nem változik, 3,5% szerint pedig egyenesen növekszik. Tehát bár a többség tisztában

van a létszámcsökkenéssel, csaknem minden negyedik magyar megkérdezett nem tudja, merrefelé tart számát tekintve a szlovákiai magyar közösség.

6. ábra. Minek tartja magát elsősorban és másodsorban?

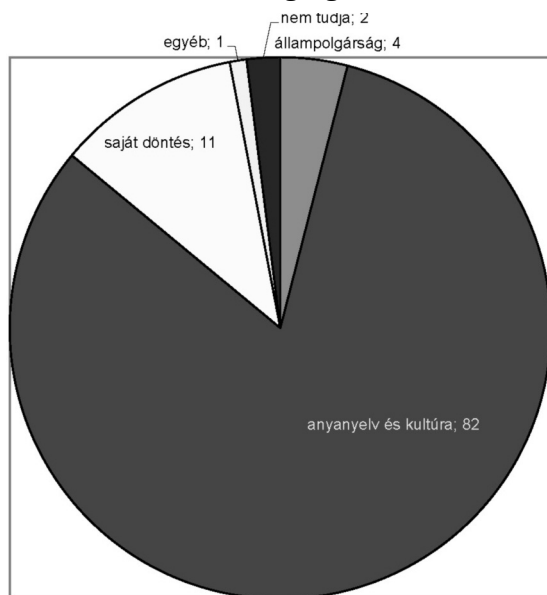

Mi határozza meg leginkább a válaszadó nemzeti identitását? 82%-a szerint az anyanyelv és a kultúra határozza meg (7. ábra). Csaknem 12% úgy gondolja, hogy a nemzeti hovatartozás saját döntés kérdése, vagyis az ember nemzeti hovatartozása független az anyanyelvtől és a kultúrától, de az állampolgárságtól is. Azzal, hogy az ember olyan nemzetiségű, amilyen államnak a polgára, csaknem 4 százalékuk ért egyet.

Mit jelent magyarnak lenni Szlovákiában? A megkérdezettek nyolc állítást értékelték, valamennyit ötfokú skálán, amelynek ötös fokozata jelentette az állítással való legnagyobb mértékű egyetértést (tehát minél magasabb az átlag, annál inkább egyetértenek az adott kijelentéssel). Az egyes állításokat 1-2% nem tudta értékelni, leszámítva azt, hogy „magyarnak lenni politikai kihívás”, „magyarnak lenni semmi különös”, illetve „veszélyes dolog ilyesmivel foglalkozni”, amelyeknél a „nem tudom” válaszok aránya 3–5,5% között mozgott. Ezeket a válaszokat kihagyva a következő kép tárul elénk (3. táblázat). Ha csak a teljes mértékben egyetértők arányát vesszük alapul, abból is kiderül, hogy a válaszadók leginkább azzal értenek egyet, hogy magyarnak lenni számukra természetes dolog, mert magyar az anyanyelvük és a magyar kultúrán nőttek fel (73,2%). Ugyanakkor 71% teljes mértékben büszke arra, hogy magyar. Magyarságát felelősségként teljes mértékben 63% éli meg, abban az értelemben, hogy tudják, meg kell őrizni a magyar kultúrát ahhoz, hogy fennmaradjunk. Azzal, hogy a magyarság politikai kihívás, mert fontos, hogy szervezett közösségként éljünk, az előzőekhez képest teljes mértékben jóval kevesebben értenek egyet (35,7%), viszont az átlag (3,71) arról tanúskodik, hogy a magyarnak lenni=felelősség megítélése is inkább pozitív, hiszen az „inkább egyetért” tartományba esik. Azzal, hogy a nemzetiség hátrány, semmi különö-

set nem jelent, nem foglalkoztatja a válaszadót, illetve veszélyes a nemzetiség kérdésével foglalkozni, a többség egyáltalán nem ért egyet.

7. ábra. Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?

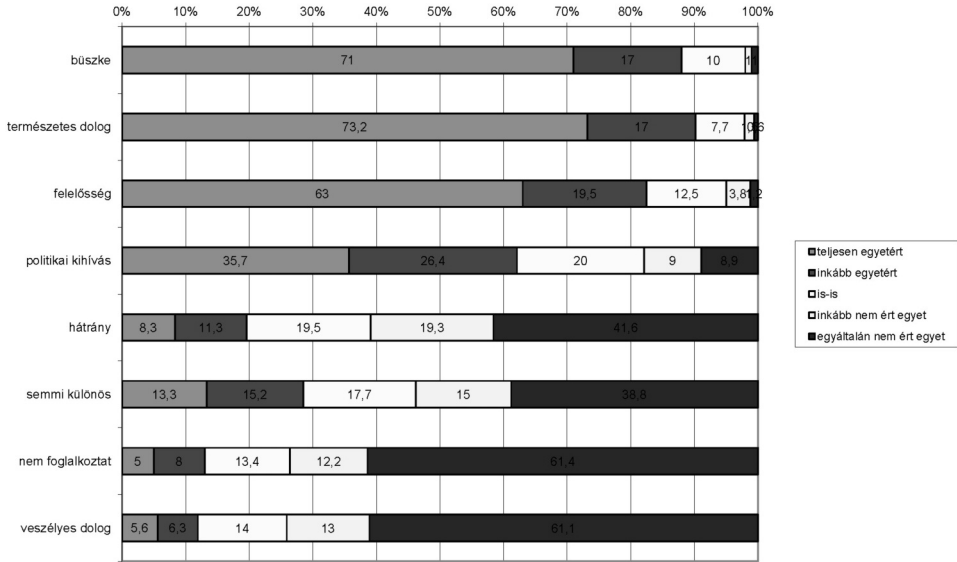
3. táblázat. Arról, hogy mit jelent magyarnak lenni Szlovákiában, sokféleképpen vélekednek az emberek. Ön milyen mértékben ért egyet az alábbi kijelentésekkel?

	Átlag	Leggyakoribb válasz (%)
Büszke	4,56	teljes mértékben egyetért – 71,0
Természetes dolog	4,61	teljes mértékben egyetért – 73,2
Felelősség	4,39	teljes mértékben egyetért – 63,0
Politikai kihívás	3,71	teljes mértékben egyetért – 35,7
Hátrány	2,26	egyáltalán nem ért egyet – 41,6
Semmi különös	2,49	egyáltalán nem ért egyet – 38,8
Nem foglalkoztat	1,83	egyáltalán nem ért egyet – 61,4
Veszélyes dolog	1,82	egyáltalán nem ért egyet – 61,1

A részletes válaszmegoszlásokat a 8. ábra jeleníti meg. Ezekből a válaszokból is látszik, hogy bár a többség büszke a magyarságára, úgy gondolja, hogy számára magyarnak lenni természetes, felelősséget érez emiatt és politikai kihívásként is érzékeli, létezik a válaszadóknak egy kisebb hányada, amely mindehhez inkább semleges vagy elutasítóan viszonyul. Mint ahogyan vannak olyanok is, akik egyetértenek azzal, hogy számukra Szlovákiában magyarnak lenni hátrány, mert kisebbségiként nehezebben tudnak érvényesülni, és/vagy nem foglalkoztatja őket a nemzetiségük, sőt, szerintük veszélyes ilyesmikkel foglalkozni. Vagyis bár a magyar lét fenti mutatóihoz való viszonyulás nagyrészt pozitív, azért létezik egyfajta megosztottság.

Mindez egybecseng korábbi eredményeinkkel, melyek szerint a szlovákiai magyaroknak három nemzeti értékrendje mutatható ki: a szilárd, a visszaközö és az elutasító nemzeti értékrend.

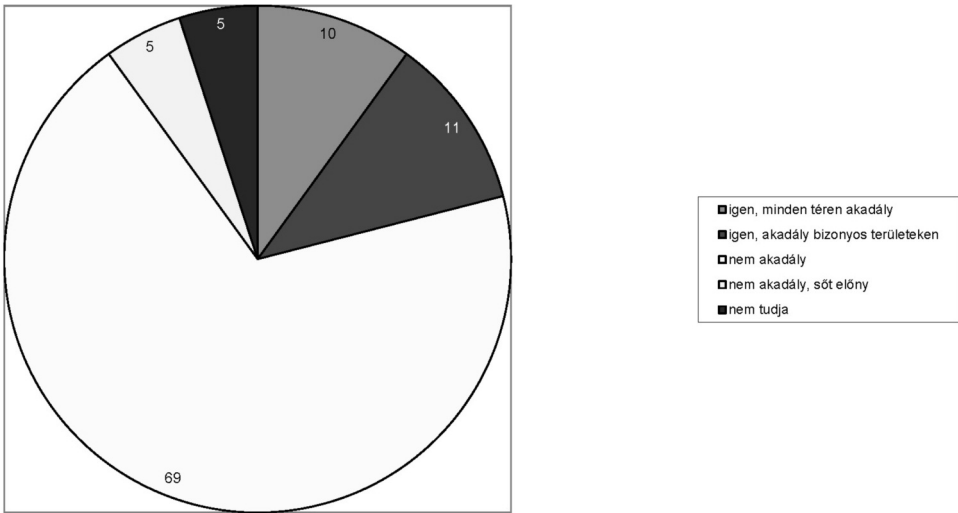
8. ábra. Mit jelent magyarnak lenni Szlovákiában?

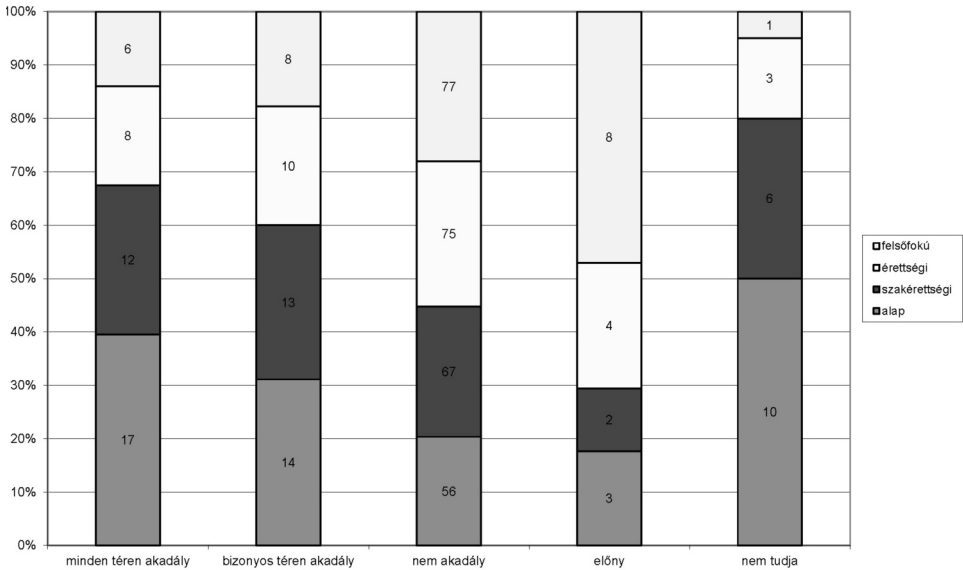
A 8. ábrán látható, hogy azt az állítást, mely szerint magyarnak lenni Szlovákiában hátráltatja az érvényesülést, a válaszadók 61%-a elutasítja, csaknem 20% egyet is ért vele, meg nem is, s ugyancsak közel 20% elfogadja. Vagyis minden ötödik megkérdezett szerint magyarnak lenni inkább hátrányt jelent, mert emiatt nem tudnak érvényesülni. Erre vonatkozólag még egy kérdés szerepelt a kérdőívben, amely a következőképpen hangzott: „Ön szerint akadálya az érvényesülésnek Szlovákiában, ha az ember magyar?” A válaszokból az derül ki (9. ábra), hogy 73% szerint magyarnak lenni nem akadályozza az érvényesülést, sőt, közülük 4,5% úgy véli, nemcsak, hogy hátrányt nem jelent, hanem egyenesen előnyös.

Viszont újfent megjelennek azok a válaszadók is (21,5%), akik szerint magyarnak lenni hátrányos. Az így válaszolók egyik fele szerint a magyarság minden téren akadályt jelent, másik fele szerint csak bizonyos konkrét területeken jelent akadályt. Valamennyi korábbi felmérésünkhöz hasonlóan, a konkrét terület alatt legtöbbször most is azt értik, hogy magyarként nehezebb bekerülni az államigazgatásba, illetve minden olyan helyre, ahol jól kell tudni szlovákul. Az általuk említett hátrányok tehát valójában nem is a magyarsághoz kötődnek, hanem a nem megfelelő szlováknyelv-tudáshoz (amit viszont a magyar tannyelvű iskolához társítanak, ahol szerintük nem lehet megtanulni szlovákul). E tekintetben iskolázottság szerint szignifikáns különbségek vannak: minél iskolázatlanabbak a válaszadók, annál inkább az érvényesülés akadályának tartják a magyarságot, s minél iskolázottabbak, annál kevésbé tekintik a magyarságot az érvényesülés akadályának, sőt, még előnynek is tartják (10. ábra).

9. ábra. Ön szerint akadály a érvényesülésnek, ha az ember magyar?

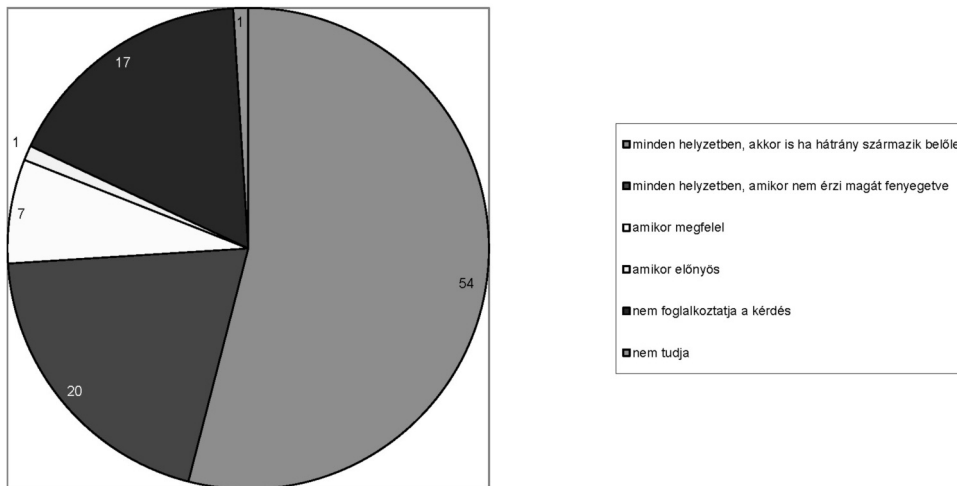
10. ábra. Ön szerint akadály a érvényesülésnek, ha az ember magyar? Iskolázottság szerint

Az elmondottak után szinte kínálkozik a kérdés, hogy vajon fel kell-e vállalni a magyarságot, s ha igen, akkor milyen helyzetben (11. ábra). A megkérdezettek többsége (81,8%) szükségesnek tartja a magyarság felvállalását, 16,8% viszont azt válaszolta, hogy nem szokott foglalkozni ezzel a kérdéssel, 1,6% pedig azt, hogy nem tudja, milyen helyzetben kellene felvállalni. Azok, akik szerint fel kell vállalni, két csoportra oszlanak.

Az egyik (54%) minden helyzetben szükségesnek tartja a magyarság felvállalását, akkor is, ha ebből hátránya származik. A másik (27,5%) helyzetfüggővé teszi a magyarság felvállalását: 19.5% szerint akkor kell felvállalni, amikor az ember nem érzi magát fenyegetve, 7% szerint akkor, amikor az embernek megfelel, 1% szerint pedig akkor, amikor ebből előny származik.

11. ábra. Ön szerint milyen helyzetben kell felvállalni a magyarságot?

Korábbi kutatásaink is alátámasztják, hogy a magyarság gyakorlatban való felvállalását befolyásolja, mennyire fontosak az érintettek számára a nemzeti identitás értékdimenziójához kötődő tényezők. Minél fontosabb valakinek az, hogy magyar legyen, hogy magyarok maradjanak az utódai, hogy magyarul beszéljen, hogy a gyermeke magyar alapiskolába járjon, stb. (a kérdőívben 13 tényezőt soroltunk fel), annál valószínűbb, hogy a nemzeti identitás döntés dimenzióján a magyar identitást megerősítő döntéseket fog hozni. Fordítva is érvényes: minél kevésbé fontos, azaz minél kevésbé érték mindez számukra, annál valószínűbbek az asszimilációt generáló döntések. Azt, hogy a 13 tényező mennyire fontos a válaszadók számára, ötfokú skálán mértük, amelynek ötös végpontja jelentette a maximális fontosságot. A 4. táblázatban az egyes tényezők értékelésének átlagait tüntetjük fel. Ezekből arra következtethetünk, hogy valamennyi tényező megítélése a „nagyon fontos” és „elég fontos” tartomány között helyezkedik el. Kettőt leszámítva: azt, hogy a magyar fiatalok magyar társat találjanak, valamint azt, hogy a szlovákiai magyaroknak lehessen kettős állampolgárságuk (az utóbbi megítélés leginkább a „fontos is, meg nem is” tartományba esik).

Az 5. táblázatban a tényezőket csökkenő fontossági sorrendben tüntetjük fel, valamint láthatók a skála két végpontját jelentő „nagyon fontos” és „egyáltalán nem fontos” válaszmegoszlások. Ezek szerint a megkérdezettek azt tartják a legfontosabbnak, hogy megőrizzék a magyarságukat (73,2%-nak nagyon fontos) és legyenek magyar alapiskolák (71,6%-nak nagyon fontos). Legkevesbé fontosnak pedig ezúttal is azt tartják, hogy a magyar fiatalok magyar társat találjanak és a szlovákiai magyaroknak lehessen ket-

tős állampolgárságuk – e kettő egyúttal a leginkább nem fontos tényező a számukra. Ezek az eredmények egybecsengenek a 2014-ben 3 000 fős mintán lefolytatott asszimilációkutatásunk eredményeivel, ahol ugyanez volt a két legfontosabb és két legkevésbé fontos tényező. A 12. ábra még érzékletesebbé teszi ezeket az értékpreferenciákat.

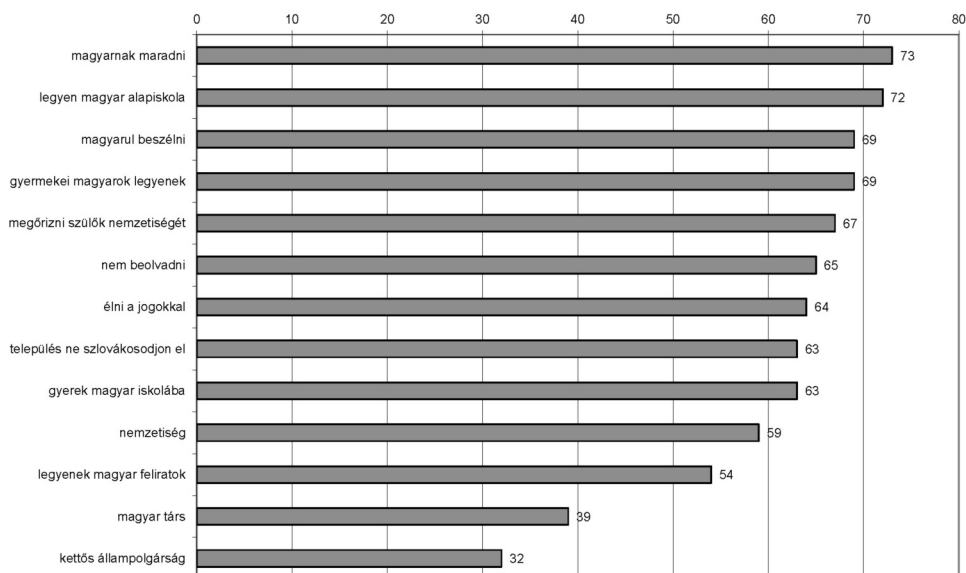
4. táblázat. Ön mennyire tartja fontosnak az alábbiakat?

	Átlag
a nemzetiségét	4,35
azt, hogy magyarul beszéljen	4,56
azt, hogy magyar maradjon	4,60
azt, hogy a magyar szülők gyermeke magyar iskolába járjon	4,32
azt, hogy a gyermekei magyarok legyenek	4,48
azt, hogy a szlovákiai magyarság ne olvadjon be	4,45
azt, hogy a település, ahol él, ne szlovákosodjon el	4,42
azt, hogy magyarul a településen legyen magyar alapiskola	4,52
azt, hogy a lakhelyén legyenek magyar feliratok	4,20
azt, hogy a magyar fiatalok magyar társat találjanak	3,75
azt, hogy a szlovákiai magyarok éljenek a jogaikkal	4,52
azt, hogy a következő nemzedék megőrizze szülei nemzetiségét	4,54
azt, hogy a szlovákiai magyaroknak lehessen kettős állampolgárságuk	3,35

5. táblázat. Ön mennyire tartja fontosnak az alábbiakat?

	„Nagyon fontos” (%)	„Egyáltalán nem fontos” (%)
1. azt, hogy magyar maradjon	73,2	0,6
2. azt, hogy magyarul a településen legyen magyar alapiskola	71,6	1,4
3. azt, hogy magyarul beszéljen	69,3	0,4
4. azt, hogy a gyermekei magyarok legyenek	68,8	1,8
5. azt, hogy a következő nemzedék megőrizze szülei nemzetiségét	67,1	0,5
6. azt, hogy a szlovákiai magyarság ne olvadjon be	64,7	1,1
7. azt, hogy a szlovákiai magyarok éljenek a jogaikkal	64,3	0,3
8. azt, hogy a magyar szülők gyermeke magyar iskolába járjon	62,6	2,4
9. azt, hogy a település, ahol él, ne szlovákosodjon el	62,5	2,0
10. a nemzetiségét	59,3	0,9
11. azt, hogy a lakhelyén legyenek magyar feliratok	53,5	2,3
12. azt, hogy a magyar fiatalok magyar társat találjanak	38,5	6,5
13. azt, hogy a szlovákiai magyaroknak lehessen kettős állampolgárságuk	31,5	15,2

12. ábra. Nagyon fontosnak tartják az alábbiakat:

A válaszadók csaknem háromnegyede tehát nagyon fontosnak tartja, hogy ő maga mint egyén magyar maradjon. De mi legyen a szlovákiai magyar közösséggel? Megmaradjanak-e a magyarok vagy beolvadjanak (13. ábra). A többség (81,6%) a megmaradásra szavaz, hiszen teljes mértékben egyetért azzal, hogy a magyarok őrizzék meg a nyelvüket és kultúrájukat. Azt, hogy a magyarok alkalmazkodjanak és beolvadjanak a szlovák nemzetbe, négy megkérdezettből három teljes mértékben elutasítja. A megmaradást elutasítók és a beolvadással egyetértők 6-6%-ot alkotnak.

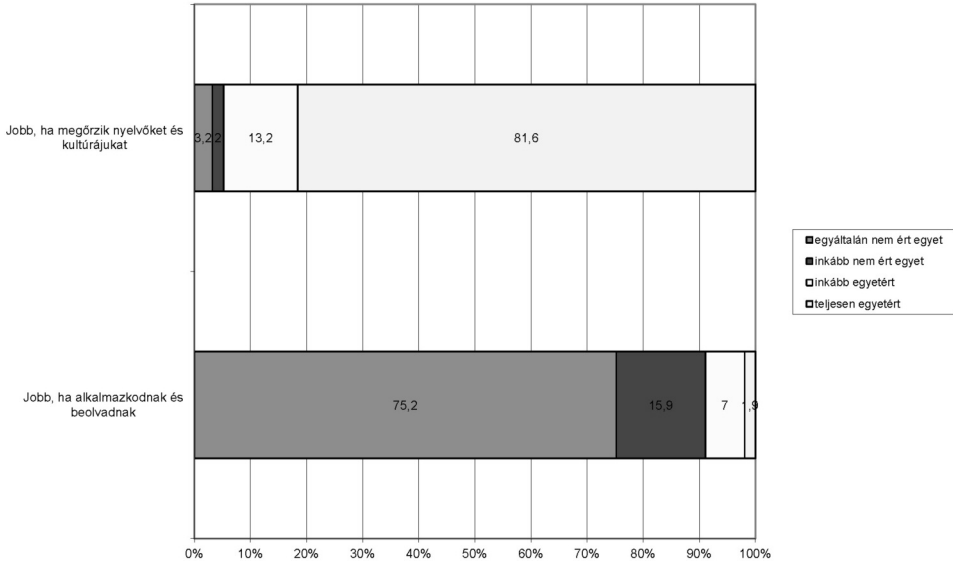
Hasonlóan vélekednek arról is, hogy a nemzeti kisebbségek képviselőinek a nemzeti identitás megőrzésére kell-e törekedniük. Csaknem az összes megkérdezett (95%) igennel válaszolt. Többségük (86,7%) szerint az identitás megőrzésében az államnak is támogatnia kellene a nemzeti kisebbségeket, az egyetértők további 8,2%-a viszont úgy látja, hogy a nemzeti identitás megőrzésére kell ugyan törekedni, de az állam támogatása nélkül. A nemzeti identitás megőrzését fontosnak tartók mellett létezik egy 5%-nyi csoport, amely szerint főlegesenek vagy egyenesen helytelenek a nemzeti kisebbségek megmaradására irányuló törekvések.

S kin múlik leginkább a magyarság megmaradása Szlovákiában (14. ábra)? 92,3% szerint magukon a magyarokon: ebből 66,2% szerint általában a magyarokon, 15,6% szerint a magyar szülőkön, 10,5% szerint a magyar fiatalokon. A mindenkori szlovák állam 4,5%-kal, a mindenkori magyar állam 1,2%-kal járulhat hozzá a magyarok megmaradásához, az MKP 1,7, a Most-Híd 0,3%-kal. Vagyis a megmaradás elsődleges záloga az egyén.

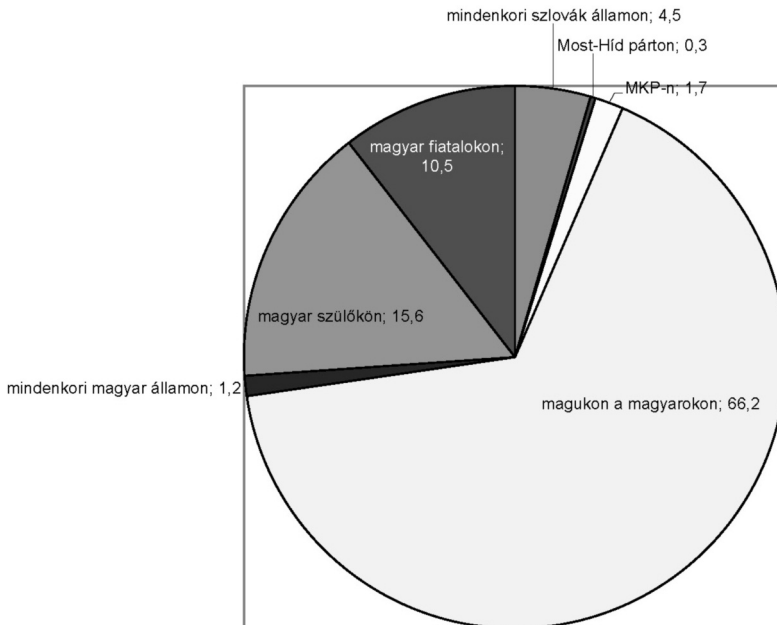
Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy a megkérdezett maga mivel járulna hozzá a szlovákiai magyarok megmaradásához, már jóval visszafogottabb válaszokat kaptunk. Csupán a válaszadók kevesebb mint fele (42,7%) gondolja, hogy maga is hozzá tud

járulni, mégpedig konkrét dologgal a magyarok megmaradásához. A többség vagy azt mondta, hogy nem tud hozzájárulni (28,5%), vagy azt, hogy nem tudja, mivel járulhatna hozzá (29%).

13. ábra. Mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel?

14. ábra. Kin múlik leginkább a magyarság megmaradása Szlovákiában?

6. A nyelvhasználat és az iskolaválasztás

Az előző fejezetben szóltunk arról, hogy mennyire tartják fontosnak a válaszadók a magyar identitás megőrzését szolgáló értékeket, köztük az anyanyelvhasználatot és a magyar gyerekek számára a magyar alapiskola előnyben részesítését. Emlékeztetőül: 69% tartja nagyon fontosnak azt, hogy magyarul beszéljen, 54% azt, hogy a lakhelyén legyenek magyar feliratok. Ugyanakkor csaknem 72% szerint nagyon fontos, hogy a magyarul lakta településeken legyenek magyar alapiskolák. A következőkben azt vesszük szemügyre, mennyire tükröződnek ezek a preferenciák a gyakorlati életben, vagyis mennyire jellemző a válaszadókra a magyar nyelvhasználat és az, hogy a gyermekeiket magyar alapiskolába íratják/íratják.

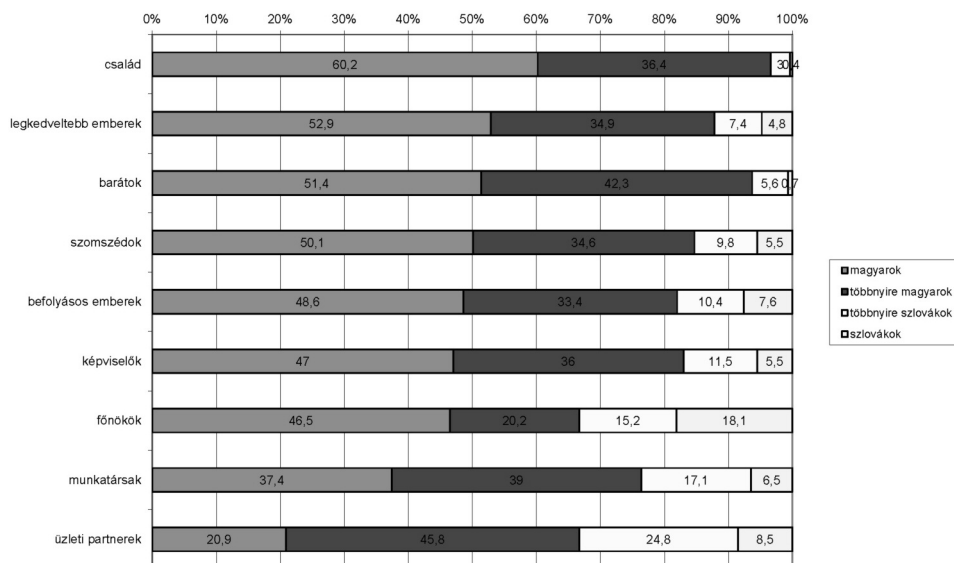
6.1. Családi és nyilvános nyelvhasználat

A válaszadók gyermekkori családi nyelvhasználata döntő mértékben magyar volt: 92%-ukkal magyarul, 5%-ukkal inkább magyarul beszéltek a szülei. 2% említette, hogy ugyanolyan gyakran beszéltek otthon magyarul is, mint szlovákul, 1% pedig azt, hogy szlovákul vagy inkább szlovákul beszéltek. Ezek az adatok alátámasztják a válaszadók többségének nemcsak magyar nemzetiségét, hanem magyar származását is. Egyben arra is következtethetünk belőlük, hogy a megkérdezettek azon 20%-a, akik nem tüntették fel az egyik vagy mindkét szülő nemzetiségét, többségükben valószínűleg szintén homogén magyar szülőpár, vagy legalábbis a magyar nyelvet kizárólagosan vagy dominánsan használó (akár) vegyes szülőpár gyermekei.

Mielőtt a jelenlegi nyelvhasználatot jellemeznénk, szükséges megállapítani, milyen a válaszadók tágabb környezetének nemzetiségi struktúrája, hiszen ez befolyásolja mind a családi, mind a nyilvános nyelvhasználatot (15. ábra). A tágabb közeg alatt a tágabb családot, munkatársakat, barátokat, szomszédokat, főnököket, üzlettársakat értjük, vagyis azokat az embereket, akikkel feltehetőleg a leggyakrabban érintkeznek, továbbá a lakhelyen a legbefolyásosabb és legközkedveltebb embereket, akik bizonyos fokig formális és informális véleményvezér szereppel bírnak.

Ezek az emberek a válaszadók környezetében nagyrészt magyarok vagy többnyire magyarok. A csak magyarokból álló környezet leginkább a tágabb családra jellemző (a tágabb családtagok nemzetisége 60%-ban magyar), legkevésbé az üzleti partnerekre, akiknek 21%-a magyar. A lakhelyen a legkedveltebb emberek, barátok, szomszédok nagyjából fele magyar. A legbefolyásosabb emberek, a helyi képviselők, a munkahelyi vezetők, a munkatársak és az üzleti partnerek közt a magyarok aránya 50% alá süllyed, de ezzel együtt mindegyik esetben inkább magyar jellegű környezetről van szó. A többnyire szlovák vagy szlovák környezet elsősorban a munkahelyre, a munka világára jellemző, itt is leginkább az üzlettársakra, akik közül minden negyedik többnyire szlovák, 8,5%-uk pedig szlovák. A főnökök egyharmada is inkább szlovák vagy szlovák, s ugyanez érvényes a kollégák csaknem egynegyedére. Itt jegyeznénk meg, hogy a válaszadók szlovákokhoz való viszonya nagyrészt pozitív: 28,6% szerint nagyon jó, 38% szerint jó, 7,2% tartja inkább rossznak vagy rossznak a szlovákokhoz való viszonyát.

15. ábra. Milyen nemzetiségűek az alábbiakban felsorolt személyek?

A válaszadók jelenlegi családi és nyilvános nyelvhasználata tehát a fentebb vázolt nemzetiségi/nyelvi közegben zajlik. Az adatokból kiderül, hogy a család domináns nyelve jelenleg is a magyar (13. táblázat), hiszen a kölcsönös kommunikációban valamennyi családtag elsősorban a magyar nyelvet használja. Leginkább a válaszadó és szülei (96 és 94%), a válaszadó és testvérei (93%), valamint a nagyszülők, vagyis a válaszadók szülei és azok unokái (tehát a válaszadók gyermekei) kölcsönös kommunikációjára (92 és 94%) jellemző ez. A legfiatalabb nemzedéket tekintve: a válaszadó és unokái (85%), valamint a válaszadó unokáinak egymás közti kommunikációjában (80%) az előző generációkhoz képest ritkább a magyar nyelv használata, de ezekben az esetekben is leggyakrabban magyarul beszélnek.

13. táblázat. A jelenlegi családi nyelvhasználat

	Magyarul	IM	MSZ	ISZ+SZ
1. Ön és az édesanyja	96	1,6	1,1	0,9
2. Ön és az édesapja	94	2,4	1,6	2,4
3. Ön és a párja	89	1,6	3,6	5,6
4. Ön és a gyermeke(i)	90	3,0	4,5	2,5
5. A párja és a gyermeke(i)k	89	3,0	3,0	5,0
6. Az apai nagyszülők a gyerekekkel	92	1,0	2,6	5,0
7. Az anyai nagyszülők a gyerekekkel	94	1,8	1,8	2,4
8. A gyermekei egymás közt	91	3,4	2,8	3,0
9. Ön és a testvére(i)	93	2,3	2,7	2,0
10. Ön és az unokái	85	3,0	9,0	3,0
11. Unokái egymás közt	80	5,0	9,2	5,4

A nyilvános nyelvhasználat felmérésénél az általunk legfontosabbnak tartott és korábban is kutatott tizenhárom szintérre fókuszáltunk (14. táblázat). Közülük háromra jellemző a vegyes (magyar–szlovák) vagy inkább szlovák nyelvhasználat. Ez a három terület a hivatali ügyintézés (81% vegyes vagy inkább szlovák kommunikáció), az orvoslátogatás (61%) és az idegen emberek megszólítása (52%). A többi területre a javarészt magyar nyelvű (csak magyar vagy inkább magyar) kommunikáció jellemző, bár nem azonos mértékben. A csak magyar vagy inkább magyar nyelvhasználat mértéke 54% és 94% között mozog. A felső határ a papokkal való kommunikáció, velük a válaszadók 94%-a beszél javarészt magyarul (ebből 92% csak magyarul, 2% inkább magyarul). Az alsó határ a bevásárlás, amelynél 54% beszél javarészt magyarul (ebből 32% csak magyarul, 22% inkább magyarul). A polgármester a második leggyakoribb ember, akivel javarészt magyarul beszélnek (87%), azonban a községi hivatalokban ez az arány 77%-ra süllyed. A javarészt magyar nyelvhasználat harmadik szintere az iskola, ahol a válaszadók háromnegyede tüntette fel a csak magyar nyelvet, 5% pedig az inkább magyart. A 14. táblázatban a magyar nyelvhasználat mértékének csökkenő sorrendjében jelenítjük meg a tizenhárom kommunikációs szintet.

14. táblázat. A nyilvános nyelvhasználat szinterei

	Magyar	Inkább magyar	Magyar+inkább magyar	Magyarul és szlovákul	Szlovák+inkább szlovák
A pappal	92	2	94	4	2
A polgármesterrel	83	4	87	3	10
Lakhelyén az idősekkel	77	10	87	9	4
Az iskolában	75	5	80	10	10
Lakhelyén a fiatalokkal	67	11	78	16	6
A községi hivatalban	68	9	77	14	9
A szomszédjaival	63	14	77	17	6
A postán	58	9	67	21	12
A munkahelyén	41	14	55	32	13
Bevásárláskor	32	22	54	37	9
Egy idegennel	36	13	49	25	26
Orvosnál	25	14	39	41	20
Hivatalokban	15	14	29	46	25

A nyelvhasználatra vonatkozó további kérdésekben azt feszegettük, mennyire toleránsak a válaszadók a nem magyar nyelvhasználattal szemben. Az adatok nagymértékű toleranciáról árulkodnak. A válaszadók többségét egyáltalán nem zavarja, ha a családban valaki más nyelven beszél (81%), mint ahogyan az sem, ha a vegyes lakosságú Dél-Szlovákiában valaki közterületen más nyelven beszél (94%). 62% azt is maximálisan tolerálja, amikor a szlovákiai magyarok szlovák szavakat kevernek a beszédükbe, mint ahogyan 56%-uk azt is, amikor angol szavakat kevernek a beszédükbe.

A vizuális nyelvhasználatban a válaszadók többségét (83%) egyáltalán nem zavarják a Dél-Szlovákiában levő köztéri szlovák feliratok, sem a „showroom”, „shop” típusú angol feliratok (74%).

Azt, hogy Dél-Szlovákiában a közterületeken legyenek kétnyelvű, szlovák–magyar feliratok, minden második válaszadó tartja nagyon fontosnak, 26% pedig fontosnak.

Minden negyedik megkérdezett számára ez inkább nem fontos vagy egyáltalán nem fontos dolog.

6.2. Iskolaválasztás

Mint tudjuk, a válaszadók csaknem 96%-a magyar nemzetiségű. Magyar tannyelvű alapiskolát azonban csak 90% végzett, miközben az ő szülei közül az apák 91%-a és az anyák 94%-a járt magyar alapiskolába.

Azok közül a válaszadók közül, akik elvégezték az alábbi iskolatípusokat, magyar tannyelven 55% végzett inasiskolát, 65% szakközépiskolát, 88% gimnáziumot, 38% főiskolát/egyetemet. 48% szerzett magyar tannyelvű érettségi utáni szakképzést (beleértve a nem teljes fokú felsőfokú végzettséget adó Bc.-t is) és 20% részesült magyar tannyelvű harmadfokú egyetemi képzésben vagy annak ekvivalensében (PhD, MPH).

E tények után nézzük, hogyan vélekednek az iskolaválasztásról (15. táblázat). Először is: milyen alapiskolába járjon egy magyar és milyenbe egy vegyes szülőpár gyermeke? Bár a válaszadók 90%-a magyar alapiskolát végzett, csupán 74% mondja ki határozottan, hogy a magyar szülők gyermeke magyar alapiskolába járjon. Azzal, hogy szlovák alapiskolába járjon, ugyan kevesen értenek egyet, de van 22%-nyi válaszadó, aki bizonyos fokig bizonytalan, határozatlan a kérdést illetően, még akkor is, ha inkább a magyar alapiskola felé hajlik. A magyar–szlovák szülőpár gyermeke esetében 27% nem tudott véleményt mondani, akik viszont igen, azok inkább a magyar iskolát preferálták válaszaikban.

15. táblázat. Milyen alapiskolába járjon a magyar szülők/magyar–szlovák szülők gyermeke?

	Magyar szülők gyermeke	Magyar–szlovák szülők gyermeke
Magyarba	74	22
Inkább magyarba	18	38
Inkább szlovákba	4	11
Szlovákba	1	2
Nem tudja	3	27

Ezt követőleg megkérdeztük, egyetértene-e vagy sem azzal, hogy a magyar gyermek magyar alapiskolába járjon. 92% egyetért, mégpedig a legtöbben azért, mert fontosnak tartják, hogy a gyermek az anyanyelvén tanuljon (53%). A második legfontosabb indok, hogy az anyanyelven könnyebb tanulni (22%). 9% szerint azért járjon magyar alapiskolába, mert a gyermek ezáltal jobban fog kötődni a magyar kultúrához, 5% szerint a magyar alapiskolának köszönhetően nem válik gyökértelemmé, 3% szerint pedig azért járjon a magyar gyermek magyar alapiskolába, mert a szlovák iskolában sem szlovákul, sem magyarul nem tanul meg helyesen.

Azonban a megkérdezettek 8%-a úgy gondolja, nem jó, ha a magyar gyermek magyar alapiskolába jár, mert nem tanul meg szlovákul (5%), illetve nehezebben fog érvényesülni (3%).

Véleményekről volt szó, most pedig nézzük, mi a valóság, vagyis azok a válaszadók, akiknek van ilyen korú gyermekük, milyen iskolába írták a gyermekeiket (16. táblázat).

16. táblázat. Gyermeke(i) milyen tannyelvű iskolá(ka)t végez/végzett? Minden sorban több válasz lehetséges!

	Magyar	Szlovák	Egyéb vagy magyar és szlovák
1. Óvoda N=545	85,7	13,6	0,8
2. Alapiskola N=518	87,3	12,4	0,4
3. Szakközépiskola érettségi nélkül N=92	63,0	37,0	0,0
4. Szakközépiskola érettségivel N=223	69,0	30,0	1,0
5. Gimnázium N=247	87,4	11,3	1,2
6. Egyetem N=194	41,8	47,4	10,8

Az adatokból sok minden kiolvasható, ezúttal azonban csak néhány dologra, elsősorban az óvoda- és alapiskola-választásra összpontosítunk. Először: látható, hogy a szülők többsége vagy magyar vagy szlovák óvodában/alapiskolában gondolkodik. Elenyésző azon szülők száma, akik abban az értelemben váltogatnák ezeket az oktatási intézményeket, hogy először a magyarba, majd a szlovákba (vagy fordítva) íratják be a gyermeküket, és abban az értelemben is, hogy több gyermek esetén az egyiket magyar óvodába/iskolába, a másikat szlovákba íratnák. Másodsor: a válaszadók 85,7%-a magyar óvodába, 87,3%-uk magyar alapiskolába járattja/járatja a gyermekét, ami egyenlő a többséggel. De ha ezeket az arányokat összehasonlítjuk a válaszadó szülők és az ő szüleik magyar tannyelvű iskolalátogatásával, akkor szembetűnik az a lát-szólag apró, minimum 3%-nyi „generációs rés”, amely épp elegendő ahhoz, hogy az iskolaválasztásnál a szlovák alapiskola előnyben részesítése révén hozzájáruljon a szlovákiai magyarok nemzeti identitásának gyengüléséhez és az ennek következtében (is) megmutatózó folyamatos létszámcsökkenésükhöz.

A zárt kérdéseket követő szabadon adható válaszokból/indoklásokból újfent kiderült, hogy a szlovák alapiskola választásában több tényező játszik közre. Leginkább az, hogy legalább az egyik magyar szülő maga is szlovák alapiskolába járt, vagy pedig az egyik szülő szlovák nemzetiségű, vagyis vegyes párról van szó. Ezek az összefüggések azonban nem változtatnak a dolgok lényegén, sőt éppenséggel újra alátámasztják azt, ami korábbi kutatásainkból is kiderült: hogy a származáson, iskolaválasztáson, nyelvhasználaton kívül a párválasztás a nemzeti identitás negyedik kulcstényezője. S azt is, hogy a szlovák alapiskola választásának a magyar iskola rossz „minősége” vagy földrajzi távolsága csak a nagyon sokadik oka.

ZSUZSANNA LAMPL

PRIMARY RESULTS OF THE 2018 RESEARCH OF IDENTITY OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA

The joint survey of the Forum Minority Research Institute (Šamorín, Slovakia) and the National Policy Research Institute (Budapest, Hungary) was carried out in the summer of 2018 in 16 districts and 120 municipalities of Southern Slovakia, including the cities of Bratislava and Košice. The sample was constituted of 800 Hungarian adults in Slovakia. The quota is representative from the point of view of the proportion of inhabitants belonging to the Hungarian ethnic minority and living in Southern Slovakia's mixed districts; and of gender, age group, school graduation level, and the type of municipality they reside in. The subject of the survey was the state of national identity and its changes compared to earlier time periods. The primary results presented here concern the following aspects: quality of life, current attitude toward public issues, national value system, national identity, language arrangements, language regime, language use.

MURÁNYI VERONIKA

Újraírt tér-képek I.

A bősi vízerőmű és az „Új-Duna” a helyiek szemszögéből

VERONIKA MURÁNYI

Redrawn Spaces and Maps I. The Gabčíkovo Waterworks and the “New Danube” from the Point of View of the Locals

Keywords: the Gabčíkovo barrage, Kis-Csallóköz, Malý Žitný ostrov, Small Rye Iceland, environmental conflict, local interests, border region

A bősi vízerőmű megépítése kapcsán az érintett terület és annak sorsa évtizedeken át politikai, jogi, gazdasági és természetvédelmi elvek és számítások ütközőzónája, ahol valójában értékelve vagy akár nemzeti önképek csaptak össze, miközben érvek hadrendbe állítását a szakértői kultúra hatáskörbeli és strukturális kérdései tették még összetettebbé. A történet a modernizáció narratívájának egyik fordulópontja, és a természetvédelem közéleti színrelépésének egyik regionális mérföldköve.

Mindezek mellett elsikkadni látszanak a beruházások során lakóhelyük révén közvetlenül érintett emberek történetei. Egyéni, családi és közösségi sorsok, múltjuk emlékei és jövőjük tervei, mely kerete az őket övező táj. Egy táj, mely egykori formájában eltűnt. Az építkezések éveiben az érvek között szinte fel sem merült a helyben élők véleménye, a lakóhelyüket érintő döntések során nagyrészt passzív szemlélői szerepbe kényszerültek.

1. Bevezetés

Célom a helyiek szemén és elbeszélésein át láttatni, hogy lokális szinten milyen következményei voltak a drasztikus tájátalakításnak, és ezeket ők maguk hogyan értékelik visszatekintve. Emlékeket, történeteket, viszonyulásokat és mentális térképeket gyűjtöttem, melyekből átalakulóban lévő struktúrák rajzolódtak ki. Az elmesélt történetek, ahogyan azokat az emlékezet megőrizte és szelektálta, gyakran szimbolikusan is jelentésteliek. Ezek rögzítése fontos, hiszen eddig talán kevesebb figyelmet kaptak a természeti következmények mellett a tájátalakítás mérőműszerekké és számításokkal nehezen mérhető következményei: mindaz, ami az életmódból, a szokásokból, a tájhasználati módokból, a birtok- és településszerkezeti rendszerekből, társadalmi kapcsolatokból, közlekedési mintázatokból, foglalkozási ágakból, és egyáltalán a tájjal kialakult aktív viszonyból eltűnt. Az itt élőkkel ugyanis az a különös eset történt meg, hogy noha nem hagyták el otthonukat, a hely, ahol élnek, mégis más lett.

A vizsgált terület a bőszi vízlépcső megépítése és a tájatalakítás által leginkább érintett települések, nyugatról kelet felé haladva: Gútor, Somorja, Bacsfa, Keszölcés, Süly, Felbár, Csallóköznádasd, Baka, Bős, Csiliznyárad, Szap, és az úgynevezett elzárt falvak: Doborgaz, Vajka és Nagybodak. A felsoroltak közül hét településen készítettem interjúkat (Felbár, Gútor, Keszölcés, Nagybodak, Somorja, Süly, Vajka). Sorsukat alapvetően háromféle módon befolyásolta a megépült létesítmény, az interjúk helyszíneit úgy választottam ki, hogy mindegyik típust képviselje néhány: 1. korábbi kataszterük jelentős részét ma összefüggő vízfelület borítja, ilyen Gútor és Somorja; 2. az Öreg-Dunától, mellyel korábban intenzív kapcsolata volt, most a felvízcsatorna választja el, ilyen Felbár, Keszölcés és Süly; 3. a Csallóköz többi részétől választja el a felvízcsatorna, ilyen Bodak és Vajka.

Bóst magát egyrészt azért hagytam ki a szűkebb vizsgálatból, mert ez az egyetlen település, ahol már folyt hasonló jellegű kutatás (Nagy 2014),¹ másrészt mind a hajdani, mind az „Új-Dunától” távolabb fekszik. Ha a felosztásba illeszteni, valószínűleg egy negyedik csoportot képviselne egymaga több okból kifolyólag is.

A vizsgálat során félig strukturált interjúkat készítettem, és többféle technikával mentális térképeket vettem fel. Összesen harminc interjú készült, melyek egyenként 50–240 perc hosszúak. Az interjúk készítése során többségében a közösség szempontjából kiemelt szerepet viselő embereket szólítottam meg, polgármestereket, tanárokat, volt szövetkezeti vezetőt, helyi Csemadok-elnököt, a falu legöregebbjét. Mivel a tájhasználat minősége és intenzitása, a vizes élőhelyekkel való kapcsolat terén nagy különbségek vannak különböző mentalitású egyének és csoportok között, olyan embereket is kerestem, akik amolyan „vízi emberek”, halásznak, horgásznak, ladikjuk, vízparti kisházuk van. Az interjúk 2017. november és 2018. december között készültek.²

Arra nem törekedhettem, hogy mintám reprezentatív legyen, a mikro lépték alkalmazása viszont lehetővé teszi, hogy valós élethelyzetek, egyéni viszonyulások, esetleg konfliktusok felől tekintsünk átfogóbb társadalmi folyamatokra. Belső kategóriák és normatívák válnak így láthatóvá.

Az egyes témák tárgyalása során a szöveg szinte felét az interjúk során rögzített anyagok teszik ki. Ezzel a megoldással az volt a célom, hogy azok hangja legyen hallható, akiket az ügy elindulása, vagyis az 1950-es évek óta szinte alig kérdeztek. Ebben a formában reményeim szerint a helyiek saját fogalmai és gondolatátársításai élőbbek maradnak, melyeket magam a rendszerezés, az összefüggések felmutatása és értelmezése által igyekszem bemutatni. A szöveg nem objektív, a létrejövő értelmezéseket természetes módon a saját, személyes indíttatás, attitűd és a megelőző ismeretanyag

1 Személyes történeteket és a mikroszintet vizsgáló tanulmány, mely Bős település lokális diskurzusait tárja fel a bős–nagymarosi vízlépcsőkonfliktussal kapcsolatban.

2 Hálás vagyok mindenkinek, aki időt szánt a beszélgetésünkre, köszönöm nekik, hogy megosztották velem emlékeiket, véleményüket.

is befolyásolják³ – és itt kell megírjam, hogy a kutatási területen 2017 szeptemberét megelőzően nem jártam és közvetlen előzetes ismereteim sem voltak.

A kutatott anyag feldolgozását és bemutatását két részre, és így két tanulmányra bontottam. Ebben az első tanulmányban némi vízszabályozás- és vízerőmű-történeti visszatekintés után az újonnan kialakult terek helyi elnevezéseinek alakulását mutatom be, majd a következő fejezetekben a vízerőmű építésének első híreitől a megvalósulás fázisain és a tiltakozásokon át elérkezünk a kész létesítményig. A következő két fejezet körbetekint az érintett települések fejlődési irányain, majd azoknak a szuburbanizációs folyamatokkal való összefüggésit mutatja be. A táj átalakítása során távolságok íródtak át, ezek relatív voltáról és érzékeléséről szól a következő fejezet. A záró fejezetekben egy visszatekintő mérleg következik előnyökről és hátrányokról, majd a vízlépcső megépítését egy tágabb folyamat részeként igyekszem bemutatni.

Az itt leírtak így csak egy része a teljes kutatási anyagnak. A következő tanulmányban kapnak majd helyet azok az emlékképek, melyeket a hajdani ártéri tájról és az abban való életükről őriznek a helyben élők, valamint saját véleményük és megfogalmazásaik arról, hogy miképp érzékelik a vízlépcső megépítésének hatásait természeti környezetükön. Az emlékképek felidézésének részeként készült mentális térképek is ott kapnak majd helyet.

2. „Azért a víz az úr”? / Vízszabályozás- és vízerőmű-történet

Két földrajzi táj találkozásánál rendszerint izgalmas, egyedi formák alakulnak ki, ilyen találkozás eredménye a Csallóköz és Szigetköz ágvizekkel szabdalta területe is. A Duna a Kárpát-medencébe, mérsékeltbb esésviszonyok közé érve az Alpokban eredő mellékfolyóiból hozott hordalék nagyobb részét lerakja. Zátonyokat, szigeteket képez, és egyre több ágra szakad. A területet élő vizek, holtágak, elmocsarasodott medrek, erek szabdalják. Természetes állapotában a folyóágaknak életútjuk van, elmúlás és születés erői alakítják, és így éltek együtt a tájjal a települések is: ahol egykor település volt, ott később víz és fordítva, mintha folyamatosan mozgásban lett volna a táj.

Az első összefüggő töltések olyan régiek, hogy írott források nem maradtak fenn keletkezésükről. Ránk maradt első törvényes elismerése 1569-ből származik a Csallóköz árvédelmének. (Földes 1896, 38. p.) Az egészen korai gátak a maiaktól eltérő elveken alapultak, „vízépítészeti szempontból fenékgátak voltak, amelyek zsilip-rendszerként működtek, az egyes lépcsők folyamatosan csökkentették a település

3 Magyarországon élek, a '88–89-es Bős–Nagymaros elleni tüntetések és az egész ügy magyarországi tetőzése idején még gyerek voltam, így személyesen nem vettem bennük részt, áttételesen mégis hatottak rám az akkori történések. Az eset a magyarországi zöldmozgalom egyik olvasztótégelyévé vált, magam mind az egyetemen, mind azon kívül később olyan körök és szervezetek közt éreztem magam otthonosan, melyek meghatározó emberei hajdan a Bős–Nagymaros elleni hazai küzdelem meghatározó alakjai is voltak. A „Bős–Nagymaros ügy” és a Duna elterelése következtében kiszáradó Szigetköz sorsa többnyire ismert volt számomra, a Csallóköz érintett szakaszáról mégis alig voltak ismereteim.

közelébe kerülő víz szintjét”. (Ozogány 2017, 17. p.) A táj természetes rétekekkel, mocsarakkal, tavakkal, erdőkkel fedett terület volt, ahol a vízgazdálkodás lényege az áradó víz minél nagyobb területen való szétterítése, olykor árkok és mesterséges csatornák ásásával. Csupán a 18. század második felében kezdődött meg „a fokok eltöltése, kanyarátvágások, töltések, sarkantyúk építése, a folyók szabályozása, a folyómedrek tisztítása”. (Angyal 2015, 12. p.) A cél egy olyan főmeder létrehozása volt, amely a legkisebb vízállás esetén is hajózható. Néhány kevésbé sikeres 19. század elejei vízrendezési munkálat után egy valóban átfogó és hatékony terv előkészítéséhez megtörtént a Duna folyam térképezése és vízrajzi felvétele (1823–1845).⁴ A terveket és munkálatokat újabbak és újabbak követik, a legnagyobb szabású terv 1882-re készül el, és végrehajtását 1885-ben engedélyezik. Az akkori látkép leírását hosszabban idézem, mivel korai párhuzama a vízlépcső 1978-ban meginduló munkálatainak. „Munkástelepek létesültek az elhagyott ligeteken és erdőkben, a vadonban zavartalanul élő madárvilágot csakhamar fölzavarta a munkások ezreinek zsidongó zaja, a Dunát ellepték a nagy kőszállító hajók, melyek Dévény gránitszkláit, Almás, Süttő és Lábatlan kemény mészköveit ezer meg ezer köbméter számra hordták a Dunába, hogy békókba szorítsák vele a vadúl szerte kalandozó vizet s kényszerítsék ott és úgy folyni, a hogy azt számára az emberi elme kijelölte. Majd óriási kotrógépeket látunk dolgozni egyhangú dübörgéssel, melybe belevegyül a kikotort kavics éles harsogása, a mint a kotró vedréből nagy tömegekben zuhan le a dereglyébe, mely ha megtelt, jön a vontató gőzös, hogy elvigye valamelyik mellékágba, a melyet úgy is föl kell majd töltenie a víz hordalékának.” (Jókai 1887) A Duna Pozsony alatti főmedrét 1886–1896 között sikerült biztonságosan hajózhatóvá tenni – a partok kövezésével, a sodrást szabályozó sarkantyúk kiépítésével, a mellékágak kőgáttal történő lezárásával. Több mint 2 millió köbméter kő került beépítésre. Újabb gátmagasítások a későbbiekben is időszakonként követték egymást, folyamatosan szűkítve az árterületet. (Angyal 2015, 13. p.)

A vízjárta területek szűkítését már a 19. század végén is érte kritika, Gúthori Földes György, az 1876-ban alakult felső-csallóközi ármentesítési társulat elnöke 1896-ban írt könyvében megemlíti, hogy „Vannak Felső-Csallóközben számosan, a kik a kiszáradást a töltésezés okozatának tartják, s azt hiszik, hogy nekünk töltésekre tulajdonképpen szükségünk nincsen. A csendesén áradó, de még a jégmenéskor hirtelenebben duzzadó vizek is, emelkedésüknél bejutnának a régi erekbe és laposokba, ezeken termékenyítőn átfutva, kártétel nélkül vonulnának le.” (Földes 1896, 34. p.) Az 1870-es években történő Duna-szagatásért, vagyis a partokat érő erős romboló munkáért az Ausztriában történt Duna-szabályozást teszi felelőssé: „Az ott összeszorított sebes víz hozzánk tolta az egész görgetegkövet, itt az esés csillapodván, lerakta azt a folyó közepén. Az így alakult zátonyok a vizet a két oldali partra szorították, és előállott ezen partoknak állandó szegése...” (Földes 1896, 10. p.)

A 19. század végére a Duna Pozsony alatti szakasza már szabályozott medrében folyik, ott és úgy, „a hogy azt számára az emberi elme kijelölte”. (Jókai 1887) Majd kis híján

4 Erről bővebben I. Dóka 2009.

száz évet kell még várnia, hogy 1992 őszétől ismét, egy minden addiginál szabályozottabb és immár a természetből fizikailag is kiemelt mederben folytassa további útját. Ugyanazon korszellelem szülötte, és egyazon folyamat része a két drasztikus tájtalakítás. A 19. század végétől a szabályozások és árvédelmi munkák következtében egyre több terület mentesült a folyók időszakos kiöntésétől, a folyószakasz hajózható, a szántóföldek területe nő. A 20. század elejétől ehhez járult a keretek közé szorított vízfolyások energiahasznosításának igénye.

Az eredeti mederben egyre nagyobb víztömegek átbotcsátásáról kellett a töltések magasításával gondoskodni. A szabályozott folyón ritkábban volt árvízveszély, viszont korábban nem tapasztalt vízmennyiségek és főleg vízállások jelentek meg, amiért szaporodtak az árvizek addig nem ismert formái. A 20. századra maga „a probléma kívülálló számára mind áttekinthetlenebbé vált, míg a vízügy helyzetét éppen ezek az árvizek erősítették meg a többi ágazattal szemben: hiszen minden, kormányzattal szembeni követelését katasztrófaveszéllyel tudta indokolni”. (Fleischer 1992)

Az érintett szakaszon vízlépcső építésére és a vízenergia hasznosítására az első ötletek már az 1910-es éveket követően felmerültek, nem véletlen, hogy a csehszlovák küldöttség a Trianon előtti béketárgyalásokon is a vízerőkészlet teljes hasznosítására tartott igényt. Az első konkrét tervek az 1950-es években születtek, a legismertebb közülük Mosonyi Emil nevéhez köthető, melyet végül abban a formájában elvetett a magyar államvezetés. 1953-ban Gerő Ernő miniszterelnök, aki előzetes vízügyi megbeszélések által szinte kész helyzet elé állítva, mégis elutasította a csehszlovák oldalon létesítendő oldalcsatorna tervét. Azóta sokat idézett mondatai: „Hol itt a logika? Hol itt a logika? [...] Jelenleg a Duna a két ország határán folyik. Át akarják vinni a Dunát egy másik ország területére. Jogos-e, hogy azt mondjuk, a vizet azonban osszuk meg 50-50 százalékban? Ez a minimum, azt hiszem. De hogy a vizet is elvigyék, a Dunát is elvigyék, azt nem!” A vízlépcső tervezése szovjet szakemberek bevonásával zajlik, és a kommunista, gigantomán beruházásokhoz hasonul. 1967-re a tervek főbb paraméterei elkészülnek, a magyar állam akkori gazdaságpolitikájába viszont nem nagyon illeszkedik, ezért megvalósítását nem sürgetik. Az 1970-es évek elejétől ismét lendületet vesz az ügy, 1973-ra közös beruházási program alakul ki a tervek megvalósítására, 1977. szeptember 16-án pedig a két állam képviselői aláírják a „Szerződés a Bős-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer közös megépítésére és üzemeltetésére” című dokumentumot. Az előkészítéseket a vízügyi ágazat végezte, mind az aláírásra kerülő tervváltozat kidolgozását, mind a kormányközi egyezmény megalkotását, sőt a beruházásba bevont osztrák partnerekkel is ők tárgyaltak.

A Bős-Nagymaros ügy főbb időszakai Nagy Boldizsár (Nagy 2005) által összeállított kronológia alapján: a tervezés éve (1952–1977), építés (1978–1989), vita és a Duna-elterelés (1989–1993), hágai per (1993–1997). A terv egyes részletei és ellenvélemények csak az aláírást követően kezdenek napvilágra szivárogni, tudományos felülvizsgálati bizottságok dolgoztak. 1983-ban az MTA véleményt ad ki a terv megváltoztatásának szükségességéről, illetve a beruházás leállítását javasolja. 1988 májusától sorozatos tüntetések és számos vita után 1989 májusában a magyar kormány úgy dönt, hogy felfüggeszti az építkezést, júliusban megtagadja a Duna Dunakilitinél való elterelését, októberben pedig arról dönt az Országgyűlés, hogy Nagymarosnál nem épül erőmű. Közben szlovák részről megkezdődnek az előkészületek az vízlépcső úgynevezett C variánsára, mely

a Duna egyoldalú elterelését tartalmazza. 1992. május 29-én Magyarország egyoldalúan felbontja az 1977. évi szerződést, tekintettel a C variáns folyamatban lévő munkálataira. 1992. október 23. és 29. között a Csehszlovák Köztársaság eltereli a Dunát. 1992 utolsó napjával Csehszlovákia felbomlik, és a Bős-ügy Szlovákiára száll. 1993. október 23-án a magyar kormány keresettel fordul a hágai Nemzetközi Bírósághoz a Duna egyoldalú elterelése miatt. 1997-ben születik ítélet, mely mind a két felet elmarasztalja, Magyarország jogtalanul szüntette meg a szerződést, Szlovákia pedig jogtalanul helyezte üzembe az erőművet, és a főbb kérdéseket lényegében a kétoldalú tárgyalások körébe utalta vissza. Az ügy további részletei túlmutatnak a dolgozat keretein, hiszen a helyiek életét alapvetően a Duna elterelése óta történt tárgyalások eddig nem befolyásolták.

3. Új terek, új nevek

1992 ősztől a Csallóköz egy addig nem létező mesterséges határvonal vágja ketté. A táj drasztikus átalakításával olyan, korábban nem létező térrészek alakultak ki és tereptárgyak épültek, melyek elnevezései változatosságot mutatnak, és csak részben rögzültek. Általánosságban elmondható, hogy a hivatalos és a köznyelvi megnevezések különböznek. Hivatalosan a Duna vize a dunacsúni mederzáró duzzasztómű után egy víztározóban gyűlik (dunacsún–körtvélyesi-víztározó vagy hrušovi víztározó), mely az erőmű felvízcsatornáját látja el vízzel, majd a bósi vízerőmű után az alvízcsatornában folytatódik (ezek együttes neve üzemvízcsatorna), míg Szap településnél ismét összefolyik a Dunával. A teljes egység megnevezése: Bósi Vízlépcső. A hivatalos fórumok és az írott sajtó is többnyire ezeket az elnevezéseket használja. A Duna és az üzemvízcsatorna közötti területrészt megnevezése a hivatalos nyelvhasználatban még részben vitatott, leginkább a Kis-Csallóköz elnevezés honosodott meg. A Kis-Csallóköz elnevezést egyébként a magyar népnyelvben a Szigetközre is vonatkoztatják,⁵ s ezért van olyan nézet, mely szerint nem szerencsés az Öreg-Duna és az erőmű üzemvízcsatornája közti terület megnevezésére (Liszka 2005, 14. p.). Az üzemvízcsatorna megépülésével az elzárt terület természet-földrajzilag, Duna-ágak által szabdaltsága jellegrével jobban hasonlít a Duna túlsópartján lévő Szigetközre, mint az ártéri környezettől elvágott és egyre kevesebb vizet élőhellyel rendelkező csallóközi részre.

A helyben lakók körében a fenti elnevezések csak részben ismertek, a mindennapi beszélgetések során ezektől gyakran eltérő megnevezéseket használnak. A vízerőművet magát az idősebb generáció tagjai *hidrocentrál* néven említik, a legtöbben pedig egyszerűen csak *erőműnek*. Az *erőmű* elnevezést tág értelemben használják, az üzemvíztározótól a csatornán át magáig a bósi erőműig az egész létesítmény egészét vagy annak csupán egyes részeit is jelölheti adott beszélgetési helyzetben. Például ha Somorján valaki az üzemvíztározó tóhoz megy, mondhatja azt is, hogy „*megyek az erőműhöz*”, vagy azt is, hogy „*kimegyek a Dunához*”. A hely Dunaként való említése másoknak disszonáns: „*Számomra elszomorító, hogy ha vasárnap délután mennek ki sétálni, akkor még mindig azt mondják,*

5 L. Liszka 2005, 14. p. Ilyen értelemben való használatával találkozunk Gúthori Földes Gyula (1896, 5. p.) könyvében is, ami régi gyökereit bizonyítja.

hogy mennek ki a Dunához. Közben az már csak a Dunának a vize.” (Somorja, K.D.) A tározónak hidrocentrális tóként való említésével is találkozni. Az üzemvízcsatornára többnyire az Új-Duna megnevezést használják. „Felvízi csatorna a hivatalos neve, mi Új-Dunának hívjuk csak. Új-Duna.” (Bodak, T.Z.) Ebben megjelenik az a hivatalos elnevezésből teljesen hiányzó princípium, hogy az üzemvízcsatorna magas töltései közt folyik a Duna vízének jelentősebb része. Az Új-Duna léte mellett a két ország határán folyó Dunát mint Öreg-Duna, Régi-Duna vagy Nagy-Duna emlegetik. Ezek közül a Régi-Duna tekinthető újabb megnevezésnek. A két vízfolyás, a Duna és az üzemvízcsatorna között kialakult és a korábbiaktól jelenleg jelentősen eltérő adottságokkal rendelkező táj elnevezései viszonylag nagy változatosságot mutatnak a helyi szóhasználatban. A hivatalos szóhasználat Kis-Csallóköz megnevezését az olvasottabbak ismerik, hétköznapi szóhasználatban gyakran Szigetként is említik, ám egyik név sem általánosan ismert. Még ritkább elnevezései: Szigetköz, Vízmögött, elzárt falvak. „Kis-Csallóköz, Vízmögött, Sziget, szigetiék. Ez teljesen újkori dolog. Azelőtt nem volt miért szigetiéknek nevezni.” (Somorja, C.G.) „Szigetköz. De mink jószerivel semminek sem hívjuk, megmaradt így, ahogy van: Sziget vagy Kis-Csallóköz. Tulajdonképpen sziget, mert a két Duna, amit bezár. Csúnytól egészen Bősig, ott ahol Szap előtt belefolyik a régi Nagy-Dunába a Új-Duna, ez egy sziget, mer víz vesz körbe bennünket. Hivatalos neve nem is igen van.” (Bodak, T.Z.) „Kis-Csallóköz, Szigetköz, lényegében ezt nevezték el Kis-Csallóköznek és az rajta is maradt, s használjuk is. Vannak ilyen betegeim, és kérdezik, honnan van nővérke, és magyarázom, hogy Kis-Csallóközből, és amikor ez a Kis-Csallóköz fogalom nem mond nekik semmit, akkor így mondom, tudja, a három falu, ami el lett zárva, azért használjuk ezt is így... tudja, ahol jár a komp, ahol van a bõsi erőmű, az a három falu, és akkor így bejön nekik...” (Vajka, Z.K.) Elszórtan használják az ironikus töltetű Lappföld elnevezést: „A fiam mondja, hogy a suliban (Bősön) úgy hívják őket, hogy a lappföldiek. Ugye azért, mert ők az Isten háta mögöttiek.” (Vajka, B.D.)

Jellemző, hogy minél közelebb vagyunk, és minél konkrétabb dologról van szó, az általánosabb elnevezést inkább kerüljük, és maradnak a régen használt formák. „Mi Vajka, Bodak, Doborgaznak hívjuk, úgy ahogy régen. De tudjuk a részek külön megnevezéseit is, hogy Vénfalu, Téglázó, Hajósok, Nagyvesszős. Sajnáljuk őket, mert igen-igen el lettek szigetelve és hat rájuk ez a betelepítési folyamat is. Még családokra emlékszünk ott, ismerjük egymást.” (Felbár, F.I.)

Az 1990-es évek végén helynévgyűjtést végeztek Csallóköz 56 településén, köztük a vízlépcső által érintett következő településeken is: Baka, Bős, Doborgaz, Csallóköznádasd, Felbár, Keszölcés, Nagybodak, Somorja, Süly, Szap, Vajka (Unti 2002). A könyv bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy az építkezés nyomvonalába eső területek elnevezései „azonnal elveszítették jelentőségüket és jelentésüket, s funkció hiányban elfelejtődtek” (Unti 2002, 9. p.). Ennek a gyors felejtésnek szerencsére a kutatócsoportjuk által gyűjtött helynévanyag is ellentmond, mely bőven tartalmaz a víztározó vagy az üzemvízcsatorna alatti területek helyneveiből. Ezeket településenként külön felsorolások részeként is megtaláljuk. (Unti 2002, 10–11. p.) Vajkán használt, újonnan keletkezett helynévanyagként említi például a következőket: Duna-kanális, Bevezető-kanális, Főkanális, Duna-kanális töltése, Levezető-kanális, Töltési út. (Unti 2002, 10. p.)

A kialakulóban lévő helynévanyag további vizsgálatra volna érdemes, a fenti fejezet éppen csak érintette. A téma különlegessége, hogy a helynévanyag épp változásában és kialakulásában lenne nyomon követhető.

4. Az első hírektől a megvalósulásig

A helyben élő idősebbek emlékei szerint már az ötvenes évek végétől voltak tervek víz-erőmű építésére. Az első hírekkel róla nem is hivatalos információkként, inkább szájról szájra járó hír formájában találkoztak. „*Ez hihetetlen volt. Ezt abba az időbe senki nem hitte el. Ötvenes évek végén, hatvanas elején kezdték mondani, hogy hidrocentrál, hogy itt fog menni, ezt senki nem hitte el, há hogyan lehet, hogy abba aztán hajó fog menni, mikor az ott van, s itt van lenn a hajó.*” (Bodak, T.Z.) „*Itt kezdődött mondjuk a hatvanas évek elején már, mert tudja, mindig valami előtt már beszélget a nép, hogy lesz valami, na lesz valami. Utána azt hiszem, a hatvanas évek végén kezdtek mérni is. Körülbelül még na, még nem volt pontos terv. Na akkor már a nép tudta, hogy valami lesz, hogy az erdő elmegy. Minél tovább ment, annál biztosabb volt a nép, hogy itt valami nagyobb munka lesz. Csak azok az idősebbek, mint az én szüleim, már kihaltak, az én korosztályom meg már ebbe beleélte magát. Elfogadták. Aztán mondták, hogy nem lesz talaj-vízünk, abba is belenyugodott a nép, mert az is egy alap volt.*” (Gútor, B.L.)

Az Új Szó című lap a vízlépcső terveiről 1963-tól kezdve közölt híreket, eleinte csak elvétve, 1977-től mind rendszeresebben. Alább az építkezés megkezdése (1978) előtt megjelent írások legkifejezőbb megfogalmazásait veszem számba, érzékeltetve, milyen hangulatot festettek a tervek köré. A „Gabčikovo – Nagymarosi vízi erőmű” bemutatása során szinte elszabadul a „fejlődés”. „A KGST újabb nagy műve” jelenik meg előttünk, mely a „szocialista együttműködés példája”, két barát, „két nép összefogott, hogy az óriás folyamat megzabolázza”. A zabolázás célja „újabb energiaforrások feltárása”, a folyó ereje a „legolcsóbb tartalék” és ez most hadrendbe állítható, miáltal a „Duna egyetlen leggazdaságosabb kihasználása” valósul meg. A terv „világviszonylatban egyedülálló”, egy „technikai csoda”, „gazdasági jelentősége óriási”, „egy kWó áramot a Duna 2,5 fillérért termel”, ami „olcsó áram”, és „Csehszlovákiának évente 5 millió tonna barnaszén takarít meg”. Nem csupán anyagi hasznot hoz, hanem gyógyír a tájnak és az ott élő embereknek is, „megoldódik egész Csallóköz öntözés és talajvízproblémája”, „az eddiginek átlag kétszeresére emeli a termés hozamot”, ráadásul „megoldja az árvízvédelem kérdését” is. A „hajósok nyílegyenes, biztonságos víziutat kapnak”. Megtudjuk továbbá, hogy a „Duna a Csallóköz felett” lesz, pontosabban „a Duna szintje 18 méterrel a Csallóköz fölé emelkedik”, és „már nem csak repülőgépek közlekednek majd a Csallóköz felett, hanem úgy látszik, hajók is.”. Létrejön emellett „Csehszlovákia legnagyobb tava”, egy „tenger a Dunán”, 5000 hektár vízfelülettel, mely egyben „Bratislava új üdülőközpontjának a lehetősége”. Mindemellett latba esik az „általános nemzetközi helyzet alakulása”, és „a tervek elkészítésénél önzetlen segítséget nyújtottak szovjet szakemberek”.⁶

6 Az idézett kifejezések a következő írásokból származnak: Vilcsek Géza: A csehszlovák–magyar dunai vízierőmű terve. A KGST újabb nagy műve. *Új Szó*, 1963. 11. 1., 4. p.; Chrenka Antal: Csehszlovák–magyar erőműrendszer a Dunán. *Új Szó*, 1963. 11. 22., 5. p.; Grek Imre: Két tenger a Dunán. *Dunántúli Napló*, 1964. 4. 26.; Vilcsek Géza: Az internacionalista összefogás nagy műve. Erős láncszem. *Új Szó*, 1977. 9. 6., 2–3. p.

Az érintett települések vagy a pontos nyomvonal nem váltak világhíressé az első hírek-ből, a létesítmények egyes elemeiről viszont nagy ívű leírásokat olvashatunk. „A gabčíkovi gát felett a Dunát 300 méter széles betoncsatornába zárják. A csatorna falát nagy magasságban felhányt kavicsgát képezi, melyet betonlemezekkel ágyaznak ki. Betonból lesz a csatorna medre is, nehogy a nagy víznyomás talajvizet okozzon.”⁷ A büszke számok a korszellemet tükrözik, mely anyagot mozgat, a természetet igába hajtja, és mindezt ráadásul elektromos árammá szublimálja. „784 000 tonna cementet, 100 000 tonna acélt, 29 000 köbméter fát, 1 000 000 köbméter követ, 5 200 000 köbméter homokot és kavicsot, 270 000 tonna kőolajat és 220 millió kilowattóra villamos energiát használunk fel”, az elkészült erőműben pedig „kilenc Kaplan-turbina 700 megawatt teljesítménnyel 2630 gigawatt óra áramot ad”⁸ majd.

Mikor az első tervek híre szárnyra kelt, az még csupán egy távoli és alapvetően hihetetlen kép volt a helyiek szemében. Ahogy teltek az évek, évtizedek, úgy pontosodott és vált egyre biztosabbá számukra annak valóra válása. Mindeközben egy generáció születte ki is halt, éppen az a generáció, amely az érintett területeket még a szövetkezetesítések előtt aktívan, mindennapi életterükként és megélhetésük alapjaként használta. Az első hírektől a Duna 1992-es eltereléséig és a vízerőmű üzembe helyezéséig szinte negyven év telt el. A ma középkorú vagy idősebb korosztály már az építkezések tervei-vel nőtt fel. Az első hírek abban az időszakban csurogtak az életükbe, amikor bármine-mű tiltakozás nagyon komoly, az egész családjukat hátrányosan illető retorziókat vont volna maga után. A vezetés számára nem csak a helyiek véleménye nem volt mérvadó, de még megfelelő tájékoztatás sem történt feléjük. *„Semmilyen információt nem kaptunk, csak annyit, hogy elkezdődtek a kisajátítások, a területeké. Elkészültek először is tervek, valamilyenek, amiket senki nem ismert, nem látott, csak mindig hozott valaki valamilyen hírt, hogy ha valaki a közelükben dolgozott, hogy na, itt lesznek a csatornák, és utána mikor elkészült a nyomvonal, akkor elkezdődött a kisajátítás, olyan 78-ban, de ottan már élesben ment az egész, az az időszak előtte fölkészülési időszak volt. Több mint 4000 hektár területet sajátítottak ki.”* (Keszölcés, K.P.)

„Informáltak bennünket valamilyen módon, hogy ez a Bős–Nagymaros-vízlépcsőrendszer, hogy a magyarokat is belefoglalva, és ezt meg köll építeni. [...] hozzá kell tegyem azt a gondolatot, hogy mivel minket több évben is sújtott az árvíz, voltak olyan hírek, hogy Gútor község meg is fog semmisülni, elvisznek minket Pozsony valamelyik részébe, felépítenek egy nagy lakástömböt és oda beviszik Gútor, mert komoly károkat okozott a nagyvíz. [...] Akkor azt mondták, hogyha megépül a vízlépcsőrendszer, akkor mindez megszűnik, és ezek a gondok nem lesznek.” (Gútor, P.L.) Gútor temploma a 13. században épült, tehát évszázadok óta áll a Duna-parti településen. Árvíz többször sújtotta, tornya kissé megferdült, de végül sikerült stabilizálni. A templom és a település sorsa iránti aggodalmak mindenesetre a vízerőművet részben egyfajta megmentő szerepben tüntették fel. A

7 Vilček Géza: A csehszlovák–magyar dunai vízerőmű terve. A KGST újabb nagy műve. *Új Szó*, 1963. 11. 1., 4. p.

8 Chrenka Antal: Csehszlovák–magyar erőműrendszer a Dunán. *Új Szó*, 1963. 11. 22., 5. p.

mai elzárt falvak területén szintén hírek jártak akkoriban egy esetleges kitelepítésről. *„Há már volt akkor arról is szó, hogy ki leszünk telepítve, a három falu, csak aztán mégis hát három falut nem olyan egyszerű elplanézni.”* (Bodak, M.I.)

Visszatekintve a tiltakozó hangok tompítását és az erőmű nagyobb elfogadottságát támogatta mindaz, hogy: 1. egy emberöltőnyi idő telt el az első tervektől a teljes megvalósulásig; 2. az árvizek veszélyének felértékelése, a kitelepítések latolgtatásával azok kezelhetetlennek minősítése; 3. valamint a megépülés esetére számos kedvezmény ígérete az érintett települések számára.

Az erőműt övező terület az ígéretek földje. Ígéretek hangoztak el ingyenes vagy kedvezményes áramról azon települések számára, melyek területet veszítenek, az elzárt falvak számára hídról, s a legtöbb településen pedig megújuló utakról, szennyvíz-csatornahálózatról, gázvezetékéről stb. Ezek többsége írásba valószínűleg nem került akkoriban, ám szóban többször is elhangzottak, emlékük az interjúk során kivétel nélkül mindenhol előkerült. Ezek közül utóbb legkeserűbben a kedvezményes áram hiú ígéretére emlékeznek vissza, hiszen ez lett volna az, ami a legszemélyesebben érintette saját háztartásukat, és a kedvezmény által megkülönböztette volna őket más települések lakóitól. Az utak felújítása, a csatornahálózat kiépítése előbb-utóbb minden településen megtörténik, a kedvezményes áramot helyzetükből fakadó, különleges kedvezményként tarthatták volna számon. *„Becsaptak bennünköt, úgy tájékoztattak. Mindent ígértek, fűt-fát, hogy olcsó lesz a villany, először hogy ingyen lesz, aztán ugyanúgy fizetünk. E lesz, a lesz, aztán kutya füle van.”* (Vajka, N.L.)

A nyomvonal kijelölése után (mely az építkezés folyamán még többször pontosításra került), elindult a területek megvásárlása/kisajátítása tulajdonosaitól, mely helyzetben a tulajdonosoknak nem volt választási lehetőségük. *„Az is csak úgy zajlott, hogy nem is, hogy mit adnak érte, hanem hogy egyszerjében negyven fillérral kifizetik a földeket. Mer ezek mind magánterületek, a gazdákéi voltak. Valamennyicske állami föld van benne. Nem kérdeztek ezek semmit sem. Nem mondtak semmit sem, hanem hogy ez meg lesz építve.”* (Bodak, M.I.) *„Ne is haragudjon. Volt olyan ember, aki annyi pénzt kapott a 80 ár földjéért, hogy meg is itta helbe. Ha egy ember meg tudja inni helbe, akkor gondolhatja, hogy az nem sok. 40 fillért adtak négyzetméterenként.”* (Süly, D.I.) A területek kisajátítását, illetve a szó szerint is fillérekért való megvásárlását olyan mély sebként és igazságtalanságként éltek meg, hogy nem talákoztam olyannal, aki ne említette volna. *„Hát, károkról beszélünk, amibe például a nagyszüleim soha sem nyugodtak bele, és a polgármesterünk a mai napig harcol azért, hogy ezek az emberek valamilyen szinten kárpótolva legyenek.”* (Vajka, Z.K.) *„Egy kifli ára volt egy négyzetméter, 40 fillér. Mi játszódhatott le a lelkekben!”* (Somorja, K.G.)

Az építkezés kezdetét a területek kimérésénél vagy már csak a gépek érkezésénél vették észre a helyiek. *„Abban az időben nem volt szükség arra, hogy ők informáljanak, egyszerűen jött egy rendelet, bejöttek a faluba, először egy házat vettek meg, irodát alakítottak, onnan kezdték ezeket a mérnököket küldözgetni, először csak karózás, méregetés. De információ a lakosság felé nagyon-nagyon kevés. Lehet, hogy az itteni vezetőség tudott valamit róla, de a lakosság nagyon keveset. Már csak akkor vették észre, amikor a gépek jöttek ide, és kezdtek működni, de beleszólás nem volt itt senkinek.”* (Felbár, F.I.) A vízerőmű munkálatainak egyik jelképeként él az emberekben a kép, ahogy az építkezés kezdetén a munkagépek mint túlméretezett sárga tehének a már érett, de még le nem

aratott gabonaföldekre érkeztek, mindent letarolva. „Még aratás előtt, jöttek ilyen sárga agronóm gépek, sárga tehéneknek nevezték itt őket, nem várták meg, hogy learassanak, s aztán még leszedték a földet, lehumuszozzák, mentek neki a gabonának, mindent úgy söpörtek le. Őnekik nem számított.” (Bodak, M.I.) „Aratás előtt egy-két héttel leszedték a gabonát. Éjjel eltüntették. Mentünk reggel, s na nem volt semmi. Üres volt a föld, mint a futballpálya. Nekem ott volt földem, s még kértem a főmérnöktől, hogy érdemes bevetnem? Aszongya nyugodtan, mer itt még őszig nem lesz semmi sem. Ugyanúgy aratás előtt azt is levették végig. A JRD-nek⁹ elment 300 ha vagy még több is. Meg mindenkinek, akinek itt volt ebbe a meder ízéjbe. Mindenkinek elment. [...] Semmivel sem kárpótoltak. Azt mondták, hogy ők föl voltak szólítva.” (Süly D.I.)

Nagyobb munkásszálló és kiszolgáló épületek Bősön, Csölösztőn és Felbáron épültek. Több ezer munkás érkezett, gyakran messzi országrészekből. A mérnöki és vezetői réteg tagjai, akik már a munkásréteg előtt jöttek, nemritkán saját ingatlant (például üdülőt) is vásároltak a környéken. A munkások kiszolgálása – ellátni őket étellel, takarítani utánuk stb. – szintén munkahelyeket teremtett. Sok helybeli talált munkát, nem csak az építkezés vagy tereprendezés konkrét helyszínein, hanem irodákban, műhelyekben, az aszfaltcégnél vagy egyszerűen sofőrként. A vállalat átképzéseket is szervezett. A fizetések jók voltak, és mivel sok családból vagy legalábbis rokonságból dolgozott valaki az építkezéshez kapcsolódó munkakörben, a jelen nyújtotta előnyök miatt a beruházás elfogadottsága is javult, vagy legalábbis létéhez hozzászórtak.

A legnagyobb tereprendezési munkák sora – anélkül, hogy azok részleteibe mennénk –: az új meder és töltései alól a termőföld letermelése és elszállítása, a nyomvonalon útban levő erdőrészek kivágása, a töltések megépítése, a meder lealapozása, valamint természetesen a bősi és dunacsúni tereptárgyak megépítése. Az építkezés nyomvonalán számos kavicsbánya tó létesült, ilyen az azóta *vajkai tavak* néven ismert két tó Vajka és Bodak között, melyek egykori legelőterületek helyén születtek, de például Somorja határában is számos helyen termeltek ki kavicsot a töltések építéséhez – ezek a kavicsbánya tavak majd egy évtizeden át léteztek, egészen a tározó feltöltéséig. Az építkezések során kisebb településrészek és temetők is útban voltak – az épületek lebontásra kerültek, a temetőket áttelepítették. Miközben teljes átalakuláson ment keresztül a táj, szinte egyöntetűen úgy emlékeznek vissza a helyiek, hogy ennek ellenére sem tudták elképzelni, és nem is hittek abban, hogy valaha is üzembe helyezik az erőművet.

A teljesség igénye nélkül néhány példa az elbontott településrészek közül: Gútornak a Dunakert nevű része, mely a helyiek által a Folyónak vagy régiesen Folónak nevezett Duna-ág mellett, a falu töltésén kívül helyezkedett el; a Gútortól Szemet felé létesült üdülőtelep; a Somorjához közeli egykori körtvélyesi üdülőtelep;¹⁰ a Vajka és Keszölcés

9 Jednotné roľnícke družstvo, magyarul: egységes földműves-szövetkezet

10 A bősi vízlépcső áldozatául esett Körtvélyesről Ozogány Ernő könyvében (2017) külön fejezet szól, ahol szinte mint idegenvezető kalauzol minket a már nem létező utakon járva a hajdani kikötő- és kirándulóhelyen. „Csak az öregek emlékeznek arra – míg ki nem halnak –, hogy a betonteknő alján volt az egykori tyúkfarm, a Csiba- és Krizsik-major. A túlparton meg talán még fellelhetők a Vonyik-kocsma, a hajókikötő és az oly kedvelt Kormorán csárda földbe

között a töltés nyomvonalába eső házak... és még sorolhatnánk. A felvízcsatorna alatt három egykori temető fekszik, a doborgazi, a keszölcési és a csallóköz nádásdi. Mind a hármat áttelepítették, a maradványokat exhumálták, jelölt fém koporsókba tették, és aki kérte, annak áttelepítették a sírkövet is. Ha valaki igényelte, ott lehetett az áttelepítés egyes szakaszainál. A visszaemlékezések szerint körültekintően végezték a munkát, de azért még ma is felmerül néha bennük, hogy valójában vajon kinek a sírjára is viszik a virágokat.

Beszélgetőtársaimat arra kértem, hogy idézzék vissza a legélesebben bennük élő képeket az építkezés éveieről. *„Itt pusztaság volt, meg gépek, vizek, rajtuk báger, ami termelte a sódert. '85-ben 10 éves voltam, annyit láttunk, hogy itt jöttek-mentek az autók.”* (Vajka, B.D.) *„Ami gyerekként megmaradt, az a nagy gépek. Mi megszoktuk az itteni kis gépeket, és akkor jöttek azok a nagy orosz gépek, hát akkora kereke volt, hogy mellé álltam, és kicsi voltam mellette. Majdnem 2 méteres kerekek. Meg a földekre emlékszem. Úgy kezdték építeni, hogy először lehorrták a termőföldet, azt félrerakták, aztán kezdték bágerezni, meg hordani a kavicsot, a töltést kezdték csinálni. Meg a munkások, hogy sok munkás volt. Azt lehet mondani, hogy fél Szlovákiából itt dolgoztak.”* (Bodak, P.T.) *„Olyan képek maradtak meg – mert én a nyári szüneteimet ott kinn töltöttem –, hogy az egyik héten még egy erdő mellett biciklizett el az ember, a másik héten pedig már nem volt ott semmi. A fákat kivágták, ami hasznosítható volt, azt elszállították, a maradékot pedig sokszor valamilyen buldózerrel belenyomták valamilyen ágvízbe, vagy valamilyen kikotrott kavicsbánya tóba. Az utóbbi főleg a végére volt jellemző, amikor temették vissza ezeket a tavakat. Ahol most van a nagy vízfelület, ott több ilyen kavicsbánya tó létezett, ahonnan azt a kavicsot termelték ki, amiből építették az erőműnek a gátját. 6 vagy 7 ilyen volt. Ezek már a 80-as elején. [...] Az ágvizek medrét valamiket betöltötték, valamiket úgy hagytak. Az utolsó években már a régi erdő utolsó maradványait is kiirtották, viszont a természet nem hagyta magát, és ahol 2-3 évig nem volt mozgás, ott az erdő újra kihajtott. Sarjerdők tarkították ezt a tájat, kavicsbánya tavak csillogtak, és még pár helyen megvoltak a régi ágvíz maradványok. [...] Aztán miután Magyarország visszalépett, itt eléggé felgyorsultak a munkálatok, kapkodva megépítették a víztározó határ felőli oldalát, és abba már nem csak kavicsot hordtak, hanem kotortak össze mindent, amit tudtak. Fákkal, gyökerekkel, földdel kevert kavicsot hordtak. Első években elég sok helyen szivárgott a Duna felőli töltés, mert nem volt megfelelő az izoláció.”* (Somorja, K.D.)

Az építkezés éveit feltehetően az ártéri területeket, ágvizeket, erdőket gyakran járó somorjai és gútori embereknek lehetett lelkileg a legmegterhelőbb. Gyakorlatilag életterük és birtokaik nagyobbik részét amputálták éppen, amolyan életlen fűrészszel, lassú, de kitartó mozdulatokkal. *„A férjem nagy erdőimádó volt, meg még a gyerekekkel is jártuk, még télen is..., fákat is ültettünk. Erdőimádó volt, ismerte az ágvizeket, mindent. Mikor már irtották az erdőket, kiment egyszer a barátjával sétálni, és nem tudta, hol van az erdőben, mert úgy kivágták már a nagy fákat. Soha többet nem ment ki és nem látta a nagyvizet sem. Semmit. 2011-ben halt meg.”* (Somorja, K.G.) *„Mink is*

süllyedt romjai. Emlékeztetőül arra, hogy így múlik el a világ dicsősége, vagy ahogyan a latíkok egykoron mondták: Sic transit gloria mundi.” (324. p.)

kijártunk a apámmal, nagy halász volt, kijártunk biciklizni, és amikor elbolyogtunk, mert egyszerűen képtelenség volt abba a fölfordulásba megtalálni, hogy mégis milyen részek, hát ő azt mondta, hogy ez már vége, többet nem megyek ki.” (Somorja, K.B.) Az üzemvízcsatorna két oldalán élők mindeközben elsősorban szántóikat veszítették el, a '92 utáni elzártság vagy kizártság viszont még nem lépett életbe, hiszen a már felépült töltéseken és medren át ideiglenes út létesült mind Vajka és Keszölcés, mind Bodak és Felbár között.

Ahány élethelyzet, annyi oldalát mutatta az építkezés. A vízerőművet építő cégek-nél dolgozók jó emlékeket őriznek azokról az évekről, az alábbi idézetek ennek hangulatát adják vissza. „Amikor Bősön dolgoztam, az ilyen nagy vidám, internacionalista építkezés volt. Az más rendszer volt, más volt a munkafegyelem. Egyik kollegám mindennap elment, lefeküdt a fűbe, aztán 2-3 órát ott aludt a Duna partján. Azért mondtam, hogy ilyen vidám szocialista. Voltak ott lengyelektől, csehektől kezdve minden.” (Somorja, Z.T.) Elsősorban férfiak találtak munkát. A munkahely közel volt lakhelyükhöz, lényegesen jobb fizetést is kaptak a környékbeli egyéb más lehetőségekhez képest, és mérsékelten nehéz munkának számított. „Innen voltunk sokan Bodakról, meg komáromiak. Jött a Binder¹¹ úr, a kocsmában volt olyan gyűlés, hogy aki akar..., há a fizetés jó volt, nem mondom, hogy nem volt jó, meg há jó dolgunk is volt. Hat évig ott voltam kinn a süli bágeron,¹² a kavicsot bágeroztuk. [...] Közel volt. Ennekem volt Simsonom, avval jártam. Ráugortam, napközben többször begyöttem, mer fólíáztam, hatalmas, 50 méteres fólíáim voltak, tudtam itthon is dolgozni, meg ott is, mert voltunk egy bágeron négyen. Én voltam a bágermester, volt egy villany-szerelő, volt egy szerelő, aki hegeszteni is tudott, mikor azok ott voltak mind, akkor én eltűnhettem. Én csak reggel odamentem, kiírtam a hajónaplót, hogy kik vannak ott, s aztán már nem köllött ott lenni. Zörögjön a báger, a volt a lényeg, mindegy, akármi van, csak zörögsetek. Nem baj, ha nem szedtek ki semmit, csak zörögjön.” (Bodak, M.I.) Az elmondások szerint a kavics kiásásával egy időben a keletkező tavakban égszínkék, gyönyörű, tiszta víz gyűlt, melyben már akkor is sokan fürödtek. Később a gépek levonulásával a környék népszerű üdülőövezetté való átalakulása szinte azonnal megindul.

Hatalmas jármű- és anyagforgalom volt az egész környéken, és a szállított anyagokból a visszaemlékezések szerint nem csak az erőmű épült fel. A rendszer háta mögötti összekacsintások és kézfogások emlékei közszájon forgó, folklorizálódott történetekben csapódtak le. „Jár itt a szigeten egy olyan mondás, hogy ha a bōsi erőmű most egyet csattintana, hogy minden anyagot ide vissza, akkor itt a környékbeli házak mind összedőlnének, annyi anyag ki van belőle lopva. De hát ugye ezt bizonyítani senki nem tudja. Itt építkezési tilalom volt, ezért itt nem elsősorban az itteni házakról van szó, hanem a Dunán túlról.” (Vajka, Z.K.) Az építőanyagokon kívül az üzemanyagok bizonyultak még illékonyak. „Egy biztos, hogy a gázoljanak itt akkor becsülete meg ára nem

11 Július Binder (1931): a Vízgazdálkodási Beruházó Vállalat igazgatója, a C variáns megvalósítója.

12 Jelentése: egyrészt a gép, amivel a kavicsot kitermelik, másrészt a kibágerozott hely neve is.

volt. Itt mindenki gázolajkazánnal fűtött, mert lehetett innen-onnan-amonnan szerezni. Erre szoktam mondani, hogy ha itt Vajkán kutat vertek akkor, fél méteren gázolaj jött, egy méteren kezdődött a víz.” (Vajka, B.D.)

És persze mindeközben az élet él, és élni akar, a gyerekek felkérlik magukat iskola után a Tatrákra, hogy vigyék el őket egy körre, a bágeron a munkások horgászhalót kötnek szabadidejükben, az üzemvízcsatorna medrének alján meggyűlő esővíz télen megfagy, és a gyerekek korcsolyáznak rajta, a töltésen szánkózni lehet, az új meder noha átvágott utakat, azok megváltozott életre kelnek, és a töltéseken fel-le buckázva haladnak át autók, gyalogosok (a bodaki gyerekek pupostevének becézik), a vajkai és somorjai kavicsbánya tavainak csillogó vizében fürdenek, partján napoznak.

„A vajkaiaknál még 87–88-ban indult meg egy ráismerés, hogy mi is lesz itt? Mi lesz velünk? Mi is szigetekre kerülünk? Addig úgy voltak vele, hogy épül, meg munkahely van ottan, és majd biztosan mindent megoldanak, de aztán kiderült, hogy nem lesz híd, akkor kiderült, hogy ki tudja, mikor lesz út Pozsony fele, hogy lesz. Mert az eredeti terv úgy volt, hogy Dunakilitinél lesz a gát és azon lesz egy út, és ha magyar területre megyünk, akkor hogyan lesz az, kishatárforgalom, útlevél köll.” (Keszölcés, K.P.) A meder feltöltése után a három falu lakói valóban nehéz helyzetbe kerültek, híd nem épült, kompközlekedés még nem volt, és az azóta Pozsony felé kiépített út sem létezett még, így egy ideig csak Bősön át juthattak ki a Szigetről.

A Duna elterelése, vagyis az új meder feltöltésének idejéről a legtöbben élénk emlékeket őriznek. Ezeknek gyakran része az utolsó útjuk, amit a meder töltésén keresztül átvezető utak valamelyikén tettek meg, majd az utat lezárták, és fekete ruhás csendőrök (biztonsági emberek) ügyeltek, hogy senki ne próbáljon meg többé átkelni. A vízszint növekedését sokan figyelték a partokról, és a tévében követték, ahogyan betonelemekkel elrekesztik a Dunát. Beszédtéma volt, hogy vajon jól építették-e meg, bírják-e a töltések, és mi lenne, ha szakítana, néhány kocsmában állítólag még fogadást is kötöttek, hogy hol fog megrepedni. A meder lassan, hetek alatt telt meg. Az elterelés 1992. október 23-ától elkezdve történt – a vízen túl rekedt falvak jelentőségtelenné érezték, egyrészt a történelmi emléknappal, másrészt amiért éppen minden szentek és halottak napja előtt pár nappal történt. „Hát az még egy fájó pont, és mintha szántszándékkal csinálták volna, mintha az is egy olyan fricska lett volna az itt lakóknak Szlovákiától, hogy na most aki halottakhoz akart menni, vagy sírokat látogatni, már nem tudott menni. Akkor nem volt az így, hogy mindenhol autó vagy bármi, úgyhogy problémát jelentett... ugye buszok nem tudtak már járni...” (Vajka, Z.K.) Egy visszaemlékezés a sok közül az elterelés napjáról: „92-ben zárták le októberben. Én átvoltam délután, aztán mentem a kántorér, mert Vajkáról hoztuk ide a kántort, s érte akartam menni, és már nem lehetett. Érte mentem körbe meg visszahoztam körbe. Mer az volt..., az kegyetlen időszak volt, mikor töltődött a víz, mer ők ott teljesen el voltak zárva, csak egy út volt, Bős. Az az időszak volt a legrosszabb, akkor érezték meg az emberek, hogy senki nem is törődik, nem foglalkozik velük. [...] Nagy tiltakozások voltak akkor is, de hát nem tudtak csinálni semmit az államerőszak ellen. Mondták nekik, hogy kuss, más nincs.” (Keszölcés, K.P.)

5. Helyiek véleménye, tiltakozások, érdekérvényesítés

Felvetődik a kérdés, hogy miért csak a kilencvenes évek elején indultak el a helyi tiltakozások az erőmű üzembe helyezése ellen, amikor már gyakorlatilag javarészt felépült a vízlépcső itteni szakasza, illetve az építkezés útjába eső helyi természeti értékeket már mértani síkossá alakították. Miért nem az első tervek nyilvánosságra kerülésekor, a kötelező érvényű földvásárlások idején, vagy akkor, amikor a területek legyaululása, az erdők kivágása, a Duna-ágak betemetése zajlott? A választ a helyben élők hol rövidebben, hol hosszabban fejtették ki, de lényegében egyről beszéltek. *„Itt azért egy durva rezsim volt, gyakorlatilag majdnem olyan, mint az '50-es évek [...] gyerekeid nem tanulhattak, kidobtak az állásodból, kétkezi munkát kaptál itt az utolsó napig.”* (Somorja, D.L.) *„Az emberekben benne volt, hogy úgy érezték, hogy tehetetlenek a hatalom ellen, és ez igaz is volt. Valójában az emberek talán úgy látták, hogy értelmetlen, de amikor már látták az egész monumentális építkezést, és talán már lehetett érezni kicsit a demokráciának az érzését is, hogy az emberekben van erő, akkor kezdtek észbe kapni, hogy hát mi összefogással tudunk akár változást is csinálni. Lehet, hogy ide generációknak köllött felnőni ahhoz, hogy... Mer az a generáció, aki ott volt, és aki az elején ott volt, azok már öleg sok mindent átéltek. Átélték meghurcoltatást, kiköltöztetést, egyéb mást, mindenféle időszakokból átjöttek, azok meg voltak félemlítve, azokat nulla perc alatt meg lehetett félemlíteni. [...] Úgy látom, hogy azóta lett egy új generáció, aki felnőtt ahhoz, hogy tudja a saját véleményét kifejezni és ne féljen. Ők még nem éltek át olyant, amit átéltek a régebbiek.”* (Felbár, F.I.)

A helyben élők véleménye az őket közvetlenül érintő döntések során nem vált láthatóvá. Addigra már a második-harmadik olyan generáció nőtt fel, akik életstratégiáik alakítása során nemhogy az őket övező táj, de saját sorsuk alapvető kérdéseiben sem dönthettek. Háborúk, határmódosítások, jogfosztottság, konfiskálások (vagyonelkobzások), kollektív bűnösség, reszlovakizáció, deportálás, munkatáborok, kitelepítés, az anyanyelvhasználat korlátozása, törekvések az egységes etnikumú területük megbontására, kollektivizálás, kötelező szövetkezetesítés keretei közt éltek. A múlt a családtörténetekbe ivódik, és megjelenik a mindenkori jelen döntéseiben, abban, ahogy a történelem részesei leszünk. A vízerőmű víziója a Csallóközben erre a talajra érkezett. *„Sírtunk. Hogy itt minden fölszámolódik, és hogy milyen módon. De hát megszoktuk, mert annyi minden történt, háború és... [...] az itteni nép tudta, hogy el kell viselni, ami jön, következik. Pedig fáj. Olyan fegyelmezett türelemmel viseltük ezt is.”* (Somorja, K.G.) Az erőműről való beszélgetés az idősebbekkel sokszor korábbi sérelmek és történelmi helyzetek emlékeit idézte fel bennük, saját emlékeket és a szülőktől, nagyszülőktől hallottakat.

Nem csupán a rendszer lazulása, hanem egy kevésbé meggyötört generáció kellett, hogy egyáltalán úgy érezzék, véleményük hangosan kimondható. A múlt sérelmeinek emlékeitől valószínűleg még több fokozaton át vezet út például a valódi közösségi döntéshozatalig. A visszaemlékezések a tiltakozások leghangsúlyosabb elemeként a töltésen való élőláncot idézték fel, ahol rengetegen részt vettek, és végeredményeként azt, hogy hiába volt, nem tudták megakadályozni az erőmű üzembe helyezését. *„Hát szomorú. Mindenki ellenezte. Mindig tüntettünk, fölmentünk a töltésre, élőláncot csináltunk. Sok ember kint volt, hiába. Nem kérték meg a embert, csinálták.”* (Vajka, N. L.)

„Mennyit mi tiltakoztunk. Élőlánc volt. Olyan szél volt fenn a töltésen, és élőláncot alkotva, ott fön­n a kezünköt fogva tiltakoztunk ott fön­n. Bősnél voltunk, Megyernél, több helyen több akció volt, tiltakozási akció ennek a megépítése ellen, de mindhiába volt.” (Bodak, T.N.)

A tiltakozó akciókra 1991–92-ben került sor, Csallóköz polgári lakossága, környezetvédő és más társadalmi szervezetek (Eurolánc Polgári Társulás, a Szlovákiai Természet és Tájvédők Szövetségével [‘Zväz slovenských ochrancov prírody a krajiny’], az osztrák Global 2000 környezetvédelmi szervezet és a Természetvédelmi Világalap, a WWF) szervezésében.¹³ A csatlakozók nemzetiségre és pártállásra való tekintet nélkül, az erőmű befejezése elleni érvekben találták meg a közös alapot. A beruházás vezetése és annak kormányzati támogatói hol burkoltabban, hol nyíltan retorziókat helyeztek kilátásba a tiltakozások miatt. Somorja felé például a kormánybiztos kijelentette, hogy a polgári engedetlenséget is tartalmazó akciók miatt a város hátrányos megkülönböztetésre számíthat.¹⁴ Az Eurolánc Polgári Társulás egyik szervezője Somorja akkori polgármestere volt, bártfai származású szlovák ember, aki az eseményeket követő ciklusban is megnyerte a választásokat a magyar többségű településen.

Mindeközben továbbra is aktív maradt a vízerőmű lobbija, és az azt támogató sajtó részéről egyfajta arrogáns, manipulatív hangnem és érvrendszer, mely szerint a tiltakozó „akciót külföldről irányítják, s az egész fő célja a szlovák nemzeti energetikai rendszer, valamint ezáltal a szlovák ipar leépítése”. (Gyurovszky 1992) Az állam nemzeti ügyként kezelte, hogy az erőmű mindenáron megépüljön, helyben nem volt nemzetiségi színezete a kérdésnek, a tiltakozó akciók során szlovákok és magyarok együtt szólaltak fel az erőmű ellen.

A szlovák politika egy mérvadó rétegénél is szemléletváltás és kompromisszumkészség volt látható nyilatkozataikban: „Jozef Kučerák, a VPN¹⁵ elnöke kijelentette, hogy Bőst társadalmi problémának kell tekinteni, s a megoldásához egy egyedül a meg­egyezésen és a megfelelő kompromisszumok keresésén keresztül vezet az út” (Gyurovszky 1992), a szövetségi környezetvédelmi miniszter, Josef Vavroušek pedig a „kommunista diktatúrák idejéből itt maradt gyászos örökség”-ként (Gyurovszky 1992) említi a beruházást, melyre szerinte is kompromisszumos megoldást kell találni. A lehetséges megoldásokra különféle variánsokat dolgoztak ki. Ebben az időben merült fel egy bizonyos D variáns terve, ahol a csúcsra járatás lehetőségének meg­hiúsulása miatt lényegében funkció­talanná vált víztározó helyett szélesebb csatorna épült volna, ami által, Somorja és Gútor határában rekultiválhatóak lettek volna az erdők és ágvizek. Az akkori viszonyokat jól ismerő helyiek részéről a mai napig tartó szemrehányás érezhető egyrészt azok felé a magyarországi környezetvédők felé, akik papírtigrisnek

13 A tiltakozásokról összefoglalóan I. Gyurovszky S. L. 1992, részletesebben pedig Tuba L. (szerk.) 1991.

14 Míg a legtöbb helyen a települések útjainak felújítását a teherbírás­on felüli használat okán a beruházó cég elvégezte, Somorján, ahol az utak a legnagyobb igénybe­vételnek voltak kitéve, ez nem történt meg.

15 Verejnost' proti násiliju, VPN (Nyilvánosság az Erőszak Ellen): rendszerváltó politikai mozgalom

minősítették az épülő dunacsúni gátat, másrészt azok felé a politikusok felé, akik nem voltak nyitottak egy a jelenleginél több helyi természeti értéket megőrző változat irányában. *„Itt mindenki kompromisszumkész lett volna, leszámítva a mérnököket, a beruházó céget, az építész lobbít. Ez úgy volt, hogy a beruházó cég igyekezett-igyekezett, de nem bírták már a nyomást, és akkor ezt a Bindert a semmiből megtették igazgatónak. Egy kis beosztott volt, de tudták, hogy benne van ez a töltet, hogy bármin keresztül-megy. [...] Teljesen informálisan, és nincs rá semmi bizonyítékom, azt tudom abból az időből, tehát akkor a szlovák, akkor volt ez a rendszerváltó szlovák politikai réteg a parlamentben, akiket nyírtak úgy általában azok, akik le akarták nyúlni az ország vagyonát, azért kellett nekik önálló Szlovákia, hogy aztán szépen leprivatizálják maguknak. [...] És ők azt mondták, hogy van nekünk elég konfliktusunk, mi ebbe nem fogunk belemenni (a D változatba) addig, amíg nincs garancia arra, hogy ez át fog menni Magyarországon. Ők sem voltak hülyék. Tudták, mi a helyzet Magyarországon. Azt mondták, majd hoztok nekünk garanciát, hogy érdemes megnyitni ezt a témát, akkor megnyitjuk, addig nem. És akkor pár magyar képviselő átment megkérdezni, és mondták nekik, gyerekek, fölöslegesen jöttetek, mert mi semmibe nem megyünk bele. És akkor visszajöttek, és ezzel lezárult az ügy. [...] Nekik csak az volt, hogy az lesz a végeredmény, hogy mindent lebontunk. Na mindegy, ennyi volt. És ha olyan depresszióra hajlamos lennék, bármikor, amikor kimegyek, mindig az jutna eszembe, hogy ennek itt nem kéne lenni, és nem a Binder az egyetlen bűnös, hanem van más bűnös is.”* (Somorja, D.L.)

Az egyes változatok mibenléte, egyáltalán létezése nem volt közzismert, ahogyan magának az egész vízlépcsősrendszernek a működése és hatásmechanizmusai sem. Az üzemvíztározó tó mellett élők például máig nincsenek tisztában vele, hogy a nagymarosi erőmű elmaradásával a Gútor és Somorja hajdani erdőit és ágvizeit borító víztározó mérete tulajdonképpen feleslegesen nagy, eredetileg tervezett funkcióját nem látja el, egy csatorna is helyettesíthette volna. A vélemények Magyarország kilépéséről erősen megoszlanak, olykor nem is következetesek, esetleg téves információkon alapulnak. Vannak, akik megértik az akkori döntést, mások nem formálnak véleményt, és megint mások a magyarországiak egyes rossz döntéseit hangsúlyozzák. Téves, korabeli információkra való hivatkozáson alapuló többször előkerülő érv például, hogy: *„Hiszen már a Nagymaros kész volt, megvolt csinálva a levezető csatorna. Az, hogy a magyarok elálltak tőle, az az ő bajuk, arra ráfizetnek.”* (Bodak, T.Z.) A nagymarosi építkezés valójában jóval kezdetlegesebb állapotban volt a bősíhez viszonyítva. Gútoron többen s úgy tudják, hogy a Duna elterelésére és Bősig a csatornában való elvezetésére a magyarországiak visszalépése miatt volt szükség. *„Mivel Nagymaros megszűnt, át köllött állni nekik csak bősire és akkor lett egy új kanális csinálva, ami itt megy ki, és megy bősnek. Ez egy tiszta új változat.”* (Gútor, B.L.) A felvízcsatorna, mely a Csallóközt szeli át, természetesen nem új elem volt, a változás abban állt, hogy az eredeti tervek szerint nem Dunacsúnnál, hanem Dunakilitinél (tehát magyar oldalon) történt volna a víz áterelése.

A vízlépcsőről utólag alkotott visszatekintő vélemények többsége egyfajta „vesztésnarratíva”, ám ez sem teljesen homogén, különbségek lehetnek attól függően, hogy ki mennyire kötődött a régi tájhoz, voltak-e ott földjei, mennyire mélyek az információi, vagy honnan tájékozódik. *„Azt mondták, nem lesznek madarak, s úgy, olyan szépen visszajöttek”* (Somorja, P. M.) *„Elfogadtuk, hogy ez a erőmű egy tiszta... Nem egy szén-*

nel kitermelt erő, hanem a víz által. És ezt nézte mindenki.” (Gútor, B.L.) Ha az ember mögé néz, akkor az erőmű hajdani propagandamondatai köszönnek vissza, vagy felszínesebb ismeret, megfigyelés. Másrészt öngyógyító folyamat a megszokás, az idő természetessé teszi az adott körülményeket. „Elleneztek akkor, s aztán most milyen jó” (Gútor, Cs.I.) A fiataloknak pedig már csak az a táj ismert, amiben felnőttek.

A vízerőmű 1992 óta működik, egy immár demokratikus jogállam keretei közt. A közösségi érdekérvényesítés viszont gyerekcipőben jár még, a hatalmi pozícióban levők talán a múlt rendszer mintáit őrzik. Az építkezés idejéhez hasonlóan a településeken információhiány van az őket érintő alapvető kérdésekben is, jogsértések vannak érvényben velük szemben, és nem tekintik őket egyenrangú tárgyalópartnernek. A két legégetőbb kérdés, melyek hiába vannak napirenden, mégis minimális az előrelépés: egyrészt, hogy a vízerőművet üzemeltető vállalat nem fizet adót a települések kataszterében levő és az erőmű által használt területek után, másrészt a szigeten lakók közlekedésének nem kielégítő volta. Az egyik érintett település polgármestere szerint: „Nem megy semerre a dolog. Ugyanott vagyunk éppen, mint a régi rendszerbe, hogy nem tárgyal velünk senki, nem akart velünk beszélni senki. [...] Mikor fogadtak, azzal kezdték a beszélgetést, hogy ne követeljünk semmit, mert nekik nincs semmi. Ez volt a válasz, gyorsan leráztak, jóformán úgy dobtak ki.” Az elmondások szerint a vállalattal való tárgyalások minősége változó. Volt, amikor több hajlandóságot éreztek részükről a közös hang megtalálására, és a komp körül sikerült is elérni változtatásokat, ám az utóbbi időben nincs előrelépés. „A vízgazdálkodási vállalat teljesen ignorálja a dolgainkat” – ahogy egy másik polgármester összegezte.

A települések komoly vesztségként tartják számon, hogy az elvesztett területek után, melyek továbbra is a települési kataszterek részei, nem fizet számukra adót a vízerőmű vállalata. A pénz, ami járna számukra, valóban jelentős összeg. Somorja polgármestere így nyilatkozott erről „Az erőmű felvezető csatornája, ha jól tudom, a mai napig mint építkezési terület van számon tartva, tehát a városok, a községek katasztereiből elrabolt területek a mai napig adómentesen használatosak [...] Somorja esetében félmillió eurót tenne ki a tározó tó adója a legalacsonyabb szinten.” Az ügy képviselőjében a települések közösen is fellépnek, közülük Vajka polgármestere a legaktívabb, volt év, hogy adófizetési meghagyást is küldött. „Állítom, hogy ezek adóköteles területek. Ha egy vízfelület gazdaságilag hasznosított, akkor adóköteles. Vajka esetében 80 hektár van alatta, és durván egymillió euró, amit 5 évre visszamenőleg követelhetünk. Az egész alatt 13 000 hektár van. Ez már annyira megterhelné az államot, hogy nem engedheti meg magának” A területek után járó adótól függetlenül az elzárt falvak néhány éve azért lobbiznak, hogy külön jogi státuszt kapjanak veszélyeztetettségük okán, mely szintén adóbevételeiket növelhetné.

6. Félelmek

A Csallóközben mintegy negyven kilométeren keresztül, Dunacsún és Szap között a Duna vize művileg kialakított tározóban, majd mederben halad. A tározót követően a 12–20 méter magas töltések egy különös entitást képviselő dombsávként magasodnak az egyébként síkvidéki települések fölő. A töltés távolsága némely településen a

házaktól vagy akár a templomtól kevesebb mint 100 méter. Természetes, hogy „mi lenne, ha...” kezdetű történetek bontják ki a víztömeg erejétől való félelmeket. Ezek elmondásába sokszor irónia vagy humor is vegyül, és ha egészen elenyésző esélyt látnak is félelmeik valóra válására, mégis ott vannak a megbújó gondolatok és a reggelre talán el is felejtett álmok közt. Képsorok, hogy „mi lenne ha...”

„Éppen valamelyik esete meséltem annak, akivel dolgoztam, hogy emlékszem, álltam fönny az első emeleten, és este olyan 9-10 felé szokott itt egy gyönyörű hajó úszni, és néztem, hogy Úristen, fönny vagyok az első emeleten, és a víz még a fejünk felett van, akkor tényleg mi történne, ha bármi, egy gyenge földrengés, vagy egy terrorista itt szeretne robbantani. Hány másodpercen belül jönne ide az a víz. Így felnőtt fejjel így átfut az a gondolat... Néha a félelem úgy rátör az emberre, mert ezek a hajók olyan hangosak tudnak ám lenni éjjel... úgy tűnik, hogy itt úszik egészen közel a hajó, és ilyen dübörgés van.” (Vajka, Z.K.)

A feszültséget gyakran humorral oldják, és a félelemre adott frappáns válaszok folklorizálódott szövegekként is vándorolnak. *„Hát beszélni beszéltek róla, hogy mi lenne, ha ez lenne, ha az lenne, aztán sokan, mint én is, belenyugodtam abba, hogy nem köll félni senkinek, mer hogyha megindul, fél órán belül nem fog szenvedni senki sem.”* (Bodak, M.I.) *„Én abban bízom mindig, hogy a túlsó oldala gyengébb, s arra fog szakítani.”* (Bodak, T.Z.) *„Az, hogy átszakad-e a gát, azzal mi már nem is tudunk foglalkozni... Sőt dehogy nem, mindenkit foglalkoztatott, sőt még talán benne is volt, hogy ez a három falu nem nagy veszteség volna az államnak, hogyha szakítaná ez a gát, ez így elhangzott. No.”* (Bodak, T.N.) *„Mentálisan az embereknek nem olyan egyszerű felfogni, hogy egy x méter magas vízszlop van a fejük fölött. Itt Somorján még hagyján, mert ahol a legmagasabb pont van, a templom környékén, itt csak pár méternyi víz jönne, hogyha az egész roppanik. Én szoktam mondani, hogy könnyen vagyok, mert a 6. emeleten lakom a házban, ki van kötve a kiscsónak a balkonhoz, aztán hogyha jön a víz, akkor csak beülök és evezek. Persze ez nem egészen így van. És vadabb helyzet van már lenni Báron. Ott azér már tizenvalahány méter a víz a házak teteje felett. Ott félelmetesebb a dolog.”* (Somorja, C.G.)

Félelmeket ébresztett az is, hogy nem bíztak sem a kavicsból épülő töltésekben, sem a szocialista minőségben. *„Én láttam, ott voltam, azon jártam át, a fenéken is, s minden. Lefóliázták a szigetelést, a buldózer... ott akkora lukak voltak, beleöntötték a kavicsot, elplanéozták, azt jó. Szivárgott is ott Bodak alatt, aztán kezdték injekciózni cementtel, aztán Komáromnál vették észre, hogy azokban az erekben, hogy ott köt ki.[...] Mostan itt egy szinten van a víz-e (kimutat a ház emeletének ablakán). Tizenkét méter víz, én tudom, mer kinn voltam hat évig, kinn volt egy nagy hegy, kavicsbul ki volt rakva, akkor jött egy nagyvíz, azt egy félóra alatt elvitte. Az olyan gyorsan tudja azt a kavicsot elvinni, hogy az borzasztó. Félelmetes volt.”* (Bodak, M.I.) Az építménybe vetett bizalmat tovább gyengítette, hogy láthatóan *„a falvakban gyorsabban épültek a házak mint az erőmű”* maga, és ez azt a kérdést vetette fel, hogy ha a vízlépcsőhöz kiszámított anyagszükségletet nem oda építették be, akkor vajon megtartja-e majd a víz nyomását. A töltések és az erőmű viszont még áll, amit páran azzal magyaráznak, hogy az építetők számoltak az építési anyagok „szállítás közbeni veszteségével”, és tudatosan túlméretezték a mennyiségeket.

A félelmek jóval erősebbek voltak a feltöltés idején, mint manapság, hiszen minden nap nem lehet félni. „A lövészárkot is megszokja az ember.” (Somorja, G.L.) A polgármesterek inkább a tározóban és az üzemvízcsatornában lerakódó hatalmas mennyiségű üledék kezelése és elhelyezése miatt aggódnak, mely üledék veszélyes hulladéknak minősül és valószínűleg nehézfémeket is tartalmaz. Másik kérdésként a karbantartás időszerevése merül fel, amiről szintén nem kapnak megfelelő információt.

7. Az átalakulás három iránya

A vízlépcső megépítése a települések és így az ott élők sorsát három típusba sorolhatóan befolyásolta. Az átalakulásra erősen hatott továbbá a kilencvenes évektől felerősödő pozsonyi szuburbanizáció is, vagyis szerepet kapott Pozsonytól való távolságuk, illetve az úthálózat megváltozott szerkezete.

A három típus: 1. azok a települések, melyek külterületének jelentős részét ma a víztározó borítja, (Pozsony belvárosától 22–24 km a távolságuk); 2. az üzemvízcsatorna bal partján fekvő települések (Pozsony belvárosától 30–56 km-re); 3. a sziget falvai, melyek az Öreg-Duna és az üzemvízcsatorna közé kerültek (Pozsony belvárosától való távolságuk 34–44 km). A fenti típusoknak másként alakul a „természettel való viszonya”, máshogy érinti őket a *pozsonyiak*¹⁶ beköltözése, a turizmus, és másként érték őket a fejlesztési vagy éppen a fejlődést gátló törekvések.

7.1. Ágvizek és ligeterdők helyett „szlovák tenger”

Somorja és Gútor nem csupán az Öreg-Dunával való kapcsolatát veszítette el, de hajdani ágvizes területeit, azok összes ártéri erdőjével és legelőjével, melyek helyét ma a víztározó borítja. A víztározó és közvetlen környéke ma egyértelműen Pozsony agglomerációs és rekreációs területe, vízi sportok lehetőségével, bicikliútvonallal, part menti sportlétesítményekkel (lovarda, sportpályák, uszodák, éttermek, hajókikötő stb.). Mindez úgy is összegezzhető, hogy olyan kikapcsolódási lehetőséget nyújt, ami bárki számára elérhető, ha van szabadideje, pénze és persze autója, hogy megközelítse – a tározó partján egy alapvetően mesterséges kialakítású táj fogadja őket. A hajdani ártéri tájban ezzel ellentétben a hely mélyebb ismeretére, az abban való tájékozódás képességére volt szükség – a helyben élők mint otthonuk részét használták. Erdőt jártak, bicikliztek, ladikoztak, halásztak, *gombáztak*, szedret szedtek, a gyerekek játszottak... „A tősgyökeres somorjainak az egy olyan természetes dolog volt, hogy hétvégén családdal... akkor még kinn az Öreg-Duna partján volt egy szórakozóhely, amit úgy hívtak, hogy Kormorán, oda rendszeresen nagyon sokan jártak. Sokaknak volt hétvégi háza, somorjaiaknak is, a kajakosoknak is ott volt egy hajója a vízben. Sokan jártak ki sportolni, kikapcsolódni, erdészeknek is volt erdészház. Aztán ezt levágták Somorjáról. Aki ott élte az életét, az utána sokáig nem tudott mit kezdeni a magával.” (Somorja, K. D.) Akik

16 Gyűjtőkategória, amit általában a szlovák nemzetiségűekre használnak, akik többsége Pozsonyból érkezik a környékre, de korántsem mindegyikük.

erősebben kötődtek a régi somorjai árterületekhez, sok esetben később a szigeten, Doborgaz, Vajka vagy Bodak környékén vettek maguknak üdülőhelyet.

Arányaiban Gútor és Somorja veszítette a legtöbb területet a víztározó szomszédságában „*Ha azt nézzük, a kis Gútor község 600 fő lakóval elvesztette a 260 hektár erdőterületét, és ez nem tetszett senkinek, mindenki ebbe bele volt betegedve. Főleg az öregek. Nekem nagymamám is mindig mesélte, hogy ilyen sziget meg olyan pusztá, meg a rét, ahol a jószágot nevelték, és ez mind víz alá fog kerülni. 15 hektár erdőnk maradt meg összesen a 260-ból.*” (Gútor, P.L.) Somorja szintén elvesztette a teljes Duna-ágrendszernek annak összes erdőjével, rétéjével, amely azelőtt akár gyalog vagy biciklivel is könnyen elérhető volt a településről. Ebből a szempontból Somorján az a réteg, amelynek ez fontos volt, nagyobb vesztesnek tartja magát, mint azokat, akik a két víz közt rekedtek. A „természet elvesztése” nem gyógyuló sebeket is okozott, Somorja csölösztői részén a házukat elhagyni kötelezettekéről mesélték: „*Bejöttek Somorján a panelba. Mondjuk, van valakinek egy kétszobás, állattartásra berendezkedett háza a Dunától mondjuk 100 méterre, és akkor két öregot elhoznak és benyomják egy egyszobás panelba. Nyúlketrecbe. Csölösztőn mindenki tartott állatot, a víz, az erdő vette őket körbe, és itt a panelban fotelból ülhet a konyhaszékre és kész. Mit mondjak? Másfél-két év múlva elmentek. Nem is egy ilyen házaspárt ismertem.*” (Somorja, K.G.)

A vízerőmű építése által érintett települések közül Gútor belterülete és népessége nőtt a legdrasztikusabban, és itt emelkedtek legmeredekebben az ingatlanárak. A hivatalos népszámlálási adatok szerint Gútor lakossága 1991-ben 765 fő (69 % magyar, 30% szlovák), 2011-ben 1438 fő (35 % magyar, 62% szlovák),¹⁷ vagyis tíz év alatt megfordultak az arányok és a lakosság száma a duplájára nőtt. A polgármester tájékoztatása szerint (2018) 3500-an lakják a települést, abból 2160-an bejelentett lakóként, a magyarok aránya pedig messze 20% alatt van. Somorja lakossága kevésbé gyors ütemben nő, a nemzetiségi arány viszont itt is átfordulóban. 1991-ben 12 051 fő lakja (71% magyar, 27% szlovák), 2011-ben 12 726 fő (57% magyar, 34% szlovák),¹⁸ 2018-ban 13 500 bejelentett lakosa van, a nem bejelentettekkel együtt nem hivatalosan 16 000 fő lakja.

Nem a vízlépcső megépítésének következtében lett a terület Pozsony agglomerációs területének része, viszont a vízlépcsőt érintő átalakítások a folyamat támogatói voltak. A Pozsony vonzáskörzetébe érkezők számára csalogatóbb egy biztonságos és rendezettebb táj, mint árterületbe vagy annak a közelébe költözni. Az ide érkezők Szlovákia módosabb rétegéből kerülnek ki. „*Most 25 éve vagyunk külön állam, mindenki idejön, mert ez a leggazdagabb járás. Olyan sportkocsik vannak itt, hogy megáll az ember esze, ha még 25 évet becsületesen dolgoznék, akkor sem tudnám megvenni.*” (Gútor, P.L.) Mások szerint a többség hitelből építkezik, és korábban „*nem is az árvízveszély volt itt számukra riasztó, hanem az, hogy a magyarság még akkor itt tényleg tömböt alkotott az egy-két telepés falut leszámítva*”. (Somorja, K.D.)

17 Velemjáró, <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/gutor>

18 Velemjáró, <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/somorja>

7.2. Az Új-Duna szerencsésebbik oldalán / avagy elzárva a természettől

Az üzemvízcsatorna északi oldalára került települések jobb helyzetben lévőknek érzik magukat, mint a víz túloldalán rekedt három település, hiszen sem kerülniük, sem kompra várniuk nem kell, mikor például munkába indulnak reggel. Veszteségnek tartják viszont, hogy az Új-Duna elválasztja őket az Öreg-Duna és az ágvizek területeitől, ahová korábban rövid idő alatt és autó nélkül is eljuthattak. Gyakran fogalmaznak úgy, hogy: a természetet „elvágták”, vagy „ki vagyunk zárva”, „el vagyunk zárva” a természettől. *„Azt szoktam mondani, hogy azelőtt itt a háznál meggyújtottam a cigarettát mielőtt felültem a biciklire, és mire leégett, kinn voltam a Dunánál. Most pedig milyen mesze van.”* (Baka, F.T.) *„Nekünk ez a természet és az erdő el lett vágva tisztára, mer körbemenni 24 km Bodakra, ezt már autóval köll megtenni, nem is biztos, hogy mindenki akarja. Nagyon hiányzik. Ezen a bodaki úton, ami itt megy előttünk, ezen jártunk minden hétvégén, családok, szülők gyerekek, ez egy kirándulás volt nekünk, hogy átgyalogolni, átmentünk Bodakra, és ott az ártéri erdőben benn voltunk. Oda tudtunk jutni a vízhez, a természethez. Most, hogy megépült, mink el vagyunk vágva.”* (Felbár, F.I.) Túlparton maradt nem csupán a „természet”, hanem számos rokon, és a termőföldek egy része is. A vízlépcső továbbá jelentős termőterületeket vett el tőlük az üzemvízcsatorna számára, településenként akár több száz hektárt.

Keszölcés kivételével az erőmű építése idején életbelépett építkezési tilalom nem érintette őket, mint a szigetieket, így a lakosság létszáma nem csökkent, sőt a tilalom alá eső településekről hozzájuk költözők még növelték is. A legnagyobb számban Nagybodakról Felbárra költöztek át, példaként az ő népszámlálási adataik álljanak itt: Nagybodak lakossága 1970-ben 675 fő, 1991-ben 384 fő (98% magyar, 1% szlovák), 2011-ben 288 fő (83% magyar, 16% szlovák). Felbár lakossága 1970-ben 1299 fő, 1991-ben 1038 fő (92% magyar, 8% szlovák), 2011-ben 1236 fő (78% magyar, 20% szlovák).¹⁹

Somorjától kelet felé Pozsony szuburbanizációs hatása egyre kevésbé érinti a településeket, mely a Csallóközt átszelő R7-es autópálya megépülésekor várhatóan változni fog. A csoport településeinek turisztikailag is kisebb a vonzereje, mint a másik két csoporté. A víztározó tóval ellentétben a felvízcsatorna maga nem vált sem turisztikailag érdekes, sem a helyiek által kedvelt helyé, sőt inkább a közösségi használatból kieső tér. Turizmusból bevételeik a szigetre eső területeik után lehetnének, pontosabban lehettek volna. A földek elvétele és az átírások némi következetlensége okán a tulajdonviszonyokat érintő konfliktusforrásokkal is találkozni. A korábban Süly kataszterében lévő *Süli-tavat* nyomonkövethetetlen okból és döntéssel Bodak kataszteréhez csatolták. A régi tulajdonos továbbra is ragaszkodna korábbi területeihez, elsősorban az adóbevételek miatt, mely úgy akár peres útra is kerülhet.

19 <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/felbar>, <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/nagybodak>, az 1970-es év adatait a települési önkormányzatok adták meg. Felbár 1970-es népességi adata az akkor még Bodakkal összevont településé, míg 1991-ben már Bodak lakossága nélküli.

A táj képe jelentősen átalakult, a korábban mozaikos, erdőfoltokkal, vizes élőhelyekkel tagolt területeken ma nagyüzemi, szántóföldi termelés folyik. A mélyebb, vízjárta területeket ugyanis az üzemvízcsatorna medre alól letermelt termőfölddel töltötték fel. „...veszteség, hogy mikor elkezdődött az építkezés, minden területet, ami a falu körül volt, és úgy volt beírva, mint szántóföld, nem mint erdő, és erdő volt rajta, mocsaras, és erdők voltak benne, azt mind kivágták. Rengeteg volt itt Fölbár körül. A termőföldet akarták persze kihasználni minél jobban, mocsaras részeket s mindent behordtak evvel a földdel. Az egész környéket megváltoztatták.” (Felbár, F.I.) Az akkori szövetkezetek jobb termésátlagot tudtak kimutatni, viszont elindult a területek kiszáradása. „Az öregek mondták, hogy sivataggá fog válni a terület. Nem fog teremni semmit. Hijába fognak ültetni, aratni nem fognak. Majdnem úgy van már lassan, fele sem terem már.” (Süly, D.I.)

7.3. Elzárt falvak

Az Öreg-Duna és Új-Duna közötti sziget településeit mind saját maguk, mind a másik két csoport úgy ítéli meg, hogy őket érintette leghátrányosabban a vízlépcső megépítése. Korábbi közlekedési útvonalait a felvízcsatorna átvágta, és mintegy negyven kilométer hosszú határt képez, melyen – eltekintve a dunacsúni duzzasztón Pozsony felé tartó úttól – két átkelési lehetőség van, egy kompjárat Vajka és Keszölcés között és a bőszi erőmű gátján létesült út. A három falu a táj átalakítását megelőzően nem alkotott egymással semmiféle egységet, kapcsolataik a közeli, szomszédos településekkel voltak erősek.

A három falu (valamint a víz túloldalán lévő Keszölcés) lakossága már az erőmű építése idején fogyásnak indult, ugyanis a hetvenes évektől a kilencvenes évek elejéig építkezési tilalom lépett érvénybe (kizárólag öreg ház helyébe újat építeni külön engedéllyel). Ez a korlátozás erősen átalakította a települések korfáját.

A bodaki polgármester elmondása szerint a 70-es évek végén még 6-700 lakosuk volt, most 261, közülük 98–100-an nyugdíjasak, és harmadik éve nem született gyermek a faluban. „Sok szülő gyermekei átmentek Felbárra, ott egy egész utcasor nyílt meg, ahol bodakiak laknak. A gyerekeik a túloldalra szakadtak, az idősek pedig itt maradtak, és most már küszködnek. Itt van is egy család, akiket most már alig látogatnak, átmentek a túloldalra, Gele²⁰ meg ezekbe a falvakba, onnan nem olyan egyszerű a hazajutás. Itt maradtak az idősek támogatás nélkül.” (Bodak, T.N.) „A gyerekeim szerzetést mentek, pedig egyiknek sem volt szándéka, hogy elmenjen a faluból, mer ez a falu szép falu. A leányom is, akik aztán Szerdahelyre mentek el, kezdték ott az iskola mellett, hogy építkeznek, már a sutert oda hordták, meg a vizet, villanyt beszerelt. Becsukott a óvoda, becsukott a iskola. Fiatal úgy nem marad meg, ha se óvoda se iskola, ha 10-15 km-t kell neki vinnie a gyereket. El köllött nekik menni, úgy adták el. [...] Meg mondjuk engem is egyedül itt hagytak, egy ekkora házban. Egymagam vagyok benne. A fiam is Fölbáron építkezett. Itt vagyok egymagam.” (Bodak, M.I.) Családok

szakadtak többfelé, és a rokonságok kapcsolattartását nehezíti meg az új határvonal, az üzemvízcsatorna. A rokoni szálak természetesen már korábban is települések közt íveltek, így a nehezített kapcsolattartás azokat is érinti.

Vajka népességi adatai a következőképp alakultak: 1970-ben 1005 fő lakta (100% magyar), 1982-ben 656 fő,²¹ 1991-ben 509 fő (92% magyar, 8% szlovák), 2011-ben 460 fő (71% magyar, 27% szlovák).²² 2018-ban a polgármester elmondása szerint 470 bejelentett és még 200 nem bejelentett lakójuk volt, a nem bejelentettek többsége szlovák nemzetiségű. További 500-an az üdülőövezetben rendelkeznek ingatlannal, 80-90%-uk szlovák nemzetiségű. Ahogy Bodak esetében is, egy generáció elköltözött, és a vízerőmű üzembe helyezése után úgy alakultak a viszonyok, hogy az építkezési tilalom feloldása ellenére sem vált az elköltözöttek számára vonzóvá a visszatelepülés, a fiatalok elköltözése csak az utóbbi években állt meg. Ezzel párhuzamosan a kilencvenes évektől a terület turisztikai és rekreációs vonzereje jelentősen megnőtt, és a pozsonyi szuburbanizációs hatások is bekebelezték azáltal, hogy Pozsony felé közvetlen út épült. Pozsonyba gyorsabban eljuthatnak, mint a csatorna túloldalán, 2 kilométerre levő Keszölcésre, ha nem jön éppen a komp. A fővárosból könnyen elérhetővé vált, úgy is mondhatnánk, hogy az út feltárta a tájat a Pozsonyból érkezők számára, legyenek azok alkalmi turisták, üdülőtulajdonosok vagy életvitelszerűen ide költözők. A telkek és épületek hirdetései is elsősorban őket célozzák meg, fizetőképes kereslet reményében.

Az elmúlt évtizedek folyamatának egyik helyi megfogalmazása: *„Gyerekkoromban szép világ volt itten. Míg nem volt itt a hidrocentrál, addig kevés ember is járt, most annyi pozsonyi van. Valamikor nem volt pozsonyi lakos egy sem. Most már a fele nép pozsonyi. A fiatalok elköltöztek, mer há itt nem tudtak megélni. Meg közlekedni nem tudtak. Aki olyan helyen dolgozott, annak ez a kompjárat kutyafüle. Elköltöztek Szerdahelybe, Somorjába, eladták a házat, azt meg mind pozsonyi vette meg, mer itteni embernek nem volt meg rá úgy a pénze. Aztán már mind pozsonyi van már. Olyan csöndesség volt itt, mindenki mindenkit ismert, nem bántott senki sem, valamikor halászott, a ladikban lehetett a hal, táplj,²³ minden, két napig nem nyúlt hozzá senki. Most, kiköti, véletlenül otthagya az evezőt, mikor jön vissza, már nincs is.”* (Vajka, N.L.) A Vajkára költöző úgynevezett pozsonyiai többségének egyrészt vonzerőt jelentenek a Duna menti erdők és a természet, másrészt 30-40 perc²⁴ alatt Pozsonyban vannak. Más agglomerációs területek, amelyek hasonló idő alatt megközelíthetőek, a vajkainál magasabb árfekvésben vannak. Felvetődik a kérdés, hogy ha a fenti előnyök miatt sokaknak előnyös ide költözni, a vajkai fiataloknak miért vonzóbb a víz túloldalára menni, hiszen sokan közülük szintén Pozsonyban dolgoznak. *„Általában mikor arra kerül a sor, amikor új házat akarnak építeni, akkor... mondjuk ott van a papának a háza, ami 40-50 éves, és tudja, hogy megkap érte annyi pénzt, hogy máshol meg tudja venni a telket,*

21 <https://www.vojkanaddunajom.sk/hu/falu-multja>

22 <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/vajka>

23 emelőháló

24 Doborgazról 35 perc körül, Vajkáról 40, Nagybodakról 50 perc – mindez természetesen a forgalom függvényében módosul.

nem 50 euróért hanem 20-ért, és még építkezni is marad pénze, akkor nem ezt fogja választani. Egy fiatal nálunk általában úgy gondolkodik, hogy új házat akar építeni, nem akarja újíttgatni. [...] S itt megvesznek mindent. Itt ha valaki eladásra kínálja a házat, szinte azonnal van rá vevő. Annyira cserélődik ki a lakosság.” (Vajka, B.D.) Az őslakosok pénztárcájához képest magasak lettek az árak. Ha több testvér öröklí a házat, egymást gyakran kifizetni sem tudnák, ha egyikük meg szeretné tartani a házat, ezért eladják. A szlovák nemzetiségűek ingatlanvásárlásait a helyi magyarok negatívumként élik meg, ennek hol burkoltabban, hol nyíltabban kifejezve hangot is adnak, miközben egyéni döntéseikkel a folyamat részesei. „Elöregedett a falu, és elszlovákosodott. [...] Lényegében nem is azzal lenne a probléma, csak ezeket a magyar hagyományokat olyan nehéz fenntartani egy olyan faluban, ahol nincs kívül és nincs is lehetőség, mert nagyon kevés gyerek születik. Akik vannak kisgyerekek, amint mondtam, azok szlovákok...” (Vajka, Z.K.)

A sziget, a három típusból egyedülként továbbra is megőrizte természetközeli jellegét, a Duna és ágvizeti közvetlenül elérhetőek maradtak. „Itt gyönyörű szigetek vannak. Ez most is olyan, hogy mint az Amazonasnak deltája. Aki nem ismeri, s elgyöttek, ismerőseim, elviszem őket csónakázni, csak ámulnak. Rengeteg sziget.” (Bodak, T.Z.) Létrejötték viszont kifejezetten a fővárosiak igényeihez kialakított üdülőhelyek is, ilyenek azok a lakópark jellegű övezetek, melyek Vajka és Bodak között, egykori legelő helyén létrejött kavicsbánya tavak mellett alakultak ki. (A tavakból az erőmű töltéseinek anyagát termelték ki.) Az üdülők egy része övezetileg idegenektől elzárt terület. Népszerűek a hagyományosabb, már az erőműépítés előtt is meglévő, nagyrészt Duna-ágak menti üdülőterületek is. Ezek egyik jellegzetes példája a bodaki Vénfalu: „A hatvanas évektől voltak már ott chaták.²⁵ Első időben még a pártunk és kormányunk adta ki, és az kapott, akinek ismeretsége volt. Volt benne magyar is, volt benne szlovák is, többnyire pozsonyiak. Utána volt egy hullám, amikor a DAC²⁶ fölkerült, akkor a futballistáknak ott volt egy sor, de az már mind eladta. Aztán később pozsonyiak. Most már villák vannak.” (Bodak, T.Z.) Az üdülőterületekre kivetett adók jelentősebb bevételt hoznak a településnek. Vajka polgármestere a következőképp értékelte a folyamatokat: „[...] ez a nemzetiségi projekt szempontjából is jó. Üdülőházak épülnek, akik pozsonyiak, tehát lejönnek ide hétvégén. Itt hagyják az adójukat, ami nekünk tiszta bevétel, viszont nem bejelentett lakosok, tehát nem befolyásolják a falu életét. Nem itt szavaznak, és mi nem is hozunk tudatosan olyan intézkedéseket.” A faluba költözött szlovákok többsége szintén nem bejelentett lakos, ez részben előny, hiszen a település régi közösségének az önrendelkezése fennmaradhat, viszont elesnek a bejelentett lakók utáni állami fejkvótától. „Itt az idő kérdése csak az, hogy ezt az állapotot meddig tudjuk fenntartani. Már nagyon ott vagyunk a mérlegnek a nyelvén, már nagyon éledeznek azok a dolgok, hogy most már nemzetiségi szinten is megy a faluban, hogy milyen polgármester legyen.”

25 Jelentése: üdülő vagy nyaralóház.

26 Az első ligás dunaszerdahelyi futballklub nevének rövidítése.

A szigeten közismert elképzelés, hogy már a vízerőmű tervezésénél szempont volt a szlovák nemzetiségi politika részről, hogy az üzemvízcsatorna jobb partjára eső településeket elnéptelentsék, majd Pozsony számára alakítsanak ki rekreációs területet. Az időszakos építkezési tilalom, a Pozsony felé vezető közvetlen út megépítése, az árvizek kockázatának jelentős csökkentése, és a két kavicsbánya tó létrehozása, közvetett úton ugyan, de mind ezt támogatták.

8. Szuburbanizáció

Pozsony és környéke egyszerre két másik állammal határos, etnikai környezete sem homogén, a városból kiköltözők, illetve az ország távolabbi részeiből ide költözők gyakran olyan csallóközi településekre érkeznek, melyek lakossága többségében magyar. Az uniós csatlakozás óta a szuburbanizációs folyamat Magyarország és Ausztria felé is megindult, azok a területek, melyek saját országukon belül a periférián helyezkednek el, egyben a szomszédos Szlovákia fővárosának agglomerációs területei lettek.²⁷

A szuburbanizációs jelenség minden nagyváros környékén tapasztalható. „Maga a jelenség a városok térbeli szétterülésének tekinthető, mely a város közigazgatási határán kívül valósul meg.” (Hardi 2010, 13. p.) A város népességének növekedése lelassul, a szuburbán zónában a települések népessége nő. Az érintett települések körét a közlekedési lehetőségek erősen befolyásolják, és ütemét gyorsítja a személygépkocsik elterjedése. Pozsonyban a hetvenes-nyolcvanas években gyors urbanizációs folyamatok zajlottak, majd a kilencvenes évek végén indult meg a szuburbanizáció, melyet a kétezres évek gyors gazdasági fejlődése tett még intenzívebbé.

A szuburbanizációs nyomás a fővároshoz közeledve nő, a vizsgált települések közül legerősebben Gútorot érintette. A helyiek elbeszéléseiből az rajzolódik ki, hogy a befektetői érdek szinte ellenállás nélkül és korlátlan mennyiségű terület beépítését tudta és tudja elérni. „A legelőkön házak nőttek, minden be van építve.” A falu egykori külterületeinek beépítésében a mindenkor helyi közigazgatásnak is döntő szerepe volt. „Na de hogy ezek idejöttek, szlovák képviselők csak most vannak. Azelőtt mind régi gútoriak voltak, a fordulattól az első napon is ők voltak. Mindég. És a gútoriak hagyták jóvá, hogy ezek az idegenek mind idejönnek. Ez a parcellázás, hogy meglétesülhessen.” (Gútor, B.L.) A magukat régi gútoriaknak vallók a betelepülő idegeneket az utóbbi időben migránsoknak is nevezik, s ezzel az asszociációs kapcsolattal más településeken is találkoztam. Azt a tapasztalatukat sűrítik benne, hogy rövid idő alatt, nagy számban érkeznek betelepülők az övéktől eltérő kultúrával. Gútoron magyar iskola és óvoda már nincs. Az árnyok érzékeltetésre a polgármester által elmondottakat hívom segítségül. 2002-ben lett polgármester, akkor a falunak 765 lakosa volt, ma az életvitelszerűen ott lakók száma 3500 (közülük 1400-an nem állandó lakcímmel). Mikor a hivatalt átvette, 200

27 A MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet és a Fórum Kisebbségkutató Intézet közös kutatást végzett a Pozsony környéki agglomerációról. L. Hardi Tamás–Lados Mihály–Tóth Károly (szerk.) 2010.

hektár volt beépítésre engedélyezett terület, melynek a mai napig még csak 30%-a épült be, vagyis megközelítőleg 140 hektár a közeljövőben új lakóit várja. *„Épülhetnek sorházak, lakástömbök, dupla házak, kicsikó telken például ami 900 m², felépítenek egy olyant, hogy különálló családi ház két lakásegységgel. Így van beadva a kérvény. Felépítik az építési engedély szerint, megkapják a lakhatási engedélyt, aztán jön egy geodet, és ezt a házat elfelezi hivatalosan, vagyis 450 m²-en lesz egy család.”* Pozsonytól Somorjáig a beépített területek várhatóan akkorára fognak nőni, hogy a települések térben összeérnek.

Gútoron betelepülők és őslakosok között a viszonyt békésnek írják le, nyílt konfliktus nincsen, ám maguk közt szóvá teszik, hogy a betelepülőkben kevés a készség az alkalmazkodásra. *„Legyöttek falura, de úgy akarnak élni, mint városon, a kakas hangos nekik, a disznó bűdös.”* (Gútor, G.M.) *„Aki most jön, az nem akar megtanulni, még köszöntenit sem tudnak magyarul. [...] Az új elnökünk szlovák vihodnyárka.”*²⁸ *Azt mondta, hogy ha magyarul köllene neki beszélni, akkor nem is tudja, hogy mit csinálna.”* (Gútor, Cs.I.) *„Fölfordult a falu, nehéz a helyzet, nehéz. [...] csodálkoznak a szlovákok, hogy honnan jöttek ide közibük a magyarok. Hogyan menjek én zadunaj,²⁹ amikor itt születtem?”* (Gútor, D.Gy.)

A beköltözők „pozsonyiak” és „keletiek”. A „pozsonyiak” kifejezés gyűjtőkategória, amit általában a szlovák nemzetiségűekre használnak a környéken: *„ha szlovákok, akkor csak így mondják, hogy pozsonyiak, nem gondolom, hogy mind pozsonyiak, de többségük mind Pozsonyból van.”* (Vajka, Z.K.) A „keletiek”, akik az elmaradottabbnak tartott keleti országrészekről érkeznek a jobb fizetés és a sikeresebb élet reményében. *„Még a szocializmus idején, a kommunisták mind a keletiek voltak, mert ők, szóval nekik nem volt... és ez most is így van, most is ilyen törtetők. Otthon keres 700 eurót, itt meg keres 2000-et. Ilyen választási lehetőség van.”* (Somorja, D.L.) A beköltözések nem a vízerőmű építése következtében indultak el, *„az csak megerősítette, mert elég sok ember került ide mint munkás különféle részéről az országnak, akiből sok olyan telepedett meg, aki egész más habitussal, más kultúrkörnyezetből került ide. Sok szlovák ember telepedett meg, és olyan fiatal mérnökemberek is, akik frissen az egyetem vagy a főiskola elvégzése után Pozsonyban maradtak pont az építkezés miatt. Építésmérnökök, gépésmérnökök, tehát a technikai új elitje a szlováknak itt maradt. És ezek, ők maguk és a családjaik kezdtek kitelepülni Pozsonyból.”* (Somorja, C.G.)

A gútori példa ellenpólusaként Felbár említhető, ahol a Pozsonytól való nagyobb távolság miatt a teleklobbi kevésbé volt erős, és karakteresebben megfogalmazódhattak a közösségi érdekek. A település önkormányzata még ellen tud állni a befektetői érdekeknek, a polgármester is erre törekszik: *„Jött egy developer,³⁰ aki egy nagyobb területet megvásárolt, 50 hektárt, és oda tervezetek valamit, [...] az elődöm jóváhagyott már valamit, és amikor megismerkedtem vele, elindítottam egy folyamatot, hogy ez nem így megy, hogy jövünk és elfoglalunk, hanem a közvéleményt is kutattam, hogy mi*

28 Kelet-Szlovákiából származó (nő)

29 A Dunán túlra (hagyományos nacionalista felszólítás).

30 beruházó

a véleményük, jó lesz-e. Kiderült, hogy valójában lakónegyedet akartak csinálni egy bizonyos terv alapján. Most hogyha nézem ezeket a migráns történeteket, majdnem valami hasonló lett volna. [...] Ilyen mennyiségű ember a falu egész létét megváltoztatta volna. Más lett volna. Most le tudok állni bármelyik nénivel vagy bácsival, a fiatalokból is ismerem, hogy ki kihez tartozik, de ez óriási változást hozott volna a falu életében. Úgyhogy utóvégre úgy döntött a képviselő-testület, hogy lefűjtük.[...] A falu jelleme megváltozna. Fogunk fejlődni, de szabályzás kell. Idegeneknek is adunk lehetőséget, be tudnak kapcsolódni, valójában bevegyülnek közénk. Átveszik a szokásokat, hagyományokat, de ha egy új csoport jön, akkor nem biztos, hogy a mi szokásink respektálva lesznek.” Jelenleg Felbárnak jól működő magyar nyelvű óvodája és iskolája van, és előfordul, hogy a beköltöző szlovák nemzetiségűek is ezekbe az intézményekbe adják gyermekeiket. A település vezetése az R7-es autópálya megépítésben azt a veszélyt látja, hogy a telkek iránti nagyobb érdeklődés az árakat felnyomja, amit a helyiek nehezen tudnak majd megfizetni.

A fenti példákat tekintve Vajka esete valahol a kettő között van, a beköltözők nem asszimilálódnak, mint Felbáron, de nem is olyan dominánsak, mint Gútoron, ahol kisebbségbe szorulásukról a magyarok többnyire csendben és belenyugvó hangon beszélnek. Vajkaiak elmondása szerint, amíg kevesebb volt a beköltöző, jobban alkalmazkodtak a falu életéhez, mint az újonnan és nagyobb számban beköltözők. A falu polgármestere szerint nem is a frissen érkezőkkel van a gond, hanem azokkal, akik 10-15 éve jöttek. A problémák egy része elmondása alapján abból adódik, hogy a betelepülők két lovon ülnének egyszerre, élvezni szeretnék a természeti környezet nyújtotta előnyöket, mellette viszont ugyanarra a kényelemre vágnak, mint ahogyan Pozsonyban éltek, és nehezen értik meg, hogy a fejlesztési lehetőségek köre véges. Nyílt nemzetiségi konfliktusok nincsenek, de a hagyományosan erős vajkai öntudatot zavarja a nemzetiségi arányok változása, és a szlovákok olykor épp a szimbolikusan érzékeny pontokon szúrnak egy-egy tuskét a magyar öntudatba. „Nehéz... nehéz magyarnak maradni ilyen körülmények között. Ezt nem úgy akarom érteni, hogy most... szoktam konferálni ilyen kulturális eseményeket, és bizony 2000-ben még nem kellett két nyelven konferálnom, mert még nem volt rá igény, de 2005-ben már volt olyan, hogy feltették a kezüket, hogy: »Nemértjük« – szlovákul. Nem is hogy szomorú dolog volt, hanem olyan érdekes. Szent István-napot ünnepeltük, Szent István-nap egy nagyon szép hagyomány Vajkán, sok magyarországi vendéggel, és utána pár szlovák kilátogatott... hogy provokációnak szánták, vagy tényleg annyira érdekelte őket, most nem tudjuk eldönteni. Azóta elég komolyan készültem két nyelven konferálni. Ugye bejött azóta ez a nyelvtörvény, és ők kitorporzékolják a maguk igazát, úgyhogy nehéz, mert ugye az ember egy idő után feladja ezt a harcot. Mert mi is mondtuk, hogy tudta, hogy hova jön, tudta, hogy magyar faluba jön, és akkor valamilyen szinten ő alkalmazkodjon mihozzánk, nem? Ez úgy néz ki, hogy nekünk kell hozzájuk alkalmazkodni.” (Vajka, Z.K.) A település szlovák és magyar lakóit inkább az egymás mellett, mint az együttélés jellemzi. A szlovák inkább szlovákkal, a magyar inkább magyarral köt mélyebb kapcsolatot, kocsmában külön asztalhoz ülnek le. A vajkai szlovákoknak külön

kocsmájuk is van, a „Ježibaba”.³¹ „Az emberek megtanulnak egymás mellett élni, de azért odaszűrnak, hogy: Hoppá! Szlovákiában vagyok! Holott ezek magyar falvak, ezt ő nem is akarja felfogni, hogy régebben ez az ország területe volt. Nekik be kéne látni, hogy ez egy magyar falu, aminek 800 éves történelme van. [...] Úgy gondolják, hogy mi vagyunk a betelepültek.” (Vajka, Z.K.) A magyarok a falu múltját tekintve tartják alapvetően és hagyományait tekintve magyar településnek falut, a szlovákok viszont elsősorban Szlovákia részét képező falunak tekintik. A helyi magyarok közt az a szóbeszéd járja, hogy a szlovák nemzetiségű betelepülők bizonyos időszakokban komoly állami támogatásokat kaptak annak fejében, hogy magyar nemzetiségű közösségbe költöznek be.

A Pozsony környéki, eredetileg magyar nemzetiségű településeken a szuburbanizáció lényegében egybeesik a településeken a szlovák nemzetiségi térnyerésével. Keletről nyugat felé haladva Felbár, Vajka és Gútor egyazon folyamatsor szintjeit képviselik. Ha a nemzetiségi különbségektől eltekintünk is, a szuburbanizáció által érintett települések egyik további jellegzetes problémája, hogy a betelepülők idejük nagyobb részét a fővárosban töltik, szinte csak aludni és a hétfvégekre járnak haza, ami által törésvonal jön létre a falu törzslakossága és köztük, valamint a faluközösség önképe is átértelmezésre vár.

9. A „közel” és „távol” kérdései

Az üzemvízcsatorna határként magasodik a tájban, és csupán két helyen átjárható, Bősön az erőműnél, valamint Vajka és Keszölcés között komppal. Az akadály miatt, ami közel volt, távol került, s ami távol volt, relatíve közel került az újonnan épült útvonalak nyomán.³² Minden útvonal egyben a kapcsolat lehetősége is, vagyis a határok emelése, utak lezárása és utak nyitása egyben társadalmi kapcsolati hálókat is átír.

A folyóvízen az ember csónakkal vagy ladikkal átkel, az állat átúszik, az üzemvízcsatorna másféle határ. „*Most van egy akadály, amin még a vad sem tud átjönni, mer ha belekerül, akkor belefutad, ki nem jön. Ember se tud kijönni, mert ott az aszfaltoldalon iszaplerakódás van, az olyan, mint a szappan, nem tud az ember megkapaszkodni.*” (Keszölcés, K.P.) Az akadályt egyszerűbb hát megkerülni (átúszni vagy csónakot eresztetni bele egyébként is tilos). A kerülő kérdései egyfajta költség-haszon elemzés során: Mennyi idő? Milyen járművel? Miibe kerül? No és persze, mindezt ki kérdezi? Fenes Ferenc³³ nyolcvanéves csallóköznádasi lakosnak a Bodak melletti Békás-tavaknál van *chatája*. Ha ki szeretne menni, mert az erdőben *bologni*³⁴ van kedve, reggel felül a biciklijére, és Bősön át, nagyjából tizennégy kilométer megtételével megérkezik, este pedig

31 jelentése: boszorkány

32 „Közel” és „távol” kategóriáit a fejezet során a helyiek által használt értelemben használom, melyek azon alapulnak, hogy ők maguk miképp érzékelik a távolságot.

33 Őt egyedül megbecsülésem okán említem a tanulmányban név szerint.

34 Jelentése: bolyogni, bolyongani (körbenézés, akár hosszabb út az erdőben, gyűjtögetéssel is kiegészülhet).

éppúgy két keréken indul haza. Ugyanarról a helyről, ami 26 éve még csak 3 kilométerre volt az otthonától. Hányan vannak, akik ugyanígy döntenének az ő korában? A többség számára jobbára autóval érhetőek el azok a helyek, melyek 26 éve biciklivel könnyűszerrel, de akár gyalog is belátható távolságban voltak. *„Felültünk biciklikre mint gyerekek, egy pillanat alatt ott voltunk. Egyik falu, másik falu, így közlekedtünk, ez a mienké volt.”* (Felbár F.I.)

A csatorna korábban közigazgatásilag, és társadalmi kapcsolataikat tekintve is összetartozó településeket vágott szét. Bodak Felbárral és Süllyel volt szoros kapcsolatban, Felbáron volt a közigazgatás és a szövetkezet központja is. *„Mi Bárra jártunk misére is a sülyiekkel. Van úgy, hogy gyalog mentünk át, nem is egyszer. Olyan húsz perc volt, vagy félóra.”* (Bodak, T.N.) Bodak és Felbár a régi úton három kilométerre voltak egymástól, most Bösön át huszonöt kilométer. *„Most el tetszik tudni képzelni, hogy átmentünk 3 kilométert, s ott voltunk, most meg egészen körbe kell menni, már megnyit mentünk, és még csak ott vagyunk Bodak mellett, még csak addig jutottunk. Először elmenni Bösre, s onnan visszafelé.”* (Bodak, T.N.) Már a szomszéd falu látványa is elveszett, Bodakról csak a felbári templomtorony látszik. *„Hát itt van a túlsó felin. Ennek az erőműnek a másik felin. Ennek a víziszörnynek. Mer a vajkaiak ki szokták írni, ki volt írva, hogy a víziszörny, mert valójában ez teknő, há rendesen a talajra épült.”* (Bodak, M.I.)

Nemcsak a falvak kerültek távol egymástól, hanem az Öreg-Duna is távol került. Különös, de még a bodakiaktól is, azáltal, hogy nehezen megközelíthető. *„Most már olyan, hogy a Nagy-Duna az elég messze van, most már olyan félórás gyaloglás vagy még úgy sem, mert nem lehet átmenni, mer ilyen hosszú zárások vannak, és a záráson átfolyik a víz. Azóta, mióta szabályozzák, azóta szinte soha nem lehet átmenni azon a vízen, csak traktorral vagy autóval.”* (Bodak, T.N.) A következő idézetekből pedig látszik, ahogy az elbeszélő ösztönös kognitív térképén Süly milyen közel volt a Dunához, és egyre messzebb kerül. *„Az hogy kijussunk a Nagy-Dunához, az eredeti Öreg-Dunához, ahhoz vagy Sülyön keresztül kell, nem a Sülyön keresztül, hanem azt mondjuk, hogy Süli-tó, mer az azzal egy irányban van, valamikor oda a sülyiek is kijártak, átjártak, most azok sem tudnak, eltették, úgy eltérítették. A Süly az teljesen úgy volt, mint Bodak, így a töltés mellett, Duna mellett. És azok meg a másik oldalra estek most már. Ők oda estek, s mi maradtunk itt. Ők most már nem tudnak kijönni a Nagy-Dunához, illetve ehhez sem, mert ezekbe a erdőbe sem tudnak kijönni.”* (Bodak, T.N.) A csatorna bal oldalán lévők egyre ritkábban járnak át a régen sajátjukénak érzett tájba. *„Szoktak jönni kerülővel úgy nosztalgizálni eljöttek, de már egyre kevésbé, mert mindig messzebb van nekik. Az a korosztály, ami mi vagyunk, akik erre még nagyon emlékszünk, már nem fiatalok, és már nem nagyon közlekednek. Most már Felbárt nem is lehet látni innen.”* (Bodak, T.N.)

Vajka a csatorna túloldalára kerülő Keszölcéssel összevont település volt a meder feltöltéséig, a szövetkezeti központjuk Somorján volt. *„Ezek a faluk Pozsony felé kapcsolódtak. Itt mindegyik falu, Fölbártól erre. Innen nagyon kevesen dolgoztak Dunaszerdahelyen. A munkahelyek Pozsonyban voltak, mindig az egész falu, Vajka is, elutazott Pozsonyba, reggel 4, 5 meg 6-kor mentek a buszok, mindig tömve.”* (Keszölcés, K.P.) Az erőmű üzembe helyezését követően a szigetet Pozsonnyal összekötő út még nem volt készen, ez volt a számukra legnehezebb időszak. *„Lényegében nem*

maradt más, csak a bősi erőmű gátján való összekötő út. Pozsonyba Bősön keresztül kellett utazni.” (Keszölcés, K.P.) A három település, Vajka, Doborgaz és Keszölcés szoros kapcsolatban voltak, a gyerekek egy iskolába jártak, egykor Vajkára, majd később Nagyszarvára: „ez a három falu együtt nőtt fel.” (Keszölcés, K.P.) A rokonai és baráti kapcsolatok a csatorna feltöltése után is fennmaradtak, de a találkozások gyakorisága megritkult. „Soknak itt a túloldalon alig 10 km-nyire vannak rokonai, ismerősei, hát ha nem közlekedik a komp, akkor a 40 km-es kitérővel kell elérni például Keszölcést, ami alapjában 1 km és Szarva, ami 4 km, vagy Somorja, ami 10 km, úgy hogy 10 helyett 50 km.” (Vajka, Z.A.)

A térképre tekintve azt gondolhatnánk, Vajka szerencsés helyzetben van, hiszen az ingyenes kompjárat innen indul. A kompközlekedés viszont állandó problémaforrás. 1992-től 2015-ig az időjárási viszonyok függvényében a komp hol járt, hol nem; legelőször felavatása után két nappal szabadult el, utasokkal Sülyig csorgott, majd ott órákat pihent, míg egy arra járó hajó visszavontatta.³⁵ A kompot övező jár-nem jár típusú történetek feszültsége állandó téma. A régi kompot egy modernebb váltotta fel, amely jobban ellenáll az időjárás kihívásainak, viszont továbbra is probléma, hogy nem fér fel minden autó. A helyi lakók elsőbbségi használatának megoldására többféle próbálkozás történt, több-kevesebb sikerrel. Sokan inkább Bős felé kerülnek, mivel ott biztosan kiszámítható a menetidő. „Most tegnap is (Keszölcésről) körbe mentünk Bősnek, így több kilométer, 27–30 km is lehet Vajkáig, az a plusz, időben 20-30 perc, onnan Pozsony eleje megint 30 perc.” (Keszölcés, K.P.) Bodakról vagy Felbárról még nagyobb az idővesztés kockázata, ha a komp felé indulnak. „Nekem az unokám Csölösztőn dolgozott (Bodakról), és éveken át komppal közlekedett, hát idegjei kikészültek bele, hogy elérem-e kompot, felférek-e rá, mennyi órát kell még várjak, menjek-e körbe, úgy hogy ez borzalmas volt. Itt Bodak van a legrosszabb helyzetben, mert Vajkán van a komp, ott van a szájukban, Vajka meg Doborgaz már majdnem összeépült, ők is könnyen odajutnak, mi vagyunk a legmesszebb.” (Bodak, T.N.)

A meder feltöltése után a sziget falvai távolabb kerültek a töltésen túli világtól, egymáshoz viszont közelebb. Doborgaz, Vajka és Bodak egy újonnan kialakult, többnyire egységes jellemzőkkel bíró terület részesei lettek, együtt szokás emlegetni őket, és a Bőstől Pozsonyig vezető út köti össze őket is. Vajka és Bodak között azelőtt nem vezetett út, és kapcsolatuk is minimális volt „Nem is tudtuk, hogy létezik Bodak, sőt, azt se tudtuk, hogy létezik Bős [...] s akkor mondták, hogy »Hú! Szegény gyerekek Bősre fogtok járni alapiskolába«, és a milyen messze van, és mi mondtuk, hogy »Hú! Bős«, nekünk mindegy volt, hogy Bős... fogalmunk se volt, hogy mi az a Bős... és akkor mondták, hogy milyen messze van, hogy 22 km, és hogy a busz, és tudom, hogy mi kicsik úgy álltunk a buszban. Télen azért 10 perc helyett utaztunk fél órát... és akkor ismerkedtünk meg, hogy Bodak is van a világon, Bős is van a világon, mert arrafelé szerintem még a szüleink sem orientálódtak. Az utat csak akkor építették meg.” (Vajka, Z.K.) A bodaki oldalról nézve egy másik elbeszélést idézve: „Valamikor mink nem is tudtuk, hogy a Vajka

35 Szalay Ilona: Elsodorta az ár a kompot. *Új Szó*, 1992. 12. 9., 5. p.

ilyen közel van. *Mi Vajkával, Doborgazzal abszolút nem. Az első gyerek Vajkárul, aki Bodakra benősült, az most, a kilencvenes években. Mink mentünk arra le, meg befelé. A vajkaiak el mertek jönni maximum Sülíg. Már Bárra sem jártak. Mi abszolút nem jártunk oda (Vajkára) mulatságba, bálba, hanem Sülbe, Bárra, Nadasd, Dercsika, Baka, Bős. [...] Vajkaiak abszolút, ők ide nem jártak, mi oda nem jártunk, ha futballoztunk, többnyire összeverekedtünk, vagy összerugdaltuk egymást, és most is olyan beképzelték. Többnek tartásuk magukat, mint mink vagyunk.*” (Bodak, T.Z.) A két falu az utóbbi évtizedekben folyamatosan közeledik, látogatják egymás programjait, közös érdekképviseletet látni részükről, és többször nagyobb az összhang köztük a faluvezetés szintjén, mint Doborgazzal.

A három falu nem csupán egymáshoz, hanem Pozsonyhoz is közelebb került a közvetlen út megépítésével. A forgalom miatt csúcsidőben kevesebb mint feleannyi idő alatt érnek Pozsonyba, mint a velük szemben lévő településekről, Felbárról, Keszölcésről vagy Somorjáról, ahonnan *„ha valaki 8 órakor a belvárosba akar érn, akkor legalább fél hatkor induljon el, de akkor sem biztos, hogy odaér. Van, hogy az ember elindul, megy másfél órát és visszafordul, mert nem jutott sehova.*” (Somorja, C.G.) A Somorjával szemközti Vajkáról mindeközben negyven perc beérni a fővárosba. A somorjaiaknak ezért olykor megéri komppal átmenni a szigetre, sőt van, aki Bősig is visszamegy és onnan a szigeten keresztül indul ismét Pozsony felé. A következő években két beruházás lesz befolyással a közlekedési helyzetre. Egyrészt az R7-es autópálya, amely a Csallóközből vezet majd Pozsony felé, másrészt az üzemvízcsatorna alatt két olyan alagút megnyitását tervezik, melyeken személyautók közlekedhetnek. Ez utóbbi komoly forgalomterhelést jelenthet a szigeten.

10. Körkép visszatekintve, előnyök és hátrányok

A vízerőmű és a hozzá kapcsolódó létesítmények kapcsán visszatekintve annak előnyeiről és hátrányairól kérdeztem az ott élőket. Noha a negatív hatások felsorolása minden esetben dominált, az árvizek megszűnését többnyire előnyként könyvelték el, bár volt, aki ezt sem egyértelműen, illetve az árvízvédelem feladatát a beruházástól függetleníthető állami feladatnak látta. Különbségek mutatkoznak abban a tekintetben, hogy a három típus közül melyik település sorsáról esett szó. A legnegatívabban az elzárt falvakban lakók nyilatkoztak, rájuk a többi településről is úgy tekintenek, mint a vízlépcső legnagyobb veszteseire.

Az első helyen említett pozitív hatás tehát az árvizek megszűnése, második pedig az árvizek idején szokásos magas talajvízszint elmaradása, mely korábban egyes településeken a lakóházak pincéiben, kertjeiben és a települések más belső területein is megjelent. Somorja és Gútor polgármesterei pozitívként értékelték továbbá a turizmus és a sportok számára kedvező feltételek kialakulását, ám ezeket az előnyöket a hivatalokon kívül nem említették. A somorjai és gútori „riviérát” elsősorban nem az öslakosok használják. *„Most már kinek van érdeke itt kimenni, hogy ott a motorzajban meg a füstben...”* (Somorja, K.B.) Azok számára, akik ismerték a terület régi arcát, inkább szomorú hely lett vagy egyszerűen érdektelen.

A mérleg másik oldalán hosszabb a sor. Ezek elsősorban negatív externáliák, tehát olyan, a létesítmény céljából egyenesen nem következő, nem szándékosan okozott

külső hatások, terhek vagy veszteségek, melyek nem a beruházóra, hanem a helyi társadalomra vagy a természetre hárultak. Ezek döntő többsége előrelátható volt, és amennyiben már a vízlépcső tervezésénél is számításba veszik őket, láthatóvá vált volna, mennyi is valójában egy kilowattóra elektromos áram termelésének költsége az erőműben. Egy igazságosabb rendszer érdekében célnak lenne tekinthető az externáliák internalizálása (belsővé tétele), vagyis hogy azok beépüljenek a termelés költségei közé. Ez gyakran adó formájában oldható meg. Amíg a termelő úgy tekint a környezetre, mint ami ingyenesen áll rendelkezésére, költségei külsők, gazdaságilag nem jelentkezik nála, amint másoknak kárt okoz, és nem érdekelt abban, hogy ezt csökkentse. Az externális költségek meghatározásához a környezet javainak és szolgáltatásainak monetáris értékelésére már vannak példák, ezeknek a gazdasági folyamatokban való elhelyezésével a környezet-gazdaságtan foglalkozik (Kerekes 1998), miközben az átváltásokra mindig óvatosan kell tekinteni (Gowdy 2004).³⁶ A számításoknak nem csupán a természeti, hanem a szellemi kulturális örökségek körére is ki kellene terjednie (közűk gondolhatunk az ártéri területek hagyományos tájhasználati formáira).

A helyben élők (főként az elzárt falvakban) egy számukra felháborító egyensúlytalanság részeseinek érzik magukat, ahol noha nagy árat fizettek, nem kompenzálták őket. Az alábbi lista korántsem teljes, az interjúk során elhangzottakon alapul, és csupán érzékeltetni kívánja a veszteségek típusait, akár nyitva hagyott kérdésekkel.

1. Tulajdonuktól, bevételektől, haszonvételektől estek el. A vízerőmű által elvett területeket messze áron alul fizették ki a tulajdonosoknak, a településeknek pedig a kataszterükbe tartozó, az erőmű által használt összesen 13 000 hektár földterület után nincs adóbevételük. Az ott élők elestek továbbá a vízfolyások, *laposok*,³⁷ ártéri erdők haszonvételeitől is. A somorjai vagy a gútori erdők helyén álló tározóban nem lőnek többet vadat, nem terem gomba, sem szeder a borhoz, *pöngőágot*³⁸ nem lehet gyűjteni benne, nem terem *bőralmát*, sem piros belűt, és noha víz van benne elég, még halállománya is összehasonlíthatatlanul szegényebb, mint a régi ágvizeké. A szántóföldeken bevételkiesést jelent, hogy a talajvízszint csökkenése miatt jelentősen alacsonyabb a terméshozam, akár a felével (noha ez lassan inkább a többségében dán termelőket érinti).

2. Korábban nem létező költségeik keletkeztek. Fizettek, amikor a talajvízszint csökkenése miatt az összes kutat 4-9 méterrel mélyebbre kellett ásni, a kiszáradó fák helyett újakat ültetni, a falak repedéseit megjavítani. A távolságok megtételének is ára van, néhány kilométeres távolságok nőttek 25-30 kilométerre – az új szigetre minden-

36 „A természet szolgáltatásainak piaci csereértékét fölhasználhatjuk ugyan a biodiverzitás megőrzését szolgáló intézkedések igazolására, ám mindenképp hangsúlyoznunk kell, hogy a csereérték csupán kis hányadát teszi ki a biodiverzitás teljes értékének, melyről túl sokat mindmáig nem tudunk, mégis biztosak lehetünk benne, hogy elengedhetetlenül fontos az emberi létezéshez.” (Gowdy 2004, 44. p.)

37 Jelentése: mélyebb terület, gyakran kiszáradt folyómeder maradványa. Az év hosszabb vagy rövidebb szakaszában víz áll benne.

38 Jelentése: kéreg nélküli száraz faágak, körülbelül 4-5 cm átmérőig, tüzelőnek használható, áradások után gyűjthető.

nek kerülővel kell ki- vagy bejutnia: embernek, kenyérnek, tüzelőanyagnak,³⁹ és ez költséges, ha még az utazásra fordított idő „árát” nem számoljuk is. A sziget és a túlsóparti közti közösségi közlekedést szolgáló kisbuszról és annak fenntartásáról a községeknek kell gondoskodni. (A komp üzemeltetését az állam fizeti, ez közel évi 2 millió euró).

3. Lelki terhek nehezedtek rájuk. Melyek alig számszerűsíthetőek, hiszen mi az ára, ha egy család térben kettészakad? Feszültséget okozhat-e a korábbi faluközösség megbomlása? Hány higanymilliméterrel emeli a vérnyomást a kompra várakozás? Mennyit veszít az ember, akitől elveszik az addig élettereként használt tájat? Hogyan hat az alvás minőségére az ágyuk szintje fele úszó hajók moraja? Gyorsabb szívritmust okoz-e számukra a vörösiszap-katasztrófa⁴⁰ híre? A lelki terhek egy része egészségügyi gondokká is válhat, többször találkoztam olyan kifejezésekkel, melyek erre utaltak: „bele volt betegedve” vagy „egy-két év múlva el is mentek (meghaltak)”. A gyermekkor legmeghatározóbb emlékei sokaknak a régi, véget nem érő izgalmas ártéri csavargások „...kiskorunk óta mink a Dunán nőttünk fel. Nekünk a Duna olyan volt, mint valakinek a háza vagy a szobája.” (Somorja, K.B.) Ennek elmaradása miképp hat? A biofilia-hipotézis (Wilson 1984) szerint az embereknek egészséges fejlődésükhöz és jólétükhöz szükségük van arra, hogy a természethez és élő rendszerekhez mély és intenzív kapcsolat fűzze őket. Ennek hiányában úgynevezett nature-deficit disorder (Louv 2005) (természettől való elidegenedés szindróma) léphet fel, mely kifejezés a posztmodern kor egy ifjú jelenségcsoportjára vonatkozik. Úgy érzik, hogy „elvesztették a természet”. Veszteségnek érzik egyrészt a természet közelségének, másrészt a természet egy más, magasabb minőségének elvesztését.

4. A természeti környezet által fizetett ár: a vizes élőhelyek jelentős területvesztése, növény- és állatfajok eltűnése, a biodiverzitás csökkenése, invazív fajok megjelenése. A Kis-Csallóköz árterületeire a helyi „vízi emberek” azt mondják, össze sem lehet hasonlítani korábbi gazdagságával és szépségével, Gútoron és Somorján pedig maga a természet változására irányuló kérdés is értelmetlenül hangzik, hiszen ott a korábbi természeti táj nem megváltozott, hanem eltűnt.

A lokalitás szempontjából a veszteségek, vagyis a vízlépcső externális költségeinek kiszámítása ennyi év távlatából hasznos és szükséges lenne, az érintett települések közösségeinek érdekérvényesítését is segíthetné.

11. Nem a vízlépcsővel kezdődött

A vízlépcső egy a tizenkilencedik század közepére, ha nem még korábbra visszanyúló, egyre kiteljesedő folyamat egyik záróköve és talán szimbóluma, s ezért is tudtak a vele kapcsolatos viták egészen mély rétegeket megérinteni és mindenestül felforgatni.

39 öbbségében szilárd tüzelőanyaggal fűtenek, a gázt nem vezették be a szigetre.

40 2010. október 4-én átszakadt a MAL Magyar Alumínium Termelő és Kereskedelmi Zrt. 400 x 600 m-es vörösiszap-tárolójának gátja. Több mint egymillió köbméternyi zagy ömlött ki.

Helyi szinten a folyamatsor egyik első lépcsőfoka volt a Duna 19. század végi hajózhatóvá tétele, mely során egy olasz tervező, akiről utóbb hidat is neveztek el Pozsonyban, két fő paraméterrel dolgozott a Duna megrajzolásánál: egyrészt nem lehetett 4 km-nél hosszabb egyenes szakasz, másrészt nem lehetett 800 m sugarú körnél kisebb kanyar. A rajz elkészült Dévénytől Gönyűig, és a terv alapján vágtak medret a Dunának néhány év megfeszített munkával, sok ezer tonna anyagot megmozgatva. A hajózás a Habsburg Birodalomban a termények szállítása végett volt fontos, könnyebb és olcsóbb legyen, vagyis nagyobb területek forrásai legyenek a hatalmon levők számára mobilizálhatóak. A terv mindeközben a lokális adottságokhoz illeszkedő kultúrák kárára volt – akár a terményt előállító területről, akár csak a szállítási útvonal által érintett területről volt szó. Ide sorolható az a törekvés is, amely a természetes adottságai szerinti vízjárta területek mind nagyobb hányadát igyekezett a szántóföldi termelésre alkalmassá tenni.

A következő töréspontokat politikai és történelmi helyzetek hordozták, a trianoni békeszerződés által létrejövő határok, melyek ökológiai és kulturális egységeket vágtek ketté (itt most nem részletezve a későbbi határmódosulásokat, míg 1945-ben kialakultak az azóta is érvényben lévő határok), valamint a ki- és betelepítések, melyek a területhez/helyhez hagyományosan adaptálódott közösségeket bontották meg. A folyamat szerves része a szocialista rendszer vívmányaként bevezetett kollektivizálás és szövetkeztetés is, olyan gazdálkodásformát eredményezve, amely alapvetően nem a helyi adottságokból indul ki, hanem egy távoli központ igényei szerint alakítja át a helyi adottságokat.

Figyelemre méltó, ahogyan a közösségi emlékezet a vízlépcső és az új Duna-meder megépítésének hírére a Duna hajózhatóvá tételének történeteit és a trianoni határok meghúzását idézte vissza, és azokhoz hasonlították a vízerőmű és a csatorna megépítését. Ma már nem élnek azok az emberek, akik az építés kezdetén az idősebb generációhoz tartoztak, így az akkor tőlük elhangzottakat már szintén az emlékezet őrzi: *„Emlékek jöttek elő akkor az öregekben. S akkor mindig emlegették aztán, hogy hogyan menekültek a fináncok elől. De ezt a vizet már nem fogjuk tudni átladikázni, mer ez olyan, meg nem lehet kikötni, ott meg ki lehetett kötni a ladikot. Ez egy nagy vágás vagy seb volt a életükben, mert ők úgy vették, hogy ami összetartozott eddig ezer évig, az ketté lett vágva. Hogyha visszamegyünk a Duna szabályozáshoz és Trianonhoz, akkor valami hasonló jött megint, amit ha ők akkor nem is éltek át, mert akik a Trianont átélték, azok is gyerekek voltak akkor, de a emlékezetben megmaradt, hogy levágták, ott maradt, ott vannak a rokonok, hogyan megyünk át, most nem mehetünk. Még a hatvanas években is, hogyha valaki át akart menni a rokonjaihoz, ami már nagyon ritka volt, 20 évig nem látták egymást, akkor is egy napot utazott, föl Pozsonyba, át Rajkára, onnan vonattal Magyaróvárra, aztán valahogyan kibuszolni oda, s eltelt a nap, mire odaért.”* (Keszölcés, K.P.)

Amikor az 1890-es évek végén kialakították a hajózás szempontjából biztonságos Duna-medret, az a bal parti településeket elvágtá a jobb parton hozzájuk kapcsolódó tanyáiktól, melyeket szigeteknek neveztek. *„Akkor az öregek emlékeiben mindig előjöttek aztán ezek a dunai képek, hogy mit is meséltek még az ő öregjeik, mikor még a Duna nem volt szabályozva. Utána hogyan közlekedtek, mennyien fulladtak bele a Dunába. [...] 1890 után, de előtte is, mer ugye a temetők itt voltak, ezen az oldalon, a*

vajkai temetőbe hordták a cikolaiak, a sérfenyőiek a keszölcésibe, doborgazsziigetiek a doborgaziba temettek. Keresztelők, házasságok, és ugye nem volt mindig átjárható akkor sem, amikor így kanyargott a Duna, s amikor meg kiegyenesedett, akkor duplán. Ezek a emlékek és elbeszélések előjöttek, és hogy akkor na mi lesz itt megin? Megin egy hatalmas akadály. Volt, hogy keresztelni hoztak valakit, és egyszerre négyen-hatan belefelladtak, mindenki ott pusztult a Dunán. [...] Ez volt az első ilyen nagyobb vágás, a Duna kiegyenesítése. Aztán jött a Trianon, a következő, akkor végleg elcsatolták. Amikor 38–39-ban volt ismét Magyarországhoz tartozó, akkor már nem kapcsolták össze ezeket. A '45 utáni állapot meg hát egy zárt állapot volt, amivel végképp elzárták a fele rokonságot. Mert ugye a fele itt volt, a fele ott, a birtok ott is volt, itt is volt. Mikor kitalálták ezt a vízlépcsőt, hát ez volt az utolsó szög a koporsóban. Majdnem. Meg lehet nézni a népszámlálási adatokat, Keszölcésnek volt 275, most már mikor emelkedett, lett 150. Legkevesebb 98-ban volt, akkor volt 116.” (Keszölcés, K.P.)

Az egyre mélyülő törésvonalak és az ezáltal létrejövő töredezettség az ökológiai környezetre tekintve azonos képet mutat. A vízhálózatok „szétszakadozása” felé az első komolyabb lépés szintén a Duna hajózhatóvá tétele volt, a mederkotrással, a partok kövezésével, a mellékágak lezárásával. A Duna sodrása jelentősen megnőtt, és elindult a bevágódás folyamata, a főmeder egyre mélyebb lett, mélyebb, mint az ágvizeké, így azok egyre ritkábban voltak kapcsolatban a Dunával, egyre ritkábban mosta át őket a Duna vize. „Ha megnézzük hazánk szabályozás előtti vízrajzi térképét, akkor azon túlmenően, hogy konstatálhatjuk, mennyivel nagyobb kiterjedésű természetes víz borította hazai területeink felszínét, azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a nagyobb kiterjedésű vízterület összefüggő egységes rendszert alkotott, és egymással vagy állandó, vagy az év nagyobbik részében folyamatos kapcsolatban volt. A mai állapotokat tanulmányozva talán nem is azt kell legjobban sajnálnunk, hogy természetes vizeink kiterjedése mennyire összezsugorodott, hanem azt, hogy az eredetileg összefüggő vízhálózat diszproporcionálódik, apró részletekre szakadozik szét. Míg azelőtt hazánk természetes vizei ökológiai funkciókat illetően nyitva állottak a vízi életközösségek minden tagja számára, ma a kisebb egységek elkülönülése a környezeti viszonyok romlásához s a faunakép elszegényedéséhez vezet.” (Tóth 1989, 68–69. p.) Ezt a diszproporcionálódást támogatták már a vízlépcső építése előtti, vízmentesítést célzó csatornázások is. A szövetkezeti, tervteljesítéses mezőgazdasági termelésnek a vízlépcsőépítés előtt és alatt is egyik célja volt, hogy minél több olyan területet vonjanak művelés alá, melyeket korábban termőterületként nem jegyeztek. „Minden okos szövetkezeti elnök azt csinálta, hogy jó volt, ha nagyobb területet művelt, mint ami hivatalosan volt neki, mert akkor ugye nagyobb hektárhozamai voltak. Mindenki igyekezett mindent beszántani, feltölteni, mert ez neki megnyomta a termésátlagot. És akkor dicséretet kapott, vagy nem tudom mit kapott.” (Somorja, D.L.) Az erőmű üzemvízcsatornája alól leszedett földből is holtágakat, laposokat töltöttek fel.

A Duna új mederbe terelése, az erőmű és a művi beavatkozások sora olyan, mint egy túlméretezett szimbólum, amely nézőponttól függően mást és mást szimbolizál. Tekinthető az észszerűtlen kommunista beruházások gigaszimbólumának vagy az ifjú szlovák állam szempontjából a nemzeti teljesítmény szimbólumának. De tekinthetünk rá úgy is, mint a modernizáció egyik nagy ívű eredményére, ahol a természet mint nyersanyagot, energiaforrást sikerült a fejlődés szolgálatába állítani, vagy a

posztmodern filozófia felől akár úgy, mint egy óriás szimulákrumra, ahol az Új-Duna a Duna szimulákruma, az 'igazi' és a 'hamis' folyó közötti különbség pedig elmosódni látszik.

A helyiek szempontjából a fejezetben leírt folyamatsor a központi hatalom és érdek térnyerése a lokális világok felett, mely egyik vezérfonala itt a modernitás, és megvalósulása a modernizáció. Maradhat valaki ugyanazon a helyen, környezete, a Hely, ahol él, mégsem lesz ugyanaz, sem a mód, ahogyan kapcsoltsban állt vele. Ennek a kapcsoltnak a leírásához Bausingert idézném, aki Theodor Litt gondolataira építve így fogalmaz: „...amikor a tudomány és a technika határozza meg a természethez fűződő viszonyt, a korábban még egységes elmélet és gyakorlat széttörik. Így az addig érvényes horizont szétesik, külvilággá válik, a hozzá fűződő kapcsolat gyakorlatilag csődöt mond: az ember átlépi az »áttekinthető és közvetlenül rá vonatkozó horizontot.«” (Bausinger 1995, 60. p.) Egyfajta kiagyazódási folyamat a helyi – társadalmi és környezeti – meghatározottságokból, míg a kohéziós erő korábban éppen maga a hely volt. A korábbi lokalitást nem egy új lokalitás váltja fel, a modernizáció során ugyanis nem egy új lokalitás lép az előző helyébe, hanem annak hiánya.

12. Összegzés

A dolgozat a bősi vízerőmű megépítésével összefüggő tájatalakítás lokális következményeit vizsgálta a helyiek szemszögéből. A rögzített történetek, emlékek kordokumentumok is egyben egy olyan helyről, melyet már csak az emlékek őriznek. Mindemellett a mikro folyamatok mindig tágabb rendszerek részei. Egy egész kort jellemző tendenciák és értékelvek megvalósulása öltött testet a bősi vízerőműben, másként fogalmazva: a modernizáció narratívájának egyik kristályosodási pontját láthatjuk. A Dunához és a környező vízjárta élőhelyekhez való viszony, valamint ennek változásai szimbolikusan is értelmezhetőek.

A Duna hajdani csallóközi deltájának folyamatosan mozgásban, átalakulásban levő, mozaikos szerkezetű és magas biodiverzitással bíró tájában egy állandó, merev formák közé szorított víztározó és vízelvezető egységet hoztak létre, mely körül a táj kiszárad, és biológiailag egyre szegényebb. A történet a központi hatalom és kontroll térnyerése a lokális világok felett. Mindez a folyamat nem a vízerőmű építésével kezdődött, a vízlépcső inkább felkiáltójel a mondat végén.

Nem csak természeti értékek tűntek el, hanem egy egész hozzájuk kapcsolódó, velük szimbiózisban élő kultúra. Felvethető a kérdés, hogy mi lett volna, ha a beruházást megelőző költségvetésekbe minden eltűnő természeti értéket, akár csak az akkor már védett hóvirágtöveket egyesével számításba vettek volna, valamint az ezekhez kapcsolódóan eltűnő kulturális szokások értékét is? Az energia ára vagy akár a beépített cementé és szigetelőanyagoké számszerűsíthető, de a *táplik* használójukhoz igazított mérete a halászháló szemtávolsága vagy a halász tudatában élő, a tájra vetített, információkkal teli síkok nem. Sem az az érzés, amit erdőben, ágvizek közt *bologni* jelent, vagy amilyen játékokra a gyermekfantáziát inspirálta.

A beruházás költségeinek túlnyomó többsége a helyi tájra és a helyi emberekre hárult, ahol még a számszerűsíthető költségek sem kerültek megfizetésre, hiszen a földeket jóval a valós árak alatt kellett eladniuk, és a települések kataszteri területei után

sem fizet adót a beruházó. A helyben élők sokféle sebet és méltánytalanságot őriznek, melyeknek csak egy része verbalizálódik.

A tájban s ezáltal a társadalmi kapcsolatokban is szakadások jöttek létre. Az üzemvíztározó és a felvívcsatorna egyfajta határként emelkedik végig a tájon, a mellette lévő településeket pedig abban különbözteti meg, hogy éppen kiket mitől választ el egyik vagy másik oldalán. A szakadás azonban nem csupán a fizikai szinten valósult meg, hanem széttört a Duna képe is, Öreg- és Új-Dunára, ahol egyik sem az a Duna, ami valaha a Duna mint rétegzett jelentésű szimbólum és létező valóság volt.

A vízerőmű üzembe helyezése időben egybeesett a szlovák állam megalakulásával. A vízerőmű oldalán a következő tábla áll: „Szlovákia azon polgárainak, akik 1938 és 1945 között Dél-Szlovákia magyar megszállása idején a Szlovák Köztársaság szuverenitásáért, területi épségéért szenvedtek és adták életüket. És mindazoknak, akik tudásukkal, szívós munkájukkal hozzájárultak e műhöz, Szlovákia felemelkedésének érdekében.” (Nagy 2014, 66. p.) Az idézetből úgy tűnhet, mintha egységes szlovák akarat lett volna, holott itt is a központ és a lokális szint ütközéséről volt szó, hiszen a helyi szlovák nemzetiségűek éppúgy tiltakoztak az üzembe helyezés ellen, mint a magyarok. Nemzetiségi szinten annyiban lett a létesítmény mégis nemzetiségi konfliktusforrás, hogy úgymond feltárta a területet a tömegesen beköltözők előtt (akik többségében szlovákok). Pozsony szuburbanizációja a kilencvenes években indult meg ebbe az irányba is, melyet támogatott, hogy egyrészt a terület árvízmentesítése révén újabb területek váltak biztonságosan beépíthetővé, másrészt Pozsonyból a Kis-Csallóköz falvai felé közvetlen út épült. A szuburbanizáció e nélkül is érintette volna, ám feltehetően lassabb ütemben.

A beköltözők és a helyben születettek között törésvonal, hogy az új lakók más képét ismerik a tájnak, így más a hozzá való viszonyuk is, ahogy ez generációs szakadás is, hiszen már a helyi ősökkel rendelkező fiatalabbak sem látták azt a tájat, ahol nem komp vizz át az Új-Dunán, hiszen még Új-Duna sincs, csak az Öreg. Az egy. A Duna, amely József Attila szerint „mult, jelen, s jövő”, Dunacsúnnál 1992. október 23-án mégis kettészakadt.

Irodalom

- Angyal Béla 2015. *Az árvíz. Gúta, 1965-66.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Bausinger, Hermann 1995. *Népi kultúra a technika korszakában.* Budapest, Osiris.
- Dóka Klára 2009. A Duna-mappáció (1823–1845). In Andrásfalvy Bertalan–Vargyas Gábor (szerk.): *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében.* Budapest, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan.
- Fleischer Tamás 1992. Cápafigsor a Dunán: a dunai vízlépcső esete. *Társadalomkutatás*, 10. évf. 2–3. sz. 28–77. p. <http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf92/CAPACI92.pdf>
- Földes Gyula, Gúthori 1896. *Felső-Csallóköz árvédekezésének története.* Pozsony.
- Gowdy, John M. 2004. A biodiverzitás értéke – Piacok, társadalom és ökológiai rendszerek. *Kovács*, 8. évf. 1–4. sz. 44–73. p.
- Gyurovszky S. László 1992. Ledőlnek a gátak? *Beszélő*, 3. évf. 32. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ledolnek-a-gatak>

- Hardi Tamás–Lados Mihály–Tóth Károly (szerk.): 2010. *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr–Somorja, MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Jókai Mór (főszerk.) 1887. *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyar Királyi Államnyomda <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/adatok.html>
- Kerekes Sándor 1998. *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest, Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdálkodástudományi Kar.
- Liszka József 2005. *Két Duna keríti. Tanulmányok a Csallóköz néprajzához*. Pozsony, Kalligram.
- Louv, Richard 2005. *Last Child in the Woods: Savong Our Children from Natural-deficit Disorder*. Workman Publishing Company.
- Nagy Boldizsár 2005. Bős-Nagymaros kronológia. *Beszélő*, 10. évf. 10. sz. <http://beszelo.c3.hu/keretes/bos%E2%80%93nagymaros-kronologia>
- Nagy Zsófia 2014. Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán. *Tér és Társadalom*, 28. évf. 1. sz. 62–83. p.
- Ozogány Ernő 2017. *Tejfalu írásban és képben*. Tejfalu, a szerző magánkiadása.
- Tóth János 1989. Víztükrök. In Foltányi Zsuzsa–Kodolányi Gyula (szerk.): *Közről nézvést*. Budapest, Püski 107–117. p.
- Tuba Lajos (szerk.) 1991. *Stop Gabčíkovo! Egy hónap a gáton*. Pozsony.
- Unti Mária (szerk.) 2002. *Csallóköz földrajzi nevei. Dunaszerdahelyi járás*. Dunaszerdahely, Csevadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya.
- Wilson, Edward O. 1984. *Biophilia. The Human Bond with Other Species*. Harvard University Press.

Internetes források

- <https://www.vojkanaddunajom.sk/hu/falu-multja>
<https://www.velemjaro.sk/telepulestar>

VERONIKA MURÁNYI

REDRAWN SPACES AND MAPS I. THE GABČÍKOVO WATERWORKS AND THE “NEW DANUBE” FROM THE POINT OF VIEW OF THE LOCALS

This paper examines, from the perspective of the local inhabitants, the consequences of the landscape transformation associated with the construction of the Gabčíkovo hydroelectric power plant and with the diversion of the Danube River. There was embedded a static water reservoir and a drainage unit of a rigid shape into the constantly changing, mosaic-like landscape of the former delta of the river on the Rye Island. Its story is about the headway of the central power and of the control over the local worlds. The reservoir and the outlet channel rise as a kind of boundary across the landscape, differentiating the adjacent municipalities according to what actually separates whom from something on its one side or the other. The tear has been suffered not only in the physical sense but the river's shape has also torn in two: in the Old Danube and the New Danube. Ruptures emerged in the landscape, and, subsequently, in the social relationships too, as the formerly joint municipalities were cut off, and, contrarily, those never constituting a unit, now became connected—a new natural geographical unit has been created between the Old Danube and the outlet channel, an island that has never existed before: the Small Rye Island. The external costs of the investment

have been passed on to the local landscape and the local people. Those residing at the place bear various scars and injustices, only a part of which become verbalized. This study records and analyzes recollections and attitudes of the locals, from the first news about the power plant through its construction, and its consequences lasting until the present day.

Szent Cirill és Metód szobra Komáromban

ILONA L. JUHÁSZ

The Statue of Saints Cyril and Methodius in Komárno

Keywords: public space statues, SS. Cyril and Methodius, symbolic occupation of space, Southern Slovakia, Matica slovenská, nationality conflicts

A Kossuth téri körforgalom közepén álló két, keresztény szláv hittérítő szobra évekig neuralgikus pontját képezte a szlovák–magyar kapcsolatoknak, s nemcsak Komárom, hanem a nagypolitika viszonylatában is. Úgy tűnik, mára lecsillapodtak a kedélyek, a téma azonban több éven keresztül foglalkoztatta mind a szlovákokat, mind a magyarokat, beleértve a politikusokat is, a helyiektől a nagypolitika képviselőiig. Fokozatosan a nagypolitika ügyévé is vált a szobor felállítása körüli huzavona, egyetlen komáromi szoborról sem jelent meg a szlovákiai sajtóban annyi írás, mint ezzel kapcsolatban. A Komárom határait jócskán túllépő politikai csatározásokat, majd a szobor első és második felavatása körüli botrányokat az egész ország megismerhette.

A komáromi magyarok nagy részénél már a szoborállítás tervével kapcsolatban megjelent hír is ellenszenvet váltott, ki, a városi képviselő-testület pedig kezdettől fogva elutasította a szobor köztéri elhelyezésének tervét. A Matica slovenská képviselői a szobrot eredetileg a Lúdpiac téren, a szlovák–magyar határátkelőhöz vezető főút bal oldalán, a feljáró közelében tervezték felállítani, Szent István 2009-ben felavatott lovas szobra mai helyének közelében. A szobor körüli vita alakulását az évek során különféle, elsősorban a politikai jellegű tényezők befolyásolták. Valószínűleg nincs olyan szobor az ország területén, amelyikkel kapcsolatban ennyi újságcikk látott volna napvilágot mind a szlovák, mind pedig a magyar regionális, valamint az országos nyomtatott és elektronikus sajtóban, mint amennyi a komáromi Szent Cirill és Metód-szoborcsoportról. A megjelent cikkek alapján lépésről lépésre nyomon követhetők a történések, a kutató szinte elvész ebben a hatalmas mennyiségű adatözönben. Komáromi emlékjelről lévén szó, az alábbiakban elsősorban a *Komáromi Lapok*, s annak szlovák nyelvű verziója, a *Komárňanské listy* hasábjain megjelent (szlovák nyelvről magyarra általam lefordított) forrásokat idézem, mert úgy vélem, témánk szempontjából elsősorban a helyi történések és reakciók a dominánsak. Az *Új Szó* napilap komáromi tudósítójától közölt híranyag ugyancsak elsőbbséget élvez, azonban a komplexitás érdekében más szlovák és magyar nyelven megjelent sajtótermékeket is átlapoztam.

Az ötlettől a megvalósulásig

A szobor állításának ötlete 1990-ben a Matica slovenská által Komáromban szervezett első Cirill és Metód Napon merült fel első alkalommal. Két évvel később, 1992-ben a maticások kérvényt nyújtottak be a városi képviselő-testülethez a szoborállítás köztéri engedélyezése érdekében. Azt a választ kapták, hogy a város nem támogatja az ötletet, hogy e két szent szobra köztéren legyen felállítva. A kérvényezők nem fogadták el a döntést és újabb kérvénnyel fordultak a város vezetéséhez. A képviselő-testület ezúttal azt a határozatot hozta, hogy engedélyezik a szobor felállítását, azonban nem köztéren, hanem zárt helyen, a használaton kívül lévő egykori katonatemplomban. Ezt azzal indokolták, hogy mivel szentekről van szó, a legmegfelelőbb hely számukra a templom lenne.

A Matica slovenská nem fogadta el a döntést, s a köztéri elhelyezés érdekében aláírásgyűjtést kezdeményezett, majd ismét kérvényt nyújtott be a városi képviselő-testületnek, engedélyt azonban ezúttal sem kapott. Az 1993 márciusában hozott 435. számú határozat értelmében a szobor felállításának helyéül a városi képviselő-testület ismét a katonatemplomot javasolta. A köztéri szoborállítás tervét azonban a Matica slovenská nem adta fel. A kezdeményezés ekkora már túllépett a komáromi kereteken, a Matica számára már országos üggyé vált a szobor köztéren való felállításának kérdése. A Matica privigyei szervezete 1994-ben, Cirill és Metód-sorsjegyeket kezdett árusítani. Ebben az évben került hatalomra Vladimír Mečiar elhíresült, antidemokratikus és nacionalista harmadik kormánya, amely működésének négy éve alatt elszabadultak a nacionalista indulatok az országban. A szlovákok mellett számos magyar tisztviselőt váltottak le, s neveztek ki helyükre a DSZM (Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom)¹ valamint a Szlovák Nemzeti Párt kádereit tekintet nélkül arra, hogy rendelkeztek-e az új funkciójukhoz szükséges képesítéssel, vagy megfeleltek volna a szakmai feltételeknek. A Matica slovenská ez alatt a négy év alatt jelentős anyagi és erkölcsi támogatásban részesült a kormánypártok részéről, azonban azok sem tudták elérni, hogy a komáromi városi képviselő-testület megváltoztassa álláspontját.

A Cirill és Metód tiszteletére a Matica slovenská által évente megszervezett ünnepséget 1995. július 5-én az egykori római castellum helyén, Leányvárott tartották, a társrendező a DSZM (HZDS) és a Matica slovenská városi szervezete volt. A DSZM egyik helyi képviselője a rendezvényről írt beszámolójában említést tett róla, hogy Cirill és Metód szobra felállításának szükségességével is foglalkoztak, s az egyik előadó szerint nagy valószínűséggel éppen ezen a tájon lépett a két hittérítő a Nagymorva Birodalom területére:

Az ünnepség 9 óra 30 perckor ünnepi szentmisével kezdődött a Szent András templomban, melyet Palkovics tiszteletes celebrált. A szentmise után a hívőket autóbusz szállította az ünnepség helyszínére. A megemlékezés 12.00 órakor kezdődött a castellum² déli

1 Szlovákul: Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)

2 A római kori castellum, azaz a Leányvár a Komárom melletti Ilsa településen található.

kapujánál. A résztvevők között olyan neves vendégeket köszönthettünk, mint PhDr. Eva Kolníková DrSc. archeológus, PhDr. Titus Kolník DrSc. archeológus, Prof. Dr. Marsina Richard történész, valamint Ľudmila Cvengrošová szobrászművész [...] A rendezvényen kb. 350 személy vett részt [...] Marsina professzor ünnepi beszéde következett, amelyben több merőben új vélemény is elhangzott Cirill és Metód munkásságával kapcsolatban. A legérdekesebb talán az volt, hogy a professzor úr szerint Cirill és Metód nagy valószínűséggel éppen ezen a tájon léptek a Nagy-Morva Birodalom területére. [...]

A résztvevők egyhangúlag támogatták a gondolatot, hogy megfelelő helyen fel kellene állítani egy Cirill és Metód szobrot, de nem zárt helyiségben!

Az egybegyűltek köszönetüket fejezték ki a rendezőknek a méltóságteljes ünnepeért és a kellemesen eltöltött délutánért. A rendezők pedig köszönettel tartoznak a komáromi helyőrség katonáinak és PhDr. Ratimorská Piroskának, akik nagyon sokat segítettek az ünnepe előkészítésében és megvalósításában.³

A feltételezést, hogy Cirill és Metód Komárom környékén kelt át a Dunán, a hazafias szlovák sajtó rövidesen tényként kezelte, a különféle, szoborral kapcsolatos írásokban általában ezt is hangsúlyozták. Az új Mečiar-kormány hatalomra jutását követő tisztogatások során a komáromi Duna Menti Múzeum leváltott igazgatója helyett kinevezett alapiskolai tanítónő, valamint a Magyar Nemzetiségi Osztály élére kinevezett, agrónomus képesítésű helytörténész a *Komárňanské listy*ben megjelent, közösen írt cikkükben méltatták Cirill és Metód tevékenységét és jelentőségét, s megjegyezték, hogy az egyik lehetséges átkelőhely, a gázló, amelyen keresztül a Dunán átkelve 863 nyarán a Nagymorva Birodalom területére érkeztek, Komárom közelében, valószínűleg Kelemantia castellum (Leányvár) mellett lehetett.⁴

A magyarellenességéről elhíresült orvost, Alexander Mrázikot a Matica slovenská komáromi járási választmányának elnökét, a harmadik Mečiar-kormány idején kultúrintendánssá nevezték ki, ezáltal lényegében teljesen szabad kezet kapott az állami kulturális intézményeket érintő kérdésekben, mind Komáromban, mind pedig a járás területén. És ő ezzel a jogával teljes mértékben élt is. A Cirill és Metód-szobor felállítására számára is elsődleges kérdésnek számított, az egyik fő szószólója volt az ügynek. Meggyőződéssel vallotta, hogy a két hittérítő Komáromban vagy környékén lépte át a Dunát, a *Komárňanské listy*ben 1995-ben megjelent írásában egyebek közt ezzel indokolta a szoborállítás fontosságát. Nem a két hittérítő szobrára gondolt csupán, hanem egy olyan emlékművet képzelt el, amely azt a pillanatot örökítené meg, amikor Svätopluk fejedelem üdvözli a Dunán átkelőt, a Nagymorva Birodalom földjére lépő Cirillt és Metódot. Az említett írást is ezzel a gondolatokkal zárta, figyelemre méltó történelmi keretbe ágyazva mondanivalóját:

3 Ing. Alexander Reško: Cirill és Metód ünnepe Leányvárot[t] *Komáromi Lapok*, 1995. július 14., 2. p.

4 „Bratia na území (sic!) Veľkej Moravy prišli v lete r. 863 a jedným z možných prechodov na toto územie mohol byť brod neďaleko Komárna, asi pri rímskom kasteli Kelemancia.” Mgr. Helena Lehotská, Ing. Alexander Reško: Priniesli nám jazyk. *Komárňanské listy*, 1996. július 5., 4. p.

...befejezésül megállapíthatjuk, hogy nagy a valószínűsége, vagy egész biztos, hogy a szaloniki testvérek a legszebb útvonalat használva a Nagymorva Birodalom felé, éppen itt, Komáromban lépték át az öreg dunai gázlót, s léptek Pribina valamikori nyitrai fejedelemségének területére. Érkezésük idején ezt Svätopluk fejedelem irányította, aki miután a fejedelemség területére léptek, ünnepélyesen üdvözölte [Cirillt és Metódot], majd elkísérte őket Rastislav székhelyére. Erre a jelentős eseményre folyamatosan, egy állandó, a bizánci misszió Svätopluk általi üdvözlését megörökítő emlékművel kellene emlékeztetni. Ha Zalaváron állhat a két szaloniki testvér szobra, akkor miért ne emlékeztethetne az érkezésüket és üdvözlésüket ábrázoló művészi ábrázolás erre az eseményre ott, ahol ez az esemény valószínűleg megtörtént, tehát Komáromban, vagy pedig Komárom mellett?⁵

A Matica slovenská tagjainak többsége bizonyára nem támogatta az ötletét, mert később erről már nem esett szó, kizárólag csak a két hittérítő szobra maradt napirenden.

Egy privígyei csoport 1996 júniusában Komáromba látogatott, ahol a polgármesteri hivatal titkárságvezetőjének, Zsok Gizellának átadták a komáromi Cirill és Metód-szoborra szánt egymillió koronás felajánlásukat igazoló oklevelet. A *Komáromi Lapok* is beszámolt erről a nem mindennapi látogatásról:

Szombaton, június 15-én tudósításban számolt be a Szlovák Televízió, hogy megkezdődtek Cirill és Metód szobra felállításának előkészületei városunkban. Tájékoztatást Zsok Gizellától, a riport szereplőjétől kértünk, aki a városi hivatalban a polgármester titkárságát vezeti:

– Szombat délután privígyei látogatók jelentették be érkezésüket azzal, hogy szeretnék megnézni a városházát. Be is futottak vagy ötvenen, s miközben az épületet és termeit nézegették, közölték, hogy a Matica slovenská privígyei szervezete egymillió koronával járul hozzá a városunkban felállítandó új szoborcsoporthoz, amely Cirill és Metód hittérítőknak állít emléket. A bejelentésnek írásos nyoma van egy kis oklevél formájában, ezt átadták nekem. Ebben az áll, hogy „nagyra becsülik a Matica slovenská komáromi tisztviselőinek aktivitását”, s hogy kezdeményezésüket siker koronázza, pénzzel támogatják a tervet. Az aláíró Mgr. Albert Priehoda, a Matica slovenská privígyei városi szervezetének elnöke.

Mikorra várható a szoboravató?

– Ezt előre nehéz megjósolni, ugyanis minden szoborállításnak megvan a maga menete. Először is ki kell dolgozni egy tervezetet, melyet az önkormányzat mellett működő művelődési és területfejlesztési bizottság megvitat. Ha elfogadja, a képviselő testület döntésén

5 „Záverom možno konštatovať, že je veľmi pravdepodobné alebo až isté,, že solúnski bratia použivúc najkrajšiu cestu na (Veľkú) Moravu, práve tu, v Komárne prekročili starý dunajský brod, a vstúpili na územie niekdajšieho Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva. V čase ich príchodu ho spravoval vojvoda Svätopluk, ktorý ich po vstupe na svoje územie slávnostne pozdravil a potom ich sprevádzal ďalej do sídla Rastislavovho. Táto významná udalosť by sa mala ustavične pripomínať trvalým monumentom, znázorňujúcim privítanie byzantskej misie Svätoplukom. Ak môže stáť pomník solúnskych bratov v Zalavári, prečo by umelecky stvárnený výjav, znázorňujúci ich príchod a privítanie nemohol pripomínať túto udalosť tam, kde sa pravdepodobne stala, teda v Komárne, či pri Komárne?“ MUDr. Alexander Mrázik: Po ktorej ceste prišli solúnski bratia na Veľkú Moravu? *Komárňanské listy*, 1995. szeptember 22., 5. p.

műlik a kivitelezés. Mindez természetesen a környezetvédők, városképőrzők és más szakemberek véleményezésének a függvénye [...] A szakembereken műlik, mikor és hol állítandó fel a szoborcsoport, miután a képviselők megszavazták a tervezetet.⁶

Úgy tűnik, hogy a privigei látogatók a maguk sajátos módján akartak nyomást gyakorolni a komáromi önkormányzatra, s bizonyára az akkor már erősen kormánypárti állami Szlovák Televízió megjelenése sem volt véletlen.

A privigeiek által árusított Cirill és Metód-sorsjegyekből 1997-ig szép summa gyűlt össze, a befolyt összegből 4,6 millió koronát szántak a komáromi szobor elkészítésére. Még ebben az évben konkrét lépések is történtek ez ügyben: a Matica slovenská szerződést kötött Ladislav Berák szobrászművésszel a két hittérítő szobrának elkészítésére. A mű 1999-ben készült el, a szobrász egy majdnem 4 méter magas bronzszobrot adott át a megrendelőknek. Az elkészült művet azonban csak egy évvel később, 2000. július 21-én szállították Komáromba, ahol az evangélikus templom udvarán helyezték el ideiglenesen.

Témánk szempontjából különös jelentőséggel bír az 1999-es év, ekkor csúcspontot ki a komáromi szoborügy, így ezzel az időszakkal az alábbiakban bővebben foglalkozunk.

A szobor elkészültét megelőző években is folyamatosan jelentek meg a szlovák és magyar sajtó nagy részében a témával kapcsolatos cikkek és olvasói levelek,⁷ s mind a *Komáromi Lapok*, mind pedig annak *Komárňanské listy* című szlovák változatának oldalain több vitacikk is megjelent.⁸

A szobor elkészültét követően a vita még inkább fokozódott. Mindeközben olyan hírek is lábra kaptak, hogy a szobrot Nyírára viszik, valamint egy olyan elképzelés is felmerült, hogy akár a Zobor-hegyen is felállíthatnák az alkotást. Ez a hír valószínűleg nem lehetett alaptalan, mert egy verebélyi olvasó azonnal reagált az *Új Szóban* a tervvel kapcsolatban. Egyebek közt az alábbiakat írta:

Egy másik javaslat, ha jól emlékszem, úgy hangzott, hogy a Zobor-hegyen állítsák fel a szoborcsoportot. A Komáromból szorgalmazott javaslatnak vannak némi bökkenői. Az egyik az lenne, hogy a Zobor-hegyet és körülötte a természetet egy égbe magasodó vas-

6 /kp/ Cirill és Metód Komáromban? Egymillió csekk a szoborcsoportra. *Komáromi Lapok*, 1996. június 21., 5. p.

7 Olvasói levél. Szabó Sándor: Cirill és Metód nyomában. *Új Szó*, 1999. szeptember 22., 3. p.; Olvasói levél. Pozsonyi Tibor: Egy és más a szentekről. *Új Szó*, 1999. szeptember 27., 2. p.

8 Vö. Hlédik János: Cirill és Metód Komáromban. *Komáromi Lapok*, 1996. július 28., 6. p.; özv. Petőcz Kálmánné: Visszhang. *Komáromi Lapok*, 1996. július 12., 5. p.; Helena Burgelová: Panslavizmus v Komárne *Komárňanské listy*, 1996. november 8., 8. p.; Liber-tinus (Ladislav Fülöpp): Čitateľský ohlas na článok „Panslavizmus v Komárne“. *Komárňanské listy*, 1996. november 15., 6. p.; Ohlasy na článok „Panslavizmus v Komárne“ AD1: János Kovács, AD2: Ján Hlédik, AD3: Helena Burgelová. *Komárňanské listy*, 1996. november 22., 8–9. p.; özv. Petőcz Kálmánné: Visszhang: a sértett megszólal. *Komáromi Lapok* 1996. november 22., 2–3. p.

épitmény, a rádiótorony „rondítja”, a szomszédságában levő millenniumi emlékoszlop⁹ henger alakú talapzata szinte beleolvad. Másodsoron, a Zobor-hegy csúcsa, vagyis a sziklaormai, ahol érdemes lenne a szoborcsoportot elhelyezni – legalább 20 méter magasat – katasztrálisan Nyitragrencsérhez tartozik. És végezetül, ha mégis meg tudnának egyezni a gerencséri képviselő-testülettel, akkor el kellene távolítani a millenniumi emlékoszlop 8 méteres talapzatának maradványait. [...] Finta Rezső polgármesternél érdeklődtem a talapzat lebontása iránti kezdeményezésről. Az alábbiakat válaszolta: „A millenniumi emlékoszlop maradványainak lebontásához elvileg és gyakorlatilag senkinek sincs joga, mert az Gerencsér területén fekszik [...], tehát az emlékoszlop maradványa a miénk, és meg is fogjuk védelmezni a megfelelő jogi eszközökkel.”¹⁰

A szobor Nyitrán való elhelyezésének ötletéről megjelent hírek kapcsán meg kell említenünk egy figyelemre méltó közjátékot. Vrabc Máriaának, az Új Szó munkatársának 1999. május 14-én megjelent egy írása a lapban, amely szerint a nyitraiak készek lennének elfogadni és Nyitra valamelyik pontján felállítani a szobrot.¹¹ Nyitrai (Drahomíra Pechovčiaková, a Matica-ház igazgatónője) és komáromi (Alexander Mrázik, a Matica slovenská komáromi járási tanácsának elnöke) interjúalanyok azonban az Új Szónak elküldött írásukban cáfolták a Vrabc Mária által leírtakat, s azzal vádolták őt, hogy valótlanságokat közölt.¹² A két levélre reagálva az Új Szó és Vrabc Mária az alábbi választ tette közzé a lapban:

Szombati számunkban Drahomíra Pechovčiaková a nyitrai Matica-ház igazgatója és Alexander Mrázik, a Matica slovenská komáromi járási tanácsának elnöke tiltakozó írását közzétük. Kifogásolták, hogy Vrabc Mária „Cirill és Metód ügy” című cikkében őket idézte, mondván, ők nem beszéltek a szerkesztőnkkel, és nem is szeretnék Nyitrán tudni az ominózus szobrot. Vrabc Máriát célszerűsággal vádolták, valamint azzal, hogy valótlanságokat állt. Nyitrai szerkesztőnk reagálását egyebek mellett azért is közöljük, mert dokumentum (magnószalag) van a birtokában, s a hangfelvételtől egyértelműen kiderül, ki mit mondott és kinek.

Érthető, hogy a Matica slovenská minden erejével igyekszik letagadni, hogy valaha is eszébe jutott volna lemondani a komáromi Cirill és Metód szoborról, és Nyitrának ajándékozni azt. Természetesen az is érthető, hogy most azok szállnak síkra a legvérmesebben a komáromi helyszínért, akik nemrég még el tudták volna képzelni, hogy a szobor máshol álljon – elvégre jóvá kell tenniük a hibájukat. Mármint azt, hogy egy magyar újságírónak kotyogták ki, „hallottak a nyitraiak ötletéről” (Alexander Mrázik), meg hogy

9 Az 1896 augusztusában felavatott millenniumi emlékmű egy 22 méteres talapzattól, valamint annak henger alakú tetején minden égtáj felé egy-egy, szárnyát leeresztett turulmadárból állt, amelyeket obeliszkok tartottak. Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően, 1921 februárjában a cseh műszaki tisztek felrobbantották, csak a talapzat maradt a helyén.

10 Olvasói levél. Motesíky Árpád: Szoborkeringő. Új Szó, 2000. február 14., 2. p.

11 Vrabc Mária: Cirill és Metód-ügy: a nyitraiak elfogadnák az alkotást. Új Szó, 1999. május 14., 3. p.

12 Visszhang. Drahomíra Pechovčiaková: Nyitra nem kérte. Új Szó, 1999. június 5., 2. p.; Alexander Mrázik: Az igazság kedvéért. Új Szó, 1999. június 2., 2. p.

„mondtam ilyen dolgot, de csak a közeli ismerősök előtt. Mondom, ha már egyszer így áll a dolog, Nyitrán ez nem lenne probléma.” (Drahomíra Pechovčiaková). Ismétlem, érthető a visszatáncolás, hiszen a Matica számára a szobor elvi kérdéssé, sőt a nemzeti jogok magasztos szimbólumává vált. Ezzel szemben az teljesen mellékes szempont, hogy a két hittérítőnek az égvilágon semmi köze nem volt Komáromhoz. Még az az emberi gyengeség is megbocsátható, hogy valaki időközben megmásítja véleményét, egyedül arra nem találok magyarázatot, miért kell letagadni még a pusztta tényét is annak, hogy telefonon beszélt az adott újságíróval – pláne, hogy a beszélgetésről hangfelvétel készült. Ha csak nem azt akarják elhitetni a közvéleménnyel, hogy az egészet a magyarok találták ki: így akarták egycsapásra Komáromot is megszabadítani a szobortól, meg a Maticát is belülről bomlasztani. Az egész összeesküvési elmélet csak azért sántít, mert a végső döntést úgyis a komáromi képviselő-testület hozza meg, azt pedig éppúgy nem kényszerítheti senki a szobor felállítására, mint a Maticát az elajándékozásra.¹³

Amikor a kész szobrot Komáromba szállították, már az 1995-ben alakult új kormány volt hatalmon Szlovákiában. A Szlovák Nemzeti Párt, valamint a Mečiar által irányított DSZM képviselői ellenzéki szerepbe kerültek. Az új kormánykoalíció tagja, a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM) igazságügy-miniszterre kinevezett elnöke, Ján Čarnogurský a kezdetektől támogatta a komáromi Cirill és Metód-szobor köztéri felállítását. Elmondása szerint a KDM már 1997 őszétől tárgyalta a komáromi városvezetéssel ebben az ügyben, azonban a választási kampány idején nem foglalkoztak a kérdéssel, abból a megfontolásból, hogy senki se élhessen vissza ezzel. Čarnogurský 1999 januárjában levéllel fordult a komáromi polgármesterhez, hogy rendezze a szoborállítás kérését, levelére azonban nem kapott választ.¹⁴

A szobor köztéri felállításának problematikája nagyon hamar túlnőtte a komáromi kereteket, és ekkorra már országos üggyé vált. Ján Chryzostom Korec bíboros, Ján Sokol érsek, Szlovákia metropolitája a szobor köztéri felállítása mellett foglalt állást, és Ján Čarnogurský igazságügyi miniszter mellett Milan Kňažko kulturális miniszter is hallatta a hangját az ügyben. Csáky Pál miniszterelnök-helyettes (MKP) 1998. november 5-én azt nyilatkozta, hogy „a problémát az ügyhöz méltóan fogják megoldani”.¹⁵

Nagy visszhangot váltott ki a szobor köztéri felállításának elutasítása a komáromi városi képviselő-testület részéről, s emiatt a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom vezetése úgy döntött, amennyiben a Magyar Koalíció Pártja (MKP) nem gyakorol nyomást a komáromi képviselőkre, 1999. szeptember 16-án ellenezni fogják a párt felvételét az Európai Demokratikus Unióba (EDU).¹⁶ Bugár Béla, az MKP elnöke szerint az

13 Reakció: ad Nyitra nem kérte, Az igazság kedvéért. A képviselők döntenek. *Új Szó*, 1999. június 5., 3. p.

14 Ragaszkodik a szoborhoz. Čarnogurský: Komárom érvei irracionálisak. *Új Szó*, 1999. szeptember 24., 6. p.

15 Kamoncza Márta: Hét éve tartó köztéri közbjáték. A hittérítők munkáját elismerjük, de nem látjuk okát, miért Komáromban kellene szobrot emelni a tiszteletükre. *Új Szó*, 1999. szeptember 24., 6. p.

16 Az európai párttömörülésnek a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom korábban már tagja volt, de a szlovákiai magyar pártok egyesítése után újra kellett kérvényezni a tagságot.

ilyen feltételek szabása zsarolásnak minősül, Duray Miklós, az MKP tiszteletbeli elnöke pedig kijelentette: egy „demokratikus országban lehetetlen, hogy egy politikai párt egy városi önkormányzatot határozata megváltoztatására kényszerítsen”. Mácza Mihály alpolgármester az Új Szó munkatársának az ügygel kapcsolatban ugyanazt nyilatkozta, amivel a város önkormányzata kezdettől érvelt, miszerint Komárom városi képviselő-testülete azért utasította el a kezdeményezést, mert a két hittérítő sem történelmi, sem pedig kulturális szempontból nem kötődnek a városhoz. Közölte továbbá, hogy miután a képviselő-testület felajánlotta a szoborcsoport felállítását a volt ferences rendi templomban, a Matica szándékosan akkorra alkotást készítettett, hogy azt már csak köztéren lehessen elhelyezni. A KDM egyik alelnöke, Pavol Hrušovský véleménye szerint „ha valaki európai akar lenni, és Európához kíván csatlakozni – amely történelmi, nemzetiségi és politikai szempontból is sokrétű –, nem okozhat neki gondot egy olyan kérvény – legyen bárkié is –, mely arra vonatkozik, hogy állítsanak fel egy adott területen annak kultúráját és múltját idéző emlékművet.” Vladimír Palko, a KDM másik alelnöke is nyilatkozott az ügyben:

Az MKP-t olyan politikai partnernek tekinti, amelynek az elmúlt évtizedben hasonló elképzelései voltak a társadalom átalakításáról. A komáromi helyi politikusok elutasító álláspontja viszont szerinte ellentétben áll a két párt keresztény hagyományokra épülő politikájával, hiszen „ezt a hagyományt a mi végeinken éppen Cirill és Metód honosította meg”. Úgy tekinti, hogy az MKP tagfelvételi kérelme az európai irányultságának tanújele. „Az MKP országos politikája felől nincsenek kétségeink, a komáromi helyi politikusok viszont kételyeket keltenek.”¹⁷

A szoborállítással kapcsolatban az MKP másik koalíciós partnere, a Demokrata Párt alelnöke, Peter Zajac is kifejtette véleményét:

Úgy vélem, a kérdést megegyezéssel kell megoldani. A KDM-nek tekintettel kell lennie az MKP választóira, az önkormányzatnak pedig fel kellene állítania a műalkotást. Nem látom semmi okát, hogy Európa védőszentjeinek Komáromban, amely európai városnak tekinti magát, ne lehetne helye valamelyik köztéren. Ugyanakkor nem érzékelem ezt olyan problémaként, aminek meg kellene zavarnia az MKP és a KDM, e két hasonló programú politikai párt kapcsolatait. A Demokrata Párt kész közös védőnökséget vállalni az ügy méltó és megnyugtató lezárása felett. Remélem, hogy ez a probléma a mostani valós gondokkal terhelt időszakban nem ölt óriási méreteket, hanem ott oldódik meg, ahol kell: Komáromban.¹⁸

1998 nyarán a Szlovák Demokratikus és Koalíció Komáromban működő pártjai (Demokrata Párt, a Kereszténydemokrata Mozgalom és a Demokratikus Unió) aláírás-gyűjtést kezdeményeztek annak érdekében, hogy a szobor köztéren legyen felállítva.

17 Cirill és Metód a két „zsaroló”. Bugár Béla: a KDM ellenzi az MKP EDU-tagságát. *Új Szó*, 1999. szeptember 14., 1. p.

18 Egy európai városban helye van Európá védőszentjeinek. *Kapcsolatzavarás. Új Szó*, 1999. szeptember 24., 6. p.

Judita Ambrušová, a petíciós bizottság szóvivője elmondta, hogy az elkészült szoborcsoport az adófizető polgároknak egy fillérjébe nem került, és véleménye szerint „a szlovák–magyar megbékélést jelképezhetné, ha a zömében magyarok lakta városban valamennyi szláv nép apostolainak szobrát méltó helyen, köztéren állítanák fel”.¹⁹ A *Komáromi Lapok* egyik szerkesztője hívta fel a figyelmet arra, hogy a szoborral kapcsolatos petíciós ív fejlécén Komárom város címere szerepel, aminek használatát tudomása szerint a város polgármestere nem engedélyezte.²⁰ Pásztor István polgármester ezt követően a sajtó útján nyílt levélben fordult a petíciós bizottsághoz a városi címer törvénytelen használata miatt.²¹

A Demokrata Párt komáromi járási választmánya 1999. szeptember 24-én a *Komárnanské listyben* tette közzé a szoborüggyel kapcsolatos állásfoglalását:

A komáromi Demokrata Párt a Cirill és Metód-szoborcsoport kapcsán kialakult helyzetet főlegesen tartja. Az eset amiatt kelt általános figyelmet, mert a kisebbségi jogok érvényesítésének kérdéséről van szó egy nemzetiségileg vegyes területen, ahol a kisebbséget a szlovák közösség alkotja. Ezeknek a jogoknak a gyakorlati érvényesítése a mindennapokban Európa egyik kulcskérdése az emberi jogok érvényesülésének vonatkozásában, s napjaink demokráciafelfogásának próbakövét is jelenti egyben. Paradox módon a hittérítők szobrának méltó elhelyezésére benyújtott kérvényt már 7 éve folyamatosan elutasítja a városi képviselő-testület, amelyben a magyar kisebbség képviselői alkotják a többséget, annak a kisebbségnek, amely érzékenyen reagál, ha az igazságtalanság őt érinti.

A Demokrata Párt az elmúlt időszakban a magyar kisebbség minden jogos kérelmét támogatta, akár a kétnyelvű bizonyítványról, vagy a kisebbségi nyelvhasználati törvényről volt szó. Tiltakoztunk a magyar alap- és középiskolák igazgatóinak indokolatlan leváltása ellen, az alternatív oktatás bevezetésének terve ellen, a Duna Menti Múzeum magyar fel-

-
- 19 Kamoncza Márta: Hét éve tartó köztéri közjáték. A hittérítők munkáját elismerjük, de nem látjuk okát, miért Komáromban kellene szobrot emelni a tiszteletükre. *Új Szó*, 1999. szeptember 24., 6. p.
- 20 (padlovics): Gondolatok egy petíciós ív fejléce kapcsán. *Komáromi Lapok*, 1999. szeptember 24., 2. p.
- 21 A levélben egyebek közt ez áll: „...Nyomatékosan kell azonban tiltakoznom az ellen, hogy a petíciós íveken jogtalanul használták a város címerét. Ezzel megsértették a város Alapszabályzatát, melynek 33. §-ának 4. bekezdése kimondja: »A város címerével ellátott okiratok csak olyan esetben használhatók, ha az okirat a város szerveinek rendeletét, határozatát, illetve döntését tartalmazza, vagy ha fontos tényeket, illetve jogosítványokat igazol (bizonyít). Városcímerrel ellátott levélpapírt kizárólag a polgármester és a városi hivatal használ.» Mivel Önök az aláírásokat gyűjtő íveken a városi címet használták, megsértették a város Alapszabályzatát, s így – tudatosan vagy véletlenül – azt a látszatot keltik, mintha a petíciót a városi hivatal, vagy a polgármester szervezné. Önök ezáltal félrevezetik az aláírókat, s egyúttal kétségbe vonják a petíciós kezdeményezés tisztaságát. Tekintettel arra, hogy szerintem a petíció megfelelő forma a lakosság véleményének kinyilvánítására a Szt. Cirill és Metód szoborcsoport elhelyezéséről, kérem Önöket, hogy tegyék meg a kellő intézkedéseket, s az általam kifogásolt törvényellenes állapotot szüntessék meg. Üdvözlettel: Pásztor István mérnök, a város polgármestere.” *Komáromi Lapok*, 1999. október 1., 1. p.

iratainak eltávolítása ellen, s most ugyanebből a megfontolásból annak a kisebbségnek az oldalán állunk, amely kulturális igényeit szeretné érvényesíteni. Elvileg ugyanis nincs semmi különbség egy nemzeti közösség és a város lakosait képviselő kulturális szervezet jogai között. Mindkét esetben a kollektív jogaikat érvényesítő csoportról van szó.

Állandó jelleggel nem lehet elutasítani a saját polgárok kéréseit. Emiatt bukott meg a Mečiar-kormány is. Egyáltalán nem az a lényeg, hogy a városi képviselők óhajtják-e a szobrot, az a meghatározó, hogy ebben a városban létezik a lakosoknak egy csoportja, amely viszont szeretné. Ha a képviselők ezt nem veszik figyelembe, a konfliktus elhúzódik és csak súlyosbodni fog. Az ilyen hozzáállás nem kívánt következményekkel járhat, a kisebbségi igények elutasítását vonja maga után mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közvélemény szemében, amely odafigyel arra, hogy a Magyar Koalíció Pártjának helyi politikusai vajon képesek-e eleget tenni egy olyan elemi kérésnek, mint a hittérítők szobrának egy méltó helyszín megszavazása. Erről szól az MKP Európai Demokratikus Unióba való belépésének vétője. A városi képviselő-testület hozzáállása ehhez a kérdéshez teljesen kontraproduktívá vált. Erről tanúskodnak az alábbi tények is:

1. A probléma nem oldódott meg, hanem egyre fokozódik.
 2. Mobilizálta és egyesítette Szlovákia polgárait a városi képviselő-testület döntése ellen, és több egyházi és politikai személyiség is kiállt a szobor leleplezése mellett.
 3. A vitát az extrém politikai pártok (DSZM, SZNP) folyamatosan ki fogják használni céljaikra, és a társadalomban fokozódik majd a magyarelles hangulat.
 4. Az MKP a kormánykoalícióban sem tudta átvenni a kisebbségi törvény enyhébb változatát.
 5. Az MKP-t nem vették fel az EDÚ-ba.
 6. A komáromi lakosok petíciót indítottak.
 7. A probléma nemcsak a régió határait lépte át, hanem már európai mértékeket öltött.
 8. Az eset továbbra is a médiák figyelmének központjában marad.
- A komáromi Demokrata Párt meg van győződve róla, hogy ennek a problémának azonnali megoldása a legcélravezetőbb. Egyébként a felsorolt tények listája egyre inkább bővülni fog.²²

Ugyanebben a lapszámban és oldalon fejtette ki véleményét Ladislav Navrátil a szobor-állítási ügy kapcsán,²³ amire Alexander Mrázik hevesen reagált a lap október 1-jei számában megjelent írásában, bocsánatkérésre szólítva fel a *Komáromi Lapok* szerkesztőségét, mivel szerinte a cikk több pontjában is sértette az ő és a szoborállítást támogatók alkotmányos jogait. Azt azonban nem részletezte, hogy konkrétan mely állítások voltak ezek.

Hetilapjuk az 1999. szeptember 24-i 38. számában megjelentetett egy írást „Ahogyan én látom (és bizonyára nem csak én)” címmel és Ing. Ladislav Navrátil aláírással. A cikkben számos valótlan állítás szerepel, amelyek sértik a Szlovák Köztársaság Alkotmánya 19. cikkelye 1. bekezdésében biztosított jogaimat: Mindenkinek joga van megőrizni emberi méltóságát, személyi becsületét, neve jó hírét.

22 A magyarra fordított szöveg eredetijét lásd: Stanovisko demokratickej strany v Komárne ku kauze súsošia sv. Cyrila a Metoda. *Komárňanské listy*, 1999. szeptember 24., 2. p.

23 Ing. Ladislav Navrátil: Ako to vidím ja (a zaiste nielen ja). [Ahogyan én látom (és bizonyára nem csak én)]. *Komárňanské listy*, 1999. szeptember 24., 2. p.

Ezért arra kérem önöket, hogy 7 napon belül kérjenek bocsánatot tőlem és az érintett polgároktól, s lapjuk 2. oldalán tegyék közzé a megfelelő terjedelemben (ahogyan azt a sértő írás esetében is történt) az alábbi bocsánatkérést:

A Komáromi Lapok szerkesztősége bocsánatot kér MUDr. Alexander Mráziktól, a polgároktól, a Matica slovenská, az SNS és a KDH tagjaitól azokért a valótlan, az emberi méltóságot és becsületet sértő állításokért, amelyek Ladislav Navrátil mérnök Ahogy én látom (és bizonyára nem csak én) című, a Komáromi Lapokban 1999. szeptember 24-én írásában szerepelnek.

Az olvasók megérdemlik az objektív és valós információkat. A Komáromi Lapok céljának az ilyen információk közzététele kell, hogy legyen.

Batta György főszerkesztő a közölt levél alatt megjegyezte: *Tisztelt MUDr. Alexander Mrázik, remélem, hogy minél előbb konkretizálja majd a „számos valótlan állítást”, amelyeket azonnal megjelentetünk.*²⁴

A szóban forgó lapszám második oldalán a fent említetten kívül még kettő, a szoborral kapcsolatos cikk szerepel. Az egyikben a petíciós bizottság mutatta be a lap olvasóinak az elkészült szobrot, és röviden vázolta a szobor tervezett felállításával kapcsolatos problémákat is.²⁵ A másik írás szerzője azt a kérdést feszegette, szükség van-e helyi népszavazásra a szobor elhelyezésével kapcsolatban. Az írást jegyző Anton Teleki szerint mind a magyar, mind pedig a szlovák polgároknak elégük van már ebből a társadalmat megosztó, évek óta tartó huzavonából, s egy helyi népszavazással kellene megoldani ezt a már veszélyes irányba haladó ügyet.²⁶

A Magyar Koalíció Pártja komáromi városi képviselői 1999. október elején tartott ülésükön foglalkoztak a Cirill és Metód-szobor ügyével is, azonban nem nyilatkoztak az ott elhangzottakkal kapcsolatban. Andruskó Imre önkormányzati képviselő elmondása szerint „a városatyák megegyeztek abban, hogy miután a szoborcsoport elhelyezésének vitája eddig is nagy teret kapott a sajtóban, holott az országban vannak ettől lényegesen fontosabb gazdasági, szociális és oktatásügyi problémák, a Cirill és Metód-szoborcsoport elhelyezésének ügyében egyelőre hírzárlatot rendeltek el.”²⁷

Komárom polgármestere, Pásztor István október elsején sajtótájékoztatót tartott annak okán, hogy a szoborcsoport elhelyezése ügyében megjelent különféle információk egy része pontatlanul tájékoztatott. A sajtótájékoztatón közölte álláspontját, amelyet mind magyar, mind pedig szlovák nyelven írásban is közreadott.²⁸ Bizonyára az is sze-

24 Ohlas čitateľa [olvasói visszhang] *Komárňanské listy*, 1999. október 1., 2. p.

25 Súsošie, ktoré obohataí a pretrvá [Szoborcsoport, amely gazdagít és megmarad]. *Komárňanské listy*, 1999. október 1., 2. p.

26 Potrebujeme miestne referendum? [Szükségünk van helyi népszavazásra?] *Komárňanské listy*, 1999. október 1., 2. p.

27 Hírzárlat a szobokról. Cirill és Metód elhelyezése kizárólag az önkormányzat hatáskörébe tartozik. *Új Szó*, 1999. október 7., 3. p.

28 Szt. Cirill és Metód szobrának ügye: Városunk polgármesterének álláspontja. *Komáromi Lapok*, 1999. október 8., 1. p. Stanovisko primátora mesta Komárno. *Komárňanské listy*, 1999. október 8., 1. és 3. p.

repet játszott az állásfoglalás közzétételében, hogy a dél-szlovákiai szlovákok 13. nagysurányi találkozásának résztvevői elküldték állásfoglalásukat egyebek közt a *Komáromi Lapok*nak is, amelyben abbéli reményüket fejezték ki, hogy a két hittérítő szobra a 2000. évben végre a köztérre kerülhet, s kifejtették, mennyi mindent köszönhetnek a magyarok Szent Cirillnek és Metódnak, valamint az ószlovákoknak és ószlávoknak egyaránt.²⁹

A szobor ügye újabb fordulatot vett, miután 1999-ben megalakult a Palatinus Polgári Társulás, amely az alapítók elmondása szerint tulajdonképpen azért jött létre, mert a Cirill és Metód-szobor ügye már nemzetközi méreteket öltött, éppen ezért ők politikai felhangok nélkül próbálják keresni a kölcsönösen elfogadható megoldást. A Hortai Éva, Litomericzky Nándor, Takács Péter és Fehér Miklós által alapított polgári társulás azzal a javaslattal állt elő, hogy az épülő Európa-udvarban állítsanak szobrot Európa védőszentjeinek. „A Cirill-Metód-szobor felállítására és a szentek által képviselt eszme, az anyanyelvi vallásgyakorlás és írásbeliség ellen nekünk nincs kifogásunk, azok viszont elfogadhatatlanok számunkra, akik az elmúlt évek során nemzeti presztízskérdést kreáltak az ügyből” – nyilatkozta az *Új Szónak* a társulás egyik alapítója, Fehér Miklós MKP-s kerületi elöljáró-helyettes, majd így folytatta:

Úgy gondoltuk, hogy ezt a kérdést csak akkor lehet pozitívan kezelni, ha minden eddigi lerakódástól megszabadítjuk, és teljesen tiszta lappal kezdünk. Az első lépést az SDK képviselői – František Mikloško, Pavol Hrušovský és Peter Zajac tették meg, ők javasolták, hogy próbáljunk tárgyalni a dolgról, de konkrét elképzelésük még nem volt. Sebők Zoltántól, az MKP komáromi szervezetének elnökétől származik a szoborpark ötlete, a Palatinus Polgári Társulás ebből kiindulva javasolta, hogy az Európa-udvarban állítsák fel szent Benedek, Cirill és Metód, valamint a II. János pápa által 1999 októberében rendezett püspöki szinóduson Európa patrónáivá kinevezett Siennai Szent Katalin, a svéd Szent Brigitta és a keresztről nevezett Benedikta Teréz (Stein Edit) szobrát. Miután indítványunk kedvező fogadtatásra talált, a megvalósítás részleteiről is tárgyalásokat folytattunk az SDK képviselőivel. Megegyezés született arra vonatkozóan, hogy az Európa-udvar közepén Szűz Mária szobor áll majd, hiszen ő a magyarok nagymamája és Szlovákia patrónája, a kölcsönös előzékenység jeléül pedig a magyar házon Samuel Jurkovič, a szlovák házon pedig Koós Károly emléktábláját helyezzük el. A tervek szerint a szobrok életnagyságúak lesznek, a művészi kivitelezésről közös bizottság dönt, a finanszírozást pedig adományokból oldanánk meg, a Palatinus Polgári Társulás felügyelné. Ezzel a javaslattal Ján Čarnogurský, a KDH elnöke is egyetértett, de a megvalósításhoz mindenképpen szükséges még a komáromi képviselő testület jóváhagyása, mely garanciát is jelentene.³⁰

Erre a hírre Karol Kružel, az elkészült Cirill és Metód-szobor felállításának ügyét felvállaló Comorra Polgári Társulás elnöke a *Komárnanské listy* hasábjain reagált. Üdvözölte, hogy a nemrég alakult Palatinus Polgári Társulás elfogadta és megalapozottnak tartja

²⁹ *Komárnanské listy*, 1999. október 8., 2. p.

³⁰ Vrabec Mária: Véget ér a szoborügy? Indulatok és politikai felhangok nélkül kell keresni az elfogadható megoldást. *Új Szó*, 2000. január 13., 2. p.

a gondolatot, hogy Komáromban szobra legyen Cirillnek és Metódnak. A város polgárainak több mint tízéves szoborállítási törekvéseihez csatlakozó és azt képviselő Comorra választmánya meg van győződve róla, hogy amennyiben sikerül végre elhelyezni a város valamelyik parkjában a két hittérítő már elkészült szobrát, az nagyban hozzájárul majd a magyar és szlovák lakosság közeledéséhez. A szobor elhelyezésének kérdésében készek tárgyalni az illetékes szakemberekkel és a városi képviselő-testülettel egyaránt. Véleménye szerint azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy egy műalkotás már elkészült a két hittérítőről, tehát meg kell gondolni, szükség van-e újabb kiadásokra egy másik Cirill és Metód-szobor elkészítésére. Szerinte, amennyiben meglesz a jóakarát az MKP városi képviselői részéről, akkor a már meglévő szobor elhelyezésének kérdése a megértés és a tolerancia jegyében végre megvalósulhat. Azzal viszont nem értett egyet, hogy a szobrot valahol Komáromon kívül állítsák fel.³¹

A város képviselő-testülete³² 2000. február 24-én tartott ülésén tűzte ismét napirendre a két hittérítő szobrának ügyét. Ezen, a városi képviselőknél túl, részt vettek a komáromi Matica slovenská járási szervezetének vezetői, valamint a szentek szobrának ügyét felvállaló Comorra, a Palatinus Polgári Társulás képviselői, s megjelent kíséretével a Szlovák Nemzeti Párt képviselője, a korábbi iskolaügyi miniszter, Eva Slavkovská is. A Matica által készített, már meglévő Cirill és Metód-szobor köztéri felállításával kapcsolatos kérést a képviselő-testület ismét elutasította, a Palatinus Polgári Társulás Európa udvarban tervezett szoborállítási tervét viszont elfogadta. Az eseményről Kovács János képviselő-testületi tag, aki már számos alkalommal osztotta meg gondolatait a sajtóban a szoborral kapcsolatban,³³ ezúttal is beszámolt a képviselő-testület döntéséről a *Komáromi Lapok*-ban. Az autentikusság okán ebből idézzük a lényegesebb sorokat:

...A comorrások legutóbb azt kérték, hogy városi köztéren, a víztorony előtt, vagy a Lehár szobor melletti parkban helyeztessék el [a szobor]. Ezt a jelenlévő 28 képviselő közül 25-en elutasították, 1 tartózkodással és 2 ellenzavazattal.

Eva Slavkovská képviselőnő és kísérete azt várta talán, hogy a vitában képviselőtársaim megokolják elutasító állásfoglalásukat. Nem ez történt. Senki sem magyarázkodott. Jóváhagyta a tanács elutasító állásfoglalását Miért? Elegünk van már nagyon ebből az ügyből. Foglalkoztunk vele éppen eleget, az írásos és elektronikus sajtó is aránytalanul sokat. Hazai és külföldi politikai térre is terelődött az ügy, zsarolásoktól sem tartózkodva, nem kímélve a hittérítők nemes cselekedeteit és célkitűzéseit sem.

A szoborcsoport felállításának kezdeményezői a legcsekélyebb bizonyítékok hiányában adták be a szlovák köztudatba, hogy Komáromban keltek át a Dunán, amikor 863-ban megérkeztek a Nagymorva Birodalom területére, vagyis Szlovákiába. Tudni kell: 1. semmilyen kötődésük nincs Komáromhoz, Szlovákia legdélibb járási székhelyéhez, a

31 Dielo, ktoré obohatí [A műalkotás, amely gazdagít]. *Komárňanské listy*, 2000. január 7., 5. p.

32 A 35 tagú testületből 29-en a Magyar Koalíció Pártjának képviselői voltak.

33 Komáromi cirillometodiáda. *Komáromi Lapok*, 1999. július 16. 2. p.; újraközölve: *Új Szó*, 1999. július 22., 2. p. Erre J. J. aláírással „Mit szolgáljon a *Komáromi Lapok*?” címmel reagált egy olvasó a lap szlovák nyelvű változatában. *Komárňanské listy*, 1999. július 30., 2. p.

Csallóközhöz. 2. Ők görögkatolikus hittérítők voltak, tehát nem római katolikusok, mint a szlovákok többsége [...]

[...] A maticás és az eszenpés³⁴ agitátorok 1999-ben aláírásgyűjtést szerveztek az alig kielégítő kisebbségi nyelvtörvény ellen, közben Cirill és Metód szoborcsoport felállítását akarják terjedelmes köztéren Komáromban, hogy a nagysurányi gyűléseiket áthelyezhesék hozzánk. Ezt tőlünk telhetően nem engedhetjük meg, SEM CSELLEL, SEM ERŐVEL.³⁵

Lesz rövidesen Cirill és Metód szobor Komáromban kis köztéren, a legrepresentatívabb helyen, a gyors ütemben épülő nagyszerű Európa udvarban több európai szenttel együtt egységesen 125 cm magassággal. Ezt már az előbb jóváhagyta a képviselő-testület.

Ha köztéren kell Cirillnek és Metódnak szobor Komáromban, ám legyen, de két helyen nem tartjuk szükségesnek városunkban. Nyitra után Komáromban lesz másodikként a szláv hittérítőknek szobra, lehessen máshol is. Az elkészült szoborcsoportot bizonyára lesz város, amelyik készségesen befogadja. PhDr. Kovács János, a komáromi városi képviselő-testület tagja.³⁶

A szobor ügye e döntés után nem zárult le, hanem még inkább foglalkoztatta a szlovák nagypolitika képviselőit is. A Matica slovenská nyitrai kerületben működő alapszervezeteinek elnökei 2000 júniusában tanácskozársra gyűltek össze abból a célból, hogy a Cirill és Metód-szobor elhelyezésének kérdéséről tárgyaljanak. Az eszmecsere a nyilvánosság kizárásával, zárt ajtók mögött zajlott. A sajtóban megjelentek szerint elutasították a javaslatot, hogy a szobrot magánterületen helyezték el, mivel ezt méltatlannak tartják a két hittérővel szemben. Határozat született, hogy a Matica slovenská a HZDS-szel és az SNS-szel az eddigieknél sokkal erősebb kampányba kezd annak érdekében, hogy a szoborcsoport végre a megfelelő helyre kerüljön.³⁷

A Cirill és Metód-szobor a Matica-székház bejárata fölött

A Matica slovenská megalakulásának 140., valamint Cyrill és Metódnak a Nagymorva Birodalomba érkezése 1140. évfordulója 2003-ra esett, ennek okán mindenképp fel akarták állítani a szobrot. Mivel minden erőfeszítésük ellenére sem sikerült elérni a városnál, hogy a szobor köztérre kerülhessen, 2003-ban úgy döntöttek, hogy a Matica slovenská komáromi székházának bejárata fölött helyezik el. Az ünnepélyes felavatást július 12-re tervezték. Az evangélikus templom kertjében két évig ideiglenesen elhelyezett 1600 kilogrammos szobor elszállítása a Matica székházához nem volt zökkenőmentes sem műszaki, sem pedig politikai szempontból, mivel nem rendelkeztek a szükséges engedéllyel a szobor elhelyezésére. A városi rendőrség már június 30-ától megfigyelés alatt tartotta a templomkertet, hogy megakadályozza az elszállítást, július 5-én pedig úgy próbálták megakadályozni, hogy szolgálati gépkocsijaikkal eltorlaszolták a

34 Eszenpé = SZNP (Szlovák Nemzeti Párt)

35 A komáromi Újvár bástyáján álló szobor alatt olvasható latin felirat („Nec arte, nec marte”) magyar változata.

36 Döntés a szobor ügyében. *Komáromi Lapok*, 2000. március 10., 3. p.

37 (bec): Kampány a szoborért. *Új Szó*, 2000. július 31., 3. p.

Matica-székházhoz vezető közutat. A szobrot szállító tehergépkocsi és a daru úgy kerülte ki a rendőrségi torlaszt, hogy ráhajtott a parkosított területre, és minden hivatalos felszólítás ellenére a Matica székházához szállították a szobrot.³⁸

Mivel a szervezők nem kértek a várostól engedélyt sem az áthelyezésre, sem pedig az épület átépítésére és a szobor felavatására, a városi képviselő-testület és a polgármester egyaránt elítélte az esetet. Stanislav Bajanič, a Matica slovenská országos elnöke szerint az épület bejáratának átalakításához nem volt szükség építési engedélyre, csupán bejelentési kötelezettségük volt, amit meg is tettek. Ezek után a polgármester felszólította a szervezőket, hogy harminc napon belül szerezzék be az építési engedélyhez szükséges dokumentumokat.³⁹ A szobor átszállítását követően a polgármester sajtótájékoztatót is tartott, s egyebek közt az alábbiakat közölte: „Cirill és Metód életművét nagyra értékelem és tisztetem, ám a szoborcsoport ezek után Komáromban a törvényszegést szimbolizálja majd és az arrogancia és a totalitárius gondolkodásmódot tükrözi.” Kijelentette továbbá, hogy kötelességéből eredően a törvény által biztosított igazságszolgáltatás eszközeihez nyúl, s véleménye szerint a városi képviselő-testület akár 2 millió koronás büntetés kifizetésére is kötelezheti a Maticát.⁴⁰

A két hittérítő szobrának ünnepélyes felavatására egy szombati napon, 2003. július 12-én került sor körülbelül hatszáz résztvevő jelenlétében. Nagyrésztük a közelebbi és távolabbi környékről autóbusszokkal érkezett. Az esemény fontosságát jelezte az is, hogy a felszentelésen részt vett Ján Sokol katolikus érsek, Július Filo evangélikus egyetemes püspök, valamint József Nowacki apostoli nuncius, a Vatikán pozsonyi nagykövete is. A megjelent politikusok között volt Ján Čarnogurský és Robert Fico, valamint több parlamenti képviselő is. Komárom városa nem képviseltette magát a rendezvényen, amit azzal indokoltak, hogy a szoborcsoport törvénytelenül került új helyére. A felavatási ünnepségre a szélsőséges szlovák Pospolitosť több tagja is eljött, nagyrésztük a Hlinka Gárda egyenruháját viselte, de atrocitásra nem került sor. Ennek a szervezetnek a tagjai más neonáci fiatalok társaságában 2005-ben már nagyobb számban érkeztek Komáromba, hogy a két hittérítőre emlékezzenek, látogatásuk valódi célja azonban az erőfitogtatás volt. A kormánytól kezdve az SNS-ig mindenkit kritikával illettek, szerintük az országban csupán a Matica slovenská képviseli a szlovák érdekeket. A helyszínre rövidesen megérkeztek a magyar neonácik és más szélsőséges csoportok tagjai is (egy részük Magyarországról), azonban a két tábor nem tudott egymásnak esni, mivel ezt a rendőrök megakadályozták. Egymást heccelve mindkét oldalon nacionalista jelszavakat skandáltak, és náci karlendítésekre is sor került „Na stráž!”, valamint a „Kitartás” jelszó kíséretében.⁴¹

38 (pl): Cirill és Metód nagy balhéja. *Csallóköz*, 2003. július 8., 1. p.

39 (vkm): Már a székházon áll Cirill és Metód. *Új Szó*, 2003. július 7., 1. p.

40 (pl): Cirill és Metód nagy balhéja. *Csallóköz*, 2003. július 8., 1. p.

41 Mázsár László: Náci – a kór neve. *Delta*, 2005. július 11. 2. p.; Sok hűhó semmiért... Akció és reakció, majd beavatkozás. *Delta*, 2005. július 11., 2. p., Veľa kriku pre nič... Na komárňanskom zhromaždení slovné urážky. *Delta*, 2005. július 11., 12. p.

Amikor II. János Pál pápa 2003 szeptemberében harmadszor látogatott Szlovákiába, a Matica slovenská a komáromi Cirill és Metód-szoborcsoport bronzba öntött kicsinyített mását ajándékozta neki, amit Henryk Józef Nowacki apostoli nunciusnak adott át a Matica küldöttsége.⁴²

A 2003-as szoboravatást követő évek megemlékezésein már sokkal kevesebben vettek részt, leszámítva a Trianon-emlékmű felavatása alkalmából 2010-ben a maticások és a Jan Slota vezette Szlovák Nemzeti Párt által rendezett konferenciát, amikor a közönség nagy részét autóbuszokkal szállították Komáromba. A 2005-ben tartott Cirill és Metód-napi megemlékezésen a Matica slovenská szerbiai, ausztráliai és kanadai szervezetének képviselői is részt vettek, azonban aránylag kevesen voltak kíváncsiak a rendezvényre. Stanislav Bajanič, a Matica slovenská elnöke felolvasta a résztvevők nevében megfogalmazott felhívást, amelyben arra kérték a Robert Fico miniszterelnök vezette újonnan alakult kormányt, hogy az új kormányprogramba foglaljanak bele egy, a nemzeti, kulturális és szellemi örökség, az emlékművek és műemlékek, a nemzeti identitás és hazafiság szlovákiai és külföldi védelmét biztosító állami programot.⁴³

Mindeközben 2009. augusztus 20-án a Lúdpiac téren felavatták Szent István király lovas szobrát. Már a szobor állításának terve is nagy felháborodást keltett a nemzeti érzelmű szlovák lakosság és a politikusok körében is.

Hamis és cinikus Komárom vezetésének döntése, hogy a Szlovák Köztársaság területén előnyben részesítette egy magyar király szobrát, miközben hosszú ideje nem képes méltóbb helyet találni a szláv hittérítők, Európa patrónusai, Szent Cirill és Metód szoborcsoportja számára – jelentette ki Anna Belousová, a SNS alelnöke hétfőn Pozsonyban. Bírálta azt is, hogy a Lúdpiac teret, ahol az államalapító király szobra állni fog, ebből az alkalmából Szent István térre nevezik át. Szent István magyar király volt, Komárom pedig Szlovákia területén fekszik. Ezért felhívjuk a város vezetőinek figyelmét, tudatosítsák, hol élnek, és ennek megfelelően viselkedjenek.⁴⁴

A polgármester azzal indokolta Lúdpiac tér kiválasztását a Szent István-szobor számára, hogy a Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület 2007-ben István király emlékére ezen a helyen avatott fel egy kopjafát, s a városnak már akkor jelezte szoborállítási szándékát az egyesület. Az ügyet a város is felkarolta, s az önkormányzat 98 ezer euró hagyott jóvá a szoborra⁴⁵

A maticások felháborodását Szent István tervezett szobrával kapcsolatban még inkább fokozta, hogy a Cirill és Metód-szobor elhelyezését eredetileg ők is erre a helyre tervezték. Nem csodálkozhatunk, hogy felmerült a két hittérítő szobra áthelyezésének terve egy szerintük méltóbb helyre. A kezdeményezést a Maticán kívül a szlovák politi-

42 <https://ujso.com/kozelet-kozelet/szentesiteni-szeretne-tettet-a-matica> [utolsó letöltés: 2018. 11. 12.]

43 (pad): Cyril a Metód pokojní [Cirill és Metód nyugodt] *Csallóköz – Žitný ostrov*, 2005/28, 10. p.

44 (vkm, mti): Nem Cirillel és Metóddal, a módszerrel volt a baj. Az SNS-nek nem tetszik, hogy Komáromban szobrot emelnek Szent Istvánnak. *Új Szó*, 2009. február 10., 11. p.

45 Uo.

kusok egy része is felkarolta, s a sajtóban folyamatosan jelentek meg az ügygel kapcsolatos különféle nyilatkozatok.

„Az ország legégetőbb problémája a komáromi Cirill és Metód-szobor, Ján Slota, Anna Belousovová, Vladimír Mečiar és Robert Fico is ezzel foglalkozik. Robert Fico lassan már Pro Urbe díjat érdemel, annyira népszerűsíti Komáromot” – nyilatkozta Bastrnák Tibor polgármester annak apropóján, hogy a szlovák kormányfő Szécsényben komáromi találkozóra invitálta Bajnai Gordont. Miután az önkormányzat méltó helyet talál Cirill és Metód szobrának, azt és a Szent István-szobrot közösen keresnék fel Bajnaival, nyilatkozta a miniszterelnök. A tervet Anna Belousovová SNS-alelnök kifogásolta, mert szerinte Fico „gyakorlatilag a magyar kormányfő támogatását kéri egy szobor elhelyezésére, ami szlovák területen állna” – mondta. Fico azt nyilatkozta, levélben fordult Bastrnák Tiborhoz a hittérítők szobra kapcsán, a polgármester azonban cáfolta, hogy kapott volna ilyen levelet.

Kijelentette, hogy az önkormányzat kezdettől fogva kifogásolta azt a módszert, ahogyan a Matica slovenská – semmibe véve az önkormányzatiság elvét – a városra erőltette a szoborcsoportot. Új fejlemény, hogy csütörtökön Vladimír Mečiar egy új Cirill és Metód emlékmű elhelyezését vetette fel Bastrnáknak. „A HZDS elnöke arról érdeklődött, hogyan lehetne túllépni a szoborvítán. Azzal viszont tisztában van, hogy bármilyen köztéri alkotás elhelyezése önkormányzati döntéstől függ” – mondta a polgármester. Bastrnák beszámolt arról is, hogy a Szent István szobor leleplezését követően levélben kért találkozót Ficótól, amire nem jött válasz. „Meggyőződésem, hogy a szoborbizottság nem követett el hibát, de aggaszt, hogy Szent István szobrának felállítása politikai játékszerré vált. A kormányfőtől az egyre mérgesedő helyzet megvitatása céljából kértem találkozót.”⁴⁶

A Matica slovenská komáromi szervezetének közben új elnöke lett Jozef Černek személyében, aki a békés megoldások és az együttműködések híve volt, s azt az álláspontot képviselte, hogy a szoborcsoport maradjon a helyén, nincs szükség áthelyezésére. Elmondta, hogy a komáromi szervezet véleményét senki sem kérdezte az ügyben. Megjegyezzük, hogy miután Fico felvetette az áthelyezés ötletét, az egyik blogon népszavazás indult, amelyre majdnem 500 szavazat érkezett, s ezek kétharmada azt a véleményt képviselte, hogy a szobor maradjon a helyén.⁴⁷

A város polgármestere és Robert Fico kormányfő levélváltására is sor került az ügyben, s felmerült a szoborcsoport méltó helyre való áthelyezésének terve is. A polgármester a Matica-székház bejárata fölött álló szobor áthelyezését nem támogatta, inkább egy kompromisszumos megoldást szorgalmazott. Vladimír Mečiar, a HZDS elnöke felvetette egy új szobor készítésének ötletét, illetve annak elhelyezését Komárom valamelyik közterén.⁴⁸

46 (vkm): Két Cirill, két Metód Komáromban – szoborspecialista politikusok. *Új Szó*, 2009. szeptember 12., 1. p.

47 (vkm): A Matica nem kéri Cirill és Metód szobrának áthelyezését. Nem méltatlan a székház homlokzata. *Új Szó*, 2009. október 14., 2. p.

48 (vkm): Egyik szobor jön, a másik megy? Bastrnák polgármester szerint olyan megoldást kell találni, ami mindenkinek megfelel. *Új Szó*, 1999. szeptember 19., 4. p.

Valószínűleg nem volt véletlen, hogy a Ján Slota által irányított Szlovák Nemzeti Párt 2010 márciusában Komáromban ünnepelte megalakulásának 20. évfordulóját. Ebből az alkalomból Belousovová alelnökkel közösen megkoszorúzták Cirill és Metód szobrát. Az SNS elnöke szégyennek nevezte, hogy életüket veszélyeztetve, létrán kellett felmászniuk a Matica slovenská helyi székházának homlokzatán elhelyezett szoborcsoporthoz, miközben a Szent István-szobor méltó helyen áll Komáromban.⁴⁹

Cirill és Metód a körforgalom közepén

Mivel Robert Fico nem tudott megegyezni a város vezetésével, egy pozsonyi sajtótájékoztatón kijelentette, úgy döntött, hogy a szobrot a Matica-ház bejárata fölül áthelyeztetni egy méltóbb helyre:

...Komárom beleegyezése nélkül is keresztülvizsik, hogy a szoborcsoport „méltó helyre” kerüljön. Tény hogy erről a „méltó helyről” ott és akkor konkrétan nem esett szó, de nagyban valószínűsíthető, hogy a kormányfő a Rákóczi és Megyercsi út kereszteződésében, a város legforgalmasabb pontján épülő körforgalmat értette alatta. Még pontosabban: annak kellős közepét.

Az említett sajtótájékoztatót Fico Bastrnák Tibort, Komárom polgármesterét is bírálta, mondván: lehetetlen volt együttműködni vele a szobor áthelyezésének ügyében. Bastrnák ezt a vádat a Joj TV-nek adott nyilatkozatában határozottan cáfolta, és kijelentette: éppen Fico volt az, aki gyakorlatilag minden tárgyalási kísérlet elől elzárkózott a kérdésben. A polgármester továbbra is fenntartja, hogy az „államilag kijelölt” helyszín, legyen az bárhol, csak ellenérzéseket szülne a lakosság körében; sőt akár önkényuralmi jelképpé is degradálhatná a szobrot...⁵⁰

Ebben az időszakban épült a Kossuth téri körforgalom, s mivel ez a terület nem a város, hanem az állam tulajdonát képezi, a szobor ügyét felkaroló nagypolitika képviselői és a Matica országos vezetői úgy döntöttek, a körforgalom közepén állítják fel a hittérítők szobrát. Úgy gondolták, a körforgalom esetében nincs szükség a városvezetés jóváhagyására, így a polgármester nem tilthatja meg az elhelyezést.

2000. július végén megkezdték a körforgalomban a szobor talapzatának építését és a környezet kialakítását. Az MKP komáromi helyi szervezete nem értett egyet a tervvel, s az alábbi állásfoglalást tette közzé:

Az MKP komáromi helyi szervezetének elnöksége megdöbbenését fejezi ki a Kossuth-téri körforgalom közepén épülő talapzattal kapcsolatban. Mint kiderült, a talapzat és az arra

49 A Matica-ház tetejéről ébresztette a nemzetét Slota. A Szlovák nemzeti Párt éppen Komáromot tisztelte meg megalakulása 20. évfordulójának megünneplésével. *Új Szó*, 2010. március 8., 1. p.

50 Vas Gyula: Fico Komárom beleegyezése nélkül is költöztetné a Cirill és Metód szobrot. <https://parameter.sk/fico-komarom-beleegyezese-nelkul-koltoztetne-cirill-es-metod-szobrot> [utolsó letöltés: 2018. 11. 12.]

szánt, meg nem nevezett szobor engedélyeztetési eljárása megkérdőjelezhető. Az illetékes szervek nyilatkozata alapján elmondható, hogy nyilvánvaló törvénytelenégről van szó. Az arra hivatott szervek nem a jogszabálynak megfelelően végzik munkájukat, pedig a törvény értelmében azonnal el kell rendelni az ilyen tevékenység beszüntetését. Az MKP komáromi helyi szervezetének elnöksége mélyen elítéli a jogállamiság vívmányainak állami szintű porba tiprását és a politika ilyen irányú terjeszkedésének arroganciáját, amellyel súlyosan árt a helyi közösségek békés egymás mellett élésének. Andruskó Imre elnök, Czíria Attila és Szabó Béla alelnökök.⁵¹

A szobor áthelyezésére a körforgalomban előkészített magas talapzatra július 2-án került sor. Az átszállítás nem volt zökkenőmentes, ugyanis a komáromi Bósza János elállta a szobrot szállító teherautó útját, és a szoborállítási engedélyt követelte. Vladimír Matejička, a Smer komáromi parlamenti képviselője másokkal együtt megpróbálta elrángatni, ő azonban lefeküdt az úttestre, de rövid dulakodás után sikerült elcipelni onnan, és a szobrot szállító teherautó folytathatta útját. Bastrnák Tibor komáromi polgármester közben bejelentést tett a rendőrségen, személyesen beszélt a járási főkapitánnyal, arra szólítva fel a rendőrséget, hogy intézkedjenek a nem bejelentett rendezvénnyel kapcsolatban. Elmondta, hogy csak a fent már említett Bósza János jelentette be gyülekezési szándékát. A szervezők azért nem kértek építési engedélyt a várostól, mert véleményük szerint erre nem is volt szükség, hiszen a terület, ahová a szobrot állították, nem képezi a város tulajdonát.⁵² A kormányhivatalban pedig azzal utasították el a rendezvénnyel kapcsolatos törvényszegés vádját, hogy a gyülekezési törvény egyebek közt azt is kimondja: ha a kormány képviselője is részt vesz egy nyilvános rendezvényen, nincs szükség bejelentésre.⁵³

A nagy nyári hőség miatt a június 4-i szoborleplezési ünnepség kezdetét 18.00 órára tűzték ki, s a vendégeket az alkalmi színpad fölé emelt sátor védte a naptól.

Az ellentüntetést szervező Bósza János már jóval a rendezvény megkezdése előtt feliratokat erősített fel, amelyeken a „Nemzeti összetartást, autonómiát!” és „Nec arte, nec marte” [Sem csellel, sem erővel] feliratok szerepeltek. Hangsúlyozta, hogy nem a szobor, hanem a hatalom arroganciája ellen tüntetnek. Megafonon keresztül beszélt a jelenlévőkhöz a jogállamiságot kérve számon, majd ugyancsak megafonon keresztül lejátszotta Erkel *Bánk bán* című operájából a *Hazám, hazám* áriát. A szélsőjobboldali Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom tüntetői magyar és szlovák nyelvű táblákat tartottak az „Üdvözljük a városunkba érkezett szlovák turistákat” felirattal. A résztvevők egy része külön autóbusszokkal érkezett a rendezvényre, az ünnepség megkezdésekor kb. 500-an tartózkodtak a helyszínen. Robert Fico és kísérete pár perccel az avatási ünnepség megkezdés előtt jött meg, az ellentüntetők füttykoncerttel és fujolással fogadták őket. A rendezvényen uralkodó akkori hangulat érzékeltetéséhez jó adalék az alábbi részlet az *Új Szó* munkatársának helyszíni tudósításából:

51 *Új Szó*, 2010. július 3., 5. p.

52 https://www.bumm.sk/archivum/2010/07/02/43811_athelyeztek-cirill-es-metod-komarmi-szobrat [utolsó letöltés: 2018. 11. 12.]

53 V. Krasznica Melitta: Hittérítők a körforgalom közepén. *Új Szó*, 2010. július 6., 1. p.

A tér egyik szegletében két magyar meg egy hatvannégy vármegyés zászló lengedez. A Harmónia AT Polgári Társulás tartja itt hivatalosan bejelentett akcióját, molinókon adva a rendezvény közönségének tudtára, hogy „Megoldás az autonómia!” A dunaszerdahelyi Cséfalvay Pál beszél épp a hallgatóságához, megidézve a magyar népet és Komárom lakosságát ért történelmi sérelmeket. Az ellenállás egyedi módját ajánlja a helyiek figyelmébe: „Javaslom, hogy minden héten vigyenek ki egy rakás trágvát a trianoni emlékműre, meg erre a szoborcsoportra is – kiabálja a megafonba. – Az még nem büntetendő, csak kihágás...!” Szűk, mondhatni baráti körben máris tapsot arat. „Aki magyar, álljon át hozzánk!” – fordul később az eseményeket az út túloldaláról szemlélő komáromiakhoz. „Álljon át tehozzád a polgármester, aki húsz éve abból él, hogy magyar, ilyenkor meg nincs sehol!” – hangzik odaátról a válasz [...]⁵⁴

A fűvőszenekar játéka után a szobor mellett felsorakoztak az elnöki palota díszőrségének tagjai, kezdetét vette az ünnepség. A szlovák himnusz elhangzását követően a Smer komáromi parlamenti képviselője, Dušan Jarjabek operaénekes énekelt, majd a Miatyánkot adta elő ósláv nyelven. Őt követően Robert Fico mondta el beszédét, amit szíriánázással többször megzavartak a tüntetők.⁵⁵ A szoborcsoport felállítását Fico miniszterelnök beszédében szimbolikus tettnek nevezte. Elmondása szerint ezen a napon Szlovákia állampolgárai és a komáromi lakosok egyszerre két ajándékot is kaptak. Az egyik a körforgalom, amely megkönnyíti Pozsony, Érsekújvár és Budapest irányába a közlekedést. A másik ajándék pedig az egyesült Európa összetartozásának szimbóluma, a szaloniki hittérítő szobra. A továbbiakban még a következőket hangsúlyozta:

...Mi, szlovákok úgy tekintünk a saját és az európai történelemre, hogy minden esetben azt emeljük ki belőle, ami összeköt bennünket [...] Mivel a történelmi Magyarország történelme a mi történelmünk is, a szlovákok elfogadták Szent István komáromi szobrát. Azonban Cirill és Metód voltak azok, akik az ő uralkodása előtt másfél száz évvel korábban elhozták Szlovákia területére a keresztény civilizáció legnemesebb gondolatait. Hiszem, hogy Komárom lakosai megfelelő polgári erénnyel viszonyulnak majd Szent Cirill és Metód szobrához, akik a szlovákok számára a legmagasabb rangú apostolok, a pápa által megszentelt patronusai Európának, amit az a tény is bizonyít, hogy július 5-e állami ünnep.⁵⁶

A rendezvény eredetileg tervezett helyszíni televíziós közvetítése elmaradt, azonban a televízió munkatársai jelen voltak, rögzítették az eseményeket. Az előzetes tervekkel ellentétben ismeretlen okokból a szoborcsoport felszentelése ugyancsak elmaradt. A miniszterelnök után Nyitra megye elnöke, Milan Belica szónokolt, őt Jozef Markuš, a

54 Lőrincz Adrián: Fico jutalomjátéka: Nyári ruha, hetyke kis mellénnyel. Vidám vasárnapot szervezett a leköszönő kormány néhány tagja, illetve a Matica slovenská Komáromban. *Új Szó*, 2010. július 7., 11.p.

55 https://www.bumm.sk/archivum/2010/07/04/43862_ficoek-felavattak-cirill-es-metod-komaromi-szobrat [utolsó letöltés: 2018. 11. 12.]

56 <http://www.pluska.sk/slovensko/spolocnost/r-fico-odhalil-premiestnene-susosie-cyrilametoda.html> [utolsó letöltés: 2018. 12. 20.]

Matica slovenská országos elnöke követte. Amikor Markuš a hittérítők dunai átkelésével kapcsolatos gondolatait osztotta meg a hallgatósággal, a Vág irányába mutatott, nagy derűtséget keltve ezzel elsősorban a rendezvény ellen tüntetők táborában. Amikor Robert Fico, Jozef Markuš és Milan Belica segítségével átvágta a szalagot, majd leleplezték a szobrot, az ellentüntetők hangosan fújoltak és füttyültek.⁵⁷

Jozef Černek, a Matica slovenská komáromi elnöke a szoboravatási ünnepség idején éppen a *Dunaj* népi együttessel külföldön turnézott, elítélte azt a módot, ahogyan a szoborcsoport áthelyezéséről a döntés megszületett, s azt is szóvá tette, hogy a szoboravatási ünnepségen a rendezők teljesen ignorálták a Matica slovenská helyi szervezetének képviselőit, s korábban senki sem kérte ki a véleményüket az áthelyezéssel kapcsolatban.⁵⁸

Cirill és Metód szobra az áthelyezését és ismételt felavatását követően továbbra is téma volt a sajtóban, mivel ismeretlenek többször is megromgálták. Első alkalommal 2010 decemberében valaki sárga festékes patronokat dobott a szoborra. A Maticaszékházon jóval korábban elhelyezett emléktáblát szintén összetörték. Jozef Černek, a Matica slovenská komáromi szervezetének elnöke feljelentést tett a rendőrségen. Véleménye szerint a szobron 500, a márványtáblában pedig 1500 eurós kár keletkezett.⁵⁹ Az Egy Jobb Komáromért Polgári Kezdeményezés tagjai a következő napon már le is tisztították a szoborról a sárga festéket. Közösségi oldalukon az alábbi bejegyzést tették közzé az ügygel kapcsolatban: „Nem értünk egyet a szoborcsoport elhelyezésének arrogáns, törvénytelen módjával, provokatív körülményeivel, de azzal sem, hogy az ünnepek előtt valaki ilyen olcsó provokáció eszközévé tegye, egymásnak ugrasztva a békés polgárokat.” A Matica slovenská komáromi elnökét kellemesen meglepte a letisztítás híre, és azonnal kifejezte köszönetét a társulás képviselőinek.⁶⁰

2011. január elején ismét leöntötték festékekkel a Cirill és Metód-szobor talapzatát, de ezúttal valószínűleg kalapáccsal próbálták meg szétverni, a nyomok alapján legalábbis erre lehetett következtetni. A kárt 1300 euróra becsülték. A sajtó munkatársa megkérdezte Vladimír Matejičkát, a Smer komáromi parlamenti képviselőjét, a szobor áthelyezésének kezdeményezőjét, hogy a rongálásokat látva szerinte volt-e értelme a körforgalom közepébe áthelyezni a szobrot. Azt válaszolta, hogy volt, mivel a város nem talált neki méltó helyet.⁶¹

57 https://www.bumm.sk/archivum/2010/07/04/43862_ficoek-felavattak-cirill-es-metod-komaromi-szobrat [utolsó letöltés: 2018. 12. 20.]

58 V. Krasznica Melitta: Hittérítők a forgalom közepén. *Új Szó*, 2010. július 6., 1. p.

59 V. Krasznica Melitta: Leöntötték Cirill és Metód szobrát. Folytatódnak a komáromi szobor- és emléktábla rongálások. *Új Szó*, 2010. december 20., 2. p.

60 (vkm): Letisztították a festéket Cirill és Metód szobráról. Elutasítják a provokációt. *Új Szó*, 2010. december 22., 10. p.

61 V. Krasznica Melitta: Újra megromgálták a komáromi Cirill-Metód-szoborcsoportot. Egy hónapon belül másodszor öntötték le festékekkel – ezúttal a kalapács is előkerült. *Új Szó*, 2011. január 8., 5. p.

2015. június elején a Fontos vagy! mozgalom⁶² a talapzaton szereplő „sv. Cyril a Metod” felirat alá annak magyar változatát, a „Szt. Cirill és Metód” feliratot ragasztotta. A mozgalom Új Szónak nyilatkozó képviselője akciójuk kapcsán arra is emlékeztetett, hogy 2010-ben Robert Fico a város beleegyezése nélkül avatta fel a szobrot, majd elmondta: „Az még fájóbb, hogy Komárom magyar lakosságát még a szobor magyar nyelvű feliratával sem tisztelték meg. Mi ezt a tiszteletlenséget kijavítottuk. Cirill és Metód Európa védőszentjei, több nyelven beszélő művelt emberek voltak. Bizonyára nem fáj nekik, hogy mostantól a magyar ábécé betűit is megtaláljuk a szobor talapzatán.” Az eset nem okozott botrányt, a Matica slovenská komáromi elnöke csupán azt sajnálta, hogy a felirat készítői nem keresték fel, hogy tervüket vele is megbeszéljék.⁶³ A kiragasztott felirat még aznap este eltűnt. Ezt követően a Fontos vagy! mozgalom és a MS helyi elnöke megállapodott, hogy ugyanolyan típusú és méretű feliratot készítenek, mint amilyen a szlovák nyelvű, s majd közösen ragasztják fel a talapzatra.⁶⁴ Az aktusra június 24-én került sor, s megegyeztek, hogy egy többnyelvű információs táblát készíttetnek és helyeznek el a szoborcsoport közelében, ezek a hittérítőkkel kapcsolatban is tartalmaznak majd információkat. A Fontos vagy! mozgalom elnöke, „a kétnyelvűségi küzdelmek terén szimbolikus jelentőségűek” tartja a felirat közös elhelyezését, de megjegyezte: „A szoborcsoport elhelyezésével továbbra sem értünk egyet, s ha jövő márciusban változna a politikai helyzet, kezdeményezzük, hogy méltóbb helyre kerüljön.”⁶⁵ A magyar feliratot 2015. november elején ismeretlenek ismét eltávolították a szobor talapzatáról. A magyar felirat miatt a talapzat készítője, Miroslav Rusko tiltakozott, mivel szerinte „megbontja az építmény jellegét”, és a speciális építési hivatalhoz fordult jogorvoslatért az ügyben. A Fontos vagy! elnöke, Halász Béla csalódásának adott kifejezést, de bízik benne, hogy a politikai viszonyok megváltozásával majd lehetőség nyílik arra, hogy a szoborcsoportot eltávolítsák jelenlegi helyéről. A Matica slovenská elnöke elmondása szerint az esetet követően felvették a kapcsolatot Miroslav Ruskóval, és megkérték, hogy készítsen architektonikai tervet, amit azonban egyelőre nem kaptak meg.⁶⁶

Jelenleg csend van a szobor körül, s remélhetőleg a rengeteg energiát felemésztő, az indulatokat, ellentéteket szító szoborháború a jövőben nem folytatódik.

62 A Halász Béla által vezetett Fontos vagy! mozgalom élén 2016-ban bekövetkezett személycseréről megjelent hír (<http://korkep.sk/cikkek/facebook/2016/09/03/halasz-bela-teljes-csodbe-viszik-a-fontos-vagy-kezdemenyezest/>) követően már nem találtam a mozgalom további tevékenységével kapcsolatos információkat, úgy tűnik, ma már nem létezik.

63 (vkm): Cirill és Metód magyarul. Kétnyelvűsítő akció. *Új Szó*, 2015. június 10., 1. p.

64 (vkm): Közösen helyezik el a magyar feliratot a Cirill-Metód-szoborra. *Új Szó*, 2015. június 13. 5. p.

65 V. Krasznica Melitta: Közös kétnyelvűsítés Komáromban. Együtt helyezte el a magyar feliratot a Matica slovenská és a Fontos vagy! *Új Szó*, 2015. június 24., 13. p.

66 V. Krasznica Melitta: Eltűnt a magyar felirat a Cirill-Metód-szoborról. *Új Szó*, 2015. november 6., 5. p.

ILONA L. JUHÁSZ

THE STATUE OF SAINTS CYRIL AND METHODIUS IN KOMÁRNO

The Slovak national culture-heritage organization Matica slovenská decided in 1990 to erect a statue in Komárno to the two Slavonic missionaries, SS. Cyril and Methodius. They justified their request addressed to the town's assembly on the grounds that the two missionaries crossed the Danube in 863 at this particular place and stepped on the territory of the Great Moravian Empire, which allegation, however, has not been historically proven. The assembly of the town with a Hungarian majority population rejected the request for placing the statue on a public square with the argument that the two saints are not interconnected with the town in any way. They offered an unused church for the statue's placement instead. Matica slovenská did not accept the proposal, and they tried for several years to achieve that the almost 4 metres high statue—which has been built by that time—is placed in a public square. The wrangling over the statue's emplacement had gradually taken on proportions and it had spread to countrywide levels, and was joined by not only locals but also top representatives of Slovak politics and of the Catholic Church. The sculptures were placed in 2003—without the town's permission—above the entrance of the Komárno branch's building of Matica slovenská, then in 2010, upon the intervention of the then prime minister Robert Fico, they placed it in a roundabout on a state-owned public road. This study presents the process and the background of this “statue war” lasting almost 20 years.

Acta Ethnologica Danubiana

20

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2018

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

Az antiszemitizmus politikája Szlovákiában és a Svéd Királyság intervenciói 1942–1944/45 között a szlovákiai zsidók érdekében

EDUARD NIŽŇANSKÝ – DENISA NEŠŤÁKOVÁ

The Antisemitism Policy in Slovakia and the Interventions of the Kingdom of Sweden between 1942 and 1944/45 Aimed at Rescuing in Favour of the Jews in Slovakia

Key Words: Sweden, Slovakia, 1942–1945, Jews, antisemitism, Holocaust, Jozef Tiso, Erling Eidem

Az európai zsidók megsegítését célzó svéd igyekezetek kutatása

Leszögezhetjük, hogy a holokausztudomány történetében hiányzik a szlovákiai zsidók megsegítését célzó svéd igyekezetek kutatása. Ennek egyik oka a Raul Hilberg által végzett kutatások (Hilberg 1994) máig nagyon tiszteletben tartott narratívája és módja – mely lépésről lépésre követi figyelemmel a zsidókon elkövetett erőszak eszkalálódását, a „zsidó” fogalmának definiálásától az üldöztetés legkülönbözőbb módjain át a tömeges gyilkosságokig –, amely a mentőakciókat a kutatás perifériájára szorította. Ennek ellenére az európai zsidók megsegítését célzó svéd igyekezetek többsége (svéd mentőakciók Norvégiában, Dániában és Magyarországon) rekonstruálódott. A Svédországgal és a mentőakcióival foglalkozó első tudományos munka már a 20. század 80-as éveinek elején megjelent. Ezzel párhuzamosan 1981-ben megalakult a Raoul Wallenberg Egyesület (l. pl. Anger 1985; Berger 2004; Lajos 2007; Lévai 1988; Villius 1966). A 90-es években megnyílt az egykori keleti blokk több levéltára, ami lehetővé tette a holokauszt s főszereplőinek elmélyültebb kutatását, köztük természetesen a megmentőket is (l. Carlbäck-Isotalo 1992).

Konkrét munkákat említve Richard Breitman a Svédországban zajlott amerikai mentőakciókkal, ezek eredményességével és ezt követően Svédország azon igyekezetével foglalkozott, hogy az európai zsidóknak menedéket nyújtson (Breitman 1993). Steven Koblik alapműve részletes betekintést nyújt az európai zsidóságnak nyújtott segélykísérletek egyes fázisaiba (Koblik 1989). Simo Muir legújabb kutatása kimutatja a finn és a svéd zsidó közösség együttműködését azt követően, hogy a Wehrmacht átvette a hatalmat Magyarországon s az ezzel összefüggő, a finnországi zsidók potenciális veszélyeztetését (Muir 2016). Csak megerősíthetjük az ismert tényt, hogy a svéd akciók ez ideig a dániai, norvégiai és magyarországi fejleményekre korlátozódtak. Tanulmányunk azokat az ez ideig többé-kevésbé ismeretlen svéd intervenciókat taglalja, melyek a szlovákiai zsidók megsegítését és megmentését célozták.

A szlovákiai holokausztkutatók a svéd mentőakciók kérdéskörével valóban csak nagyon érintőlegesen foglalkoztak. Bár hozzátehetjük, hogy Erling Eidem svéd érsek Jozef Tisónak írt levelét már 1992-ben publikálták (Prečan–Kamenec–Škorváne 1992, 221–222. p.). A levél szövege megjelent a szlovákiai holokausztot taglaló dokumentumok 4. kötetében is (Nižňanský 2003, 287–289. p.), mely szöveghez főleg náci intézmények dokumentumai társulnak. De csak Hlavinka és Nižňanský könyvéből szerezhettek az olvasók tudomást „az uppsalai érsek személyes intervenciójáról” (Hlavinka–Nižňanský 2009, 131. p.), noha minden egyéb információnak híjával vagyunk. Hangsúlyoznunk kell, hogy a svéd és a szlovák fél közötti tárgyalások kulcs-szereplőjéről, Bohumil Pisskoról a történettudomány semmit nem tud. Így logikus, hogy erről a kérdésről vita sem folyt. Hasonlóan kijelenthetjük, hogy ezek az akciók a svéd történettudomány vagy a holokausztkutatás számára is ismeretlenek.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a svéd intervenciók kutatása iránti nem kellő érdeklődés nem a dokumentumok hiányának eredménye. Tanulmányunk a háborús Szlovák Állam és a Svédország közötti hivatalos levelezés alkotta dokumentumokon alapszik, melyek hozzáférhetők a Szlovák Nemzeti Levéltárban (az alábbi fondokban: Národný súd, Ministerstvo vnútra, Ministerstvo zahraničných vecí, Kancelária Prezidenta republiky), a Nyitrai Állami Levéltár Nyitrai részlegében (fond: Okresný úrad Nitra). Egy további felhasznált dokumentum a Jad Vasemből származik (fond: Auswärtiges Amt, Inland II), mely a szlovák olvasók számára férhető hozzá. A Bundesarchiv Berlin dokumentumai (fond: Südosteuropa Gesellschaft) utalnak a szlovák–svéd kapcsolatokra. A Szlovákiában hozzáférhető dokumentumokon kívül feltételezhetően több jelentős dokumentum található Svédországban, Izraelben és Oroszországban, ezek tanulmányunk írása idején számunkra egyelőre nem voltak hozzáférhetők.

A szlovákiai zsidók érdekében folytatott svéd intervenciókra vonatkozó eredeti hipotézisünkben feltételeztük, hogy a svéd mentőaktivitások csak egyéni, a deportálást megakadályozandó esetekre vonatkoztak. A kutatás komplikáltabb helyzetet és a kérdéskör összetettségét eredményezte. A tanulmány szövege a 2. világháború alatti svéd és szlovák képviselők közti magán- és hivatalos levelezések hangját foglalja magában, valamint mindkét fél érdekeltségét a zsidómentésben egyéni eseteket illetően, de a háborús Szlovákia zsidó állampolgárai egészére vonatkozóan is.

A szlovákiai zsidók megsegítését célzó svéd igyekezetek

Mint már leszögeztük, ellentétben a zsidók megsegítésére vonatkozó svédországi érdekeltséggel Dániában (l. pl. Hong 2012; Pundik 1995; Weiß 1991), Norvégiában (Hilberg 1994) vagy Magyarországon (pl. Bauer 1994; Hilberg 1994; Der Kästner Bericht... 1961), a szlovákiai zsidók megsegítését célzó svéd igyekezetekről a 2. világháború idején csak nagyon keveset tudunk. Tanulmányunk a fellelt, hivatalos jellegű és diplomáciai levelezés dokumentumainak kritikai vizsgálatát nyújtja, hogy összefüggéseiben lássuk a szlovákiai zsidók tragédiájának megelőzését célzó svéd igyekezeteket. Figyelmet szentelünk a svédországi szlovák konzul, Bohumil Pissko személyének is, akinek portréja teljesen hiányzik a holokausztkutatásban. Az ő aktivitásai betekintést nyújtanak a svéd intervenciókba mint olyan akciókba, melyek ellentétben álltak a háborús

Szlovákia antiszemita politikájával, mely 1942-ben a zsidók Szlovákiából történő deportálásába torkolltak.

Az eddig ismeretlen közvetlen forrásokon alapuló tanulmányunkat három részre osztottuk fel. Az elsőben általános összefoglalóját nyújtjuk a „zsidókérdés megoldásának” Szlovákiában.

Ezt követően Svédország intervencióinak három stádiumát vizsgáljuk, és a szlovák minisztériumok ezekre adott válaszait. Ez a három stádium tematikailag és kronológiailag is különbözik egymástól. Az első eset az 1942-es intervenciókra szorítkozik, s a zsidó származású szovjet állampolgárokra vonatkozik; a másodikban az 1942–1944 közötti, a szlovákiai zsidók individuális megsegítésére vonatkozó intervenciókról van szó; az utolsó stádium pedig az egész szlovákiai zsidó közösség ügyében fogant intervenciókat jelenti 1944–1945 között. Különös hangsúlyt kap a svédországi szlovák konzul, Bohumil Pissko és Erling Eidem svéd érdek eddig ismeretlen együttműködése a szlovákiai zsidó közösség megmentése érdekében.

Tanulmányunk utolsó fejezetét a svédországi intervenciókra vonatkozó háború utáni csend vizsgálatának szenteljük.

Az autochton antiszemitizmus Szlovákiában, tipológiája és képviselői, valamint a szlovákiai antiszemitizmus és holokauszt politika kronológiája

Szlovákia az 1938-as müncheni egyezmény után mint autonóm állam meglepően gyorsan vált a Hlinka-féle Szlovák Nemzeti Párt (a továbbiakban HSLS) és képviselői, élükön Jozef Tisóval az egypártrendszer diktatúrájává, nemkülönben az alapvető politikai, gazdasági és kulturális kérdésekre vonatkozó egy nézet diktatúrájává (Nižňanský 2004a).

Az autochton antiszemitizmus létezett már a két háború közötti időszakban is, főként a HSLS soraiban. Több szintje volt. Elsőként a keresztény szintet említhetjük, mely a hagyományos keresztény antijudaizmus sztereotípiáiból állt: „A zsidók keresztre feszítették Krisztust (...) A zsidók nem ismerték el Krisztust Messiásként (...) A zsidók a felelősek az »istenember« meggyilkolásáért.” Ennek a szintnek a korabeli vallásos Szlovákiában nagy jelentősége volt, nyilvánvalóan azért is, mert a kormányfő, a későbbi elnök Jozef Tiso katolikus pap volt. Az antiszemitizmus nemzeti vagy nyelvinek is nevezhető szintje azon az állításon alapult, hogy a zsidók nem szlovákok. A „nyelvi” álláspont abból is fakadt, hogy a zsidók főként németül vagy magyarul beszéltek, esetleg jiddisül. Mivel a HSLS egyben szlovák nacionalista pártnak is tartotta magát, logikus, hogy politikájában és propagandájában az efféle antiszemita sztereotípiákat is használta. A következő fontos szint, melyet a HSLS már a két háború közti időszakban is megfoglalt, a gazdasági antiszemitizmus volt (olykor szociális-gazdasági antiszemitizmusnak is nevezik). A HSLS azzal igyekezett magának politikai tőkét kovácsolni, hogy hatalomra jutása esetén a szlovákok közt osztja fel a zsidó vagyont. Az antiszemitizmus kitapintható politikai síkon is. A zsidók a konzervatív, nacionalista, klerikális és katolikus HSLS szemében a liberális, esetleg a baloldali politika képviselői voltak. E tekintetben a HSLS állításában és a gyakorlatban a „zsidóbolsevizmus” fogalmával is operált, olyan értelemben, hogy lényegében minden zsidó a radikális-baloldali kommunizmus képviselője.

Természetesen hozzáfűzhetjük, hogy konkrét esetekben az antiszemitizmus egyes szintjei összefolytak (Kamenec 1991, Lipscher 1992, Nižňanský 2016a). A HSLŠ autochton antiszemitizmusa az említett szinteken, kiegészítve a zsidó mint „ellenség” képével (Nižňanský 2016b) fontos rezonáló alappá vált a saját szlovák antiszemitizmus-politika kialakításában, mely egyaránt jellemezte a HSLŠ „mérsékelt szárnyát” (Jozef Tiso) és a „radikálist” (Vojtech Tuka, Alexander Mach). Ez az alap fokozatosan realizálódott a zsidókérdés „megoldására” vonatkozó kormánypolitika instrumentalizációjában és institucionalizálásában. Jozef Tiso elképzelését az 1939. januári nyilatkozatával dokumentálhatjuk: „A zsidókérdést úgy fogjuk megoldani, hogy Szlovákiában a zsidóknak csak annyi befolyást hagyunk, amennyi Szlovákia összlakosságához mért számarányuknak megfelel.”¹ A „mérsékelt” Tiso (Nižňanský 2015a) a numerus clausus elve alapján képviselte az antiszemita politikát – tehát a zsidó közösségnek a szlovákiai társadalomban betöltött szociális, gazdasági, hivatásbeli és kulturális szerepe limitálásával, vagyis a többségi társadalomhoz viszonyított számarányával, ami mintegy 4%-ot jelentett. A mérsékeltek az antiszemitizmus politikájának elképzeléseit az 1938. októberi autonómiától kezdve az 1940. júliusi salzburgi tárgyalásokig² valósították meg. Ám a „mérsékeltek” Salzburg után (amikor is a radikálisok jutottak politikai hatalomra) sem léptek fel a zsidókérdés „megoldásának” radikalizálódása ellen. A radikális Alexander Mach már 1939-ben kijelentette: „A zsidókat, akiknek aranyuk van, ékszereik, gazdagságuk, mindenütt ráncba szedték, s ezt fogjuk tenni mi is. (...) aki itt nem dolgozik, az itt enni sem fog. Ki mit összelopkodott, itt attól elveszünk! Lényegében ez az egész zsidókérdés megoldása!”³ A radikálisok antiszemita politikája főként Salzburg után realizálódott. Az antiszemitizmus politikája a zsidó közösség tömeges elszegényedését vonta maga után, főként a zsidó cégek és vállalkozások likvidálása és arizációja hatására, valamint a különféle foglalkozások végzésének betiltása miatt. A radikálisok nem törődtek az antiszemitizmus politikájának következményeivel, így 1941 őszére a „zsidóprobléma” Szlovákiában súlyos szociális problémává vált. Mi legyen a zsidó lakosság pauperizált tömegével? Az antiszemitizmus politikájának eredményei keresztetődtek a náci Németország által szervezett holokauszttal, s ezek következményeként 1942-ben Szlovákiában elkezdődött a zsidók deportálása (Nižňanský 2004b). S bár ennek a politikának megvoltak a maga saját szlovák gyökerei, gyakran éppen a zsidókérdés és „megoldása” képezte a HSLŠ két politikai szárnya közti belpolitikai harcot. A radikálisok ezzel is kívánták bizonyítani a náci Németország képviselői előtt, hogy éppen ők a „megfelelők”, akik „jobban” fognak kormányozni Szlovákiában, és végrehajtják a „szlovák nemzetiszocializmust”. Elmondható, hogy a szlovák állam lényegében keletkezése óta „belső háborút” folytatott a mintegy 90 000 zsidó ellen, akiket „idegen elemnek, a szlovák állam ősellenségének” tartott, „gyógyíthatatlan nemzetnek, mely más nemzetek rovására akar élni” (Nižňanský–Kamenec 2003, 6. p.)

1 *Slovenská politika*, 1939. 1. 27., 2. p.

2 Az 1940. július 27–28. közötti salzburgi tárgyalásokon német nyomásra a radikális szárny és a nemzetiszocialista eszme erősödött meg Szlovákiában. (A ford. megj.)

3 *Slovák*, 1939. 2. 7., 2. p.

A szlovákiai zsidó közösség elleni intézkedések szakaszai (1938–1945)

A szlovákiai antiszemitizmus politikáját időrendben több szakaszra oszthatjuk:

1. Az első (előkészületi) szakasz. Szlovákia autonómiája (1938. 10. 6. – 1939. 3. 14.)

Lényegében ebben az időszakban formálódott az antiszemitizmus politikájának két alapvető koncepciója, melyekre az autochton szlovákiai antiszemitizmus volt befolyással: a „mérsékeltek” és a „radikálisok” koncepciója. A szlovákiai zsidók már ebben az időszakban másodrendű állampolgárokka váltak. A zsidó közösség elleni beavatkozások ebben az időszakban az általános antidemokratikus intézkedések (pl. a politikai pártok, a társadalmi és sportszervezetek likvidálása, az önrendelkező szervek elleni lépések stb.) háttérében valósultak meg. A legradikálisabb beavatkozásnak ebben az időszakban a mintegy 7500 zsidónak 1938. szeptemberi, Szlovákia területéről való erőszakos, a visszatérés lehetősége nélküli kitelepítése (deportációja) számított – azokra a területekre, melyeket az 1. bécsi döntés Magyarországnak ítélt. Megkezdődött az antiszemitizmus instrumentalizációja is. 1939. január 23-án az autonóm kormány létrehozta Szlovákiában a zsidókérdés megoldására hivatott bizottságot, melynek élén Karol Sidor állt, tagjai pedig Mikuláš Pružňanský, Pavol Teplanský, Ferdinand Ďurčanský és Július Virsik voltak; ennek a bizottságnak szabták feladatul az antiszemita törvényalkotás előkészítését (Kamenec 1968, Nižňanský 1998, Nižňanský 1999, Nižňanský 2000, Nižňanský 2001, Nižňanský 2010, Nižňanský 2015b).

2. Második szakasz. A szlovák állam létrejöttétől (1939. március 14.) Dieter Wisliceny német beráter 1940. szeptemberi megérkezéséig

Ebben az időszakban fogadták el a 63/1939 számú kormányrendeletet, mely az ún. konfesszionális zsidódefiníciót tartalmazta. Rákövetkezően a numerus clausus elve alapján megkezdődött a foglalkozások korlátozása, például a zsidó közhivatalnokokkal,⁴ ügyvédekkel, gyógyszerészekkel,⁵ orvosokkal⁶ stb. szemben, míg a 113/1940-es kormányrendelettel (Nižňanský 2018a, Nižňanský–Hlavinka 2010a, 2010b) megkezdődött a zsidó vállalatok arizációja és likvidálása. A 46/1940-es, a földreformról szóló törvény 100 000 ha zsidó tulajdonban levő föld arizációjáról rendelkezett. Elmondható, hogy a „megoldás” első két szakasza a „mérsékeltek” már említett koncepciója szerint valósult meg. (Kamenec 1991, Lipscher 1992, Nižňanský 2016a).

3. szakasz (1940. szeptember – 1942. október)

A zsidókérdés „megoldása” a radikálisok kezébe került. Szlovákiába érkezett Dieter Wisliceny német tanácsadó (Hradská 1999). A szlovák parlament a 210/1940-es alkot-

4 L. bővebben a 74/1939-es kormányrendeletben

5 L. bővebben a 145/1939-es kormányrendeletben

6 L. bővebben a 184/1939-es kormányrendeletben

mánytörvénnyel (melyet Tiso államfő is aláírt) egy évre felhatalmazta a kormányt a zsidókérdés „intézésére”. A kormány ezt követően létrehozott egy speciális intézményt „Központi Gazdasági Hivatal” néven, melyet megbízott s zsidókérdés „megoldásával”, főként a zsidó üzletek és üzemek arizációjával és likvidációjával.⁷ Megalakult a Zsidó Központ (Ústredňa Židov), s minden zsidó kötelezően tagja lett.⁸ A 303/1941-es kormányrendelet (az ún. 2. arizációs törvény) a zsidó üzemek arizációját és likvidációját írta elő. 1941 szeptemberében elfogadták a 198/1941-es kormányrendeletet (az ún. zsidókódex), mely 270 faji indíttatású fejezetet tartalmazott. 1941 ősztől a zsidókérdés szociális kérdés lett, mivel az elszegényített zsidók terhére voltak a háborús Szlovák Államnak. Létrehozták a zsidó munkatáborok rendszerét (Baka 2001, Hlavinka–Nižňanský 2009, Nižňanský 2002, Nižňanský–Baka–Kamenec 2004). A belügyminisztérium keretében elkezdte működését a XIV. (ún. zsidó) osztály. A Szlovák Állam 1942-ben elfogadta a német fél ajánlatát, és 1942. március 25-től október 20-ig saját erejéből 57 transzportot indított (Kamenec 1991, Nižňanský 2003, Nižňanský 2005, Nižňanský 2014), melyekben mintegy 58 000 zsidót deportált a megszállt lengyel területeken létesült náci koncentrációs táborokba.

4. Negyedik szakasz (1942 októbere – 1944 augusztusa)

A deportálásokat követően Szlovákiában mintegy 20 000 zsidó maradt, döntő többségüket különféle típusú kivételek védték. Közülük kb. 4500 zsidó munkatáborokban (Nováky, Sereď, Vyhne)⁹ és a VI. zászlóaljban dolgozott. A többiek főként szociálisan és gazdaságilag szükséges zsidókként arizált üzemekben vagy olyan foglalkozást űzve dolgoztak, melyekben nem voltak helyettesíthetők: orvosok, állatorvosok, mérnökök stb. (Nižňanský 2016a, 146–151. p.; Nižňanský 2018b).

5. szakasz (1944 augusztusa – a háború vége)

A zsidókra vonatkozó valamennyi kivétel érvényét veszítette. Ebben az időszakban főként a szeredi táborból történő deportációkat (mintegy 11 500 zsidó) újították fel Alois Brunner felügyelete mellett (Hlavinka–Nižňanský–Ragač 2010). Szlovákia területén kb. 1500 zsidó származású személyt gyilkoltak meg, főként az Einsatzgruppe H, melyet Josef Witiska vezetett (Mičev 2009a, Mičev 2009b, Šindelářová 2009) s melynek a Hlinka Gárda (HG) készülségi osztagai és tábori századai voltak segítségére. Túlnyomórészt a szlovák többségi nemzet segítségével 1944/45 telén mintegy 10 000 zsidó menekült meg (Nižňanský 2014).

7 L. bővebben a 222/1940-es kormányrendeletben

8 L. bővebben a 234/1940-es kormányrendeletben

9 Nyitránovák, Szered, Vihnye (A ford. megj.)

A svéd intervenciók Szlovákiában

A szlovák–svéd diplomáciai kapcsolatok

A Svéd Királyság formálisan már 1939. július 26-án, az észak-európai államok közül elsőként elismerte Szlovákiát.¹⁰ Svédország hivatalos képviselője Szlovákiában ifj. Emil Stodola lett, 1941. augusztus 10-én (Petruf 2011, 262–266. p.). A háború alatt főként a két ország gazdasági együttműködése fejlődött.¹¹ Szlovákiát Svédországban Bohumil Pisko¹² főkonzul képviselte, akit 1943 októberében iktattak hivatalába, miközben feladata „a Svéd Királysággal való közvetlen kapcsolatok biztosítása és ezek fejlődése alapjainak kiépítése, főként az árucserre tekintetében” volt.¹³

1943. november 10-én az alábbiakat jelentette a külügyminisztériumnak: „Meglátogattam Christian Günther külügyminisztert, aki nagyon kedvesen fogadott, s nagy megértéssel (...) kétségtelenül nagy hátrány, hogy ezt a hivatalt – helyi vélemények szerint – öt perccel tizenkettő előtt hozták létre.”¹⁴

Pisko jelentése szerint a svéd újságírók nem felejtették el gúnyos kérdéseket feltenni a svédországi szlovák konzulátus „tartózkodásának” terveit illetően. Pisko főkonzul rendszeresen beszámolt svédországi sajtó aktuális szlovákiai híreiről és a svéd közvélemény Szlovákiára vonatkozó álláspontjairól. 1943. november 10-i bizalmas táviratában a külügyminisztériumot Pisko a svéd sajtónak a szlovákiai politikára vonatkozó negatív beállítottságának okairól tájékoztatta: „a nehézségek mindenekelőtt és főleg a szlovákiai zsidókérdés megoldásából erednek (deportálások, vagyonekbezárás stb.).¹⁵ Pisko diplomáciai kapcsolatai a svéd elittel 1944/45-ben váltak fontossá a Szlovákiát illető svéd intervenciók idején.

Az intervenciók első stádiuma

Intervenciók a zsidó származású szovjet állampolgárok ügyében 1942-ben

A Szlovákiában élő zsidók ügyében tett első svéd intervenciókísérlet már korábban, nagyon kedvezőtlen feltételek mellett történt. 1942 májusában, amikor Svédország

10 *Slovák*, 1939. 8. 2.

11 Bővebben I. BArch, fond Südosteuropa Gesellschaft (R 63/92), 7–8. p.

12 Bohumil Pisko (1908. 8. 10. – 1979. 9. 5.) germanisztikát, latint és görögöt tanult a pozsonyi Komenský Egyetemen. Kiváló tanulmányi eredményeinek köszönhetően előbb Koppenhágában, majd Uppsalában tanult tovább. 1933 óta az első Csehszlovák Köztársaság külügyminisztériumának sajtóosztályán dolgozott Prágában. A háborús Szlovák Állam megalakulása után a pozsonyi Külügyminisztériumban dolgozott, később Varsóban és Prágában volt konzul. 1940-től Szófiában konzul, itt dolgozott 1943. szeptember 10-éig. 1943 őszén Stockholmban lett főkonzul, s itt dolgozott 1945. április 20-áig.

13 *Slovák*, 1943. 10. 7.

14 SNA, fond Ministerstvo zahraničných vecí (a továbbiakban MZV), kartón 207, 4017/43

15 SNA, fond MZV, kartón 207, 4017/43

kapcsolatba lépett a szlovák féllel, már harmadik hónapja folyt a zsidók Szlovákiából történő deportálása. Svédország nemzetközi pozíciója és Szlovákia angazsáltsága a Szovjetunió elleni háborúban 1941. július 27-én közös nevezőre hozta ezt a két országot, amikor is a svéd királyi kormány eleget tett a szovjet kormány kérvényének, és Szlovákiát jegyzékben tájékoztatta arról, hogy a Szlovákia és a Szovjetunió közötti háborús állapot miatt magára vállalja a Szlovákiában élő szovjet állampolgárokkal és vagyonukkal kapcsolatos felelősséget. Hasonló jegyzékben Svédország magára vállalta a Szovjetunióban élő szlovák állampolgárok és vagyonuk feletti felelősséget.¹⁶ E jegyzék értelmében kezdte meg Svédország az intervencióit a Szovjetunióból származó, Szlovákiában élő zsidók esetében. Az intervenció célja e zsidók deportálásának megakadályozása volt, a közvetítő szerepét pedig a Svéd Királyság pozsonyi konzulátusa vállalta. 1942. május 19-én a svéd konzulátus felvette a kapcsolatot a külügyminisztériummal két szovjet állampolgár, Isaj és Berta Kotscherchinski ügyében, akik Bártfán éltek és Szlovákiából lengyel területen levő náci táborba akarták őket deportálni. A svéd konzulátus tiltakozott a deportálásuk ellen, mondván, hogy „az ilyen fejlemény nemcsak hogy ellentétes a nemzetközi jogrenddel, hanem az itteni előírásokkal is, mivel a Szovjetunióban tudomásom szerint a vallási meggyőződést eltörölték, tehát nem zsidókról van szó”.¹⁷

A szlovák külügyminisztérium kapcsolatba lépett a belügyminisztériummal, és aktív kommunikáció indult meg a két hivatal között, hogy felleljk és a deportáció alól felmentsék az említett zsidókat. Az ügygel kapcsolatos eddigi utolsó dokumentum 1943. február 16-án kelt s világosan kimondja: „A Kotscherchinski házaspárt nem lakoltatták ki (...), maguk távoztak külföldre 1942. május 17-én Bártfáról Konska Vola községbe, a németek által megszállt területre.”¹⁸ A Jad Vasem-beli, a holokauszt áldozatainak központi nyilvántartásban megtalálható mindkét Kotscherchinski neve, Kocerzinki alakban írva: „Isai Kocerzinki Kijevből, Ukrajna – a holokauszt során meggyilkolva, felesége, Berta Dvinskából, Lettország – Nalezcowba, Pulawába, Lublin, Lengyelország szállítva – meggyilkolva 1942. május 18-án.”¹⁹

A zsidó származású szovjet állampolgárok megmentésére tett svéd igyekezetek nem maradtak meg ennél az egy esetről, hatással voltak egy további házaspárra is. 1942. június 10-én újabb svéd intervenció kezdődött két szovjet állampolgár – Rubin és Rachel Gutnikov – érdekében, akik Pozsonyban éltek, s 1942. június 5-én a zsolnai koncentrációs táborba szállították őket.²⁰ Svédország tiltakozott a transzport ellen, és jogorvoslatot kért. Ezzel együtt a zsolnai hivatalokat arra kérték, hogy az ügyek megoldásáig állítsák le a transzportokat. Svédország ráadásul azt követelte, hogy Gutnikék

16 SNA, fond MZV, kartón 181, 32790/41

17 SNA, fond MZV, kartón 142, 287/43

18 SNA, fond MZV, kartón 142, 1366/1680/42

19 L. Central Database of Shoah Victims' Names – Yad Vashem.

20 Az 1942-es deportálások során koncentrációs központokat (átmeneti táborokat) létesítettek Pozsony-Patrongyárban, Nyitránovákön, Poprádon, Szereden és Zsolnán. Ezek a zsidó lakosság deportálásuk előtti egybegyűjtésére szolgáltak.

térhessenek vissza Pozsonyba, s itt várhassák meg, míg helyzetüket nem tisztázzák.²¹ A pozsonyi Külügyminisztérium kapcsolatba lépett az érintett hivatalokkal, melyek közt a belügyminisztérium is ott volt, s amely Vojtech Tuka miniszterelnök személyében válaszolt, kijelentve, hogy a „zsidó fajú” szovjet állampolgárok „nem kerülnek be a transzportokba, ahogy ez a szlovák állampolgárokkal történik. De mint veszélyes idegeneket, olyan ország állampolgárait, amellyel Szlovákia hadban áll, egyelőre fogva tartják”.²²

A szlovák minisztériumok igyekeztek eleget tenni a svéd kérvényeknek, amint ezt a hozzáférhető dokumentumok is bizonyítják: a szlovák hivatalok ismételten igyekeztek pozitívan elbírálni a svéd követeléseket. A helyi hivataloknak a Gutnik házaspárral kapcsolatos kutakodásai 1943. február 16-án értek véget, amikor a belügyminisztérium az alábbi információt közölte: „ezeknek a Gutnikéknak igen vitatott az állampolgársága. Valószínű, hogy nem vallották magukat szovjet állampolgároknak, s ezért voltak kilakoltatva.”²³ A holokausztáldozatok központi nyilvántartása szerint²⁴ Rachel Gutnikot (Gutnignak írva) 1942. június 7-én transzportálták Pozsonyból Soriborba, ahol meggyilkolták. A férjéről, Rubinról szóló dokumentumok jelenleg nem állnak rendelkezésünkre, de valószínűleg ugyanarra a sorsra jutott, mint felesége.

Nem világos, miért épp az említett két szovjet származású házaspár állt Svédország érdeklődésének homlokterében. Vélhetően léteznek dokumentumok szovjet és svéd hivatalok vagy egyének közt, melyek fényt deríthetnének az okokra, melyek révén ezek a házaspárok annyira fontosak voltak Svédországnak, hogy érdeklődött irántuk. Kutatásunk jelen állapotában nem állnak rendelkezésünkre további dokumentumok, melyeket valószínűleg svéd vagy orosz levéltárak őriznek, s melyek fényt deríthetnének ezekre az ügyekre. Meglepő viszont a szlovák minisztériumok közti kommunikáció, mely a svéd kérvények sürgősségét és fontosságát bizonyítja, nemkülönben pedig a szlovák hivatalok pozitív hozzáállását. A Szlovákiában élő szovjet állampolgárok és vagyonuk védelmét felvállaló Svédország elérte, hogy követeléseivel a szlovák hivatalok komolyan foglalkozzanak, egyúttal igyekezzenek nem elmérgesíteni a Svédországgal való diplomáciai kapcsolatokat.

Második stádium

Intervenciók szlovákiai zsidók individuális megsegítésére 1942–1944 között

Svédország nem állt meg a szovjet állampolgárokkal kapcsolatos intervencióknál: szinte ezekkel egy időben, amikor az említett, orosz állampolgárokra vonatkozó kommunikáció zajlott, felbukkant a szlovákiai zsidókkal kapcsolatos első intervenció is. A svéd királyi konzulátus 1942. május 19-én kérvényezte zsidó személyek Svédországba történő bevándorlásának engedélyezését – az illetőknek azonban a 198/1941-es rende-

21 SNA, fond MZV, kartón 142, 1366/1680/42

22 SNA, fond MZV, kartón 142, 1366/1680/42

23 SNA, fond MZV, kartón 142, 1366/1680/42

24 Central Database of Shoah Victims' Names – Yad Vashem.

let (az ún. zsidókódex) értelmében nem volt útlevelük (Kamenec 1991, 101. p.).²⁵ Konkrétan három személyről volt szó: a beszercebányai lakos Samuel és Hermína Engelről és a nyitrai Heimannról.²⁶ A svéd fél nemcsak az útlevelek kiállítását követelte, hanem az ideiglenes védelmüket is a deportálással szemben egészen addig, amíg a Svédországba való áttelepülésükre sor nem kerül.

A svéd jegyzékből kiderül, hogy a három említett személy Svédországban élő rokonsága kérte fel a svéd közéleti személyiségeket rokonaik védelmére. Egyelőre azonban nem tudjuk, mely családok voltak ezek s milyen kommunikáció folyt le köztük és a svéd hivatalok közt. A hiányzó információkat tartalmazó dokumentumok nyilvánvalóan Svédországban keresendők. A szlovák levéltárakban nem találtunk olyan dokumentumokat, melyeket konkrét svédországi rokonok írtak volna. Egyelőre azt sem tudjuk bizonyítani, hogy az említett három személy a szlovákiai zsidó elitbe tartozott volna, vagy hogy lett volna kapcsolatuk szlovák politikai vezetőkkel. A svéd kérvényt mindenesetre a szlovák kül- és a belügy intézte, kerületi hivatalok bevonásával. A két minisztérium közti kommunikációból úgy tűnik, hogy az eset Svédország számára nagyon fontos volt, mert a svéd konzulátus ismételten sürgette az eset kivizsgálását.²⁷

A szlovák Külügyminisztérium nyomást gyakorolt a Belügyminisztériumra, hogy az ehhez hasonló ügyeket sürgősen oldja meg. A belügy 1942. október 17-én a következőket közölte a külüggyel: „A Belügyminisztériumnak úgy általában semmi kifogása az ellen, hogy a szlovák állampolgárságú zsidók, akik a Szlovák Köztársaság területén laknak, legálisan kitelepüljenek (emigráljanak) külföldre.”²⁸ A minisztérium egyúttal azt is megjegyezte, hogy ezeket a személyeket 1942. október 31-ig nem deportálják, vagyis ez az utolsó terminus az érvényes útlevél megszerzésére és a Svédországba való legális áttelepülésre. A Belügyminisztérium számára az alapvető gondot az említett személyek fellelése jelentette, ezért fordult a kerületi hivatalokhoz. A Nyitrai Kerületi Hivatal 1942. október 9-én jelentette, hogy „a Heimann nevű zsidót (...) Nyitráról a feleségével együtt 1942. június 18-án deportálták. Ezzel a Heimannal kapcsolatos ügy tárgytalanná vált.”²⁹ Létezik azonban egy további dokumentum is, más dátummal: 1942. április 15-ivel, ám ez Heimann sorsán semmit nem változtat. A Svédországba való áttelepülése így tárgytalanná vált. A Külügyminisztérium az Engel és a Heimann házaspár esetét többször is megsürgette, s ugyanúgy többször módosította az útlevelek kiadásának végső időpontját. A svéd konzulátus ismételt kérvényeire az október 31-et előbb november 30-ra, majd 1943. február 28-ra módosította. Heimann azonban valószínűleg a svéd intervenció előtt vagy közvetlen utána deportálták. 1942. szeptember 20-án gyilkolták meg.³⁰ Ám az útlevélkiadás végső dátuma, s ezzel együtt a koncentrációtól és

25 A 215/1940-es rendelet értelmében minden szlovákiai zsidónak be kellett szolgáltatnia az útlevelét.

26 SNA, fond Ministerstva vnútra (a továbbiakban MV), kartón 241, 7336/42

27 Uo.

28 Uo.

29 Uo.

30 Halottak könyve, Majdanek

az ezt követő deportálástól való védelemé az Engel házaspárra, Samuelre és Hermínára is vonatkozott. Sorsuk másként alakult, mint Heimann tragikus vége. Engelék 1942-ben még mindig Besztercebányán laktak, s nyilvánvalóan elkerülték az 1942-es deportálásokat. Az 1943-as népszámlálás alapján Engel Samuel és Hermína továbbra is Besztercebányán lakott, Samuel még eléggé időben megkeresztelkedett ahhoz, hogy ne legyen deportálva.³¹ A szlovákiai perzekúciókat túlélő személyek nyilvántartása szerint Engelék túlélők voltak, ám későbbi sorsukról semmi biztosat nem tudunk.

A szovjet állampolgárok ügyében folyt svéd intervenciókkal szembeni alapvető különbség az volt, hogy a szlovákiai zsidók „legálisan” tartoztak a szlovák hivatalok hatáskörébe, s e hivataloknak nem kellett a svéd követeléseknek eleget tenniük. A dokumentumok viszont azt bizonyítják, hogy a szlovák hivatalok hajlandók voltak némely zsidókra vonatkozó, a deportálásukat előíró rendelkezés megkerülésére. A svéd követelésekkel szembeni készség és hajlandóság, nemcsak a svéd intervenciók fontosságát bizonyítja, hanem a szlovák hivatalok hajlandóságát is zsidó személyek ideiglenes védelmére azzal a feltétellel, hogy ezek a zsidók elhagyják Szlovákia területét. Fontos megjegyezni, hogy a svéd intervenciók akkor érkeztek, amikor a zsidók Szlovákiából történő deportálásai már nagyban zajlottak. Ilyen esetben szinte lehetetlen volt konkrét személy megmentése. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy Samuel és Hermína Engelt az 1942-es deportálásoktól a svéd közbelépés mentette meg.

A svéd intervenciók 1942 májusa és 1943 februárja között zajlottak, tehát a Szlovákiából történő deportálások első szakaszában. Ez időszakban, pontosabban 1942 márciusa és októbere közt Szlovákiából mintegy 58 000 zsidót deportáltak. 1942 októbere és 1944 között Szlovákiából nem indítottak transzportokat. Így a maradék szlovákiai zsidó közösség, viszonylagos biztonságban élt, persze a deportálások felújításának félelmében. A szlovák nemzeti felkelés 1944. augusztus 29-i kitörése után a náci Németország megkezdte Szlovákia megszállását, ezzel együtt a deportálások újraindítását is. Ezeket a deportálásokat, melyek 1944. szeptember 30-a és 1945. március 31-e között zajlottak, már a náci Németország irányította. Ekkor mintegy 11 500 zsidót deportáltak, közülük mintegy 10 000-et meggyilkoltak, vagy elpusztultak a náci koncentrációs táborok katasztrofális körülményei miatt (Hlavinka 2009, 119–125. p.; Hradská 2006, 463. p.; Nižňanský 2016a, 151–156. p.). Zsidókat és nem zsidókat Szlovákia területén is legyilkoltak, Az einsatzgruppe H, a HG készülségi alakulatai és a Freiwillige Schutzstaffel nevű, német politikai párt³² katonai alakulatai által (Mičev 2009a, Mičev 2009b, Šindelářová 2013).

A következő svéd intervenció Samuel David Ungar rabbi esetében 1944 októbere és 1945 januárja között ment végbe, tehát a szlovákiai deportálások második szakaszában. Az előző intervenciókkal ellentétben ez a svéd mentőakció az ismert rabbival függött össze, aki a szlovákiai zsidóság két vezető képviselőjével állt rokonságban. Bátyja volt Gisi Fleischmann-nak, a Zsidó Központ és az ellenálló Munkacsoport

31 SNA, fond MV, kartón 182, szám nélkül. kartón 396, szám nélkül

32 Deutsche Partei (A ford. megj.)

(Pracovná skupina) vezető képviselőjének, mely utóbbinak tagja volt Michael Dov Weissmandel rabbi, Ungar apósa is (Fatlanová 2007, Fuchs 2007, Hradská 1999, Hradská 2006). Ungar rabbi kivételt kapott, mely védte a deportálásokkal szemben. Ortodox rabbi volt, „társadalmilag megbecsült” (Bauer 1994, 64. p.). Éppen az Unga vezette nyitrai jesiva volt az, amely 1944. szeptember 5-ig az egyetlen működő közép- és kelet-európai jesiva volt (Polakovič 2012, 21. p.). Csakhamar a jesiva bezárását követően megindultak Nyitráról és környékéről a deportálások Auschwitzba és más náci koncentrációs táborokba. A deportáltak közt voltak Ungar diákjai is. Ungart és fiait a deportálások elől az a szlovák lakosság mentette meg, mely a hegyekben létrehozott rejtékhelyre vezette őket. Később a rabbi partizán alakulatokkal együtt Besztercebányára ment s egy hegyi menedékhelyen húzta meg magát. Pissko szlovák konzul bizalmas jegyzéke 1944. október 25-én érkezett meg a Külügyminisztériumba: „A. J. Jaconson stockholmi rabbi közvetítésével fordult hozzám a British chief rabbi council azzal a kéréssel, hogy intézkedjünk Samuel Dávid Ungar nyitrai rabbi ügyében, s biztosítsuk számára a legkiterjedtebb jogi védelmet zaklatása és esetleges deportálása ellen.”³³

Pissko azt is megemlíti, hogy Ungarnak és családjának a legnagyobb védelmet kell élveznie a perzekúciókkal és a deportálással szemben. Ungar és családja szerinte kapcsolatba léptek a pozsonyi svéd konzulátussal. Ungar esetének további hírei ellentmondásosnak tűnnek. Mindenekelőtt az említett Abraham Israel Jacobson azért érkezett Stockholmba Trondheimből, hogy elmeneküljön Norvégia 1940. áprilisi német megszállása elől. A rabbi a Heinrich-Barth-Strasse³⁴ rekonstruált zsinagógájának szellemi vezetője volt, haláláig, 1955-ig (Berlinger 2016). A rabbi talán Stockholmból származott, de nem stockholmi rabbi volt, állítja Pissko levele. Másfelől British Chief Rabbi Council nevű szervezet soha nem létezett. Mivel nem állnak rendelkezésünkre a Jacobson rabbival vagy az ún. British Chief Rabbi Councilal folytatott kommunikációról szóló dokumentumok, csak feltételezhetjük, milyen okai voltak ezeknek a hiányosságoknak Pissko levelében. Talán Pissko nem rendelkezett kellő ismeretekkel a rabbit vagy a British Chief Rabbi Council létezését illetően? Vagy csak meg akarta szépíteni, s ezzel nyomatékosítani az Ungar megmentését célzó igyekezetet „nagy” nevekkel? Hazudott-e Pissko a feletteseinek, hogy ezzel próbálja megmenteni Ungart? S ha igen, miért tette? Ezekre és további kérdésekre csak a jelenleg hiányzó svéd vagy brit dokumentumok és további kutatás adhatna választ. Addig is maradnak a feltevések.

Štefan Tiso kormányfő 1944. október 26-án utasította Štefan Haššik védelmi minisztert, hogy „sürgősen vizsgálják ki és a Külügyminisztériummal közölgék, hol tartózkodik jelenleg Samuel Dávid Ungar nyitrai rabbi és családja.”³⁵ Haššik azt jelentette, hogy Ungart és családját 1944 szeptemberében valószínűleg a szeredi táborba internálták. A miniszter nyilvánvalóan meg volt róla győződve, hogy Ungart és családját a deportálás elől tartóztatták le s vitték a táborba. A sok változás közt, melyekre a felkelés leverése után sor került, a szeredi tábor a német biztonsági rendőrség

33 SNA, fond MZV, kartón 142, 329/1944

34 Stockholm (A ford. megj.)

35 SNA, fond MZV, kartón 142, 355/I-1944

(Sicherheitsdienst – SD) fennhatósága alá került. A miniszter azt javasolta, hogy „szíveskedjék közvetlen az SD pozsonyi parancsnokához fordulni, aki magyarázatot fog adni arra, hol tartózkodik jelenleg a fent nevezett rabbi és családja.”³⁶ Ezt követően 1945. január 17-én a Külügyminisztérium felvette a kapcsolatot a pozsonyi Deutsche Gesandtschafttal, s kérvényezte: „ha David Samuel Ungar és családja a szeredi munkatáborban vagy valahol másutt tartózkodik, reméljük, hogy neki és családjának lehetővé teszik a Svédországba való kivándorlást.”³⁷ Nem tudjuk, vajon a Deutsche Gesandtschaft válaszolt-e erre a kérésre, de ha igen, akkor kutatásunk jelenlegi szakaszában nem áll rendelkezésünkre. A hivatali huzavona, a szlovák befolyásos személyek fellépése és a diplomáciai levélváltások idején Ungar rabbi a hegyekben bujdosott és visszautasította a nem kóser étkezést. Daniel Polakovič történész szerint „egészségi állapota rohamosan rosszabbodott, mígnem 1945. február 21-én alultápláltság következtében meghalt”. (Polakovič 2012, 24. p.)

Az Ungar rabbi megmentését célzó svéd intervenció több tényező együtthatása miatt maradt eredménytelen. A lényeges különbség az intervenció idejét illetően volt, tehát Szlovákia német megszállásának idején, amikor a szlovák hivataloknak csak korlátozott befolyásuk volt a „zsidókérdés” további alakulását illetően. Mivel a németek átvették a hatalmat a szlovákiai zsidó közösség felett, a svéd intervenció csaknem kilátástalan volt. Ez az eset azt mutatja, hogy a szlovák hivatalok hajlandóak voltak együttműködni Svédországgal, bár hozzá kell tenni, hogy a deportálást elkerülő igyekezetet a szlovák végrehajtó szervek „jó cselekedetének” tűnhet. De csak példaként értelmezhetjük, arra, hogy a szlovák szervek ilyen egyedi esetben hajlandóak voltak együttműködni Svédországgal. Mert végül is a szlovák szervek nem tiltakoztak a zsidók deportálása ellen, illetve az erőszakos szervek (pl. a HG készütségi alakulatai) együttműködtek a náci szervekkel a zsidók koncentrációjában, sőt meggyilkolásában. Tudunk olyan esetekről is, amikor Svájc interveniált zsidók ügyében, a szlovák végrehajtó hatalom pedig a németekre hivatkozott (Nižňanský 2004, 278–284. p.). Hasonlóan eredménytelen maradt a vatikáni chargé d'affaires, Giuseppe Burzio intervenciója (Kamenec–Prečan–Škorvánek 1992, 190–206. p.; Nižňanský 2015a).

Ebben a felújított deportálások feszült és félelmetes légkörében kapott a pozsonyi Külügyminisztérium a svéd konzulátus közreműködésével egy levelet a stockholmi királyi külügyminisztériumtól, mely tudtul adta, hogy a nevezett személyek – az 1917-ben született Pavel Schwarz,³⁸ az 1919-es Edit Schwarz,³⁹ az 1883-as Heinrich Roth⁴⁰ és az

36 SNA, fond MZV, kartón 142, 60145/I-1945

37 Uo.

38 SNA, fond MV, kartón 182, Zoznam B – Bratislava z roku 1942, kartón 397, census 1943, szül. 1917. 7. 5. Vízkeleten, lakhelye Bratislava, Opavská 8. Háború utáni sorsa ismeretlen.

39 SNA, fond MV, kartón 182, Zoznam B – Bratislava z roku 1942, kartón 397, census 1943, szül. 1919. 3. 23. Poprádon, lakhelye Bratislava, Opavská 8. Háború utáni sorsa ismeretlen.

40 SNA, fond MV, kartón 182, Zoznam B – Bratislava z roku 1942, kartón 397, census 1943, szül. 1883. 11. 29. Lipianyban [Lengyelország – A ford. megj.], lakhelye Bratislava, Opavská 8. Háború utáni sorsa ismeretlen.

1890-ben született Karolina Roth, lakhelyük: Židovská 9. – számára a berlini svéd nagykövetségen vízumot állítottak ki, s erről értesítsék a Szlovák Köztársaság illetékes szerveit, hogy a nevezettek Svédországba kiutazhassanak.”⁴¹ Nevezetteket azonban a svéd konzulátus szerint nem találták a címükön, s állítólag ismeretlen helyre szállították őket. A védelmi minisztérium közölte: 1945. február 5-e óta a svéd konzulátus jegyzékében szereplők mind (...) rendőrileg a Bratislava, Opavská 6. szám alatt vannak bejelentve.”⁴² Egyúttal közölte, hogy a zsidók mozgásáról 1944. szeptember 1. óta a Nemzetvédelmi Minisztériumnak nincsenek feljegyzései.

A náci Németország politikai és katonai helyzetének változása 1944-ben alapvető változásokat idézett elő szövetségesei társadalmában és politikai rendszerében is. Fontos maradt a szlovák szervekre gyakorolt svéd nyomás, ennek köszönhetően ezek maguk is aktívan kutatni kezdtek Ungar és más személyek után. Az ezeknek a konkrét személyeknek a megmentésére irányuló svéd igyekezet azt eredményezte, hogy nőtt a folyamatos nyomásnak kitett szlovák minisztériumok aktivitása. Sajnos az esetek többségében a svéd mentőakciók csődöt mondtak, ez azonban cseppet sem csökkenti ezeknek az igyekezeteknek a jelentőségét. Érdekes, hogy a szlovák vezetők, akik maguktól kínálták fel saját zsidó állampolgárait deportálásra, hajlamosak voltak aktív szerepet vállalni olyan zsidó személyek esetében, akik már elhagyták az ország területét.

Az egész szlovákiai zsidó közösségre vonatkozó intervenció 1944–1945 között

A svéd mentési kísérletek legmarkánsabb fejezete a Szlovákiában végbement deportálások második szakaszára esett. A svéd kísérlet története, mely a Szlovákiában maradt mintegy 15 000-es lélekszámú zsidó közösség megmentésére irányult, az uppsalai érsekhez kötődik. 1944. november 11-én Erling Eidem svéd érsek Bohumil Pissko szlovák konzulon keresztül levelet küldött Jozef Tiso elnöknek. Eidem Tisonak címzett hivatalos levelét egy levélváltás előzte meg Eidem és Pissko között. Eidem érsek a Kristnasamsfund och organisationers insamling⁴³ nevében a Hjälp Krigets Offer! (Segítség a háborús áldozatoknak!) felszólítással kereste fel Pisskót. Köszönetet mondott neki, s egyúttal felszólította a szervezet nevében: „örömmel vettük tudomásul mindazt az igyekezetet, melyet a Szlovákiában maradt zsidó közösségért tett, s reméljük, hogy Ön, Uram, mindent megtesz ez ügyben, ami erejéből telik.”⁴⁴

Eidemnek ez a levele mellékletben tartalmazta a Tisonak címzett levelet is, mellyel 1944. november 18-án kezdetét vette a fő intervenció, amikor is Pissko továbbította Tisonak Eidem levelét egy kísérőlevéllel, melyben Eidem álláspontját magyarázza. Pissko először összefoglalja a svéd sajtó túlnyomó részének Szlovákiával szembeni

41 SNA, fond MZV, kartón 252, 15409/45

42 Uo.

43 Keresztény Közösségek és Szervezetek Uniója

44 SNA, fond MZV, kartón 967, szám nélkül

„ellenséges és nem objektív” magatartását, de hozzáteszi, hogy ez a „zsidókérdésben” Szlovákia által tett hivatalos lépések eredménye. Megemlíti V. Gusztáv svéd királynak a magyarországi zsidók ügyében végzett intervencióit⁴⁵ és további hasonló akciókat a kormány, valamint a vallási és társadalmi szervezetek részéről (Braham 2015, Rozett 1998). Hangsúlyozza, hogy ezeknek a lépéseknek széles társadalmi támogatottságuk van, s élvezik az összes svéd párt rokonszenvét, kivéve a németpárti irányultságú pártot, amely azonban – írja Pissko – a választásokon csak 3500 szavazatot kapott. A „zsidóprobléma megoldása” kérdésének svédországi ecsetelésével Pissko mintegy alkalmassá téve előkészíti Eidem érsek bemutatását, amit a vele folytatott beszélgetésről szóló jelentésében megírt. Pissko szerint az érsek a svédországi állami protestáns egyház feje, akit a többi protestáns ország is elismer, főleg a tengerentúlon, továbbá dr. Nathan Söderblom jelentős svéd teológus követője, azé a Söderbloné, aki béke-Nobeldíjat kapott az első világháború során végzett békemissziói és filantrópiája elismeréseként.⁴⁶ Eidemet olyan személyként festi le, akit a királyi család rendkívüli módon megbecsül s akire felnéz, de ugyanez vonatkozik a nem vallásos kormányzó szociáldemokrata elitre is. Pissko szavai szerint Eidem rákérdezett a szlovákiai zsidók jogállására, s kifejezte vágyát, hogy személyesen levéllel kereshesse meg a köztársaság elnökét. Pissko a továbbiakban leírja Eidem tengerentúli közeli kapcsolatait, melyek a szlovák érdekek számára is hasznosak lehetnek. Végül bemutatja Eidem javaslatát a

45 „At the end of June, international pressure of Regent Horthy increased. The Allies liberated Rome on June 4, so Pope Pius XII could speak up more bravely than before. On June 25, he sent a telegram to Horthy, asking him to stop the deportations. On the next day, U.S. President Franklin D. Roosevelt sent the regent an ultimatum written in a harsh tone, making the same demand. The Auschwitz Protocol, a report about the Birkenau death factory compiled by Jewish escapees from the Auschwitz complex, reached Switzerland. Earlier a copy had been given to Horthy as well. In the second half of June, the Swiss government abolished censorship, and over the next three weeks, more than three hundred reports and articles appeared worldwide about the mass murder of Hungarian Jews. The world press and international diplomacy loudly condemned the government.

The Swedish media also devoted extensive coverage to Hungarian events, making it clear that the incidents were not isolated atrocities but, rather, part of an industrial-style mass murder campaign. On June 24, the Swedish Ministry of Foreign Affairs also got hold of the Auschwitz Protocol. On June 30, Horthy received the telegram from the Swedish king. Despite its subdued tone, the king made clear that the neutral states knew full well that Hungary was participating in mass murder. Ambassador Carl Danielsson and the secretary of the Swedish legation, Per Anger, handed the telegram over to Horthy on July 5. During the meeting, Horthy repeated the usual lies: the Germans bore all responsibility for the “dirty work”, reports of the gendarmes’ brutality were fabrications, and the deportees were being transported for work. He also added a line typical of selective anti-Semitic reasoning: he voiced agreement with the removal from eastern Hungary of the “communist elements” who had “infiltrated” the country. But the situation was different, he claimed, in the case of the Jews of Budapest, and so he would do all he could to stop deportations from the capital. A few days later he answered the king but stipulated that the contents of his letter could not be made public.” (Vági–Csósz–Kádár [eds.] 2013, 134–136. p.)

46 Nathan Söderblom (1886–1931), 1914 óta uppsalai érsek, 1930-ban kapott Nobel-díjat.

Szlovákiában maradt zsidó közösség megmentésére, miközben hangsúlyozza, hogy minden gyakorlati és technikai részletkérdést amerikai szervezetek – ezeket név szerint nem nevezi meg – pénzügyi támogatásával biztosítanának be. Ezek a szervezetek egy semleges partnerrel, például a Vöröskereszttel együtt vállalnák magukra a végrehajtás anyagi vonzatait. Ráadásul Pissko megjegyzi, hogy amerikai kollégája ezt az ügyet kiemelten fontosnak tartja, s akármekkora anyagi áldozatra is hajlandó, akkorára, amekkorára szükség van. Majd hozzáteszi, hogy „minden pozitív eredményt, még a legcsekélyebbet is, nagy elismeréssel fogadnának”.⁴⁷ Pissko ezt a levelét csatolta Eidem már említett, 1944. november 11-én kelt leveléhez. Tiso elnök a két levelet 1945. január 3-án kapta meg. Eidem uppsalai elnök a levelében „szerencsétlen zsidó testvérei” megsegítését kéri, s azt, hogy az elnök engedje meg a zsidók semleges területre való áthelyezését: „Tiszteletteljes bizalommal fordulok Önhöz, birodalmi elnök úr, egy nehéz és fájdalmas ügyben. Szerencsétlen zsidó testvéreink itt, Európában az utóbbi évtizedben rettenetesen sokat szenvedtek. Kontinensünk néhány országában csaknem kiirtották őket. Mivel Szlovákiában még mindig jelentős számú zsidó él, rezervációkba zárva, szeretnék Önhöz fordulni a szívből jövő kéréssel, hogy vegye szíves pártfogásába ezeket a veszélyeztetett embereket. Nem veszem magamnak a bátorságot, birodalmi elnök úr, hogy intézkedéseket javasoljak, melyeket foganatosítani kell. Ám tekintettel az Ön szülőföldjének jelenlegi politikai helyzetére és Önre, muszáj belátására bíznom, vajon nem volna-e alkalmas az Ön országában élő zsidókat más területre szállítani, lehetővé téve megmenekítésüket.”⁴⁸

A háborús Szlovák Köztársaság náci Németországnak való alárendeltsége példaként említhetjük az új kormányfő, Štefan Tiso eljárását, aki Eidem levelét megmutatta Hanns Ludin pozsonyi német nagykövetnek, aki a levélről értesítette Berlint. A levél nyilvánvalóan nagyon fontos volt, mert 1945. január 6-án közvetlen az RSHA-ba⁴⁹ továbbították, egyenest Adolf Eichmann-nak Az Eberhard von Thadden által képviselt náci külügyminisztérium⁵⁰ levélben közölte Eichmann-nal, hogy Štefan Tiso kormányfő azzal mutatta meg ezt a levelet, „mit képzelnek ezek az emberek”.⁵¹ Tiso arrogáns megjegyzése csak alátámasztja a szlovák kormánynak a náci Németországgal való kollaborálása kiterjedt fokát. Kétségtelen, Tisonak nem kellett a német félnek megmutatnia a levelet, hanem magától döntött így.

Közben Tiso elnök megírta válaszlevelét Eidemnek. A levelet a stockholmi szlovák konzul kézbesítette 1945. január 8-án, de a rajta levő dátum január 4-ei. Elképzelhető, hogy a náci Németország állásfoglalását Eidem leveléhez kormány- és elnöki körökben megvitatták. Az elnökkel talán közölték, milyen válaszlevél volna kívánatos. Mindenesetre az egyetlen dokumentum Tiso közvetlen válasza Eidemnek, mellyel a tehetetlenségét kívánta érzékeltetni: „kár, hogy a kinyilvánított érdeklődés nem 1944.

47 SNA, fond MZV, kartón 967, szám nélkül

48 SNA, fond Kancelária prezidenta republiky (KPR) 405, kartón 8, 43/1945

49 Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal (A ford. megj.)

50 Auswärtiges Amt

51 Yad Vashem, fond Auswärtiges Amt, Inland II, mikrofilm JM 2218

augusztus 28-a⁵² előtt érkezett. Eddig a napig ugyanis a szlovák törvények értelmében a zsidók vagy jól szervezett munkatáborokban⁵³ voltak elhelyezve, vagy a megítélt kivétel értelmében maradhattak addigi helyükön (...) s mindkét kategóriának jól ment sora.”⁵⁴ Tiso szavai egyértelműen valótlanak, s úgy kell rájuk tekinteni, mint a szlovákiai zsidók helyzetének lekicsinylésére. Ez a levele nagyon hasonlít ahhoz, amit Tiso XII. Pius pápának 1944. november 8-án írt (Kamenec–Prečan–Škorvánek 1992, 207–208. p.), s melyben említést sem tett a zsidó közösségnek a gazdasági, kulturális és közéletből való fokozatos kiiktatásáról. Úgyszintén egyetlen szóval sem említette az 1942-es deportálásokat, nem nyilatkozott az éppen folyó deportálásokról sem, noha ezek ellen a Vatikán képviselője is felemelte szavát (Kamenec–Prečan–Škorvánek 1992, 191–203. p.). Igaz ugyan, hogy az 1942-es deportálásokat követően néhány zsidót meghagytak eredeti munkahelyén az elnöki kivételeknek köszönhetően, ám ezek a kivételek 1000 személynél (családjukkal együtt kb. 5000 személy) nem többre vonatkoztak. Rajtuk kívül néhány zsidó állampolgár mint „gazdasági zsidó” kapott munkahelyi kivételt. A maradék többséget munkatáborokban helyezték el. Tiso szerint 1944. augusztus 28-án olyan partizánháború kezdődött, melyben mindenféle nemzetiségűek részt vettek. A szlovákiai zsidók úgyszintén résztvevői voltak az ellenállásnak: „Elhagyták addigi táboraikat, hátrahagyták munkahelyüket, a hegyekbe mentek, s kezükben fegyverrel és még inkább jelentős pénzeszközökkel az állammal szembeni ellenállást támogatták.”⁵⁵

Az Eidem érseknek címzett Tiso-levélben számos megtévesztő információt találunk. A szlovákiai zsidók a likvidálás, arizáció és a foglalkozásuk üzésének betiltása folyamatában nem rendelkezhetek nagyobb pénzeszközzel, főleg nem a táborban elhelyezettek. Az egyetlen igaz információ az számít, hogy „a szlovák kormány kérésére a német védelmi hatalom közbelépett, és tisztogató akcióit természetesen minden partizánosztagra kiterjesztette. Így történt, hogy a partizánok ellenállásában részt vevő zsidókat, csakúgy, mint a szlovákokat vagy más nemzetiségek képviselőit koncentrációs táborokba sorolta, kizárólag saját hatáskörében.”⁵⁶ Így tehát minden fáradozás lehetlenné vált. Tiso Eidemnek írt válaszlevelét Pissko is olvasta, s az 1945. február 19-én kelt, bizalmasnak jelzett levelében hangot adott csalódottságának: „Őn a kérvényével leegyszerűsítette számomra a szörnyen üldözött zsidók helyzetébe való beavatkozást (...) Nagyon csalódott vagyok az elnököm reakciója miatt (...) Látszik, hogy országot elnyelték a nácik, és az elnök még csak ígéretet sem tehet arra, hogy az Ön kérvénye alapján eljárjon, ez szörnyű tragédia.”⁵⁷ Pissko főkonzul nem hivatalosan küldte el levelét, hanem magánszemély útján. Eidem két nap leforgása alatt válaszolt, szimpátiale-

52 A szlovák nemzeti felkelés kirobbanásának dátuma

53 Szlovákiában három zsidó munkatábor létesült: Nyitránovákön, Szereden és Vihnyén.

54 SNA, fond KPR 405, kartón 8, 43/1945

55 Uo.

56 Uo.

57 SNA, fond MZV, kartón 967, szám nélkül

velében a Tiso-level feletti bánatának adva hangot.⁵⁸ Pissko szavaiból ítélve („Ön a kérévével leegyszerűsítette számomra a szörnyen üldözött zsidók helyzetébe való beavatkozást”) úgy tűnik, hogy lényegében Pissko volt az, aki a szlovákiai zsidók ügyében született Eidem-intervenciónak a kezdeményezője volt. Bár Pissko igyekezetére csak 1944-ben derült fény, tehát akkor, amikor már a náci Németország veresége világossá vált, maga a konzul nem léphetett fel sokkal hamarabb, mert 1943 októberében foglalta el hivatalát, tehát már a németek sztálingrádi veresége után. Ellentétben a sok háborús bűnösrel, Pisskót semmilyen értelemben nem terhelte a zsidók Szlovákiából való deportálása, így alibire sem volt szüksége. Valószínű tehát, hogy Pissko saját kezdeményezésből járt el, de helyzetét kihasználta a magasabb politikai körök elérésére. A Pissko és Eidem közötti levélváltás alapján úgy tűnik, hogy Pissko volt az, aki a Tisonál való intervencióra kérte Eidemet. Eidem hajlandóságát pedig a korábbi, humanitárius és egyházi jellegű munkája befolyásolhatta. Összehasonlítva Eidem politikailag érzékeny kérését a zsidó közösség Szlovákiából történő, az Egyesült Államok intézményei által támogatott tömeges emigrációjával kapcsolatban, a svéd királyi konzulátus korábbi, individuális esetekre vonatkozó intervenciói lényegesen egyszerűbbek voltak. Az amerikai intézmények bevonása csak alátámasztja a svéd intervenció fontosságát. Ugyanakkor kutatásunk jelenlegi szakaszában nem tudjuk megválaszolni, konkrétan mely egyesült államokbeli intézményekről lehetett szó, e kérdés vizsgálatát további kutatások tárgyának kell képeznie. A néhány zsidó csoportra és a teljes szlovákiai zsidó közösségre vonatkozó segélyakciók és a holokauszt tragédiája előli megmentésüket szorgalmazó svéd igyekezetek történetét tanulmányunk csupán megnyitja, de végigtárgyalni újabb szlovákiai és külföldi kutatások feladata lesz. Mindenesetre tanulmányunk a holokauszt történet egy része kontextusának kiegészítését szolgálja.

A háború utáni csend

Leszögezhetjük, hogy a holokauszt történészeinek nem sok tudomásuk volt ezekről az eseményekről. Lényegében megállapítható, hogy egyáltalán nem volt tudomásuk arról, hogy a szlovákiai zsidó közösség ilyen kiterjedt, a Szlovákia és a Svéd Királyság közti diplomáciai levélváltások és egyezkedések tárgya volt. A szlovákiai levéltárakban felhalmozott számtalan dokumentum és az újabb történészszakmunkái ellenére máig nem történt meg a szlovákiai zsidók megsegítését célzó svéd érdekliségek alapos kutatása. De számos kérdés vár még megválaszolásra. Mivel csakis Szlovákiában s részben Németországban hozzáférhető dokumentumokra terjedt ki figyelmünk, tanulmányunk nem szolgálhat hipotézisekkel arra nézvést, milyen eredményekkel járhatnak a svédországi, egyesült államokbeli, izraeli vagy oroszországi kutatások. Az itt bemutatott hipotézisek csak feltételezik a szlovákiai zsidók megsegítését célzó svédországi igyekezetekkel kapcsolatban csaknem nem létező kutatás okait:

58 Uo.

1. A szlovákiai holokausztkutatás 1948 és 1989 közötti években nagyon korlátozott volt, kivételt Ivan Kamenec (Kamenec 1991) és Ladislav Lipscher (Lipscher 1992) kutatásai képeznek.

2. A csehszlovák (később a szlovák) levéltárak 1989 utáni megnyitásával a kutatók figyelme elsődlegesen az alapvető és lényegi kérdésekre irányult, gyakran azonban csak az adatközlésre korlátozódva, így a svéd intervenciók kutatása is más „nagy” témáknak volt alárendelve.

3. A szlovák–svéd tárgyalások egyik legfontosabb alakja, Bohumil Pissko stockholmi szlovák nagykövet el lett hallgattatva vagy maga döntött a hallgatás mellett. Csehszlovákiába nem tért vissza. A háborús szlovák állam magas beosztású diplomatájaként valószínűleg tartott az új rezsim vezetőinek zaklatásától.

4. Több mint valószínű, hogy nincsenek a svéd akciók által megmentett túlélők. Ha valaki általuk menekült meg, azt nem hallgatták ki vagy úgy döntött, hogy sorsáról nem beszél.

5. Míg a Magyarországra vagy más európai országokra irányuló svéd segítségnek jól látható sikere is volt, a szlovákiai zsidó közösség megsegítését célzó svéd igyekezet kudarcba fulladt. A kudarcral végződő történet talán szintén hozzájárult ahhoz, hogy a Szlovákiát érintő svéd intervenciók történetének kutatása híján volt az érdeklődésnek.

Leni Yahil írja, hogy a svéd angazsáltságot Dániában általában „az emberiség bizonyítékaként” (Yahil 1990, 574. p.) tartják számon. Nyilvánvaló, hogy a dániai vagy a budapesti zsidók megmentése történetének szerencsés végűnek kell lennie, hogy az emberi jószágról szóló tény szerepét játszhassa. De mi legyen azokkal a mentőtervekkel, amelyek nem voltak sikeresek? Talán nem eléggé „jók” arra, hogy úgyszintén az emberi jószág bizonyítéka legyenek? Ezek és a további kérdések nemcsak szakmai vitát igényelnek, hanem a téma további kutatását. A felhasznált dokumentumok alapján tanulmányunk cáfolja azokat a korábbi feltételezéseket, melyek szerint a szlovákiai zsidók tragédiáját nem előzték meg svéd intervenciók. Ráadásul a háború utáni Szlovákia történelmi emlékezete kialakulásának problematikus feltételei lényegében Bohumil Pissko „kitörését” eredményezték a narratívából. Magának Pisskónak nem tették lehetővé a háború utáni nemzeti történelmi narratívában való részvételt. Pissko esete Svédországgal nem volt kellően attraktív vagy kívánatos a háború utáni csehszlovák történetírásban.

A negyven évig tartó szocialista rendszer sok történészt és tanút hallgattatott el, ezek egyike volt Pissko is. A szlovákiai zsidó közösség megmentését célzó, egy szlovák diplomata támogatását élvező svéd igyekezet kevésbé volt érdekes és érdemes a háború utáni Csehszlovákia történelmi emlékezetében. Reméljük, hogy legalább részben sikerült megnyitni a svéd intervenciók témáját a szlovákiai zsidók tragédiájában, s ugyancsak reméljük, hogy a kutatók további vizsgálódása segít eltüntetni a témáról való tudásunk hiányosságait szlovák, svéd vagy európai kontextusban.

Összegzés

A tanulmányunkban bemutatott új kutatás nem mond ellent a már meglevő kutatásoknak, de igyekszik hozzájárulni az eddigi ismeretekhez, miközben a kérdéskör további kutatását szorgalmazza. A Svédország és Szlovákia, valamint a több szlovákiai minisz-

térium közti diplomáciai levélváltást tartalmazó levéltári anyag olyan információkkal szolgál, melyek ugyan alátámasztják Svédország közismert angazsáltságát az európai zsidók megsegítése kérdésében, de egyúttal az ez ideig nem vizsgált, Szlovákiát érintő svéd intervenciókra is rámutat. E dokumentumok vizsgálata ráadásul elmélyíti a holokausztról való ismereteinket nemcsak Szlovákiában. Az általános felfogást, mely szerint Svédország nem volt különösebben érdekelt a szlovákiai zsidók sorsát illetően, tanulmányunk cáfolja s új ismeretekkel támasztja alá ellenkezőjét. A tanulmány emellett igyekszik megérteni Bohumil Pissko szerepének jelentőségét, az ő szakmai küldetése és a zsidó közösség sorsát illető érintettsége ez ideig ismeretlen volt. Többféle okból egyáltalán nem kutatták a szlovákiai vezetőkkel folytatott tárgyalások svéd indítatását, tanulmányunk azonban vázol néhány hipotézist, melyek további kutatásokra ösztönözhetnek.

A svéd igyekezeteket és mentőakciókat a svéd diplomácia képviselte, később a legmagasabb svéd egyházi képviselő, Erling Eidem érsek is – s ezeknek köszönhetően a szlovák hivatalok valóban igyekeztek eleget tenni a zsidók megmentését célzó svéd követeléseknek. Úgyszintén Bohumil Pisskónak 1944-ben a maradék zsidó közösség megmentésére irányuló közvetlen érdekeltséget tükröző aktivitásai is arra utalnak, hogy fenntartásokkal kezeljük a szlovákiai és a svéd holokausztörténelemek hagyományos narratíváját.

A szlovák minisztériumok hivatalos dokumentumai alátámasztják a svéd követeléseknek való megfelelni akarást, valamint hajlandóságukat bizonyos zsidók ideiglenes védelmére, amennyiben ezeknek Svédország bebiztosítaná a Szlovákiából való kiköltözésüket.

Más megállapításaink azt bizonyítják, hogy Svédország 1944-ben próbált teret nyitni a szlovákiai zsidó közösség maradéka megmentésére. A katonai és politikai helyzet azonban e terv ellen alakult. A kudarc ellenére fontos elismerni a szlovákiai zsidó közösség maradéka megmentésére tett svéd és szlovák igyekezetet is. A szlovák–svéd tárgyalások kivételessége és a szlovákiai zsidók deportálása során végrehajtott intervenciók új és meglepő hozadéka a szlovák és a svéd nemzeti emlékezetnek, nemkülönben a holokauszt-történetírásnak.

Irodalom

Levéltári források

Bundesarchiv Berlin (BArch), fond Südosteuropa Gesellschaft (R 63)
 Slovenský národný archív (SNA), fond Ľudový súd (LS)
 SNA, fond 209
 SNA, fond Ministerstvo vnútra (MV)
 SNA, fond Ministerstvo zahraničných vecí (MZV)
 SNA, fond Kancelária prezidenta republiky (KPR)
 Štátny archív Nitra, pobočka Nitra, fond Okresný úrad Nitra
 Yad Vashem, Auswärtiges Amt, Inland II

Szakirodalom

Aktivity ilegálnej Pracovnej skupiny počas holokaustu na Slovensku 2017. Bratislava.
 Anger, Per 1985. *Med Raoul Wallenberg i Budapest*, Stockholm.

- Baka, Igor 2001. *Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944*. Bratislava.
- Bauer, Jehuda 1994. *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. Yale University Press.
- Bauer, Yehuda 2009. *Úvahy o holokaustu*. Praha.
- Berger, Susanne 2004. *Stuck in Neutral: The Reasons behind Sweden's Passivity in the Raoul Wallenberg Case*.
Book of dead Majdanek 1992. Majdanek.
- Braham, Randolph L. 2016. *The Holocaust in Hungary: Seventy Years Later*. Budapest.
- Breitman, Richard 1993. American Rescue Activities in Sweden. *Holocaust Genocide Studies* 7, 2. 202–215. p.
- Büchler, Yehoshua 2002. "Certificates" for Auschwitz. *Yad Vashem Studies* 30, 125–152. p.
- Carlbäck-Isotalo, Helene 1992. Glasnost and the opening of Soviet archives: time to conclude the Raoul Wallenberg case? *Scandinavian Journal of History*, 1992 (17) 175–207. p.
- Dieckmann, Christoph–Quinkert, Babette–Tönsmeier, Tatjana 2003. *Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945*. Göttingen.
- Dreyfus, Jean-Marc–Nižňanský, Eduard, 2011. Jews and Non-Jews in the Aryanization Process: Comparison of France and the Slovak State, 1939 – 1945 In *Facing the Catastrophe. Jews and Non-Jews in Europe during World War II*, eds. Beate Kosmala, and Georgi Verbeek. Oxford, 13–39. p.
- Ember Mária 2000. *Raoul Wallenberg Budapesten*. Budapest.
- Fatranová, Gila 2007. *Boj o prežitie*. Bratislava.
- Fuchs, Abraham 2007. *The Unheeded cry*. New York.
- Hilberg, Raul 1994. *Der Vernichtung der europäischen Juden*. 3 Bd. Frankfurt am Main.
- Hlavinka, Ján 2009. „Dôjsť silou-mocou na Slovensko a informovať...“: Dionýz Lénard a jeho útek z koncentračného tábora Majdanek. Bratislava.
- Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard 2009. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi*. Bratislava.
- Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard–Ragač, Radoslav 2010. Koncentračný tábor v Seredi vo svetle novoobjavených dokumentov (september 1944 – marec 1945). In *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*.
- Hong, Nathaniel 2012. *Occupied – Denmark's Adaption and Resistance to German Occupation 1940–1945*. Kopenhagen.
- Hradská, Katarína (ed.) 2006. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940–1944). Dokumenty*. Bratislava.
- Hradská, Katarína 1999. *Prípad Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava.
- Kamenec, Ivan 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava.
- Kamenec, Ivan 1968. Židovská otázka a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska. *Nové Obzory* 10, 155–180. p.
- Koblik, Steven 1989. *The Stones Cry Out: Sweden's Response to the Persecution of the Jews, 1933–1945*. New York.
- Kárný, Miroslav 1991. Lidské stráty čs. Židů v letech 1939–1945. *Český časopis historický* 89, 3, 410–419. p.
- Der Kästner Bericht über Menschenhandel in Ungarn* 1961. München.
- Lajos Attila 2007. *Raoul Wallenberg. Mítosz és valóság*. Budapest.
- Lévai Jenő 1988. *Raoul Wallenberg*. Budapest.
- Lipscher, Ladislav 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Print-servis.
- Mičev, Stanislav 2009a. Osudy ušľachtilých duší. In *Park ušľachtilých duší* 2. Bratislava, 92–123. p.
- Mičev, Stanislav 2009b. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica.
- Muir, Simo 2016. The Plan to Rescue Finnish Jews in 1944. *Holocaust and Genocide Studies* 30, 1, 81–104. p.

- Nižňanský, Eduard 1998. Die Deportation der Juden in der Zeit der autonomen Slowakei im November 1938. *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 7, 20–45. p.
- Nižňanský, Eduard 1999. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov.
- Nižňanský, Eduard 2000. Die jüdische Gemeinde in der Slowakei 1938/39. *Jahrbuch 2000 – Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*. Wien., 166–133. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2001. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2002. Die Aktion Nisko, das Lager Sosnowiec (Oberschlesien) und die Anfänge des Judenlagers in Vyhne (Slowakei). *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 11/2002, 325–335. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945). Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2004a. Die Machtübernahme von Hlinkas Slowakischer Volkspartei in der Slowakei im Jahre 1938/39 mit einem Vergleich zur nationalsozialistischen Machergreifung 1933/34 in Deutschland. In *Geteilt, besetzt, beherrscht*. Essen, 249–287. p.
- Nižňanský, Eduard 2004b. Expropriation and deportation of Jews in Slovakia. In *Facing the Nazi genocide: non-Jews and Jews in Europe*. Berlin, 205–230. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2005. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2008. Payment for the Deportations of Jews from Slovakia in 1942. In *Discourses – Diskurse : Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichova*. Praha, 317–331. p.
- Nižňanský, Eduard, 2014. On Relations between Slovak Majority and Jewish Minority during World War II. *Yad Vashem Studies* 42, 47–89. p.
- Nižňanský, Eduard 2015a. Die Vorstellungen Jozef Tisos über Religion, Volk und Staat und ihre Folgen für seine Politik während des Zweiten Weltkrieges. In Kristina Kaiserová, Eduard Nižňanský and Martin Schulze-Wesel (eds): *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*. Essen, Klartext, 39–82. p.
- Nižňanský, Eduard 2015b. Zsidó táborok a (cseh)–szlovák–magyar határ menti „senki földjén”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XVII, 2, 81–108. p.
- Nižňanský, Eduard 2016a. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku 1938 – 1945*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2016b. *Obraz nepriateľa v propagande počas II. svetovej vojny na Slovensku*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2018a. Die „Arisierung“ jüdischen Vermögens in der Slowakischen Republik. In *Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert: Deutschland und die Tschechoslowakei im internationalen Kontext*. Essen, 373–412. p.
- Nižňanský, Eduard 2018b. Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz 1944-es szökése az auschwitz-biekenui koncentrációs táborból Szlovákiába. Kísérlet a magyarországi zsidók 1944. évi deportálásának megakadályozására. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XX, 1, 59–81. p.
- Nižňanský, Eduard a kol. 2009. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Prešov.
- Nižňanský, Eduard a kol. 2011. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov.
- Nižňanský, Eduard–Baka, Igor–Kamenec, Ivan (eds.) 2004. *Holokaust na Slovensku 5. Židovská pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty*. Bratislava.

- Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan (eds.) 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Hlavinka, Ján (eds.) 2010a. *Arizácie*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Hlavinka, Ján (eds.) 2010b. *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Lônčíková, Michala (eds.) 2014. *Antisemitizmus a propaganda*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Lônčíková, Michala (eds.) 2015. *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava.
- Petruf, Pavol 2011. *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava.
- Petruf, Pavol 2014. Vztahy Slovenskej republiky s neutrálnymi štátmi. In *Slovenský štát 1939-1945: predstavy a realita*. Bratislava, 107–121. p.
- Polakovič, Daniel 2012. A native of Piešťany : Samuel David Ungar (1886 – 1945) and the Nitra Yeshiva. In *Piešťany a Trenčín during the Holocaust*. Piešťany. 11–27. p.
- Prečan, Vilém–Kamenec, Ivan–Škorvánek, Stanislav (eds.) 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava.
- Pundik, Herbert 1995. *Die Flucht der dänischen Juden 1943 nach Schweden*. Husum.
- Rozett, Robert 1998. International Intervention: The Role of Diplomats in Attempts to Rescue Jews in Hungary. In Braham, Randolph (ed.). *The Nazis' Last Victims: The Holocaust in Hungary*. Detroit.
- Šindelářová, Lenka 2013. *Finale der Vernichtung. Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/45*. Darmstadt.
- Tulkisová, Jana–Nižňanský, Eduard 2014. Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In *Slovenský štát 1939-1945: predstavy a realita*. Bratislava, 37–55. p.
- Vági Zoltán–Csósz László–Kádár Gábor (eds.) 2013. *The Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide*. Lanham.
- Villius, Elsa–Villius, Hans 1966. *Fallet Raoul Wallenberg*, Stockholm.
- Yahil, Leni 1990. *The Holocaust: The Fate of European Jewry, 1932–1945*. New York.
- Weiβ, Hermann 1991. Dänemark. In Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Dimension des Völkermords*. München.

Online források

- Testimony of Dieter Wisliceny. Nuremberg Trial Proceedings Volume 4, January 3, 1946
<http://avalon.law.yale.edu/imt/01-03-46.asp#wisliceny>
- Valent, Peter, 2007. Zo zákulisia diplomacie. *Historická Revue*, 2007, 2. 14. p.
- The Central database of Shoah victims' names:
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=1698269&language=en#!prettyPhoto>
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5346039&language=en>
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5357985&language=en#!prettyPhoto>
- Berlinger, Salomo. *The history of a synagogue*. 2016. <http://www.jeschurun.se/Historia-eng.php>

(Csanda Gábor fordítása)

EDUARD NIŽŇANSKÝ – DENISA NEŠŤÁKOVÁ

THE ANTISEMITISM POLICY IN SLOVAKIA AND THE INTERVENTIONS OF THE KINGDOM OF SWEDEN BETWEEN 1942 AND 1944/45 AIMED AT RESCUING IN FAVOUR OF THE JEWS IN SLOVAKIA

This article describes a largely unknown Swedish effort to intervene in the deportations of Jews from Slovakia between 1942 and 1944. Swedish officials and religious leaders used their diplomatic correspondence with the Slovak government to rescue Jewish individuals and later on the remaining Jewish community of Slovakia from deportations with the help of their government and eventually of German officials. Despite the efforts of the Swedish Royal Consulate in Bratislava, the Swedish archbishop, Erling Eidem, and the Slovak consul, Bohumil Pissko in Stockholm, and despite efforts made by some Slovak ministries, the Slovak officials, including the then president of the Slovak Republic, Jozef Tiso, revoked further negotiations in the autumn of 1944. However, the negotiations between Slovakia and Sweden established grounds for actions for the protection of some Jewish individuals, but these were doomed to failure because of the political situation. Nevertheless, this plan and the previous diplomatic interventions are significant for a description of the almost unknown Swedish and Slovak efforts for saving the Jews of Slovakia. Repeated Swedish offers to shelter Jewish individuals and later the whole community could well have paved the way for larger-scale rescues. These, however, had never occurred, given the Slovak interest in deporting their own Jewish citizens, and later—the German occupation of Slovakia.

Roma oktatási helyzetkép egy vidéki térségben

JUDIT JAKAB

Situational Picture on the Roma Education in a Rural Region

Keywords: Roma education, Harghita County (Romania), pedagogical attitudes

Bevezető

A tanulmány célja a Harghita megyei (Románia) roma oktatás helyzetképének felvázolása, visszatekintéssel a fontosabb 1989-es romániai fordulat utáni mozzanatokra. Az elmúlt majdnem három évtizedben a társadalmi változások a roma lakosságot sem kerülték el, a gyors létszámbeli növekedés mellett a térségben készült kutatások (Biró–Bodó–Gagyi–Oláh–Túros 1996; Biró–Bodó–Gagyi–Oláh 2002) a migráció különböző formáinak felerősödését, az intézményekhez való viszony átalakulását, a roma–magyar viszony megváltozását, belső szociális és gazdasági rétegződés megindulását mutatták ki. Az iskolákban évről évre egyre nagyobb számban jelentek (jelennek) meg a roma tanulók, akiknek oktatására nem voltak (nincsenek) felkészülve az iskolák. Felmerül a kérdés, mit tehet az iskola, hogyan lehetne, kellene hatékonyan foglalkozni a beiratkozott roma gyermekekkel. A térségben egyelőre hiányzik a probléma kezelését célzó egységes koncepció, a megfelelő szakmódszertan, hiányoznak az intézményesült megoldások. Az iskolák, a pedagógusok magukra vannak utalva, legtöbbször megfelelő romológiai képzettség, kellő tárgyi és személyi feltételek nélkül, személyes elköteleződésük és szaktudásuk szerint próbálnak megoldásokat találni. A roma oktatás térségi helyzetét, a nagyszámú roma tanulót tömörítő iskolák pedagógusainak attitűdjét vizsgáló kutatásom¹ elsősorban a probléma tematizációjához járulhat hozzá, ugyanakkor a roma integráció nehézségeire fókuszáló térségi léptékű tényfeltáró munka részeként a problémák, összefüggések feltárása, a helyzetkép szakmai vizsgálata fejlesztéspolitikai kiindulópontok megfogalmazását teheti lehetővé.

A roma gyermekek oktatásának eredményessége rendkívül összetett, mondhatni kényes téma, nagyon sok tényező együttes hatása húzódik meg az egyes jelenségek

1 A Debreceni Egyetem Humántudományok Doktori Iskolájának keretében készülő kutatásom témája „Roma gyermekek oktatása – pedagógusi attitűdök vizsgálata a Csíki-medencében (Harghita megye, Románia)”

mögött, amelyek feltárása, értelmezése nem egyszerű feladat a kutató számára. Az ún. ténykérdések megválaszolása is nehézségekbe ütközik, hiszen az egyes települések roma lakosságának, a beiskolázott roma tanulók számának pontos meghatározása mind-mind a klasszifikációs eljárástól függően változik (Ladányi–Szelényi 2006). A képet tovább árnyalja a romák körében létező belső rétegződés, ami azt jelenti, hogy a „roma, cigány” megnevezés mögött különböző kategóriák azonosíthatóak („házi cigányok”, sátoros cigányok), akiknek az iskolához való viszonyulása igen különböző (Barabási 2000). Hargita megyében a népszámlálások során a roma lakosság jelentős része magyarnak vallja magát (Kiss–Barna 2012), ezért a vonatkozó népszámlálási adatok nem tükrözik a valóságot. A tanulmányban felhasznált adatok többnyire „szakértői” besorolás alapján születtek, a helyi önkormányzatok, iskolavezetők, pedagógusok által romának minősítettek kerültek be az adatbázisokba (a forrásokat a megfelelő helyen feltüntettem). Ez magában hordozza annak a lehetőségét, hogy az illető intézmények szempontjából „problémásnak” ítélt romák (azaz szociális segélyezettek vagy roma negyedekben, roma telepeken lakó, gyenge iskolai eredményeket felmutató tanulók) kerülnek az adatbázisba, és kimaradnak azok az integrálódott „házi cigányok”, akik a települések „belsejében” laknak, akik a többségi magyar lakosság életvitelét követik és rendszeresen járatják gyerekeiket iskolába.

Többéves pedagógusi tapasztalatom és az utóbbi három évben végzett vonatkozó kutatásaim alapján megállapítható, hogy a roma gyermekek beiskolázásának, iskolai pályafutásuk alakulásának folyamata a térségben nem (volt) zökkenőmentes. A jelenségek megértéséhez fontosnak tartom bizonyos társadalomtörténeti előzmények megemlítését, ugyanakkor az országos szakpolitika diktálta jogi-adminisztratív keretek alakulásának rövid bemutatását is. A tanulmány első részében a jelenlegi helyzet előzményeit, fontosabb folyamatait, a jogi-adminisztratív keretek alakulását mutatom be, majd statisztikai adatokat felhasználva, a roma népesség arányának függvényében kategóriákba sorolva a településeket, a roma gyermekek beiskolázásának jellemzőit tárgyalom. A harmadik részben kutatási eredményekre alapozva a pedagógusok szempontjából világítok rá a roma gyermekek oktatásának nehézségeire.

A jelenlegi helyzet előzményei

Romániában az 1989-es rendszerváltást követően jó néhány évnek kellett eltelnie, hogy a roma oktatás „hivatalosan” is a figyelem középpontjába kerüljön. Tulajonképpen a kétezres évek elején, amikor Románia Európai Unióhoz való csatlakozásának szándéka egyre erősebben körvonalazódott, kezdtek megjelenni az első olyan rendeletek, hivatalos intézkedések, amelyeknek legfőbb célja a roma oktatás szervezeti-tartalmi kereteinek rögzítése, a tervszerű, stratégiák mentén történő megszervezése volt. A konkrét szociális programok mellett, amelyek a hátrányos helyzetben élő családok gyerekeinek iskoláztatását hívatottak támogatni („Kifli és tej” program² [2002], „Ingyenes

2 A „Kifli és tej” program keretében minden óvodás és általános iskolás naponta részesül tíz órában.

tanszersegély” program [2002])³, szociális ösztöndíjak lehetősége), elindult a „Második esély” (1999) program azoknak a fiataloknak és felnőtteknek, akik nem fejezték be általános iskolai tanulmányaikat. Néhány főiskola és egyetem (főleg szociális munkás, pedagógus és romani nyelvtanár jelölteknek) ingyenes helyeket biztosított roma fiatalok számára, és szörványosan elindult a roma pedagógusok képzése is. A Megyei Tanfelügyelőségek kinevezték az első roma oktatásért felelő tanfelügyelőket,⁴ akiknek a hatáskörébe tartozik az egyes megyék roma oktatásának szervezése, követése, vonatkozó statisztikai adatok begyűjtése. Megjelentek az első roma nyelvű tankönyvek és segédanyagok, amelyeknek száma az évek során egyre növekedett. Románia európai uniós csatlakozásának évében (2007) jelent meg az iskolai szegregáció megszüntetésére vonatkozó határozat (1540. sz. Határozat, 2007), amelyet 2016-ban frissítettek. Szintén 2007-ben „hivatalosítják” minisztériumi szinten az iskolai mediátor⁵ alkalmazásának lehetőségét azokban az iskolákban, ahol magas a roma tanulók aránya, ahol beiskolázási, iskolaelhagyási problémák vannak.

A kezdeti tapogatózó, tájékozódó időszak után a kormány, az egyes minisztériumok keretében megalakultak a különböző szakbizottságok, hivatalok, ügynökségek, fokozatosan kiépült az az intézményhálózat, amelynek faladata, felelőssége lett az EU-konform irányelvek „meghonosítása”, a romák helyzetének javítását célzó stratégiák elkészítése (2001-es, 2006-os, 2011-es kormánystratégiák). Az országos Tanügy Törvényben (Legea Educației Naționale – LEN 2011, aktualizálva 2018) hangsúlyosan megjelentek a méltányosság, az esélyegyenlőség érvényesítését rögzítő alapelvek: a tanuláshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása minden gyermek számára, a kulturális identitás biztosításának elve minden állampolgár számára, az interkulturális párbeszéd, a nemzeti kisebbségek jogainak elismerését és biztosítását garantáló elv, az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzésének, kinyilvánításának joga, az esélyegyenlőség biztosításának elve, a társadalmi inklúzió elve (3. cikkely, a, b, g, h, i, j, o alpontok).

A deklarált alapelvek, stratégiák az iskolák hétköznapi valóságában nehezen érvényesültek, érvényesülnek, a „felülről” érkező rendeletek, intézkedések életbeültetése nem kis feladatot rótt a helyi intézményekre, iskolákra. A „szerencsésebb” iskolák egy-egy nemzetközi finanszírozású, a roma gyermekek iskoláztatását támogató projekt részesei lehettek, amelyek keretében infrastrukturális fejlesztések, after-school típusú programok, pedagógusképzések történnek, amelyek nyomán, ha csak időszakosan is, kezdtek bizonyos eredmények megmutatkozni. Hargita megye néhány iskolája is részese volt (részese) bizonyos projekteknek (PHARE program 2004–2007 között, a

3 Minden szociálisan hátrányos helyzetű általános iskolás tanév elején részesülhet egy tanszercsomagban, ha a családban az egy főre eső jövedelem nem haladja meg az országos minimálbér felét.

4 3363 sz. Határozat, 1999

5 Az iskolai mediátor (*mediatorul școlar*) általában roma nemzetiségű, feladata az iskola és a roma családok közötti kapcsolattartás, a kommunikációs nehézségek áthidalása.

„Salvati copiii”,⁶ a Ruhama szervezetek által koordinált projektek), amelyek sajnos néhány év után befejeződtek, és „jó gyakorlataik” fenntartását a helyi intézmények forráshiányra hivatkozva gyakran nem vállalták. Több iskolában megszűntek a nyári óvodák, az after-school programok, az iskolák szigorúan szabályozott személyzeti keretében nem fértek bele azok a segítő szakemberek, akiknek a szakmai segítségére fokozottan szükség lett volna az eredményesség érdekében. Jó példa erre az iskolai mediátorok helyzete, akiknek az alkalmazását kormányrendelet (1539/2007) tette lehetővé, de az oktatásban zajló folyamatos költséghatékony intézkedések, leépítések miatt sok iskola nem engedheti meg magának, hogy iskolai mediátort alkalmazzon. Hargita megyében a 2014–2015-ös tanévben 12 iskolai mediátor segítette a roma tanulók iskolai beilleszkedését, „de a roma tanulók magas száma miatt még legalább tízre lenne szükség” (2014–2015-ös évi tanfelügyelőségi beszámoló).

Az évről évre egyre nagyobb számban beiratkozó roma gyermekek megjelenése felkészületlenül érte az iskolákat, olyan új helyzeteket, problémákat teremtett, amelyeknek a kezeléséhez hiányoztak az intézményesült megoldások, a személyi és tárgyi feltételek. Hargita megyében tíz év leforgása alatt majdnem megnégyszereződött a beiskolázott roma tanulók száma.

1. táblázat. Roma tanulók számának alakulása Hargita megyében 2006 és 2017 között a megyében.

Tanév	2006/7	2007/8	2008/9	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Roma tanulók száma	1167	2503	3581	3909	3720	3634	3779	4084	3809	4528	4209

Forrás: Hargita Megyei Tanfelügyelőség adatbázisa

Az adatok a Hargita Megyei Tanfelügyelőség adatbázisából származnak, amely évente begyűjti a megye iskoláitól a roma tanulók számára vonatkozó adatokat. A roma tanulók számának megállapítása az iskolákban nagyon gyakran ún. szakértői besoroláson alapul, az iskolák vezetősége vagy a pedagógusok döntenek el, hogy kit tekintenek romának.

Egyes településeken, különösen az egyiskolás községekben, falvakban a nagyszámú roma tanuló megjelenése az iskolában a helyi lakosság, a nem roma szülők részéről gyakran ellenszenvet, az iskolától való elfordulást eredményezte. A romák és a többségi magyar lakosság együttélésének alakulását vizsgáló térségi kutatások (Biró–Bodó–Gagyi–Oláh–Túros 1996; Biró–Bodó–Gagyi–Oláh 2002) rávilágítottak, hogy az 1989 előtti időszakban ebben az alapvetően rurális jellegű térségben a roma–magyar viszonyra az „egy más mellett élési” modell volt jellemző, azaz egy településen belül a magyar és a roma lakosság teljesen külön térben élt, „teljesen eltérő életvezetési modell, viselkedési és kommunikációs gyakorlat, nagyon eltérő értékrend és életfelfogás szerint” (Biró–Oláh 2002). A kutatók felhívják a figyelmet a két társadalmi csoport

közötti „aszimmetrikus” viszonyra, amelyben a magyarok részéről a saját csoport másik fölé helyezése, a másik leértékelése, eltávolítása, lefokozása volt jellemző. Tanulmányaikban bőven kínálnak példákat a két világ különbözőségét és a két világ közötti átjárhatatlanságot hangsúlyozó viszonyulásokra, amelyek nemcsak a térhasználatban, hanem a magatartásokban és mentális síkon is megnyilvánultak és a családi szocializációban nemzedékről nemzedékre öröklődtek (Biró–Oláh 2002, 31. p., Oláh, 1996).

Az 1989-es rendszerváltás után változások sorozata indult el a roma közösségekben (létszámbeli növekedés, belső rétegződés, migráció felerősödése, intézményekhez való viszony módosulása, öndefiníciós kísérletek), amelyek a magyar–roma viszony alakulását is befolyásolják. Biró Zoltán megállapítása szerint az 1989 előtti roma–magyar „egy más mellett élési” modellt fokozatosan felváltja „az egyre több ponton egymásba csúszó” két világ, amely a „tranzakciós költségek” növekedését eredményezi a magyar népesség körében, amelyet ők „veszteségként” élnek meg (Biró 2016). Ez a fajta viszonyulás a magyar lakosság részéről igen megnehezítette (megnehezíti) az iskolák integrációs törekvéseit is, hiszen ebben a helyzetben az iskola gyakorlatilag képtelen olyan „befogadó közeget” teremteni a roma tanulóknak, ahol ők elfogadottnak és befogadottnak érezhetnék magukat. Nem ritka, hogy a magyar szülők egy jelentős része inkább a szomszéd településre vagy a közeli városi iskolák valamelyikébe íratja át gyermekét. A spontán migráció nyomán pedig egyre nagyobb számban jöttek (jönnek) létre a roma többségű osztályok. A 2014–2015-ös tanévben Hargita megye 78 iskolai intézményében 261 olyan csoport vagy osztály volt, ahol a roma tanulók aránya meghaladta a 25 százalékot. A legtöbb ilyen csoport vagy osztály Udvarhely körzetében jött létre (96), majd Csík (73) és Keresztúr (68), illetve Gyergyó (15) és Maroshévíz (Toplița, 9) következett (2014–2015-ös évi Tanfelügyelőségi beszámoló).

Mai helyzetkép

Az egyes településeken, régiókban az ott élő roma lakosság számának függvényében a roma oktatás különböző kérdéseket vet fel. Más a helyzet azokban az előregedő aprófalvakban, ahol évente pár magyar gyermek születik, és más problémák jelentkeznek azokon a településeken, ahol bár jelentős arányú a roma népesség, az iskolákban kisebbségben vannak. Külön kategóriát képeznek a városok, ahol bár több iskola található, általában egy iskolában koncentrálódnak a roma tanulók. A továbbiakban az említett kategóriák mentén tárgyalom a roma gyermekek iskoláztatásának problémáit.

A megye délnyugati részén található falvakban, községekben a legnagyobb a roma lakosság száma, a Székelykeresztúr környéki előregedett népességű aprófalvakban teljében zajlik az etnikai arányváltás. Bár a hivatalos népszámlálási adatok ezt nem mindig tükrözik, a különböző kutatások keretében végzett szakértői besorolások alapján becsült roma népességszám ezt jól mutatja. 2009-ben Csata István és Kiss Tamás készítette el a Hargita megyei magyar, roma és román népesség regionálisan bontott előreszámítását, amelynek alapjául a 2002-es népszámlálási adatok mellett a romák számát a helyi önkormányzatok adataira támaszkodva határozták meg. Az akkori adatok szerint az említett falvakban a roma lakosság aránya már nagyon közelített az 50 százalékhoz (Újszékely 42%, Etéd 36%, Székelyandrásfalva 28%, Szentábrahám 30%, Siménfalva 23%). Szintén nagyon magas a romák száma az udvarhelyi régió néhány

településén (Oklánd 30%, Máréfalva 25%, Korond 24%, Székelyderzs 22%), illetve az alcsíki régióban Csíkkozmáson (25%).

A megye szintjén a roma nők termékenysége több mint két és félszerese a nem roma nőkének (3,15 és 1,23), ugyanakkor a romák aránya a fiatalabb korcsoportokban sokkal jelentősebb, mint a felnőtt korcsoportokban (ld. Csata–Kiss által készített számítások).

2. táblázat. A romák aránya korcsoportok és régiók szerint Hargita megyében

Romák										
	R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8	R9	HR
0–4	3,5	10,1	18,5	5,0	9,3	4,9	51,3	16,1	28,9	15,0
5–9	3,1	8,6	18,3	4,1	8,0	4,7	46,8	14,4	24,8	13,2
10–19	1,9	4,8	15,7	3,3	5,6	2,9	31,1	9,9	20,3	9,3
20–29	1,4	3,8	11,3	2,6	4,2	2,6	27,1	8,2	15,5	7,2
30–44	0,8	2,5	8,0	1,6	2,7	1,4	17,6	5,1	10,9	4,6
45–64	0,5	1,2	3,3	0,7	1,3	0,7	8,8	2,6	5,1	2,3
65+	0,2	0,6	1,1	0,2	0,3	0,3	2,2	0,6	1,4	0,7

R1 – Csíkszereda, R2 – Székelyudvarhely, R3 – Alcsík, R4 – Felcsík, R5 – Gyergyó, R6 – Maroshévíz, R7 – Udvarhely, R8 – Maroskeresztúr, R9 – Szentegyháza, HR – Hargita megye.
 Forrás: Csata–Kiss (2010).

Ennek következtében a nagyszámú roma lakossággal rendelkező települések iskoláiban gyakori, hogy a roma gyermekek aránya az iskolában már akár kétszerese is lehet a településen belüli roma népességi arálynak. Ez gyakran készteti arra a nem roma szülőket, hogy más iskolába (akár más településre vagy a közeli városba) írássák át gyermekeiket, ezáltal előidézve a roma osztályok kialakulását. „Fiatalfván a jelenlegi tanévben a III. osztálynak mind a 16 tanulója roma származású. Kiderült, ennek az az oka, hogy a más nemzetiségű gyerekek – számszerűen hatan – mind Székelykeresztúrra iratkoztak be” (Vass 2002, 104. p.). Ezekben a roma többségű iskolákban „berendezkedtek” a roma gyermekek oktatására, a hasonló környezetből, hasonló hátrányokkal érkező roma tanulók iskolai beilleszkedését nem nehezítik jelentős kulturális vagy egyéb jellegű különbségek, amelyek a magyar-roma vegyes osztályokban gyakran konfliktusokhoz, kirekesztéshez vezetnek. Ebben a helyzetben az iskola könnyebben „alkalmazkodik” a tanulók „hasonló” igényeihez, átértelmeződnek az „eredményesség”, a „siker” fogalmai. „Nekünk az a nagy eredmény, hogy a gyermek időben és rendszeresen bejön az iskolába, hogy megtanulja az alapvető viselkedési szabályokat” (pedagógus). Tehát beiskolázás van, de integráció nincs.

Egy másik kategóriát képeznek azok a települések, ahol a romák aránya jelentős (a helyi lakosság 5–15 százaléka), de az iskolákban kisebbségben vannak. Előfordul, hogy sokan közülük be se iratkoznak az iskolába, vagy már az első években lemorzsolódnak, kimaradoznak. Ez különösen az ún. „sátoros cigányokra” érvényes, akik a tér-

ségben élő „házi cigányokkal” ellentétben általában a települések periferiáján mélyszegénységben élnek, és akik számára az iskolának nincs különösebb „haszna”. Egy, a csíkmadarasi sátoros cigányok körében készült kutatás során a helyi iskolaigazgató szerint „évtizedes pályafutása alatt nem történt semmiféle kezdeményezés se az oktatási intézmény, se a sátoros cigány közösség részéről az intézményes kapcsolat megerősítésére” (Szócs 2008, 296. p.), azaz a roma gyermekek egyáltalán nem jártak iskolába. Kivételt képeznek azok a szintén sátoros cigányokként számon tartott roma közösségek (pl. gáborok), akik kereskedői érzéküknek vagy a külföldi vendégmunkának köszönhetően anyagi jólétre tettek szert, akik felismerték az írás-olvasás fontosságát a gyermekek életében, és rendszeresen küldik gyermekeiket az iskolába. Vass István az Etéd községi gáborok életkörülményeinek bemutatásakor kiemeli jómódról áruklódó házaikat, azok modern eszközökkel történő felszereltségét, értékes kalapjait. Azt is megemlíti, hogy a „sátorosok gyermekei igyekvő, általában jól tanuló, szorgalmas, tisztelettudó iskolások”, de akik 6–8 osztály elvégzése után nem tanulnak tovább, mert az „üzleteléshez” elég, ha megtanulnak írni, olvasni, számolni (Vass 2002, 108. p.). Ezeknek az iskoláknak a roma tanulók általában igen sok „gondot” okoznak, hiszen az iskolákból gyakran hiányoznak a sikeres integrációt lehetővé tevő feltételek, amelyek nélkül a többség részéről nem valósul meg a valódi befogadás és elfogadás. A roma tanulók számára ezekben az iskolákban a legnagyobb a veszélye az osztályisméltéseknek, a korai iskolaelhagyásnak.

Egy harmadik kategóriát képeznek a városok, ahová a romák egy része a szocialista iparosítás során került be, és nemritkán városközponti államosított lakásokban kapott helyet (ahonnan a lakások visszaigénylése után kiköltöztették őket a város peremére), más részük a jobb élet, több erőforrás reményében húzódott a városba (nagy szemetesgödörök szomszédságába, ahonnan a város kukáit is „felügyelhetik”). A korábban említett Csata–Kiss-számítások alapján a megye városai közül Keresztúron és Gyergyószentmiklóson a legnagyobb a romák aránya (6 százalék körüli), majd Székelyudvarhely, Balánbánya és Maroshévíz következik a maguk 3 százalékával. Csíkszeredában 1,2 százaléknnyira becsülték a romák arányát. Mivel a „szakmai” besorolás az önkormányzatok adatbázisa alapján történt, nagy valószínűséggel a népszámlálási adatok alapján magukat kis számban romának vallók mellett nagyobb arányban vannak a szociális segélyekre szoruló, a városok periferiáján, kompakt közösségekben élő romák. Ezeknek a roma negyedeknek (telepeknek) a gyermekei az 1990-es évek közepéig, végéig gyakorlatilag nem jártak iskolába, beiskolázásuk valójában a kétezres évek elején kezdődött el. Az elején általában életkorukat tekintve vegyes osztályokban tanultak (tanulnak), egy-egy központi iskolának valamelyik tagiskolájában, amely általában távol esett (esik) a többségiek iskolájától. Az indulás mindenhol komoly nehézségekkel járt, a többségi iskolák, néhol a helyi vezetőség is elzárkózott a roma gyermekek integrált oktatásától. Barabási Tünde a székelyudvarhelyi cigány gyerekek oktatásának kezdeteit bemutató tanulmányában említi, hogy a negyedik osztály elvégzése után komoly gondot jelentett a cigányok oktatását felvállaló Budvár Szociális Központnak, hogy megtalálja azt a városi iskolát, amely ötödiktől befogadja a roma gyermekeket, „hiszen az általános iskolák igazgatói hallani sem akarnak a befogadásukról” (Barabási 2000, 404. p.). Lázár Hajnalnak a gyergyószentmiklósi roma iskoláról készült tanulmányában olvashatjuk, hogy a roma iskola igazgatójának tiltakozása ellenére a helyi

önkormányzat a roma telep szomszédságába építtette az új iskolát, amellyel fizikailag is „elszakították” őket a városi iskoláktól. „Mióta itt vagyunk kint, senki nem hív és senki nem jön ide. Egyre jobban elzáródunk a többi intézménytől, lassan minden kapcsolat megszűnik” – idézi a szerző a roma iskola igazgatójának szavait (Lázár 2017, 159. p.). Voltak próbálkozások párhuzamos osztályok létrehozására is, ahol a roma gyermekek az egyik, a nem romák a másik osztályban tanultak, de mivel a nem roma szülők nagy számban írták át gyerekeiket a város más iskoláiba, hamar megszűnt a nem roma osztály (Csíkszereda). Így a szegregációt tiltó törvény ellenére, hol spontánul, hol szándékosan szegregálódtak a roma gyermekek iskolái. Többnyire ma is a városok egyetlen iskolájába koncentrálódnak a roma negyedek, telepek gyermekei, és ha ötödik osztálytól bekerülnek is egy-egy vegyes összetételű osztályba, ott gyakran nem roma, de szintén hátrányos helyzetű tanulókkal tanulnak együtt. Mivel általában egy-egy központi iskolához több, a város szélein található kisebb tagiskola is tartozik, így a roma kisiskolák is részét képezik a városi iskolarendszernek, és az összesített statisztikákban nem válik feltűnővé a szegregáció.

Pedagógusok

Azok az iskolák, ahová egyre nagyobb számban iratkoztak a roma gyermekek, egy sor olyan nehézséggel szembesültek (szembesülnek), amelyek megoldására nem voltak felkészülve. A mélyszegénységből érkező, korábban semmilyen intézményes nevelésben nem részesülő roma gyermekek oktatása, tanítása számos pluszfeladatot rótt az iskolákra, pedagógusokra. Nagyon gyakran a szociális jellegű problémák megoldása (ebédeltetés, öltöztetés, tanszerek beszerzése) is az iskolák feladatává vált, hiszen ezek nélkül a gyermekek nem jártak iskolába, nem lehetett elkezdni az oktatást. Külön fejtörést okozott (okoz) az iskolák vezetőségének, a pedagógusoknak a roma közösséggel, roma szülőkkel folytatott kommunikáció, amely a két, egymás számára idegen világ találkozásának számos buktatóját hordozta (hordozza) magában. Mivel a szülők jelentős része írástudatlan, és nincsenek iskolához kapcsolódó tapasztalatai, a kezdeti időszakban igen nagy bizalmatlansággal és aggodalommal közelednek az iskolához. Nehezen értik meg és fogadják el az iskola „könyörtelen” szabályait, amelyek nem engedik hiányozni a gyermekeket az iskolából. Különben a család a szociális támogatást veszíti el.

A problémák kezelésének hiányoztak (hiányoznak) az intézményesült megoldásai, és legtöbbször az „ügy” hivatalos támogatói is. Az országos stratégiákból kötelezővé váltak a roma gyermekek integrációját szorgalmazó alapelvek, de hiányoztak (hiányoznak) azok a források, finanszírozások, amelyek szükségesek a folyamat sikerességét szavatoló tárgyi és személyi feltételek megteremtéséhez. Az iskolák, saját belátásuk és erőforrásaik szerint, a hivatalos és nem hivatalos megoldások között lavírozva próbálnak megoldásokat találni.

Ebben a folyamatban kulcsszerepe van a pedagógusoknak, akik közvetlenül szembesülnek a nehézségekkel, kihívásokkal. Ők a két kultúra között a közvetítők, akik külső szakmai segítség, romológiai ismeretek és segítő szakemberek nélkül látnak el egy sor olyan feladatot, amely egy átlagos pedagógus számára fel sem merül: „az átlagosnál szegényebb családi környezet miatt keletkezett szociokulturális hátrányok kom-

penzálása; a többségi társadalométól eltérő szokások és viselkedésmódok elfogadása; a többségi társadalométól eltérő családi értékrend elfogadása; a nyelvi hátrányok kompenzálása; a kisebbségi létből és a többségi társadalom előítéleteiből fakadó komplexusok és frusztrációk kezelése; a nem cigány környezet (például szülők és gyerekek) részéről megnyilvánuló előítéletes magatartás megváltoztatása; a saját előítéletek leküzdése” (Liskó 2001, 35. p.). Ugyanakkor pedagógiai jellegű problémákra is megoldásokat kell találniuk, hiszen gyakran kiderül, hogy az addig bejáratott módszerek nem működnek, megsokasodnak a fegyelmi problémák, teljesíthetetlenek a tantervi előírások. A nagyszámú roma tanulót tömörítő iskolák pedagógusaival készített interjúim arról árulkodnak, hogy a pedagógusok tehetetlenek, frusztrálnak érezték (érezik) magukat, különféle megoldásokat, magyarázatokat kerestek (keresnek) a helyzet kihívásainak feloldására (Jakab 2016). Nehezen tudják összeegyeztetni a tantervi előírások elvárásait a roma gyermekek teljesítményével, kidolgozott pedagógiai programok, módszertanok, megfelelő segédanyagok nélkül ki-ki saját szaktudása, elköteleződése szerint próbálja megoldani a problémák sokaságát. Van, aki megpróbál megújulni, képzések, önképzések során olyan módszereket elsajátítani, kipróbálni, amelyek hatékonyak az új helyzetben. Mások képtelenek elvonatkoztatni a kötelező tananyagoktól, a kötelező előírásoktól, és különösen a vegyes osztályokban nem foglalkoznak a lemaradókval. Inkább tehernek érzik őket, akik akadályozzák a hatékony osztálytermi munkát, és gyakran megpróbálnak megszabadulni tőlük (buktatással, magaviseleti jegyek levonásával). Sok a bizonytalanság, a kísérletezgetés, az oktatás rendszerkörnyezete, a tantervi szabályozás merevsége, a differenciált pedagógiai eszközök nem következetes alkalmazása, a pedagógusképzés hiányosságai mind-mind olyan tényezők, amelyek nem segítik a folyamat sikerességét. Másik probléma, hogy a roma gyermekeket tömörítő iskoláknak igen alacsony a presztízsük. A hivatalos értékelések alapján, amelyek a tanulmányi, vizsga- és versenyeredményeket veszik alapul, és nem a hozzáadott értéket mérik, ezek az iskolák gyakran megkapják a „gyenge iskola” stigmáját. A „neheztelt körülmények” között dolgozó pedagógusok semmilyen szakmai, anyagi kompenzációban nem részesülnek, sikereik gyakran láthatatlanok maradnak a rendszer számára. Ilyen körülmények között igen megterhelő a pedagóguslét, igen nagy mind a pályaelhagyás, mind a kiégés veszélye.

Összefoglalás

Összefoglalva a roma oktatás térségi helyzetének bizonyos jellemzőit megállapítható, hogy az egész folyamatot áthatja a bizonytalanság, az útkeresés, az esetlegesség. Bár léteznek bizonyos jogi-adminisztratív keretek, amelyek szabályozni próbálják a folyamatokat, ezek gyakran nincsenek összhangban az iskolák hétköznapi világának realitásával. Intézményesült megoldások hiányában a személyes elköteleződés, az egyéni kompetenciák szerepe felértékelődik, ami bizonyos esetekben egyszemélyes sikertörténetekben jut kifejezésre. Vannak iskolák, ahol bizonyos tényezők szerencsés találkozásának köszönhetően (helyi vezetőség pozitív viszonyulása, támogatók, elkötelezett iskola-vezetés és pedagógusok) eredményesnek mondható a roma oktatás. De ezek a helyzetek szörványosak, véletlenszerűek és kiszámíthatatlanok. Hosszú távon csak egyéni lelkesedéssel és elköteleződéssel nehéz fenntartani a sikerességet, elengedhetlen

volna az egységes koncepció, a több területet átfogó konkrét operatív programok, a megfelelő finanszírozás. Ezek hiányában az iskolák zöme a problémák tüneti kezelésére rendezkedik be, amely egyáltalán nem kedvez a roma gyermekek iskolai sikerességének.

Irodalom

- Barabási Tünde 2000. A cigány gyerekek oktatása Székelyudvarhelyen. *Educatio*, 2. sz. 402–406. p.
- Biró A. Zoltán 2016. *Roma helyzetkép a térségben*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának honlapja. „Vidék és társadalom” program <http://www.kamintezet.ro/?q=node/91>
- Biró A. Zoltán–Bodó Julianna–Gagy József–Oláh Sándor–Túros Endre 1996. *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó.
- Biró A. Zoltán–Bodó Julianna–Gagy József–Oláh Sándor 2002. *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó.
- Biró A. Zoltán–Oláh Sándor 2002. *Helykeresők. Roma népesség a Székelyföldön*. In Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, 13–48 p.
- Csata István–Kiss Tamás 2010. *Demográfiai perspektívák Hargita megyében. A Hargita megyei magyar, roma és román népesség regionálisan bontott előreszámítása* http://hargitamegyero/_user/browser/File/Stategii/DemografiaiPerspektivakSecure.pdf
- Jakab Judit 2016. Módszertan és elköteleződés: pedagógusok a roma oktatásról. Dr. Szilágyi Tivadar, Dr. Ritter Krisztián, dr. Biró A. Zoltán (szerk.): *Pro Scientia Ruralis*, 1. évf. 2–3. sz. Madéfalva, Státus Kiadó, 175–191. p.
- Kiss Tamás–Barna Gergő 2012. *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről*. 43. sz. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Ladányi János–Szelényi Iván 1997. *Ki a cigány? Kritika*, 26. évf. 12. sz. 3–6. p.
- Lázár Hajnal 2007. *A gyergyószentmiklósi roma iskola*. In Bodó Julianna (szerk.): *Antropológiai Műhely. Évkönyv 2007–2008*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 219–247. p.
- Liskó Ilona 2001. *A cigány tanulók és a pedagógusok*. In Andor Mihály (szerk.): *Romák és oktatás. Iskolakultúra-könyvek* 8, 31–46. p. <http://mek.oszk.hu/01900/01964/01964.pdf>
- Oláh Sándor 1996. *Cigány–magyar kapcsolatok*. In Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, 181–194. p.
- Szócs Júlia 2017. *A csíkmadarasi sátoros cigányok mai helyzetének elemzése*. In Biro Z. Zoltán, Jakab Judit (szerk.): *Tegnap és ma. Romakutatások a székelyföldi térségben*. Madéfalva, Státus Kiadó, 282–307. p.
- Vass István 2002. *A roma gyerekek nevelése Romániában*. Schüttler Tamás (főszerk.): *Új Pedagógiai Szemle*, 52. évf., november. Budapest, Országos Köznevelési Intézet, 99–110. p.

Hivatalos dokumentumok, oldalak

- Románia Tanügyminisztériumának (Ministerul Educației Naționale) honlapja www.edu.ro
- Románia Tanügyi Törvénye (2011) – Legea Educației Naționale (LEN 2011), aktualizálva 2018
https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Minister/2017/legislatie%20MEN/Legea%20nr.%201_2011_actualizata2018.pdf
- Romániai népszámlálások oldala (Recensamant Romania) <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>
- A 430/2001-es Határozat a romák helyzetének javítását célzó Kormánystratégia jóváhagyására (Hotărârea nr. 430/2001 privind aprobarea Strategiei Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor)
- Az 522/2006-os számú Határozat a 430/2001-es, a romák helyzetének javítását célzó Kormánystratégia módosítása és kiegészítése (Hotărârea nr. 522/2006 pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 430/2001 privind aprobarea Strategiei Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor)
- A romák inklúzióját célzó Kormánystratégia a 2015–2020 időszakra, 14.01.2015 (Strategia Guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității rome pentru perioada 2015-2020, din 14.01.2015)
- A roma oktatásért felelős tanfelügyelők kinevezését szabályozó 3363-as számú Rendelet (1999) – Ordinul 3363 din 1 martie 1999
- A „kifli és tej” program (2002) - Programul „Cornul și laptele” www.madr.ro/docs/minister/programul-pentru-scoli-consultativ.pdf
- Az „Ingyenes tanszersegély” program (2002) – Rechizite scolare
<https://www.edu.ro/rechizite-scolare>
- Az iskolai mediátor alkalmazásáról rendelkező 1539-es számú kormányrendelet (2007) – Ordin-mediator scolar https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Invatamant-Preuniversitar/2016/acces/ORDIN%201539_2007_mediator%20scolar.pdf.
- A roma gyermekek iskolai szegregációját tiltó 1540-es számú Rendelet (2007) – Ordin nr. 1.540 din 19 iulie 2007 privind interzicerea segregării școlare a copiilor romi și aprobarea Metodologiei pentru prevenirea și eliminarea segregării școlare a copiilor romi
- Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 692 din 11 octombrie 2007.
- Az iskolai szegregációt tiltó 6134-es számú Rendelet (2016) – Ordinul cadru privind interzicerea segregării școlare în unitățile de învățământ preuniversitar nr. 6134/2016
<https://lege5.ro/Gratuit/ge2dembygy4a/ordinul-nr-6134-2016-privind-interzicerea-segregarii-scolare-in-unitatile-de-invatamant-preuniversitar>

JUDIT JAKAB

SITUATIONAL PICTURE ON THE ROMA EDUCATION IN A RURAL REGION

The objective of this study is the description of the Roma education in the Harghita County of Romania, with a retrospective of the key moments taking place after the political turn in 1989. The analysis is based on my research conducted in the past three years, in the framework of which I dealt with the Roma education in the region, examining it from the following aspects: social–historical background, collection and analysis of data on Roma education, research of the activities and attitudes of teachers.

Nyelvkérdés Ukrajnában: jogi vagy politikai kategória?

MIHÁLY TÓTH

Language Question in Ukraine: A Legal or a Political Category?

Keywords: Ukraine, language policy, minority languages, discrimination

A szovjet birodalomban érlelődő függetlenedési törekvéseknek egyik alapvető célkitűzése volt a tagköztársaságoknak nevet adó nemzetek nyelvének államnyelvi státuszba helyezése. 1988–1990 folyamán, a szövetségi köztársaságok legfelsőbb tanácsai (parlamentjei) egymás után fogadják el nyelvtörvényeiket, melyek e nyelveket államnyelvként határozzák meg és lényegesen bővítik azok kötelező hivatalos alkalmazásának területeit. A nyelvtörvények elfogadását hamarosan követték a függetlenségi nyilatkozatok kihirdetési. Így aztán a nyelvkérdés a politikai függetlenségért és a nemzeti önazonosságért folytatott küzdelmek gyújtópontjába került.¹

A kétnyelvűség és a soknyelvűség jegeit is magán hordozó Ukrajna tekintetében e közdelem hevülete több mint negyed század eltelte után sem lankad. Ukrajnában azoknak a száma, akik ukrán nemzetiségűeknek tartják magukat (közel 78%), jóval magasabb azokénál, akik az államnyelvet – az ukránt – anyanyelvüknek tekintik (kevesebb mint 68%); azoknak az állampolgároknak a száma, akik az oroszot vallják anyanyelvüknek (közel 30%) jóval több, mint azoknak a száma, akik orosz nemzetiségűeknek tartják magukat (17,3%); az összlakosság közel negyede (22,18%) valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja magát, nyelvi tekintetben azonban gyakorlatilag minden harmadik személy (32,47%) valamely nyelvi kisebbséghez tartozik; az ukrán és az orosz nyelvet beszélők együttesen Ukrajna összlakosságának 97,12%-át teszik ki.

Nyelvi jogok 1989–2014 között

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa, mint számos más szovjet tagköztársaság egyik első, a függetlenedés irányába mutató törvényeként 1989

1 Яворская, Галина: Языковые конфликты и языковые идеологии в Молдове (на материале анализа фокус-групп). *Studia Linguistica*, 2011/5. 350–351.

októberében fogadja el az Ukrán SZSZK nyelveiről szóló törvényt.² E törvény mindenekelőtt meghatározza az ukrán nyelv államnyelv státuszát (2. cikk). Az ukrán és az orosz a nemzetek közötti kapcsolattartás (érintkezés) nyelvei (4. cikk), a nemzetiségek nyelvének hivatalos alkalmazását a közigazgatási és bírósági szerveknél csak az adott kisebbség által többségben lakott közigazgatási egységek keretein belül teszi lehetővé (3., 10., 11., 12., 18., 19. cikk). A jogszabály a gyermekek oktatása és nevelése nyelvének kiválasztását a szülőkre bízta (27–29. cikk), kinyilatkozza a nyelvhasználat szabadságát (5. cikk), és előírja a közszolgák nyelvtudási kötelezettséget (6. cikk).

Alig több mint két év elteltével, 1991. november 1-jén, pontosan egy hónappal a december elsejére kitűzött függetlenségi referendum előtt, az Ukrán Legfelsőbb Tanács elfogadta Ukrajna nemzetiségei jogainak deklarációját.³ Ez az okmány a kinyilatkozott jogok tekintetében Közép-Európában egyedülálló. Egyebek között minden, Ukrajnában honos nép és etnikai csoport számára kilátásba helyezi: az általuk hagyományosan lakott területek megőrzését és e területeken a nemzetiségi-közigazgatási egységek létrehozását; az anyanyelv szabad használatát a közélet minden területén, különösen az oktatás, a gazdaság és a hírközlés területén. A dokumentum szerint a nyelvtörvény vonatkozó normáját úgy kell értelmezni, miszerint nem csak azokban a közigazgatási egységekben lehet a nemzetiség nyelvét az államnyelv mellett egyrangúként használni, ahol valamely nemzetiség többséget alkot, hanem bárhol, ahol hagyományosan, illetve egy tömbben él; mi több, ahol több nemzetiség él együtt, és egyik sem alkot többséget, bármilyen nyelv alkalmazható, a helyi közösség akarata szerint.

E történelmi időszak termeli ki Ukrajna első, kifejezetten a nemzeti kisebbségek jogainak védelmével kapcsolatos nemzetközi-jogi aktusát, az 1991 májusában Budapesten aláírt, a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nemzeti kisebbségek védelméről szóló közös nyilatkozatát.⁴ E dokumentum 8. és 9. pontjai szerint a felek kötelezettséget vállalnak a nemzeti kisebbségek nyelveinek szabad használatát és az anyanyelvű oktatás biztosítását illetően.

Közvetlenül a sikeres függetlenségi referendum (1991. december 1.) lezárulta és Ukrajnának mint független államnak a szomszédos államok és a nemzetközi közösség főbb tényezői által való érismerését követően érzékelhetővé váltak a negatív jellegű elmozdulások az állami kisebbségpolitika és így a nyelvpolitika területein. E pozíciómódosulás tetten érhető már a nemzeti kisebbségekről szóló 1992-es törvényben,⁵ annak parlamenti plenáris vitájában és a zárószavazás eredményében. Ekkor ugyanis a betervezett 22 cikkelyes törvény 19 cikkelyesre módosul. A normaszövegből kikerül az a három cikkely, melyek a nemzetiségi közigazgatási egységek (területi autonómiák) lét-

2 Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» № 8312-XI від 28.10.1989 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

3 «Декларація прав національностей України» № 1771-XII від 01.11.1991 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>

4 *Magyar külpolitikai évkönyv, 1991.* 212–218. p.

5 Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2494-XII від 25.06.1992 р. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

rehozását és működését lettek volna hivatottak szabályozni.⁶ A nyelvi jogok tekintetében e törvény bár megerősíti az anyanyelvi oktatáshoz való már létező jogokat, de a hivatalos nyelvhasználat lehetőségét ismét az adott nemzeti kisebbségnek az adott közigazgatási egységen belüli többségének meglétéhez köti (8. cikk). Vagyis a dokumentum figyelmen kívül hagyja Ukrajna nemzetiségei jogainak deklarációjában foglaltakat és visszatér a nyelvtörvény szűkebb előírásához.

Ukrajna Alkotmányának 1996 júniusában való elfogadása, az orosz nyelv lehetőségeinek korlátozásán túl, lényegében megszünteti a második, kisegítő-hivatalos nyelv státuszát. Ugyanakkor elvi fontossággal bírnak a további jogalkotásra és jogértelmezésre a dokumentum 10., 11., 13., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelyeiben foglaltak. Az Alkotmány 10. cikke a nyelvek jogállását az ukrán jogrendben az alábbiak szerint határozza meg: „Az államnyelv Ukrajnában az ukrán nyelv.” (1. rész); „Az állam biztosítja az ukrán nyelv teljes körű fejlődését és funkcionálását a közélet minden szférájában Ukrajna egész területén.” (2. rész); „Ukrajnában szavatolva van az orosz nyelv, Ukrajna egyéb nemzeti kisebbségei nyelveinek szabad fejlődése, használata és védelme.” (3. rész); „A nyelvek használatát Ukrajnában Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvények szabályozzák.” (5. rész). A 11. cikkely egyebek között kimondja, hogy az állam támogatja minden őslakos nép és nemzeti kisebbség nyelvi önazonosságát. A 24. cikkely tiltja a privilégiumokat és a korlátozásokat nyelvi hovatartozás alapján. Az 53. cikkely szavatolja a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára az anyanyelven való tanulást, vagy az anyanyelv tanulását; a 92. cikkely kimondja, hogy a nyelvhasználat rendjét kizárólag a törvények szabályozzák; a 103. cikkely szerint Ukrajna államfőjévé választás egyik követelménye az államnyelv ismerete; a 127. és a 148. cikkelyek ugyanezt a követelményt fogalmazzák meg a bírói kinevezéssel és az alkotmánybírói tagsággal kapcsolatban.

Tehát az Alkotmány elfogadásával az orosz nyelv bár külön nevesítve van, de csupán mint egy a nemzeti kisebbségek nyelvei között. Ezt a kizárólagos ukrán egynyelvűségért harcolók győzelmükként, míg az orosz nyelv második hivatalos nyelv, illetve annak országosan elfogadott kisegítőnyelv státuszáért küzdők vereségként könyvelték el.

Ukrajna társadalma jelentős elvárásokkal volt az ország Európa tanácsi csatlakozásához. Úgy tűnt, hogy erre minden alapjuk megvan, hiszen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1995. évi 190. számú állásfoglalása Ukrajna tagfelvételéről⁷ egyértelműen fogalmazta meg az ország kötelezettségeit: ratifikálni a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Európai Keretegyezményt; a kisebbségekkel kapcsolatos politikát megfeleltetni a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. Ajánlásában és a jelen dokumentumokban foglaltaknak; a csatlakozást követő egy éven belül aláírni és ratifikálni a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Kartáját.

6 П'ята сесія Верховної Ради України І скликання. Засідання дев'яносте. 25 червня 1992 р. Стенограма пленарного засідання. <http://rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4747.html>

7 Parliamentary Assembly, Council of Europe. Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. Opinion 190 (1995). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=13929&lang=en>

A Keretegyezményt a csatlakozás (1995) utáni harmadik évben, 1997 legvégén sikerült ratifikálnia a parlamentnek,⁸ az ukrán nacionalista pártok folyamatos ellenállása közepette. Ennél jóval hányattatottabb sorsa volt a Nyelvi Kartának, melyet az ukrán parlament először 1999 decemberében ratifikált, ám a vonatkozó törvényt az Alkotmánybíróság, formai hibákra hivatkozva, érvénytelenítette.⁹ Másodszor a ratifikációs törvényt 2003 májusában fogadta el a Legfelsőbb Tanács.¹⁰ A törvényt szerzői, bár látszólag betartották a Karta alkalmazási szabályait, olyan tartalommal tudták megtölteni, melyben a megfogalmazott elvek messze alatta vannak az Ukrajnában évtizedek óta gyakorolt nyelvi jogoknak.

Nem lenne teljesen megalapozott azt állítani, hogy az ukrainai kisebbségek számára semmilyen hozadéka ne volna az ország Európa tanácsi tagságának. A monitoring-rendszer ugyan nincs túlzott figyelemmel a kisebbségi közösségek igényei és panaszai iránt, de működik.¹¹ A Keretegyezmény végrehajtását vizsgálni hivatott Konzultációs Bizottság már az első jelentés értékelésében olyan észrevételeket tett, melyek tekintetében a mai napig nem történt érdemi változás. Felróta egyebek között, hogy a törvények nem definiálják a „nemzeti kisebbség” és az „őshonos népek” fogalmakat; a nemzeti okmányok továbbra is 130 nemzetiségről beszélnek, hiányzik a kisebbségek lajstroma, vagyis nem tisztázott a kisebbségi jogok címzettje; az Alkotmány megkülönböztetést tiltó normáját (24. cikkely) a kisebbségek pozitív megkülönböztetését célzó döntések ellenérveként alkalmazzák (például a választási szabályok megalkotásánál); a nemzeti kisebbségekről szóló törvény garantálja a kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, de semmilyen jogszabály nem rendelkezik ezen intézmény formáját, tartalmát és működésének mechanizmusát illetően; aggodalomra ad okot a nyelvi kérdés körül mind a politikum, mind a társadalom köreiben elmérgesedő vita; ellentétes a Keretegyezmény 9. cikkelyével az elektronikus médiáról szóló törvénynek az a tétele, mely szerint országos lefedettséggel rendelkező rádió- és tv-csatornák csak államnyelven sugározhatnak, a kisebbségi nyelvek pedig csak a regionális adásokban kapnak helyet; ugyancsak ellentétes a Keretegyezmény normájával az a törvényi előírás és létező gyakorlat, mely szerint csak a kisebbségek által többségben lakott településeken lehetséges az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv hivatalos használata. A Konzultatív Bizottság külön felhívta az ukrán illetékesek figyelmét, hogy körültekintően járjanak el

8 Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» № 703/97-ВР від 09.12.1997 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

9 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) № 9-рп від 12.07.2000 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00>

10 Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 802-IV від 15.05.2003 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

11 Részletesen I. Council of Europe, National Minorities, Country-specific monitoring: Ukraine. <https://www.coe.int/en/web/minorities/ukraine>

az oktatási reform megvalósításakor, ne engedjék meg, hogy szűküljenek a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz fűződő jogai.

A Keretegyezmény végrehajtását vizsgálni hivatott Konzultációs Bizottság, és a Nyelvi Charta követelményeinek megvalósulását követelő Szekértő Bizottság anyagai ékes bizonyítéka annak, hogy az ukrán hatalmi intézményeknek nem állt, és ma sem áll szándékában érdemben foglalkozni e konvenciókban vállalt kötelezettségeik megvalósításával.¹²

Az ezredforduló után számos törvény és egyéb érvénybe lépett alacsonyabb rendű jogszabály érintette kedvezőtlenül a nem államnyelvet beszélőket. Így például a parlamenti választásokról szóló törvény 2001. évi módosítása már nem tartalmazza a szavazócédulák nemzetiség nyelveken való előállításának a lehetőségét. Ebben az időszakban a különböző területeken való nyelvhasználat szabályozásának gyakorlata alapvetően az ukrán nyelv javára módosult. Korábban az egyes területeket (adó, pénzügy, biztosítás, medicina, választások, élelmiszer-minőség stb.) szabályzó jogszabályoknak, a dokumentumok megalkotásának, kihirdetésének, alkalmazásának stb. nyelvét szabályzó előírásait a nyelvtörvény hatáskörébe utálták, 2000 után azonban minden újonnan elfogadott jogszabály az államnyelv kizárólagosságát írta elő.

A jogalkotás e területén történt módosulás forrásául az Alkotmánybíróság 1999. évi 10-rp. számú határozata¹³ szolgált, melyben az ukrán nyelvnek az Alkotmány 10. cikkében foglalt államnyelv státuszát az Alkotmánybíróság úgy értelmezi, mint egyetlen hivatalosan használható nyelvét, mely mellett a kisebbségek nyelvei kizárólag helyi szinten, és csak a törvényben meghatározott esetekben és rendben alkalmazhatók. Az AB e döntése az Alkotmánynak az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelv tanulását garantáló 53. cikkét is értelmezte. E szerint: „Az állami és kommunális oktatási intézményekben, az államnyelv mellett, az Alkotmány tételeinek, egyebek között, az 53. cikkelye 5. részének és a vonatkozó törvényeknek megfelelően, az oktatás folyamatában lehetséges a nemzeti kisebbségek nyelvének az alkalmazása, illetve oktatása.” E döntés jogtalanságával kapcsolatos álláspontjának Olekszandr Martinenko alkotmánybíró a határozathoz csatolt Különvéleményében¹⁴ adott hangot, melyben egyebek között megállapította, hogy: „A Bíróság határozatával ténylegesen megszüntette és hatálytalanította az Alkotmány 10. és 53. cikkelyeiben megerősített, a kisebbségi nyelvek alkalmazására vonatkozó alkotmányos garanciákat.”

12 Nevezett nemzetközi szerződések monitoringjának anyagai: <http://www.coe.int/en/web/minorities/country-specific-monitoring#Ukraine>; http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/default_en.asp#Ukraine

13 Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р. про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>

14 Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України № 10-рп від 14 грудня 1999 р. Уо.

Az ezt követő években minden területen jogszabályba foglalták az ukrán nyelv kizárólagosságát.¹⁵ Különös felerősödött ez a tendencia a narancsos forradalom után, amikor is a kormányon belül egyértelművé vált az ukrán nacionalista túlsúly, a humán tárca (kultúra, oktatás, kisebbségügy) vezetését kizárólag (ukrán) nemzetileg elkötelezett káderekre bízták. Néhány példa az időszakból a nyelvi egyenlőség, illetve egyenlőtlenség területéről.¹⁶

Ezen intézkedésekhez tartozott az oktatási reformnak álcázott, az anyanyelvi oktatást ellehetetlenítő intézkedések sorozata, mely a felsőoktatási felvételi rendszer módosulásával veszi kezdetét. Ennek lényege, hogy az emelt szintű érettségi vizsgákat, melyek egyben felvételi vizsgák is, az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni, a vizsgák kizárólag tesztrendszerűek, és kizárólag ukrán nyelven történnek. Ezen kívül kötelező az ukrán nyelv és irodalom vizsga, melynek tesztkérdései az ukrán tannyelvű iskolák oktatási programja alapján vannak összeállítva.¹⁷

Ez a kisebbségek számára hátrányos politikai helyzet változott meg a keleti-délkeleti régió, valamint az orosz nemzetiségű, oroszajkú választók szavazataira támaszkodó Viktor Janukovics, illetve az általa fémjelzett Régiók Pártjának győzelmével a 2010. évi államelnöki, illetve 2012. évi parlamenti választásokon. E politikamódosulás egyebek között a kisebbségek számára leghátrányosabb oktatási rendeletek érvénytelenítésében, illetve nem alkalmazásukban, valamint az új nyelvtörvény, Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény¹⁸ 2012. évi elfogadásában nyilvánult meg.

A nyelvtörvénynek mind az elfogadása, mind az élete igencsak viharosra sikeredett. Az ukrán egynyelvűség hívei nemcsak az ukrán nyelv társadalmi pozícióit, hanem magát az ukrán államiságot látták veszélyeztetve. Ezért megakadályozandó a zárószavazást, a parlamenti ülésteremben tömegverekedést provokáltak, majd több héten keresztül utcai tüntetéseken követelték az államelnöktől a kihirdetés megtagadását.

A 2012-es nyelvtörvény, a posztszovjet térségben a nyelvkérdés szabályozása terén már hagyományos deklaratív és keretjellegű szabályozási móddal szakítva, a Nyelvi Karta szellemiségének és betűjének megfelelően, konkrét szabályokat és kritériumot

15 Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Marian Sloboda – Petteri Laihonen – Anastassia Zabrodszkaja (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2016, 349–377. p.

16 Cserniczkó István: Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014/1., 93–104. p.

17 Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки» № 461 від 25.05.2008 р. http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/953/

18 Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI від 03.07.2012 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>; Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás*, 2012/3., 568–588. p.

kat fogalmazott meg a jogok címzettjeit, az érintett földrajzi területek, és a normatív szabályok alkalmazási feltételeit és mechanizmusait, valamint a hatalmi szerveknek a végrehajtással kapcsolatos kötelezettségeit illetően. Az ukrán jogrendben, a nyelvi viszonyok szabályozása területén már meglévő olyan jogelveken túl, mint a nyelvhasználat szabadsága, az ukrán nyelv államnyelvként, valamint az országban használatos nyelvek nemzeti értéként való elismerése, és a nyelvi alapú megkülönböztetés tilalma, elidegeníthetetlen emberi jogként határozza meg a nyelvi identitás szabad megválasztásának jogát (3. cikk.).

A jogszabály háromszintű mechanizmust hozott létre, melynek első szintjén azok a minimálisan szükséges rendelkezések helyezkednek el, melyek az adott regionális vagy kisebbségi nyelv használatát illetően a helyi önkormányzatok és/vagy a személyek akaratától függetlenül, kizárólag a népszámlálási adatok függvényében kerülnek kötelezően alkalmazásra. A második szinten az alkalmazásra kerülő intézkedések mibenléte és mértéke meghatározása az adott adminisztratív egység önkormányzati testületének a döntése (akarata) alapján történik. E mechanizmus harmadik szintjét azok az intézkedések alkotják, melyek a polgárok akaratától és az általuk benyújtott indítványok függvényében kerülnek alkalmazásra.¹⁹

Nyelvpolitika Ukrajnában 2014 után

Az eltelt négy év távlatából minden alapunk megvan arra, hogy megállapítsuk, a 2014. év eleji majdanos forradalomnak és az azt követő államelnöki és parlamenti választások eredményeként az ország irányítását átvevő személyek és politikai erők alapjaiban és gyakran nem előnyére változtatják meg az országot. A negatív előjelű változások egyik területe a nemzetiségi és különösen a nyelvpolitika radikális irányváltása, melynek szemmel látható célja a közélet totális ukránosítása.

2014. július 1-jén az ukrán parlament elfogadta az 1556-VII sz., A felsőoktatásról szóló törvényt.²⁰ E jogszabály, ellentétben az akkor még érvényes nyelvtörvény előírásával, mely előírta a felsőoktatás nyelvének a hallgatók általi szabad megválasztásnak a jogát, kizárólagosan az ukrán nyelvet határozza meg az állami-önkormányzati fenntartású felsőoktatási intézmények oktatási nyelveként (1. cikk). Ugyanakkor e jogszabály még megőrzi a magánintézményeknek a szabad nyelvválasztási jogát (3. cikk), és megőrzi a lehetőségét a felvételi vizsgáknak (teszteknek), azon a nyelven való letevését, melyen a felvételiző középszintű oktatásban részesült (12. cikk).

2015. december 10-én kerül elfogadásra A közszolgálatról szóló 889-VIII sz. törvény,²¹ mely az ukránnak mint államnyelvnek jogállását fekteti le a hivatalokban, vala-

19 Vö. Tóth Mihály – Cserniczkó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitikáról szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest, 2014.

20 Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07. 2014 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

21 Закон України «Про державну службу» № 889-від VIII від 10.12.2015. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

mint az ilyen intézmények okmányainak egyetlen nyelveként határozza meg (2. cikk). Az állami szolgálatot teljesítők részére előírja az államnyelv kötelező használatát hivatalos teendők ellátása során (8. cikk), valamint e nyelv tökéletes ismeretének kritériumát (20. cikk), amiről az érintettnek az arra hivatott szerv által kiállított bizonyítvánnyal kell rendelkeznie (25. cikk). E törvény nem tesz említést kisebbségi vagy regionális nyelvek használatáról s alkalmazhatóságáról a hivatali-hivatalos teendők ellátása során. Egyedül az angol nyelv alkalmazását teszi lehetővé a hivatali pecsétek és a hivatal megjelölő táblák felírataiban.

Alapvetően változtak az audiovizuális tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználati szabályai. E területen két törvény került elfogadásra. Az első a 2016. június 16-án elfogadott 1421-VIII sz., Ukrajna vonatkozó törvényének módosításáról az államnyelvű zeneművek részarányával kapcsolatosan a televízió- és rádióadásokban. Az akkor még érvényben lévő, Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló 2012. évi törvény előírásaival ellentétben, mely mindenki számára szavatolta a hírközlés és televíziós-rádiós adások nyelvének szabad megválasztását, valamint hogy a televíziós-rádiós szervezetek bármilyen nyelven közvetíthetik adásaikat (24. cikk), a 1421-VIII sz. törvény, a közvetített adásokban az ukrán nyelv használatát minimálisan 60%-ban határozta meg. Valamint rendelkezett arról is, hogy a közvetített szöveges zeneművek legalább 35%-a ukrán nyelvű kell, hogy legyen. Ugyanakkor megadta a lehetőségét, hogy egyes televíziós-rádiós szervezetek külön engedély (licenc) alapján műsoridejük 60%-ig valamelyik EU-s hivatalos nyelven közvetíthessenek szöveges zeneműveket. Ezek a rendelkezések azt jelentik, hogy, valamilyen nemzeti kisebbségi nyelven csak abban az esetben van lehetőség működtetni valamilyen televíziós-rádiós szervezetet, amennyiben annak műsoridejét legalább 60%-ban ukrán nyelvű adások teszik ki. Kivételt képez valamely kisebbségi nyelvének valamely EU-s hivatalos nyelvvél való azonosságának esete.

A második jogszabály Ukrajna 2054-VIII sz., 2017. május 23-i törvénye Ukrajna vonatkozó törvényeinek az audiovizuális tömegtájékoztatási eszközök nyelvével kapcsolatos módosításáról,²² melynek egyik elvi jelentőségű újítása, hogy a jogalkotó nem alkalmazza a „kisebbségi vagy regionális nyelv” fogalmat, helyette e törvényben és más továbbiakban elfogadásra kerülő jogszabályokban a „nemzeti kisebbség nyelve” és az „őshonos nép nyelve” kategóriákat vezeti be. E jogszabály meghatározza, hogy televízió-rádióadások nyelve az ukrán, és rögzíti az ukrán nyelven közvetítendő adások minimális terjedelmét, valamint előírja, hogy e törvény rendelkezik e területen, az őshonos népek és nemzeti kisebbségek nyelve használatának megengedett mértékéről (az 1994. évi törvény 10. cikk első rész). E törvény, bár bevezető első részében ezt kilátásba helyezi, a nemzeti kisebbségek nyelvének alkalmazásáról külön nevesítve nem rendelkezik, értelemszerűen az egyéb nyelvek kategóriájába sorolva őket. Így ismételtelen (lásd a 1421-VIII sz. törvény előírását), meghatározva számukra a 60% ukrán nyelvű műsorszórás kötelezettségét, területileg leszűkítve e lehetőséget egy megye kereteibe. Több megye, illetve országos lefedettség esetére már 75%-ra emelve e küszöböt.

22 Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» № 2054-VIII від 23.05.2017 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>

A fentebb említett törvények elfogadása és érvénybelépésétől eltelt idő elegendő távlatot ad ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy e jogszabályok nyilvánvaló jogkorlátozó, jogszűkítő jellegük ellenére nem váltottak ki jelentősebb visszhangot sem az ukrán, sem a nemzetközi közvélemény szintjein. Leszámítva az orosz nyelvű televíziós-rádiós adások közvetítésében üzletileg érdekelt csoportokat és szervezeteket, valamint az Orosz Federációnak az EBESZ fórumain tett bejelentéseit (ebben az időszakban Oroszország már nem vett részt az ET Parlamenti Közgyűlésének munkájában), mások tiltakozása nem vagy alig volt érzékelhető. Az ukrán sajtónyilvánosság szintjén nem volt fellelhető semmilyen ellenvetés, sem az e kérdésekben érdekeltnek vélhető nemzetközi NGO-k, sem a vonatkozó, a kisebbségi jogokat szavatoló és nemzetközi egyezmények megvalósulását felügyelni hivatott szervezetek részéről.

Valószínűleg e következménynélküliség is nagyban hozzájárult a nemzeti és nyelvi kisebbségek további ukrainai jogfosztáshoz. 2016 októberében sajtóhíre meggy annak, hogy az Oktatási Minisztérium megegyezésre jutott az ukrán nyelvet támogató aktivistákkal a második olvasatra váró Oktatási törvény 7. cikkének olyan tartalmáról, mely elfogadása esetén gyakorlatilag a kisebbségek nyelvén való oktatás megszűnését jelentette volna. Ezt megakadályozandó, illetve annak élet és hatását tompítandó, az érintett kisebbségekhez tartozó parlamenti képviselők és e kisebbségek érdekvédelmét felvállaló társadalmi szervezetek beadvánnyal fordultak az államelnökhöz, a miniszterelnökhöz, az ombudsmanhoz és a kérdésben illetékes parlamenti bizottságokhoz. Mivel csak a parlament Emberi és Kisebbségjogi Bizottsága és az ombudsman fejezték ki egyetértésüket a beadványozókkal, míg az államelnök és a miniszterelnök helyett az oktatási miniszter helyettese adott semmitmondó választ, az érdekelt kisebbségi szervezetek e problémával megkeresték anyaországuk kormányait, és az e kérdésben illetékes nemzetközi szervezeteket. A magyar, a román, a moldován és a bolgár diplomaták látogatást tettek az ukrán Oktatási Minisztériumban, valamint nevezett országok, így Magyarország vezetői is számos két-, illetve többoldalú fórumon fejtették ki aggodalmukat e problémát illetően az ukrán illetékeseknek. Minden esetben azt a választ kapták, hogy Ukrajna a továbbiakban is messzemenőlegesen biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárainak nyelvi és kulturális jogait.

Ugyanezen országoknak az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésében tevékenykedő képviselői javaslatára e grémium 2017. január 21-én 145 sz. „A demokratikus intézmények működéséről Ukrajnában” című határozatának 13. pontjában felhívja a figyelmet arra, hogy Ukrajna Alkotmánybírósága parlamenti képviselők kezdeményezésére vizsgálja a Nyelvpolitika alapjairól szóló törvény alkotmányosságát, valamint számos, az ukrán parlament elé terjesztett törvénytervezet, melyek a kisebbségek nyelvhasználati jogainak szűkítését irányozzák elő. Ezért felszólítja az ukrainai hatalmi szerveket arra, hogy a nevezett törvény hatályon kívül helyezése, illetve az újabb szabályozások elfogadása esetén a továbbiakban is a nevezett törvényben meghatározott szinten biztosítsa a kisebbségek nyelvi jogait.²³

23 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 2017. évi 2145. számú, a demokratikus intézmények ukrainai működéséről szóló határozatának 13. bekezdése eredeti nyelven: „The Assembly notes that individual members of the Verkhovna Rada have appealed the Law on

Nyomatékosítva igényét az anyanyelvi oktatás jogának megőrzését illetően, a magyar szervezetek kezdeményezésére 2017 februárjában–márciusában Kárpátalján az ország vezetőihez címzett beadvány alatt több mint hatvannégyezer választópolgár aláírása lett összegyűjtve. Hasonló hangnemű nyilatkozatokkal fordultak az illetékes hatalmi szervekhez egyebek mellett az ukrán parlament Emberi és Kisebbségügyi Bizottsága nyilvános meghallgatásának résztvevői 2017. március 22-én,²⁴ valamint vonatkozó határozataikkal a beregszászi járási és városi tanácsok képviselő testületei.

A fentebbet, valamint az év első felében, az illetékes tárca és parlamenti bizottság égisze alatt folyamatosan ülésező munkabizottságokban a kisebbségeket képviselők véleményét figyelmen kívül hagyva a parlament Oktatási Bizottsága, 2017. június 22-i ülésén döntött a törvénytervezet 7. cikkének a parlament plenáris ülése elé terjesztendő szövegéről.²⁵ Ennek lényege, hogy az országban az oktatás nyelve az ukrán, a kisebbségi nyelveken való oktatás csak az általános középfokú oktatás szintjén folytatható, de ott is csak az államnyelv mellett. Kommentálva ezt az álláspontot Lilija Hrincevics oktatási miniszter leszögezte, hogy a továbbiakban nem engedhető meg az, hogy az ukrainai iskolák tanulói az oktatás során ne sajátítsák el az államnyelvet, mint szerinte ez például fennáll a magyar és a román tannyelvű iskolák esetében. Ezért a tárca elengedhetetlennek tarja, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvein történő általános iskolai oktatás folyamatába fokozatosan bevezetésre kerüljön egyes tantárgyak államnyelven való oktatása. Az érdekelt kisebbségi szervezetek és azok anyaországi tiltakozása ellenére a 7. cikk e szövegjavaslata lett a plenáris ülés elé terjesztve az Oktatási törvény 2017. szeptember 5-i parlamenti végszavazásakor. A betérjesztők nem kis meglepetésére e javaslat az elfogadáshoz szükséges 226-tól jóval kevesebbet, mindössze 160 támogató szavazatot kapott.²⁶ Az ülés

the Principles of the State Language Policy to the Constitutional Court, claiming the unconstitutionality of some of its provisions as well as the manner in which it was adopted. The Assembly expresses its concerns that some projects aim at narrowing the current rights of national minorities. It is of foremost importance that, under the legal regulations to be modified, national minorities can preserve the present rights to use their minority languages which are provided by the Constitution and by all international commitments of the country. Emphasising the importance of the continuation of an inclusive policy towards minority languages for the stability of the country, the Assembly calls on the authorities to ensure that, in the event that the Law on State Languages is repealed by the Court, the low threshold for the use of minority languages contained in that law is maintained". <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en>

24 A bizottsági határozat elérhető: Рекомендації комітетських слухань Комітет Верховної Ради України від 22 березня 2017 р.з питання теми: «Стан реалізації Національної стратегії у сфері прав людини у частині забезпечення та захисту прав корінних народів і національних меншин України та законодавчі ініціативи щодо створення ефективних механізмів такого захисту» // Схвалено Рішенням Комітету від 12 квітня 2017 р. (Протокол №36) http://kompravlud.rada.gov.ua/documents/zahod_kom/sl_k_p/73659.html

25 Az ukrán Verhovna Rada Oktatási és Tudományos kérdések Bizottsága ülésének jegyzőkönyve elérhető: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=74128>

26 Az ukrán Verhovna Rada 2016.09.05-i plenáris ülésének jegyzőkönyve elérhető: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6575.html>

szünetében a képviselők egy csoportja és az oktatási tárca képviselői folyosói megbeszélést tartottak, s az ülésterembe már úgy mentek vissza, hogy papíron egy új szöveget osztottak szét, amit a jelenlevők közül immár 256-an megszavaztak.

Az ily módon 2017. szeptember 5-én elfogadott 2145-VIII sz. Oktatási törvény²⁷ Átmeneti rendelkezései szerint az Ukrajna őshonos népeihez, nemzeti kisebbségeihez tartozó azon személyek, akik 2018. szeptember 1. előtt kezdték el az általános középfokú oktatást, 2020. szeptember 1-ig ezt az oktatást olyan szabályok szerint folytatják, melyek a jelen törvény hatályba lépése előtt álltak fenn, az ukrán nyelven oktatott tantárgyak számának fokozatos növelésével. Ami azt jelenti, hogy a kisebbségek nyelvén oktató iskolák általános és középszintjein 2020. szeptember 1-től kell átállniuk a teljes ukrán nyelvű oktatásra. Összefoglalva:

- a kisebbségekhez tartozó személyek ezentúl csak az óvodai és az iskola elemi szintjén részesülhetnek anyanyelvi oktatásban, de ott is csak az államnyelv mellett, értsd vegyes, kisebbségi-államnyelvű oktatásban;

- az ilyen oktatás nem az adott kisebbség nyelvén működő intézményben, hanem kizárólag ukrán nyelvű intézmények (hiszen a törvénycikk 1. pontja szerint minden oktatási intézmény ukrán tannyelvű) keretein belül külön osztályokban (csoportokban) valósul meg, vagyis megszűnik az ukrántól eltérő nyelven működő intézmények létjogosultsága;

- megszűnik az anyanyelvi oktatás lehetősége (a jogalapja) mind a szakközép-, mind a felsőoktatás kereteiben. Itt, amennyiben erre igény jelentkezik, megteremtik a feltételeit a kisebbség nyelvének mint tantárgynak a tanulásához;

- ugyanakkor a jogalkotó hagy egy kiskaput a többnyelvű oktatásra, mivel rendelkezik, hogy egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható. Ezek a nyelvek nem szabadon megválaszthatók, az vagy az angol, vagy az EU más hivatalos nyelvei lehetnek.

Az oktatási törvény 7. cikkének ilyen szövegű elfogadásával az ukrán jogalkotó számos, a nemzetközi dokumentumokban és az ukrán Alkotmányban rögzített alapjogot sértett meg, egyebek között

- a nyelvhasználat szabadságának jogát (Alkotmány 10. cikk 3. bekezdés);

- az anyanyelvi oktatáshoz való jogot (Alkotmány 53. cikk 5. bekezdés);

- a nyelvi alapon való diszkrimináció tilalmát, hiszen az anyanyelvi oktatásban való részesülés lehetőségének tekintetében, nyelvi hovatartozástól függően négy csoportba sorolta Ukrajna polgárait: 1) ukrán nyelvűek, kiknek nyelvén az oktatás bármilyen szintje és formája elérhető; 2) őshonos népek nyelvei (ez idáig az ukrán jogalkotó csak a krími tatárokat sorolta ebbe a kategóriába), kiknek nyelvén biztosított az általános és középszintű oktatás; 3) azon nemzeti kisebbségek, melyeknek anyanyelve egyben hivatalos nyelve valamelyik EU-tagországnak; 4) az egyéb nyelveket beszélő kisebbségek, mint például az oroszok, gagauzok. (Alkotmány 24. cikk 1. bekezdés).

Az oktatási törvény 7. cikke sérti az Ukrán Alkotmány 22. cikk 3. része előírását is, mely szerint új törvények elfogadásakor megengedhetetlen a meglévő jogok és szabad-

27 Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

ságok szűkítése. De nemcsak e jogszabály előírásainak alapjogokat sértő jellege, hanem elfogadásának körülményei és formája is alkotmányos aggályokat vet fel, hiszen a törvényalkotásnak az alkotmányban és a házsabályról szóló törvénye előírásainak durva megsértésével lett elfogadva.

Tekintettel az elfogadott jogszabály nyilvánvaló jogsértő jellegére, az érdekelt kisebbségek, parlamenti képviselők, görög, bolgár, román, moldáv, magyar és lengyel hivatalosságok fordultak Ukrajna államelnökéhez, hogy ne írja alá és ne hirdesse ki e jogfosztó rendelkezéseket tartalmazó jogszabályt. Ilyen kérelemmel fordul az Államelnökhöz a Kárpátaljai Megyei Tanács, Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatásnak elnöke, a beregszászi járási és városi tanácsok, és még sokan mások. Ennek ellenére Petro Porosenko szeptember 25-én aláírta, és a szeptember 27-i kihirdetésével törvényerőre emelkedett e jogszabály.

Az erőteljes állami médiapropagandának köszönhetően az ukrán nyelvű lakosság jelentős része helyeslőleg viszonyult a 7. cikk által előállt új helyzethez. A kisebbségek és az őket képviselő szervezetek véleménye megoszlott. E megosztódás, pragmatikusan, az érdekeltség fokától függően jelentkezett. Az anyanyelvi oktatással nem bíró, de jelentősebb számban, alapvetően diszpóraszórványként létezők számára (például: örmények, grúzok, azeriek, németek stb.) gyakorlatilag ez semmit sem jelentett, illetve meghagyta a lehetőségét annak, hogy, amennyiben erre valaha reális igény jelentkezne, lehet alapszinten oktatás a nyelvükön. A részbeni anyanyelvi oktatással bírók számára (lengyelek, bolgárok, görögök) e törvényi szabályozás lényegében fedte, illetve konzerválta a meglévő állapotot. Ugyanakkor e szabálmódosulás negatívan érintette, ezért tiltakozást váltott ki az érettségig anyanyelvű oktatással rendelkező román és moldován közösségek tagjai körében. És értelemszerűen, a leghevesebb tiltakozást, a befejezett, az óvodától a felsőoktatásig terjedő anyanyelvi oktatási rendszerrel bíró orosz és magyar ajkú polgárok között váltotta ki. Ezért, valamint a közéletre nehezedő komplex (sajtó, állami szervek, beleértve a biztonsági szolgálatot is) nyomásgyakorlás miatt a 7. cikk nyílt bírálatát, a kérdésben közvetlenül érdekelt, illetve gyakorolt jogaitól megfosztott kisebbségeken kívül, csak nagyon kevés ukrán politikus és szakértő, illetve közszereplő engedte-engedi meg magának.

A parlamenti Ellenzéki Blokk 47 képviselője aláírásával alkotmányossági vizsgálatot kezdeményezett az Alkotmánybíróságnál. Következétesen kiáll a kisebbségi jogok védelmében, folyamatosan hangsúlyozza e jogszabály alkotmányosértő jellegét Hennagyij Moszkal, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás elnöke, valamint Dmitro Tkács, Ukrajna többszörös magyarországi nagykövete.

Ugyanakkor a másik oldalon, az elfogadott törvény jogosságát, szükségességét, mi több, a kisebbségek számára hasznosságát hangsúlyozók között ott találjuk a valamikori, több mint 300 tagot számláló „majdanos” nagykoalíció pártjait: Petro Porosenko Blokkját, A Haza (Batykivcsina) Mozgalmat, a Radikális Pártot, a Szamopomics Pártot, és szinte teljes létszámban az egyéni mandátumokat szerzett Szvoboda Párt képviselői. A fő érvek, melyek szerint a továbbiakban nem tartható az a helyzet, hogy az ország lakosságának egy része egyáltalán nem érti és nem beszél az államnyelvet, az ukrán nyelv nem ismerete, illetve nem alkalmazása a közélet minden területén, különösen az oktatásban szeparatizmushoz vezet, példa erre a Krím és a Donbász, tehát az oktatás ukránosítása nemzetbiztonsági érdek. Hangoztatják azt is, hogy e jogszabály ellen leg-

jobban hangoskodó kisebbségek és azok anyaországai az ukrán földeket valaha bitorló megszálló hatalmak utódai – kritikus megnyilvánulásaik burkolt területi követelésnek is felfoghatók.

A külföldi reakciók sorában először is meg kell említeni az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlésének „Az új ukrán oktatási törvény a legfőbb akadálya a nemzeti-ségi kisebbségek anyanyelven való oktatásának” című 2189 sz., 2017. 10. 12-én kelt állásfoglalását,²⁸ mely, ha elég körülményesen is, de rámutat a 7. cikk jogfosztó és diszkriminatív jellegére. Thorbjørn Jagland ET főtitkár is kifejezett egy enyhe aggodalmat sajtónyilatkozatában,²⁹ s nála is visszafogottabban formált véleményt október 9-i nyilatkozatában Lamberto Zannier, az EBESZ új kisebbségi főbiztosa.³⁰

Nem állt össze e kérdésben az előzetesen, a nemzetközi szervezetek szintjén kilátásba helyezett lengyel–magyar–román–bolgár–görög közös fellépés, mert nyomatékos ukrán kezdeményezésre Bulgária és Lengyelország is aláírt kiegyező-megegyező jegyzőkönyvet az ukrán oktatási tárccával. Így a nemzeti szintű tiltakozások közül a meghatározó a román (ahol megszólalt a kormány, az államelnök és a parlament is) és a magyar fellépés.

A 7. cikk értékelése körül kialakult vitában érdekelték nagy érdeklődéssel várták a Velencei Bizottság értékelését. 2017. december 11-én lett nyilvánosságra hozva Az Európai Bizottság a Demokráciáért a Jog Útján (Velencei Bizottság) No 902/2017 CDL-AD (2017) 030 Véleménye Ukrajna 2017. szeptember 5-i oktatási törvényének rendelkezéseiről, melyek érintik az állami és kisebbségi és más nyelvek használatát az oktatásban, melyet e grémium a 113. plenáris ülésén, 2017. december 8–9-én tárgyalt és hagyott jóvá. E dokumentum bevezető részében, visszautalva a Velencei Bizottságnak az ukrán nyelvi törvénykezéssel kapcsolatos egyik korábbi állásfoglalására, ismét megállapítja, hogy a nyelvek használata és védelme Ukrajnában továbbra is összetett és rendkívül érzékeny kérdés, és hogy az egyensúly kialakítása a kisebbségi, illetve regionális nyelvek védelme és az ukrán államnyelv között, beleértve az orosz nyelv sajátos helyzetét, továbbra is komoly kihívás az ukrán hatóságok számára.

A 27. oldalon 128 bekezdésben strukturált, angol nyelven készült dokumentum lényegét, a teljesség és pontosság igénye nélkül, az alábbi tételekben lehet összefoglalni:

a) az államnyelv ismeretének támogatása és ennek elvárása az állampolgároktól „az állam törvényes és dicséretes célja” (118. bekezdés);

28 Resolution 2189 (2017) The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities 'mother tongues. // Assembly debate on 12 October 2017 (34h Silting) (see Dok. 14415, report of the Committee on Culture, Science, Education and Media, rapporteur Mr. Andreas Herkel). Text adopted by the Assembly on 12 October (34h Silting).

29 Україна ступила на тонку межу: стаття генсека РЕ щодо конфлікту навколо освітнього закону. *Eurointegration.com.ua*. <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/6/7071924>

30 Az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Foglalkozó Főbiztosa aktívan foglalkozik az ukrainai oktatási kérdésekkel. <http://www.osce.org/hcnm/348536>

b) a jogszabály 7. cikkelye „a kisebbségi nyelvek oktatásának csökkentéséről szól, elsősorban a középfokú oktatás vonatkozásában (119. bekezdés);

c) nem egyértelmű, hogy a törvény 7. cikkelye milyen mértékű védelmet biztosít a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak, illetve a 7. cikkely „kétértelműségeket tartalmaz” (120. bekezdés);

d) az új szabályok végrehajtásának rövid határideje súlyos aggályokat vet fel az oktatás minőségével kapcsolatban (120. bekezdés);

e) a Velencei Bizottság mégsem aggódik a kisebbségek anyanyelvi oktatásáért, mert „úgy értelmezi, hogy az ukrán hatóságoknak szándékában áll a legtöbb tantárgy kisebbségi nyelven történő oktatásának folytatása külön kisebbségi osztályokban” (121. bekezdés);

f) a jogszabály 7. cikkelye, „egyértelműen az államnyelv szerepének növelését és a kisebbségi nyelvek szerepének csökkentését célozza” (122. bekezdés);

g) a 7. cikkely (4) bekezdése nem kínál megoldást az Európai Unióban hivatalos státusszal nem rendelkező nyelvek oktatására, konkrétan az orosz nyelvű oktatásra, ezért a 7. cikkely „diszkriminatív” (124. bekezdés);

h) az állásfoglalás 125. bekezdése a fentiek alapján azt a következtetést vonja le, hogy „a megfelelő megoldás minden bizonnyal a 7. cikkely módosítása lenne, és a jelenlegi rendelkezés cseréje, egy kiegyensúlyozottabb és világosabb megfogalmazással bíró szövegre”;

i) végül a 126. cikkely javasolja a nemzeti kisebbségek képviselőivel folytatott párbeszédet, illetőleg az államnyelv oktatási színvonalának javítását.

Vagyis a vitázó felek mindegyike megtalálhatta benne a saját állításainak a visszaigazolását. Legalábbis első látásra. De mivel a dokumentum nem tartalmaz konkrét utasítást a 7 cikk megváltoztatását illetően, hiszen „a megfelelő megoldás minden bizonnyal a 7. cikkely módosítása lenne” (125. bekezdés) megfogalmazás megközelítően sem tekinthető ilyennek, alapvetően mégis az ukrán álláspont tarthatóságát támasztja alá. A dokumentum nem állapítja meg a jogszűkítés-jogfosztás tényét.

Összességében e dokumentum szerint az anyanyelvi oktatáshoz, az anyanyelven működő oktatási intézményekhez való jog valójában nem is jog, és azt bármikor, bármilyen indokkal felülírhatja a többség politikai szándéka, és mindössze a magánintézményekre való jogosultság a védhető jog (105. bekezdés). Valamint e jogok megszüntetéséhez elegendő megfelelően alacsony szintű vállalásokat tenni a Nyelvi Charta ratifikációjánál, és azután a gyakorolt jogokat jogosan a „ratifikált” szintre lehet süllyeszteni (30., 31., 70. bekezdések). Figyelemre méltó az is, hogy e dokumentumban a Velencei Bizottság elfogadja a kisebbségi vagy regionális nyelveknek az EU hivatalos nyelveivel való behelyettesítését, illetve összemérését (46., 47., 103., 122. bekezdések). A nyelvi jogoknak mint az emberi jog szerves részének jogi védettségét illetően különösen aggályosnak tekinthetőek a dokumentum 104. és 123. bekezdéseiben foglaltak, melyek szerint számos kérdést az országok közötti kétoldalú megállapodásokban kellene rendezni, vagyis államközi tárgyalások alkutárgyává lehet, illetve kell tenni.

Összegezve megállapítható, hogy e dokumentumban a Velencei Bizottság alapvetően az államnyelv védelmében foglalt állást, jelentősen megnehezítve, illetve ellehetetlenítve ezzel az ukrainai nyelvi kisebbségek jogvédelmi és jogérvényesítési lehetőség-

geit. Valamint „lovat adott” azok nézete alá, akik az államnyelv a közélet minden területén (így az oktatásban is) való kizárólagosságának jogosságát bizonygatják.

Ukrajnában a nemzeti és nyelvi kisebbségek nyelvi jogainak megszüntetésének folyamatának következő lépése az Alkotmánybíróság 2018. február 28-án kelt, 2-r/2018. sz. határozata³¹ volt, melyet 57 parlamenti képviselőnek, a Nyelvpolitika alaptörvényről szóló 2012 évi törvény alkotmányosságát kétségbevonó beadványa alapján hozott meg a taláros testület. E határozat megszületésének számos olyan sajátossága van, melyek e dokumentum nem jogi, hanem politikai jellegére utalnak. Ilyen sajátosság az eljárási szabályok határidőkre vonatkozó előírásainak figyelmen kívül hagyása. A 2014. július 7-én kelt képviselői beadványt érdemben 2016. november 17-én kezdi el vizsgálni az AB, és döntését csak a fentebb taglalt Velencei Bizottság állásfoglalásának megszületése után, 2018. február 28-án hozza meg. Az AB elzárkózott a törvény tartalma alkotmányosságának vizsgálatától, és döntését kizárólag az elfogadása körüli ügyrendi szabálysértésekre alapozta. E határozat sajátossága és exkluzivitása is, hogy az AB eddigi gyakorlatában először vette alapul jogszabály megszüntetéséhez a parlamenti képviselők nem személyes szavazását, vagyis hogy a távollévő képviselő helyett, annak szavazókarttyáját használva más nyomja meg a szavazógombot. Ismerve az ukrán parlamenti jogalkotás gyakorlatát, ezen az alapon az elfogadott jogszabályok jelentős részét lehetne alkotmányellenesnek nyilvánítani.

Ennek az AB-határozatnak érdekessége még, hogy szövegéhez a döntéshozatalban részt vevő bírák többsége csatolta különvéleményét, és az e döntés után kialakult helyzetet is eltérően értékelték mind a bírák, mind a szakértők és a politikusok is. Arra a kérdésre, hogy ezen AB-döntés nyomán megszűntek-e a nemzeti és a nyelvi kisebbségek nyelvi jogai, e sorok írójának válasza: igen is, meg nem is. Nem szűntek meg, hiszen továbbra is érvényben vannak Ukrajna nemzetközi egyezményei. Például az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és Nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, vagy az Európa Tanács Keretegyezménye a Nemzeti Kisebbségek Védelméről és A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, hogy csak a legismertebbeket említem. Továbbá érvényben van Ukrajna 1992. évi Nemzeti kisebbségekről szóló törvénye, és számos ágazati törvény is, melyek tartalmazznak előírásokat a nyelvek használatával kapcsolatosan. És akkor még nem is szóltunk az Alkotmány vonatkozó előírásairól. Ugyanakkor, a gyakorlati alkalmazhatóságukban, védhetőségükben, érvényesíthetőségükben megszűntek létezni. Hiszen a fentebb nevezett nemzetközi jogszabályok és a kisebbségi törvény alapvetően deklaratív és programjellegűek, valamint azért is, mert a fentebb említett, az utóbbi években az ágazati törvényekbe beemelt nyelvhasználati passzusok az ukrán mint államnyelv kizárólagosságáról, illetve más nyelvek használatának radikális korlátozásáról szólnak.

31 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018. http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf

MIHÁLY TÓTH

LANGUAGE QUESTION IN UKRAINE: A LEGAL OR A POLITICAL CATEGORY?

After the turn of the millennium in Ukraine, numerous legal acts and other subordinate provisions affected negatively those speaking different languages than the official Ukrainian. In this period, the practice of language use regulations in several spheres of life changed fundamentally, in favour of the state language. Previously, the legal measures regulating the language of certain areas (taxation, finances, insurance, medicine, elections, food quality etc.) and of drafting, publication and application of official documents etc. were referred to the language law, but after 2000, all newly adopted legal acts provided for the exclusivity of the state language law. This tendency became particularly intense after the Orange Revolution when the Ukrainian nationalistic prevalence became evident within the government: the leadership of ministries connected to humanities (culture, education, minority issues) were exclusively assigned to nationally committed cadres. The ruining measures taken afterwards—disguised as education reform—included a series of regulations constituting major obstacles for education in the mother tongue in Ukraine.

A Magas-Tátra jeles természetvizsgálói

Európa természeti értékekben egyik leggazdagabb területe a Szepesség és a Magas-Tátra. Tudományos feltárásuk több évszázadon át fontos eredményeket nyújtott a természettudományok, a geológia, a földrajz, a botanika számára. Az első, a vidékre vonatkozó híradások IV. Béla névtelen jegyzője, a 13. században élt Anonymus személyéhez fűződnek.

A Magas-Tátra első bejárói minden bizonnyal névtelen pásztorok, zergevadászok, arany- és ezüstércre áhító kincskeresők, favágók, szénégetők lehettek. Nem tudjuk pontosan kilétüket, mivel írásos feljegyzést nem készítettek, élményeiket, tapasztalataikat megőrkítő leírást nem hagytak maguk után. Az ismeretlen hegyvilágba bemerészlő első úttörők vállalkozásairól a szájhagyomány útján terjedő legendák tudósítanak.

Írásos feljegyzésekből tudjuk, hogy az eperjesi *Johannes Bocatus*nak (1568–1621), az ottani iskola rektorának ösztönzésére *Kunisch Ádám* (1562–1600), a késmárki líceum rektora 1596 és 1600 között az eperjesi és a késmárki diákok számára rendszeresen szervezett kirándulásokat a Magas-Tátrába. Ekkoriban már nagy számban járták a rejtelmes völgyeket a csillogó-villogó ásványok és ércek iránt érdeklődő kincskeresők. A köztudatban az a felfogás uralkodott, hogy a hatalmas, meredek, és szinte megmászhatatlan hegyek belsejében drágaságok rejtőznek a felszín alatt, s ezek megszerzése szinte ellenállhatatlan vonzeróval csábította a szerzésvágytól megszállott kincsvadászokat. A bányászkodás több erőfeszítést, vesződést követelt és több reményt nyújtott, mint amennyi nyereséget eredményezett, ezért nem is válhatott széles körben elterjedté.

A Magas-Tátra első tudományos leírója, *Frölich Dávid* (1595–1648), a késmárki kolégium tanára, a természettudományok, a matematika, a földrajz és a csillagászat jeles művelője „*Medulla geographiae practicae*” című munkájában adta az első, helyszínen szerzett tapasztalatokon nyugvó leírást a Magas-Tátra 1615-ben megmászott ormáról, mely nagy valószínűséggel a Késmárki-, vagy a Lomnici-csúcs lehetett. Feltehetően nem ő volt az első, aki felkapaszkodott a félelmetes szépségű sziklavilágba, de az ő híradása irányította a közfigyelmet a Kárpátok szépségeire.

Frölich Dávid Európa számos táját bejárta, és jó érzékkel ismerte fel, milyen értéket jelent a Magas-Tátra. Az ő figyelemfelkeltése nyomán indult a hegyvilágba *Buchholtz György* (1643–1725) felkai evangélikus lelkész, aki 1719-ben írt, de csak 1899-ben Lőcsén kinyomatott „*Das weit und breit erschollene Zipser Schneegebürge*” művében részletesen ismertette a Magas-Tátra növényzeti övezetességét, a rétek, az erdők, a törpefenyvesek és a kopár sziklavilág régióit. A 2452 méter magas Szalóki-csúcs 1664 júniusában tett megmászását érzékletes leírásban örökítette meg.

Családjában hagyománnyá vált a Tatra-kutatás. Fia, *ifj. Buchholtz György* (1688–1737) kezdetben Nagypalugván tanított, majd a késmárki líceum rektoraként tevékenykedett.

A neves természettudós Greifswaldban végezte egyetemi tanulmányait, s ekkor készítette első tudományos értekezését a csillagászat tárgyköréből. Édesapjától örökölte a természet iránti érdeklődését. Az ő nyomdokain haladva tanulmányozta a Magas-Tátra tájait, s 1717-ben úttörőként készítette el a hegység panorámarajzát, melyen elsőként tüntette fel számos csúcs pontos nevét. Az ő érdeme a Deményfalvi-jégbarlang térképének megrajzolása. Az 1719-ben készült alkotás a barlangot hosszmetsetben ábrázolja, s munkája egyike a világ legelső korszerű barlangtérképeinek. Ugyanebben az esztendőben mérte fel elsőként a Gömör–Tornai-karsztvidéken található Szilicei-jégbarlangot, és megrajzolta hosszmetsetét. *Ifj. Buchholtz György* munkáját a magyar térképészet történetének egyik legjelentősebb egyénisége, *Mikoviny Sámuel* (1700–1750) metszette rézbe, és a 18. század polihisztorja, *Bél Mátyás* (1684–1749) adta közre 1723-ban kiadott „*Hungariae antiquae novae et prodromus*” című munkájában.

Kincskeresők, tudósok

Ifj. Buchholtz György testvére, *Buchholtz Jakab* (1696–1754) sem vált hűtlenné a családi hagyományokhoz. A foglalkozását tekintve tükészítő mesterember ásványi különlegességeket gyűjtött a Magas-Tátrában. Orvosi körökben az a nézet uralkodott, hogy egyes ritka ásványok és növények a betegségekre gyógyító erővel bírnak, s ez a magyarázata annak, hogy *Buchholtz Jakab* szinte csodatévő erőt tulajdonított az általa talált köveknek, érceknek, növénytani különlegességeknek. Gyűjteményének egy részét eljuttatta Bécsbe, s ennek következtében *Mária Terézia* 1751-ben szakemberekből álló kutatócsoportot küldött a Magas-Tátrába.

Bél Mátyás nagy figyelmet fordított szűkebb szülőföldjére, a Felvidékre, és nagy munkájában, a „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*” hasábjain külön fejezeteket szentelt a Kárpátok leírásának.

A Magas-Tátra népszerűsítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett a szepesváraljai születésű *Czirbesz Jónás András* (1732–1813), aki Dobsinán, majd Lőcsén, Pozsonyban, Halléban és Göttingenben tanult. Evangélikus lelkési munkája mellett összegyűjtötte a szepességi bányavárosokra és a Kárpátokra vonatkozó irodalmat, s ezek feldolgozása alapján jelentette meg nagyhatású német nyelvű műveit, „*Beschreibung einer Karpatischen Bergreise auf den sogenannten Krivan, samt dabei gemachten Beobachtungen*” című német nyelvű írását.

Az 1773-ban publikált cikkben részletesen leírja azon esztendő augusztus 4-én, a Kriván csúcsán szerzett tapasztalatait, melyeket nemcsak a tudásvágy motivált. Az aranyércet kereső lelkes természetjárók több helyen próbálkoztak csillogó érc tartalmú kőzetek kiásásával aranyhoz jutni. Az aragnál is értékesebb munka azonban az az 1772-ben Bécsben megjelentetett „*Kurzgefasste Beschreibung des Karpatischen Gebirges*” című könyve, mely részletesen foglalkozik a Magas-Tátra tavaival, vízfolyásaival, barlangjaival, de bemutatja az ásványokat, a bányászati tevékenységet, az állat- és növényvilág érdekességeit, valamint a változékony időjárás sajátosságait.

Czirbesz Jónás András művei nemcsak a hazai tudományos világban váltottak ki elismerést, hanem külföldön is visszhangot keltettek. A mű hatására számos külföldi

tudós látogatott el a Magas-Tátrába, így a híres angol utazó, *Robert Townson* 1793-ban és a francia természettudós, *Jacques Sulpice Beudant* 1818-ban. Ugyancsak *Czirbesz Jónás András* munkája keltette fel a figyelmét a francia származású, Lembergben, majd Krakkóban tevékenykedő földrajztudós orvosnak, *Belsazar Hacquet*nak (1739–1815), aki 1793–1794-ben részletesen tanulmányozta a Tátra természeti viszonyait.

Ugyanebben az időben jutott el a skót származású *Robert Townson* a Magas-Tátrába, s 1793-ban több oromra, így a Lomnici-csúcsra, a Krivánra és a Fehértavi-csúcsra is felkapaszkodott. Bejárta a Tátra jégár csiszolta völgyeit, tanulmányozta vízfolyásait, tavait és tapasztalatairól „*Travels in Hungary on the year 1793*” című, Londonban 1797-ben megjelentetett munkájában számolt be. Munkásságának Kárpátokat illető vonatkozásait éppen Pinczés Zoltán elemezte *Robert Townson kirándulásai a Kárpáti-Alpokban (Magas-Tátra)* című előadásában Debrecenben az 1997. szeptember 26-án rendezett Townson Emlékülés keretében.

A 19. század kutatói

Két évtized múltán, 1813-ban a jeles svéd botanikus, *Göran Wahlenberg* (1780–1851) az uppsalai egyetem felkérésére helyszíni terepkutatásokat és gyűjtéseket folytatva kiegészítette a *Linné* által alapított növénygyűjteményt. *Göran Wahlenberg* a Magas-Tátra egyik első tudományos botanikai kutatójaként igen részletes vizsgálatokat folytatott. Megmászta a Krivánt és a Lomnici-csúcsot, járt a Fehér- és a Zöld-tónál, s barometrikus magasságmeghatározásokat végzett. Eredményeit az 1814-ben Göttingenben megjelent „*Flora Carpathorum principalium*” című könyvében tette közzé. Az ő érdeme a Magas-Tátra első topográfiai térképének megszerkesztése, melyet a kitűnő kötet illusztrációjaként publikált. Ma a híres svéd természettudós nevét őrzi a Furkota-völgy két magasán fekvő, festői szépségű tava.

A Magas-Tátra a 19. században intenzív természettudományi kutatások színterévé vált. Porosz, lengyel és szlovák kutatók tucatjai szereztek elévülhetetlen érdemeket a Magas-Tátra tudományos megismerésében. A gyakorlati szükségleteket és a tudományos igényeket egyaránt figyelembevevő publikációk, értekezések, könyvek százai jelentek meg német, lengyel, szlovák és magyar nyelven. A természettudósok közül elsősorban a botanikusok munkásságáról kell megemlékezni. A legismertebb közülük a sokoldalú polihistor, *Kitaibel Pál* (1757–1818), aki a 18. század végén járt a Magas-Tátrában. A Kárpát-medence tudományos felfedezőjeként tisztelt botanikus háromkötetes nagy munkája latin nyelven „*Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*” Bécsben 1799 és 1812 között látott napvilágot. *Kitaibel* helybéli segítője, a nagyszalóki evangélikus lelkész, *Mauksch Tamás* (1749–1832) számos hazai és külföldi tudóst kalauzolt a Tátrában, és maga is értékes gyűjteményre tett szert. A magashegyi vezetőként tevékenykedő, igen alapos helyismerettel rendelkező szakemberekhez sorolhatjuk a nagylomnici Berzeviczy Gergelyt (1763–1822), a tátrai turisztika egyik úttörőjét, valamint a kalandos életű aranyásót, *Fábri Jakobot* (1740–1817). A lengyel hegymászás apostolaként tisztelt *Stanisław Staszic* (1755–1826) varsói lelkész és geológus csúcsmászásai a magyarok körében is elismerést keltettek, és példája számos követőre talált.

Világhírű földrajztudósok munkássága

A családi gyökerekkel is a Magas-Tátra hegyvilágához kötődő földrajztudós, az első magyar földrajzprofesszor, a szegény földművescsaládból származó nagyszalóki születésű *Hunfalvy János* (1820–1888) igen részletes leírásokat tett közzé a Kárpátokról hatalmas, enciklopédikus tudással megírt nagyszabású, összefoglaló munkáiban. A Pesten 1863-ban, 1864-ben és 1865-ben *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása* című háromkötetes könyvében a *Karl Ritter* által kifejlesztett földrajzi iskola szellemében leíró-összehasonlító módszert alkalmazva már az alkalmazott földrajz eszközeit előrevetítve írta meg munkáit a Kárpátokról, illetve külön 94 oldalas részben a Magas-Tátráról. *Hunfalvy* szinte földrajzi, topográfiai leltárt adott a Magas-Tátráról, sűrűn idézve a magasságmérések eredményeit, és nagy figyelmet szentelt a földtani, közettani viszonyokra. A kőzetaprózódás jelenségét mindenütt nagy terjedelemben ismertette, de erős túlzásnak tekinthetők azok a megállapításai, melyek szerint az óriási kőhasábok széttöredezése a Magas-Tátrában igen gyakori villámcsapásoknak tulajdoníthatók. *Hunfalvy* kiválóan ismerte az európai és amerikai magashegységekben kutató tudósok, így *Humboldt* és *Saussure* eredményeit, s az analógiák értékelését a Magas-Tátra vonatkozásában plasztikus leírások keretein belül végezte. Maradandó eredményeknek számítanak az örök hó határával kapcsolatos észrevételei, melyeket mindig összevetett az előtte dolgozó tudósok, így *Wahlenberg*, *Beudant*, és *Fuchs* adataival.

Hunfalvy észrevette a forró és száraz nyarakban is megmaradt hótömegeket, s ezek orográfiai elhelyezkedését. Helyesen utalt arra, hogy az északi és déli oldal között jelentős különbségek vannak, s megfigyelte, hogy a Menguszfalvi- a Felkai-, a Tarpataki- és a Fehérpataki-völgyekben 6560 láb magasságban, az északi oldalon 6300 lábnyi magasságban figyelhető meg az örök hó határa a nyári időszakban. *Hunfalvy* az alábbiakat írta a Magas-Tátra tetőrégióinak eljegesedéséről 1863-ban: „Különösen a mélyebb katlanforma gödrökben igen gyakoriak a hó- és jégtömegek. A jégvölgyi csúcs keleti lejtőségén 6876 lábnyi magasságban, kivált az Őt-tó felé, hol az előlső Jégvölgyek nyúlnak el, jegesféle, noha csekély kiterjedésű jégtömegek is vannak. Hasonló jégtömegeket a hegység északi oldalán is találunk, szintén a Jégvölgyi-csúcs északkeleti lejtősségén, azon völgytorkokban, melyeket a Jégvölgyi-csúcs felől a Fekete-tó felé vonuló hegyorom, s a Zöld- és Veres-tói csúcsok között emelkedő és a Javorina felé nyúló gerinc fognak be. A legalsó világoszöld színű jégtuskó a Fekete-tó fölötti völgytorokban 6906 lábnyi magasságban van, s a Javorinai Siroka csúcsáról jól látható. Maga a Jégvölgyi csúcs maradandó hó nélkül mered föl, mint óriási gránitszikla...

A magyar Alföldről jövő melegebb légfolyamok tehát akadály nélkül jutnak a Poprád és Vág-völgyébe, s a Magas-Tátrát éppen ott érik, hol különben az örökös hó vonala kezdődnék, s a jegesek képződnének. Azon meleg légfolyamok, s általában a déli nap sugarai erős hatása a hegység déli oldalán gátolják a terjedelmes és maradandó hó- és jégmezők képződését...

Szórványos havazások nyár derekán is előfordulnak, s gyakran augusztusban is annyi hó esik, hogy a hegység felső része 4800 lábnyi magasságig, néha majdnem Tátrafüredig fehér lepelbe öltözködik, mely napokig, sőt hetekig megmarad.”

Hunfalvy nagyon érdekes, minden bizonnyal személyes tapasztalatokon nyugvó megállapításokat tett, illetve magyarázatokat fűzött a Magas-Tátra hóborítottságának

mértékére és okaira vonatkozóan: „...a rendes körülmények között a Magas-Tátrán az örökös hó határa 8141 lábnyi magasságban volna, de az így elméletileg kiszámított határ nem vág össze azon magassági vonallal, melyet a Magas-Tátrában az örökös hóra nézve tapasztalunk. Nehány csúcs mindenesetre meghaladja a 8141 lábnyi magasságot, mégis egyikének sincs örökös hó- és jégborítéka, s legalább néhány virágos növényt mindegyikén találunk. Wahlenberg a Lomnici-csúcson négy, a Krivánon pedig tíz virágos növényfajt talált.”

Hunfalvy kitűnően ismerte a nemzetközi szakirodalmat és eredményeiket felhasználva olyan áttekintésre tett szert, melyre korának hazai pályatársai közül senki nem volt képes. A földrajzi szintézisalkotás egyik kitűnő példája kapcsolódik a Magas-Tátrához: „Hogy a Magas-Tátrán az örökös hó határa nagyobb magasságban van, mint az elmélet, s a rendes körülmények között lennie kellene, s hogy igazi jegest sem találunk rajta, azt a hegységnek sajátos fekvése, elszigeteltsége, alakzata és tagosulata okozzák. Már Sydow a jegesek hiányát annak tulajdonította, hogy a Tátra egy elszigetelt hegytömeg, melyet a szelek minden felől érnek, hogy főgerince nagyon vékony, oldalágai és völgyei rövidek, hogy végre a Magas-hegység nem folytonos, hanem sokszorosán megoszlott, megszakasztott, kivájt tömeg. A Magas-Tátra éppen nem tömeges, hanem kitűnőleg gerinces hegység, keskeny és egyszerű gerince hosszan nyúlik el, s rövid, vékony oldalágai mint megannyi bordák sugároznak szét. Oly vékony gerincű hegységet sehol másutt nem találunk Európában, az egyes gerincek, ormok, csúcsok legfelső éle többnyire csak néhány láb, s kevés helyen néhány öl széles.

Azért méltán taréjoknak nevezik a hegység gerinceit, mert ezek sokhelyütt csakugyan kakas taréjához hasonlítanak, s általában ábrándos alakúak, horgasok, kopaszok, vasszínűek.”

Hunfalvy a tengerszint feletti magasság és a növényzeti övezetesség kérdését részletesen vizsgálta, s nagy figyelmet szentelt a pásztorkodás természeti feltételeinek, a legeltetésnek, valamint az időjárási változások hatásainak. Megdöbbentő megállapítása utal a környezetre, illetve a természetkárosításra: „A Tátra ég alja sokkal szélsőségesebb, mint a svájci Alpoké, s e nagyon szélsőséges ég alj mind az örökös hóvonal feletti nagy magasságát, mind az aránylag mélyen lenyúló szórványos hótömegeket, mind végre a gyakran előforduló nyári havazásokat fejt meg. Az orvosi növények azonban, pl. a tárnics, leginkább a sziklás magasságban teremnek, a szepesi oldalon azonban a túlságos szedetés következtén már azok is tetemesen fogynak.”

Sajnos napjainkban – amikor a Tátrai Nemzeti Park szigorú természetvédelmi törvény oltalma alatt áll – ugyancsak előfordul szomorú példa ritka növények gyűjtésére, pusztítására.

Hunfalvy János foglalkozott a Magas-Tátra eljegesedésének kérdésével, s jól ismer-te Sonklar és Fuchs publikációit, a hajdani jégárak csiszolta sziklaformákról adott leírásait. Hunfalvy adta közre elsőként – elődei, Fichtel, Haquet, Townson, Wahlenberg, Beudant, Sydow, Zeuschener, Greiner, Kreil, Kornhuber, Stur és Fuchs méréseinek felhasználásával – a barometrikus észlelések magassági eredményeit, melyek a hegység településeit, postaállomásait, erdészházait, fogadóit, de jelentősebb csúcsait és tavait is magukban foglalják.

A magyar geográfia első nagyhatású művelője, az 1872-ben megalapított Magyar Földrajzi Társaság elnöke, Hunfalvy János mindig nagy figyelmet fordított a Kárpátokra,

s természetföldrajzi tanulmányaiban olyan komplex látásmódot érvényesített, mely a domborzat, az éghajlat, a vízfolyások, a természetes növénytakaró változásainak ábrázolása már egy nagyszabású földrajzi szintézist jelenített meg.

A Kárpátok vonulatairól írt *Hunfalvy*-féle összefoglalások a későbbiek során is forrásértékű alapmunkának számítottak, s nemcsak a szűkebben értelmezett szülőföld, a Felvidék, hanem Erdély, a Keleti- és a Déli-Kárpátok vonatkozásában is.

Hunfalvy éppen a Kárpátok példáján figyelt fel arra, hogy a természeti folyamatokba való emberi beavatkozások, elsősorban a vízszabályozások olyan következményekkel járhatnak, melyek tanulságai a mai napig is elgondolkodtatóak. *Hunfalvy* érdeme a rendkívül szerteágazó, alapos adatgyűjtés, a topográfiai alaposág, mely révén munkái a mai napig forrásértékűek.

Hunfalvy nemcsak a Magas-Tátra, hanem Erdély vonatkozásában is páratlan alaposágú leírásokat készített a Keleti- és a Déli-Kárpátokról, valamint a Kárpátok szinte minden vonulatáról.

A táj és az ember kapcsolata, a termelő, elsősorban a mezőgazdasági tevékenység és a közlekedés adottságainak a Kárpátok természeti tényezői általi meghatározottsága számos érzékletes példával jelenik meg *Hunfalvy János* munkáiban. A kiváló földrajztudós nem jutott el az oknyomozó, minden természeti jelenséget folyamatában, változásaiban és összefüggéseiben ábrázoló szemléletmódig, mint utóda, *Lóczy Lajos*, aki ugyancsak jelentékeny kutatásokat végzett az 1900-as évek elején, a Déli-Kárpátok hajdan eljegesedett tetőrégióiban, s részletes izobatikus térképeket készített a Retyezát hegység tavairól, a Zenoaga-tóról és a Bucura-tóról. Mindezek mellett *Hunfalvy János* több évtizedes munkásságának érdemei elvitathatatlanok. A Kárpátok természetföldrajzi arculatát talán *Hunfalvy János* ragadta meg a legátfogóbb igénnyel, ezért művei a mai napig forrásértékűnek számítanak.

Geológusok eredményei

A magyar kutatók közül *Róth Samu* nevét kell megemlítenünk, aki 1874 és 1888 között másfél évtizedes terepi munkát végzett a Magas-Tátra déli oldalának hajdani eljegesedési nyomainak kutatásában. Vizsgálatai úttörő jellegűek, mivel megállapítása szerint az Alpok gleccsereinek kiterjedését és mozgását már a 18. század elején megkezdték, s ez – sajnálatos módon – hosszú ideig nem keltett visszhangot a Kárpátok jégártünetjeinek kutatását illetően.

Róth Samu alaposan bejárta a Tátra déli völgyeit, személyesen kutatta a Fehérvíz völgyének morénáit. Részletes földtani metszeteket készített, s igen részletesen leírta a Felkai-völgy, a Menguszfalvi-völgy és a Mlinica-völgy, valamint a Koprova-völgy morénáit. Nagy figyelmet fordított a Magas-Tátra déli oldalán található, hajdani jégárok által szállított és lerakott törmelékekre, a jövevény, illetve vándorkövekre. Az egykori gleccserek törmelékmaradványai, a morénasáncok kialakulása és a tavak keletkezése problémakörét igen alapos terepi kutatások tükrében ábrázolta a Földtani Közlönyben közzétett cikkeiben. Igen értékes dolgozata „*A Magas-Tátra déli oldalának hajdani jégáraitól!*” címmel 1885-ben jelent meg a *Földtani Közlöny* hasábjain. Ez a kitűnő összefoglalás az előtte kutató geológusok, így *Fuchs* és *Hauer*, valamint *Sonklar* megállapításait figyelembe véve ad átfogó képet a hajdani gleccserek felszínalakító folyamatairól és

képződményeiről. A Zöld-tó felé haladva *Róth Samu* megkülönbözteti az alapmorénát, a homlokmorénát, a fenék- és oldalmorénát, megfigyelései alapján megfogalmazott következtetései szerint a hajdani gleccser lassan és egyenletesen húzódott vissza, maga után hagyva a különböző jégár sodorta törmelék típusokat. A példaértékű alaposággal végzett terepkutatások jelentőségét növeli, hogy szerzőjük Svájcban és Ausztriában, az Alpok eljegesedett régióiban végzett összehasonlító vizsgálatokat.

A kiváló terepgeológus közettani kutatásaiból kiemelést érdemel a „*Magas-Tátra gránitjai*” című, 1874-ben megjelent dolgozata, melyet *Szabó József* egyetemi tanár ösztönzésére készítette a Nagyszalóki-csúcs délnyugati oldalának kőzetgyűjtései alapján. *Róth Samu* a gneisz, a csillámpala és a gránit közettani sajátosságait különböző tengerszint feletti magasságokból származó kőzetminták alapján határozta meg. Következtetései számos vonatkozásban serkentették a későbbi kutatásokat. *Róth Samu* a Zöld-tó és a Szalóki-tó környékén több helyütt kimutatott hematitnyomokat.

A magas-tátrai kutatások érdekes vonása, hogy számos, távoli földrészekben dolgozó híres geológus nemzetközi tapasztalatok megszerzése után fordított figyelmet a Kárpátok e vidékére. Közülük is kiemelkedik a szepesiglói születésű orvos és geológus, *Posewicz Tivadar* (1851–1917), aki Borneón és az Indonéz-szigetvilágban tett kutatóutat követően lépett a Magyar Királyi Földtani Intézet szolgálatába, s 1887-től 1916-ig, csaknem három évtizeden át végzett földtani térképezést a Kárpátok különböző tájain. A petróleum és az aszfaltkutatásokban játszott úttörő szerepe mellett felismerte a Kárpátok turisztikai értékeit. A hegyvilág népszerűsítése érdekében számos cikket publikált hazai és német nyelvű folyóiratokban.

„*A Szepesség, Magas-Tátra és Szepesi Középhegység*” című, Budapesten 1898-ban megjelent munkájában *Posewicz Tivadar* átfogó ismereteket ad nemcsak szakemberek, hanem turisták számára is. Külön tiszteletet érdemel *dr. Szontágh Miklós*, aki 1883-ban a „*Magas-Tátra hegyvidékén*”, és 1895-ben a „*Magas-Tátra és hegyvidéke*” című munkájában adott kitűnő leírást a hegyvilágról. A Magas-Tátra sziklabirodalmának szinte minden négyzetkilométerét ismerte a kiváló hegymászó és Tátra-kutató, *Komarnicki Gyula*, aki 1914-ben négy kötetben jelentette meg „*A Magas-Tátra hegymászó kalauza*” című, több kiadást megért és ma is használható hatalmas művét.

Tisztelet illeti *Schermann Szilárdot*, aki 1937-ben Budapesten kiadott „*Szögescipők nyomai a Kárpátok bércein*” című kitűnő művében rendkívüli kitartással felkutatott nem egy, szinte elfeledett forrásmunkára hívta fel a figyelmet.

A Kárpátok megismerésének fontos eredményei fűződnek *Siegmeth Károly* (1845–1912) nevéhez, aki az Északkeleti-Kárpátokról írt átfogó igényű dolgozatát a *Földrajzi Közlemények* hasábjain 1883-ban adta közre. A földtani viszonyok és a felszínformák kapcsolatát, valamint a vulkáni tevékenység nyomait kutató tudós a hazai barlangkutatás történetébe is aranybetűkkel írta be a nevét. S bár eredeti foglalkozása gépészmérnök volt, egész életét a Kárpátok és a barlangok megismerése ügyének szentelte. Ő volt az első tudományos barlangkutató szervezet, a Barlangkutató Bizottság első elnöke, aki elindította a hazai barlangok számbavételét, kataszteri felmérését.

Hasonló érdemei vannak az iglói születésű *Serényi Jenőnek* (1884–1915), aki a Magas-Tátra minden jelentős gerincét és csúcsát megmászta, s egyik alapítója volt a Budapesti Egyetemi Turista Egyesületnek, valamint társaival, *Téry Ödönnel* (1856–1917) és *Thirring Gusztávval* (1861–1941) a *Turistaság* és *Alpinizmus* című lap életre

hívásának kezdeményezőiként népszerűsítették a tömegek között az elbűvölően szép hegyvilágot. Munkásságuk hozzájárult a tudományok eredményeinek széles körben történő megismertetéséhez, a Magas-Tátra idegenforgalmi kiépítéséhez, vonzerejének növeléséhez.

Irodalom

- Hunfalvy János 1863–1865. *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása 1–3.* Pest, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából.
- Komarnicki Gyula 1978. *A Magas-Tátra hegyvilága. Hegymászó- és Turista Kalauz.* Budapest, Sport Kiadó.
- Kubassek János 2004. *Mozaikok a Kárpát-medence természeti értékeinek feltárásából. A Kárpát-medence természeti értékei.* Erd, Magyar Földrajzi Múzeum, 17–32. p.
- Lendvai Timár Edit 2004. *Egy svéd botanikus, geográfus, a Tátra vidékén. A Kárpát-medence természeti értékei.* Erd, Magyar Földrajzi Múzeum, 75–110. p.
- Lóczy Lajos 1904. A Retyezát tavairól. *Földrajzi Közlemények*, XXXII. kötet, 225–233. p.
- Lóczy Lajos 1919. A nyitrai és trencsén vármegyei mészkőszirtsek geológiai helyzetéről. *Földtani Közlöny*, 49. kötet 3–8. p.
- Nagy Árpád 2001. *Tátrai túrák. Turista Kalauz.* Budapest, Kornétás Kiadó.
- Pinczés Zoltán 1999. Robert Townson kirándulásai a Kárpáti-Alpokban (Magas-Tátra) – Robert Townson magyarországi utazásai. In Rózsa Péter (szerk.): *Az 1997. szeptember 26-án Debrecenben tartott „Townson Emlékülés” előadásai.* 175–178. p.
- Roth Samu 1878. Jegyzetek a Magas-Tátrából. *Földtani Közlöny*, 8. évf. 11–12. sz. 280–282. p.
- Roth Samu 1885. A Magas-Tátra déli oldalának hajdani jégáraitól (Előadatott a Magyarhoni Földtani Társulat szakülésén 1885 január 7-én). *Földtani Közlöny*, 15. kötet, 9–31. p.
- Roth Samu 1887. A Magas-Tátra tavai. *Földrajzi Közlemények*, XV. kötet.
- Roth Samu 1888. A Magas-Tátra északi oldalának hajdani jégáraitól. *Földtani Közlemények*, 18. kötet, 337–367. p.
- Roth Sámuel 1874. A Magas-Tátra gránitjai. *Földtani Közlöny*, 4. évf. 4–5. sz. 103–107. old.
- Siegmeth Károly 1883. Az Éjszakkéleti Kárpátok. *Földrajzi Közlemények*, 11. kötet II. füzet 55–84. p.
- Šimko Jožo 1965. *Magas-Tátra. Útikalauz.* Budapest, Sport Kiadó.
- Szabó József 1980. *Hunfalvy János.* A múlt magyar tudósai sorozat. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó József 1985. Gondolatok Hunfalvy János életművéről néhány XIX. század közepi földrajzi irányzat tükrében. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 21–26. p.

VATAŠČIN PÉTER

A vajdasági magyarok eszme- és politikatörténete (1945–1989)

Csaknem közhely, s szinte minden érintett rendezvény vagy kiadvány esetében emlékeztethetjük magunkat, hogy a vajdasági magyar társadalomtudomány meglehetősen gyenge lábakon áll, amennyiben az intézményes háttérét és erőforrásait tekintjük. Azok a kutatók, akik részben vagy egészben itt végzik a munkájukat, sok esetben ideiglenes projektek keretében társulnak egy időre. Az utóbbi időben erre volt jó példa az a kutatócsoport, amely 2017-ben a vajdasági magyarok kilencvenes évekbeli történetének különféle aspektusait vizsgálta.* A folytatásra 2018. december 8-án, a temerini Ifjúsági Otthonban került sor a Regionális Tudományos Központ (amely a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet része) és az újvidéki Multikulturális Központ szervezésében a Magyar Tudományos Akadémia Domus Alapítvány támogatásával.

Ahogy a konferencia felvezetőjében Losoncz Márk filozófus, az egyik szervező és a projekt társkoordinátora megjegyezte, a 2017-es vállalkozás után világossá vált, hogy érdemes lenne visszanyúlni a téma (közvetlen) gyökeréig, így került az egy évvel korábbihoz képest némileg megváltozott összetételű csoport érdeklődésének homlokterébe a titói Jugoszlávia négy és fél évtizedes korszaka. RácZ Krisztina kulturális antropológus és a másik szervező/koordinátor ezzel összhangban azt hangsúlyozta ki, hogy az adott időkeret meglehetősen „közeli”, ugyanis töretlenül része a jelenkori szerbiai közbeszédnek, s ez még akkor is így van, ha tudatosítjuk a diskurzusokban megjelenő ambivalens megítélését (pl. egyes csoportoknál erőteljesen jelen van a „jugónosztalgia”, míg mások határozottan elutasítják a szocialista hagyatékot).

A konferencia első szekciója a korabeli nyelv- és szerkesztéspolitikai kérdéskörét járta körül. Ha felidézünk a titói Jugoszlávia „különutas” szocializmusát és a gyakori kísérletezéseket a társadalompolitika terén, akkor a kisebbségek esetei magától értetődő módon érdekes esettanulmányokkal szolgálhatnak. BERETKA KATINKA (Gazdasági és Igazságszolgáltatási Jogi Kar, Szabadka – Újvidék) a korabeli a nemzetiségi nyelvhasználat jogi dimenzióit boncolgatta. Rendkívül részletes és adatgazdag előadásban vált láthatóvá, hogy a 60-as és 70-es évek különféle alkotmányai és törvényei miként kezeltek a hivatalos nyelvhasználat kérdését olyan progresszív elemekkel is rendelkezve,

* Az akkori konferenciáról I. Vataščin Péter: A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 20. évf. 2018/2, 159–163. p.

amelyek a vajdasági – nem csak a magyar – nemzetiségek nyelvhasználatának biztosítottak teret. Beretka komparatív élt is adott az előadásának, ugyanis összehasonlította a jelenlegi szerbiai helyzetet a vizsgált korszakéval, megállapítva, hogy mindkét korszakban a politikai jó szándékon és öntudaton múlt a nyelvi kérdés, de míg a korabeli Jugoszláviában törekedtek a maximalizmus felé, addig ma már csak a „minimum minimumát” biztosítják a döntéshozók.

RÁCZ KRISZTINA (Oslói Egyetem) a magyar mint környezetnyelv oktatását vizsgálta. Vajdaságban 1971-ben vezették be a kisebbségi nyelvek tanulását, amely egészen 1989-ig meg is maradt, s ma a közbeszéd hajlamos a jelen állapotok kritikájaként felidézni. RácZ a tankönyveket elemezte, valamint mélyinterjúkat készített akkor már dolgozó tanárokkal. Előbbiek esetében antropológiai érzékenységgel vázolta fel az általuk közvetített normarendszert, így pl. annak ellenére, hogy a vajdasági etnikai identitások sokszor összetettek és sok tanuló származott vegyes házasságból, a tankönyvekben még sincsenek kevert identitások. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a magyar kultúra reprezentatív elemei között Dózsa György alakja, a jakobinus, valamint az 1848/49-es hagyomány nyert külön hangsúlyt. Megállapítható, hogy RácZ és Beretka rendkívül érzéketlenül világították meg azt a meglévő politikai szándékot, amely a magyar és minden más vajdasági nemzetiség számára bizonyos értelemben vett előnyöket kívánt biztosítani, de mindezt a maga korlátozott és sajátos módján.

ZAKINSZKY TOMA VIKTÓRIA (Újvidéki Egyetem) a vajdasági magyar írott és elektronikus sajtó 1945 és 1989 közötti tulajdonjogi viszonyairól és szerkesztéspolitikájáról adott elő. Mindvégig kulcsfontosságúnak tartotta kihangsúlyozni a vajdasági magyar nyelvű média sajátos pozícióját, amely a mindenkor hatalomhoz (és Magyarországhoz) való viszonyt illeti, hiszen amellett, hogy közvetlenül korlátozott számú befogadónak szól, politikailag mégsem volt mindegy, hogy milyen módon működik, s emellett a mindenkor közvetítői szerepe is fontos volt. Az államszocializmus idején Zakinszky Toma szerint megfigyelhető, hogy az újságírók jobbára a szakmai elhivatottságukat helyezték előtérbe a politikai meggyőződésük helyett – vagyis az adott politikai kereteken belül maradtak, amelyet az előadó „keretizmusnak” nevezett.

A második szekció a „Politikai dilemmák és a marxizmusok eszmetörténete” címet viselte. Az első rész „empíriája” és kézzelfogható mivolta után itt egy sokkal elvontabb, de nem kevésbé lényeges terep következett. A jugoszláviai baloldali hagyományokhoz kötődő magyar nemzetiségű gondolkodók esetei olyan példákkal szolgálnak, amelyek mind a korabeli politikai klíma, mind ezen egyének s a vajdasági magyar történet jobb megértéséhez is hozzájárulnak. Érdemes még hozzátenni, hogy különösen fontos az a frissességre és őszinte kíváncsiságra épülő gesztus, amellyel e szekció fiatal, tudományos pályájuk elején járó előadói az adott kor gondolkodóit elemezték. Az előadók sorát TÓTH SZILÁRD JÁNOS (Budapesti Corvinus Egyetem) nyitotta, aki Rehák Lászlót és a nemzetiségi kérdést állította középpontba. A kor és azon belül Rehák mélyen a kommunizmusban gyökerező gondolatvilágát nem ismerők a prezentáció elején talán meglepődhettek azon a kitételén, hogy a *Magyar Szó* napilap második főszerkesztője sok tekintetben radikálisabb elképzeléseket fogalmazott meg a nemzetiségi önkormányzatról (az autonómia kifejezést nem használta), mint a rendszerváltás utáni önálló magyar politikai szervezetek – így pl. köztársasági szinten is megszüntetendőnek tartotta az államnyelv dominanciáját, hogy közben a szerbek magyar nyelvét tanulását is szorgalmaz-

za. Rehák gondolatvilágában az osztálytársadalmi öngazgatás (amely egyébként a szocialista jugoszláv eszmeiség egyik alapköve volt) nem volt lehetséges a nemzetiségi egyenlőtlenségek felszámolása nélkül.

KOC SIS ÁRPÁD (Pécsi Tudományegyetem) ezt követően egy már szélesebb körben ismert személyt, Sinkó Ervint tette vizsgálat tárgyává, pontosabban a 2. világháború utáni morális és politikai nézeteit. Alapvetően abból a kérdésből indult ki Kocsis, hogy miként „lehetséges” a sinkói baloldali gondolkodás – ezzel mintegy jelezve annak összetettségét is. A negyvenes évek végére Sinkó ugyanis mind a szovjet, mind a magyarországi rendszert idegenkedve szemlélte, s eljutott arra a pontra, hogy Jugoszláviát tartsa hazájának. Ez az állapot természetesen együtt járt azzal, hogy – ahogy azt sokan gondolják, s ez részben érvényes is – a titóizmus apologétájává vált. Ugyanakkor az előadásban felmerült néhány olyan nézőpont, amely árnyalta ezt a képet, így például Sinkó messzemenően támogatta a fiatal írónemzedéket, amit sok más korabeli kritikus elítélt.

LOSONCZ MÁRK (Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet, Belgrád) a szekcióban utolsónként Bodrogvári Ferenc marxizmusáról adott elő. A téma annál is inkább jelentős, hiszen a kelet-európai politikatörténet bonyolult, nem egészen nyilvánvaló folyásába és ellentmondásaiba nyújtott betekintést. Losoncz egy Tamás Gáspár Miklós által gyakran hangoztatott meglátással leszögezte, hogy a magyarországi sztálinizmus nem a marxista értelmiségiekre alapozta a művelődési és kultúrpolitikáját – amely állítás már önmagában komoly komplexitást sejtet. Maga Bodrogvári ezen a téren valóban sokatmondó példa, ugyanis eleve a budapesti iskola, ill. a jugoszláv praxisfilozófia voltak a fő, egymásba ötvöződő hatásai, emellett soha nem volt párttag, s mindvégig megőrizte az autonóm gondolkodás gyakorlatát. Losoncz végkövetkeztetése szerint semmiképp sem „fekete-fehér” tehát a marxizmus kelet-európai története. E konklúzió, még ha látszólag magától értetődő is, alighanem nélkülözhetetlen, ha a jelenből akarjuk megérteni a vonatkozó kort és gondolati irányzatokat.

A konferencia harmadik része a szociológia és irodalomtudomány perspektívákat érintette. SZERBHORVÁTH GYÖRGY (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) a vajdasági szociográfia 1945–1990 közötti történeti fejlődési ívét és jellemző vonásait igyekezett összegezni. A vajdasági talajon kinövő magyar szociográfia egyik „különlegessége”, hogy nem igazán tartotta a kapcsolatot a magyarországi hagyománnyal, így története sajátos törvényszerűségek hatása alatt alakult. Szerbhorváth felosztásában és olvasatában az első korszakot (1945–1960) a rendszerhű művek és az önmagukban álló falukutatók képezték. A második periódusban (1960–1972) ellenben sokkal változatosabb volt a művek felhozatala, s megjelentek bennük a magyar nemzetiség társadalmi problémái is. A harmadik időszak (1972–1990) végül az előzőhöz hasonlóan változatos, már csak a szociográfusok generációs rétegzettsége okán is, de viták, polémiák csak korlátozott mértékben zajlottak. A szekciót követő vitában Losoncz Márk felvetette azt a korántsem mellékes körülményt, hogy a vajdasági magyar szociográfia jelentősége s szerepe azért lehetett fontos, mert az érintett közegben nem létezett – s ez azóta sem változott túlságosan – intézményesült társadalomtudomány, s ezért az így fennállt hiányt valamivel ellensúlyozni kellett.

SZARVAS MELINDA (University of Jyväskylä) egy konkrét szerző, Bori Imre irodalomtörténetét elemezte, nem feledve magát a kort, annak irodalmát és kulturális közegét.

Szarvas elemzésének egyik leghasznosabb pontja – a konkrét Bori-művek analízise mellett – az a törekvés volt, hogy megmutassa az adott társadalmi-történeti kontextus hatását az irodalomtörténész munkájára. Ez a típusú pozícionáltság az előadó szerint rámutat a műfaj rögzítetlenségére, s tegyük hozzá, komplex, óvatosan kezelendő mivoltára.

ROGINER OSZKÁR (Délkelet-európai Stúdiumok Központja, Graz) előadásában a jugoszláviai magyar ifjúsági lapok fejlődéstörténetét, struktúráját és ideológiáját helyezte középpontba. A korabeli médiatér köztudottan pontos, központilag kialakított, földrajzi alapon szervezett szerkezeti vázba rendeződött, vagyis minden kiadványnak megvolt a maga szerepe az államon belül, s az ifjúsági lapok sem képeztek ez alól kivételt. E téren ellentmondásos körülmény Roginer kitétele szerint, hogy ifjúsági irodalompolitika viszont még sem jött létre, s emiatt is a meghatározott korszakokon belül különböző ingadozások figyelhetőek meg pl. állami befolyás és önszerveződés, progresszív és konzervatív időszakok között. Ez az áttekintés, Szerbhorváth Györgyéhez hasonlóan, egy jól megírt tanulmány formájában alapszöveg gyanánt is szolgálhat majd a témakörben.

A konferencia utolsó blokkja végül a politika- és társadalomtörténet nyilvánvalóan óriási témakörének két szegmensébe engedett betekintést. VUKMAN PÉTER (Szegeci Tudományegyetem) *A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok fényében* vizsgálta a kisebbségi kérdést 1945 és 1956 között. Ahogyan az köztudott, ezekben az években egy ideig különösen terhelt volt a két ország viszonya, s az ebből fakadó bilaterális dinamika közvetlenül kihatott a vajdasági magyarok és a magyarországi délszlávok helyzetére is, amelyet Vukman mindkét közösség esetében a „két tűz közötti állapot” kifejezéssel jellemezett. A kérdéskör erőteljes átpolitizáltságára jellemző pl., hogy a Rákosi-féle vezetés a kommunista partizánok által végrehajtott 1944-es magyarellenes tömeges kivégzéseket propagandacélokra kívánta felhasználni. Ebben a tekintetben az is tipikus vonás, hogy miután normalizálódtak a két állam közti kapcsolatok, Budapest már kevésbé figyelt a jugoszláviai magyarokra.

Utolsó előadóként PALUSEK ERIK (Eötvös Loránd Tudományegyetem) a vajdasági magyarok kivándorlási hullámaint foglalta össze 1945–1989 között a jugoszláviai kisebbségpolitika kontextusába ágyazva. Mindvégig hangsúlyozta a titói kisebbségpolitika szerinte diszkriminatív mivoltát, emellett pedig az adott időkeretre vonatkozó demográfiai adatokat foglalta össze.

A konferencia ráadás-szekciójának is lehetett tekinteni a L'Harmattan Kiadó gondozásában, Losonc Márk és Rácz Krisztina szerkesztésében megjelent *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999* című kötet „ősbe-mutatóját”, amely az egy évvel korábbi projekt eredménye. 2019 végére várhatóan megjelenik majd az imént ismertetett tanácskozás anyaga is egy hasonló könyv formájában. Az ad hoc kutatócsoport egyelőre nem tervezi a közös munka további folytatását a projektalapú működés kihívásai és az erőforrások szűkössége miatt, azonban egyes tagok várhatóan nem hagyják veszni a két év során kialakult együttműködéseket és szakmai kapcsolatokat.

Simon Attila (szerk.): Csak álltunk és sírtunk. Az első bécsi döntés napjai a kortársak szemével. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018. 164 p.

Kezdjük annak tisztázásával, hogy egy szöveggyűjteményt tart kezében az olvasó, mely a bécsi döntésre reflektáló vagy azt is érintő kortárs szövegeket tartalmaz. A kötet címe, mely az egyik – a kötetben az első – szövegből vett idézet, nagyon találó választás, ugyanis a mai kor olvasója se tudja sokszor érzelemmentesen olvasni ezeket a sorokat, még ha történész is az olvasó, akkor is nehezen sikerül.

Jelen sorok írója is történész létére nehezen tud úgy ehhez a témához nyúlni, hogy az első igazi csók élménye Szomotorhoz, az első reménytelen szerelemé Bodrogszerdahelyhez, az első rockkoncert, amire elengedték a szülei, Királyhelmechez, az első egynapos fesztiválja Nagykaposhoz, az első kétnapos pedig Perbenyikhez köti. Holott magyarországi születésű és ott is él, bár házától légvonalban 350 méter csupán a Ronyva-patak medre, mely a határ.

És épp ezen a ponton keresztül ragadja meg a felvidéki problematika lényegét a kötet. Az érzelmekre hatóan, de korántsem egyoldalúan és demagóg módon. Erre a későbbiekben ki fogunk térni.

A „mi lett volna ha” gondolat egyesek szerint történelmietlen, de talán néha mégis elengedheti, néha el is kell engedje a fantáziáját egy történész is, hiszen úgy tudja megragadni egyes folyamatok értelmét. Akarva-akaratlanul is elgondolkodik néha az ember, hogyha a bécsi döntés által megszabott határok maradnak, valószínűleg sokkal rendezettebb és barátságosabb viszony lehetne ma a két ország között. Ugyan kinek ne fájna a Kárpátok bércinek vagy az ősi koronázó város Pozsonynak az elvesztése, de mégis az „ott ragadt” magyarság az, ami a legjobban fáj és fáj. Talán lassan és idővel elfogadta volna a magyar lélek

az új határokat, ha azok etnikailag igazságosak.

A bécsi döntés épp egy efféle igazságtétel, és az ennek „óráiban” született gondolatok gyűjteménye a kötet. Mikor a 20. századot először és talán utoljára érezhette igazságosnak a magyarság. A kötet szándékosan kerül a propagandisztikus célzatú szövegeket, melyeken átsüt a kor politikai irányvonala, vagy érezhető sugallata.

A régebbi politikatörténet-írás „trendjeivel” szemben, ez a kötet – és egyébként Simon Attila korábbi munkássága is – megkísérli a korszakot és eseményeit alulnézetből bemutatni.

A források bemutatása előtt a szerző a bevezetőben kifejti, hogy nehéz dolga volt, ugyanis 1945 előtt nem sokat beszéltek 1938 őszéről, hiszen mindenki tudta, mi történt, később pedig nem volt ajánlatos. Így az események ritkán lettek papírra vetve vagy átadományozva elbeszélések formájában. Így a bécsi döntést érintő memoáriródalom igen csak szegényes.

A szerző sorra veszi a témában született fontosabb forrásgyűjteményeket és az eseményeket feltáró fontosabb munkákat, amelyek viszont nem az egyes emberi sorsokra, hanem a kollektív sorsokra fókuszáltak. A bevezető ír arról, ami több, a kötetben levő szövegben is előjön, hogy a magyarok már szeptember végén, október elején, a müncheni döntőbíráskodás – a Szudéta-vidék Németországhoz csatolása – hatására eldöntött ügyként kezelték „hazatérésüket”, és sok helyen kikerültek az addig féltve őrzött zászlók a házakra, a frissen készített kokárdák meg a ruhákra. Az utcákat pedig ellepték az örömteli demonstrációk.

És itt jön elő egy fontos adalék az egész történehez. Én többnyire a keleti régióval foglalkoztam kutatásaim során, és keleten kevésbé találtam lenyomatát efféle mozgalmaknak, eseményeknek és a kötetben szereplő szinte egyetlen keleti község Bély (Biel) esetében

ebben a könyvben sincs említés efféle eseményekről. Ellenben a szerző előszava és válogatott szövegei is egyetértenek abban, hogy általában a szeptember 23-ai mozgósítás volt az az esemény, amitől kezdődik sok leírás, visszaemlékezés, mint pl. a kötetbeli Csallóköztárnok esetében. Míg az általam legutóbb vizsgált – zempléni – községi emlékkönyvek többsége már 1938 tavaszával, nyarával, az akkori határmegerősítésekkel, behívásokkal, csapatösszevonásokkal kezdi az elbeszélést. Itt rögtön találtunk két pontot, melyben a nyugati és a keleti országrész eseményleírásai között eltéréseket találhatunk. Ez persze lehet esetleges is – az aktuális forrásainkon múló – vagy ettől mélyebb, a valós eseménymenetekben való eltéréseken nyugvó. Ezt az eltérést a szerző figyelmébe is ajánlom ezúton.

És ha már szóba került, akaratlanul eszembe jut, hogy a történetírás néha véletlenül múlva lesz teljesebb vagy szegényesebb. Ugyanis idén tavasszal kezdtem el a bécsi döntéshez kapcsolódó legfrissebb kutatásom, melyben néhány, az egykori Zemplén vármegyéhez tartozó település községi emlékkönyveit vizsgáltam, mikor is Simon Attila már könyvének sajtó alá rendezésével foglalkozhatott. A tanulmány éppen az eggyel korábbi, 2018/4-es számában jelent meg a Fórum Társadalomtudományi Szemlének.*

Amennyiben tudunk egymás zajló munkájáról, bizonyos, hogy egyrészt én is tudtam volna használni az általános megállapításait, illetőleg a Bélyről szóló részletet – hiszen Bély környékéről írtam, de Bély esetében nem maradt fent községi emlékkönyv. Másrészt könnyen el tudom képzelni, hogy néhány emlékkönyvrészletet ő is publikált volna kötetében, ugyanis maga írja a bevezetőben „a

jelen kötet talán megnyitja az eddig zárva tartott fiókokat, és további visszaemlékezések, naplók, emlékiratok és fotók kerülnek elő. Ha így lesz, akkor egy év múlva akár egy újabb kötettel is gazdagodhat a téma irodalma.”

Ebből és abból a tényből, hogy az általa a szövegek számára állított kritériumoknak – egykorúság, propaganda és hivatalos értelmezésmenetség, továbbá előny a még publikálatlanság – is maximálisan megfelelnek a vizsgált emlékkönyvek, arra következtetek, hogy bizonyosan így lett volna.

Visszatérve a kötethez, a források jól válogatottak, vannak már megjelent – de nehezen hozzáférhető – és még meg nem jelent írás is köztük, vannak ismertebb személytől származók – Eszterházy Lujza – és ismeretlenektől is. Színessé és kétoldalúvá teszi a válogatást, hogy nem csak magyaroktól, hanem szlovákoktól is szerepelnek szövegek benne.

Számomra az fájó kicsit, hogy a nyugati régió települései dominálnak benne, a középső és keleti régióra vonatkozóan kevesebb a forrás, bár Kassa és Losonc kapcsán több szöveg is van. De „középről” csak Rimaszombat és Osgyán van Losonc mellett, keletről pedig csupán Bély és Debrőd van Kassán kívül. Bár bizonyosan a források száma alakította úgy, hogy a Csallóköz és környéke kiemelt szerepet kap a gyűjteményben – nem is neheztelek a szerzőre –, de érződik számomra az általam jobban ismert vidék hiánya.

A kötet nem tartalmaz magyarózó lábjegyzeteket, a szerkesztői előszó alapján azért, mert nem szigorúan tudományos forrásközlésről van szó, másrészt pedig mert az írások önmagukért beszélnek. A lábjegyzeteket szakemberként hiányolom, de magyarként örülök, mert így az érzelmek közvetlenül jönnek át, nem szakítja meg az állandó szakmai magyarázat, esetleg helyesbítés.

A kötetet több mint 180 régi fénykép teszi még egyedibbé, amelyek egy része még nyomtatásban sose jelent meg. A képek jó része szintén alkalmas érzelmek sugárzására. Egyes idősebb olvasók pedig lehet, még ismerős arccokat

* Godzsák Attila: Az első bécsi döntés, néhány visszatérő zempléni település községi krónikájának tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2018/4. 43–63. p.

is tudnak felfedezni a saját környékükhöz kapcsolódó képeken. És itt jegyezném meg, hogy a képek között viszont találtam számomra nagyon érdekes „keleti” képeket – hogy csak egyet említsek, a csehszlovák harcokcsicsapdák Bodrogszerdahely mellett (128-as kép).

Hiányérzetem még abban nyilvánult meg, hogy bár kiválóan jelezve van lapszélén minden írásnál, melyik településről is szól az aktuális leírás – ez különösen akkor fontos, mikor a címből nem derül ki a helyszín. De egy apró Szlovákia-térkép – legyen az mai határokkal vagy az 1938-as autonóm terület vagy akár Csehszlovákia valamikori területe – is lehetett volna mindegyik szövegnél, melyen egy ponttal jelölik, mely részen található az adott település, ugyanis a nagyközönség – akiknek szól a munka – sok apró települést nem ismerhet. Ez könnyebbé tette volna a térben való elhelyezést olvasás közben és jelenlegi szerkesztésformátuma is lehetővé tette volna a megoldást.

Mindent összegezve egy értékes szöveggyűjteménnyel gazdagodott az első bécsi döntés irodalma. Mely az egyszerű érdeklődők, nosztalgizálókról kezdve a helytörténészeket át, a bécsi döntést átfogóan vizsgáló kutatók számára hasznos gyűjtés, igényes megjelenéssel, és még egyszer kiemelném a nagyon értékes képanyagát is a kötetnek. Ajánlom minden magyarnak és minden magyarul tudó érdeklődőnek forgatásra.

Godzsák Attila

Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VIII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2018, 263 p.

Az immáron nyolcadik alkalommal megjelenő évkönyv a pozsonyi magyar tanszékeken zajló tudományos, művészeti és pedagógiai tevékenységbe nyújt betekintést. A tanszék két egykori kollégájának – Zeman Lászlónak és Grendel Lajosnak – ajánlott kötetben az okta-

tók tudományos dolgozatai mellett a doktoranduszok legjobb munkái is helyet kaptak.

A kutatási területek széles skáláját felölelő évkönyvet egyebek közt nyelvi sokszínűsége teszi egyedivé, hiszen a magyar mellett szlovák, angol, finn és francia nyelvű tanulmányok, illetve szövegrészletek is szerepelnek benne. A tanulmányok két tematikus blokkba rendeződnek.

A nyelvészeti szekciót Lanstyák István *Nyelvi originalizmus a szavak hangalakjának nyelvhelyességi megítélésében* című dolgozata nyitja, amelyben a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan érvényesül a nyelvi originalizmus az eredetibb és az újabb hangalakok helyességének nyelvművelői megítélésében. Vizsgálata során egyforma figyelmet szentel a belső keletkezésű szókészlet elemeknek, valamint a más nyelvekből származó kölcsönnyelveknek. Úgy véli, a tárgyalt ideológia erőteljes érvényesülését alátámasztja az a tény is, hogy a nyelvőrök nem tudják megindokolni, miért is tartják a nyelvi forma eredeti hangalakját jobbnak a később kialakultnál. Mi több, megállapítja, hogy a nyelvi originalizmus ideológiája gyakran az ellenpéldaként szereplő esetekben is jelen van a megfogalmazásban.

Misad Katalin *A szlovákiai magyar jogi-közigazgatási nyelvhasználat sajátosságai* című tanulmányában a téma nyelvpolitikai vonatkozásai mellett érinti azokat a rendelkezéseket is, amelyek a szlovákiai kisebbségek anyanyelvének hivatali érintkezésben való használatát szabályozzák. A szerző továbbá a dél-szlovákiai önkormányzati hivatalokban gyűjtött két nyelvű, szlovák-magyar hivatali szövegek alapján vizsgálja a szlovákiai magyar jogi-közigazgatási nyelvhasználat lexikai, morfológiai és szintaktikai sajátosságait. Arra a következtetésre jut, hogy a szlovákiai magyar hivatali szövegek leginkább a szókészletükben, valamint a mondat szerkesztésükben térnek el a magyarországi szövegektől. A szlovák nyelvű szövegek fordításait, de az eredetileg magyarul megfogalmazott szövegeket is a megnevezések nagyfokú variabilitása jellemzi. Ennek fő

okát abban véli felfedezni, hogy a szövegek fordítói, illetve szerzői nem ismerik a szakterület speciális szakkifejezéseit, ezért tükörfordításhoz vagy körülíráshoz folyamodnak.

Nyelvleírás és nyelvfogalom című munkájában Sebők Szilárd egy – nyelvész körökben – kényes témát boncolgat. Azt igyekszik bizonyítani, hogy a nyelv – bármennyire valóságos dolognak, sőt akár önálló entitásnak tűnik is – valójában csak elméleti kategória, amelynek a valóságban nincs közvetlen referenciája. A nyelvet a beszéléstről szóló értelmezői tevékenység eredményeként határozza meg, amely egy többé-kevésbé koherens összefüggérendszerbe illeszkedik, s melynek jellegét a nyelvi ideológiáktól teszi függővé. Rámutat arra, hogy ezek az ideológiák mindig az értelmezőktől – vagyis a beszélőktől – függenek, tehát a nyelvésznek a nyelvleírás során ezt a tényezőt kell figyelembe vennie, ahelyett, hogy egy elvont nyelvfogalomból kiindulva vizsgálná a kérdést.

Szépe Judit *Nyelvbottlás-tipológiák* című dolgozatában elsőként a nyelvbottlás-tipológiák kategóriáinak kialakulását veszi sorra, majd bemutatja, miként befolyásolta a tudomány szak aktuális kutatási paradigmája a nyelvbottlástudományokat. Áttekinti, hogy a kognitív paradigma két fő irányában kialakult moduláris és interakciós beszédproduktív modellek hogyan értelmezik a nyelvbottlásokat, valamint azt, hogy a nyelvbottlások hogyan ellenőrzik az egyes modellek teoretikus terminusait és működési elveit. Végezetül pedig arra is kitér, hogy a magyar nyelvbottlás-tipológiákban eddig figyelembe nem vett megkülönböztető jegyek, prominenciaviszonyok és magánhangzó-illeszkedés milyen módon befolyásolhatják a tipológiák továbbfejlesztését.

Németh Szilvási Andrea dolgozatában három nyelvtani részrendszer vizsgálatával foglalkozik, amelyek általában nehézséget okoznak a magyart nem anyanyelvként tanuló diákok számára. A szlovákiai magyarnyelv-tanulók körében végzett kérdőíves felmérés eredményei alapján megállapítja, hogy a szlo-

vák anyanyelvű magyarnyelv-tanulók számára a magyar nyelv vizsgált jelenségei közül a magyar szórend specifikus kötöttségei jelentik a legnagyobb nehézséget, továbbá azt, hogy a magyart másodnyelvként tanulók jobb eredményeket értek el a magyart idegen nyelvként tanuló társaikkal. Ezen tények ismeretében arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelv elsajátítását és tanulását pozitívan befolyásolja a magyar nyelvi környezet, illetve háttér.

Takács Henrietta tanulmányában egy kérdőíves felmérés tükrében vizsgálja Somorja hivatali nyelvhasználatát, pontosabban azt, milyen nyelven kommunikál szóban és írásban Somorja lakossága a hivatalos ügyintézés során a helyi önkormányzati hivatallal, illetve milyen mértékben ismeri a kisebbségi nyelvhasználati törvényt. A felmérés eredményeinek ismeretében megállapítja, hogy Somorja város önkormányzati hivatalában a szóbeli ügyintézés nyelve az ügyfél által választott nyelvhez igazodik, ezzel szemben a hivatali írásbeliséget a többségi nyelv dominanciája jellemzi. Rámutat arra, hogy kevesen élnek a törvény által biztosított jogaikkal. Ennek okát a megfelelő tájékoztatás hiányában, a törvény nem ismeretében, valamint a polgárok nyelvi felkészületlenségében látja, tehát abban, hogy nem ismerik a kisebbségi nyelvű közigazgatási terminológiát.

Polgár Anikó *Chalísis* és a *Múzsák* című tanulmányával kezdetét veszi az irodalmi szekció. A szerző Gyöngyösi István Chariclia című verses regényének allegorikus olvasatát tárja fel. Úgy véli, hogy Gyöngyösi művében az antik istenek és mitológiai utalások allegorikus kódokként működnek, s valóságreferenciákat rejtenek. Megállapítja, hogy ez esetben kettős tükrözésről van szó, Gyöngyösi ugyanis analóg megfeleléseket létrehozva kettőzi meg a verses regény fiktv, illetve mitológiai szereplőit és eseményeit. Ennek köszönhetően allegorikus együttállások jönnek létre: a vers hőse András Péter, azaz Theogenes vagy Apollón, a nő főszereplő Orlai Borbála, tehát Chariclia vagy

Diana istennő, maga a költő pedig rejtetten, Chalisiris, illetve Mercurius szerepében jelenik meg. Rámutat arra, hogy a tükrözöttek és a tükröképek folyamatosan cserélkeznek, illetve, hogy a szövegek bizonyos pontjain tetszés szerint megcserélhetőek.

Csehy Zoltán *Egyek és ezeregyek* című tanulmánya a szonetről írt szonettek metapoétikus aspektusaival foglalkozik. Olyan költeményekre fókuszál, melyek rendszerint – túlélve tárgyukon – önreflexív mivoltukban ragadják meg a felvállalt témát, ez esetben a szonett „előállításának receptúráját”. Ahogy a szerző is rámutat, a tárgy és téma elmesélése gyakorta maga lesz a versszöveg is. Úgy véli, ezek a művek nem hitvallási céllal vagy önértelmezési kényszer folytán születnek, sokkal inkább az önreflexív játék, a didaktikusság, valamint az írás mesterségében való jártasság magabiztos demonstrálásának termékei. Felteszi a kérdést: vajon a szonetről írt szöveg a kánonteremtés eszköze, vagy csak egy olyan vers, amelynek tárgya történetesen önmaga?

Czucz Enikő dolgozatában az emlékezés tükrében vizsgálja az egyén és a közösség, a személyes történet és a történelem kölcsönös konstitutív viszonyait Nadas Péter legújabb, *Világló részletek* című kétkötetes önéletrajzi művében. A szerző meglátása szerint Nadas memoárjában olyan kollektív tapasztalatot rögzít, amelynek határfoka csakis a személyes, autobiográfiai emlékezeten keresztül jeleníthető meg. Rámutat arra, hogy Nadas nem terem sem magán-, sem család-, sem pedig a város köré szövődő mitológiát, de az emlékezet kultúrájának toposzait hatékonyan felhasználva teszi elevenné a közelmúlt tragédiáit, a személyes és lokális narratívák ütköztetésével és ideológiáktól való megtisztításával járulva hozzá azok feldolgozásához.

Vörös Gergely angol nyelvű tanulmányában (*Some notes on John Bunyan's authorship of the Second Part of The Pilgrim's Progress*) John Bunyan műveinek paratextusaiban keresztül igyekszik rámutatni azokra a kontextuális tényezőkre, amelyek kívülről nehe-

zednek rá és konstruálják a szerzői identitás(én)t. Ebben az értelemben a tanulmány John Bunyan szerzői autoritásának dekonstruálására vállalkozik. A Zarándok útja második részének genezisét a szerző ideológiai feltételeiben és a frissen formálódó piac elvárásaiban situálja.

Zuzana Drábeková *Áillohaš – A szél és a nap költője* (Áillohaš – básnik vetra a slnka) című tanulmányában a finnországi születésű számi író, Nils-Aslak Valkeapää (számi nevén Áillohaš) életét és művészetét mutatja be. A szerző kiemeli, hogy Áillohaš, noha művében követi a nemzeti hagyományokat, határozottan ellenezte a számi kultúra elszigetelésére tett kísérleteket. Sokoldalú művész volt: irodalmi körökben ismertek politikai pamfletjei, valamint leíró költészete, ő a számi „nemzeti eposz” szerzője, emellett a zene és a képzőművészet terén is jeleskedett, s a filmszakmában is bemutatkozott.

A kötetet Dusík Anikó *Maďarón, Don Quijote a Kocúrko* című tanulmánya zárja, amelyben a szlovák irodalom klasszikusai között számon tartott Ján Chalupka *Kocúrko* című vígjátékának szövegét vizsgálja. Arra a kérdésre keresi a választ, milyen szerepet játszottak a mű szövegváltozatai, illetve ezek eltérései a mű kánonban betöltött szerepének kialakításában és értelmezésében. A szerző megállapítja, hogy Chalupka már a *Kocúrko* korai szövegébe is kimutathatóan beemel olyan elemeket, amelyek leginkább a schlegeli romantika nyelv- és irodalomkoncepciójával mutatnak rokonságot, s hogy ezeket a szövegelemeket a későbbi változatokban is megtartja.

Az évkönyvben a 9 magyar, 2 szlovák és 1 angol nyelvű tanulmány mellett egy recenziót is találunk, melyben Simon Boglárka fejezetekre tagolva elemzi Tóth Sándor János, a Selye János Egyetem Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék vezetőjének a szlovák-magyar összehasonlító morfoszintaxis aspektusait bemutató munkáját.

A kötetben szereplő tanulmányok alapjául szolgáló kutatások a *Fordítás, kulturális hibridi-*

tás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvészet kontextusában elnevezésű Vega-projekt keretén belül valósultak meg.

Mészáros Veronika

Soros Tivadar: Túlélni. Álarcban. Nácivilág Magyarországon, Szibériai Robinsonok. Budapest, Múlt és Jövő, 2018, 336 p.

Soros Tivadarnak (1894–1968) nem voltak írói ambíciói, mindkét művének megírását a túlélésért folytatott küzdelem dokumentálásának vágya motiválta. Műfajilag mindkettő memoárnak tartható, bár az első, a folyóiratban 1922-ben közölt, könyv formában 1924-ben megjelentetett *Modernaj Robinzonoj* (Szibériai Robinsonok) több olyan elemet is tartalmaz, mely a robinzonád és a kalandregény műfajához köti. Soros egyes szám első személyben, szubjektív nézőpontból foglalja össze azokat a történelmi eseményeket, amelyeknek a kényszerűség folytán szemtanúja vagy résztvevője lett. Két műve, melyeket a Múlt és Jövő Kiadó gondos kiadásban, alapos jegyzetapparátussal, eligazító elő- és utószavakkal, az adott korszak megértése szempontjából fontos kísérő szövegekkel ellátva jelentette meg, a huszadik századi történelmi események okozta szenvedések lenyomatát viseli magán.

A zsidó kereskedőcsaládból származó Soros (akkor még Schwartz) Tivadar az első világháborúban önkéntesként, saját bevallása szerint kalandvágyból vett részt, tanulmányait félbeszakítva. Művének előszavában utal arra a gyerekes lelkesedésre és felfedezővágyra, melyet a megterhelő és férfipróbáló szibériai évek törtek meg. A *Szibériai Robinsonok* cím tehát ironikusnak tekinthető, a szerző nem titkolt célja, hogy meggyőzze olvasóit: „soha ne vágyjanak arra, hogy Robinson válják magukból” (241. p.). Hadifogságának körülményeiről viszonylag keveset tudunk meg, hiszen a szerző nem a történészek vagy a történelem iránt

érdeklődők számára kíván fontos adatokat lejegyezni, hanem azt a folyamatot próbálja megjeleníteni, melynek során a kalandosság és a hősiesség romantikus kategóriái átlénygűlnek.

Soros mind az első, mint a második világháborús élményeit a hadifogság idején (más források szerint még a fronton, egy ezredtársától) elsajátított eszperantó nyelven írta meg. A szibériai hadifogolytáborban egy japán eszperantistával is találkozott, s a visszaemlékezések szerint az eszperantó segítette abban, hogy más nemzetiségű fogolytársakkal is jó kapcsolatot ápoljon. 1921-ben ő is ott volt Péterváron a Szovjet Eszperantó Egyesület Központi Bizottságának tagjai között. A semleges, a nemzetek fölött álló eszperantó nyelv olyan terepnek számított, mely a szolidaritás és a béke alapjait vetheti meg, valószínűleg ezért is vált Schwartz (1936-tól Soros) Tivadar lelkes eszperantistává. Hazatérése után a *Literatura Mondo* című folyóirat egyik alapítója, az eszperantó nyelv lelkes terjesztője lett, s érdeklődését fiaiba is megpróbálta átlátnálni.

A 11 rövid fejezetből álló *Szibériai Robinsonok* története az Usszuri és az Amur folyók találkozásánál elterülő Habarovszkban, illetve a Habarovszk melletti hadifogolytáborban kezdődik. A 1917-es októberi forradalom után Oroszország ugyan különbékét kötött Németországgal, de a harcok nem értek véget: a bolsevik hatalom ellen létrejött egy antibolsevik kormány, melyet külföldi erők is támogattak: „Az antant 1918-ban úgy döntött, hogy fegyveres beavatkozással békíti meg (persze, a saját javára) a viszálykodó pártokat” (243. p.). A polgárháború közepette senki nem törődött a hadifoglyok hazautazásának megszervezésével, ők csak tétlen szemlélői voltak annak, hogy a nagyhatalmak „szibériai háborús kalandja” kudarcba fulladt, „Szibériában így csak a japán seregek maradtak, s közben hétmérföldes léptekkel közeledett a Vörös Hadsereg.” (246. p.).

Ilyen körülmények között döntenek úgy a történet hősei, hogy saját kezükbe veszik sor-

suk irányítását. Maga a szökés nem tűnik bonyolultnak, elég hozzá egy hamis tábori útlevel, a helyszínen csak a japán járőröktől kell tartani, ám miután szerencsésen sikerült vonatra szállniuk, pár napos utazás után a frontvonal állta útjukat. Partizánoktól szereztek lovakat, fegyvert, s „expedícióként” indultak el az erdőn, lakatlan területeken át. Kezdetleges felszerelésük ellenére sikerül megküzdeniük a szibériai természet szélsőséges viszonyaival: fakéregből készítettek maguknak esőkabátot (májusban indultak, s a szibériai tavasz rendkívül nyirkos), a rovarok ellen füsttel védekeztek (szűnyogháló nélkül ugyanis szemük-szájuk telement legyekkel és szűnyogokkal). A tajgában sikerül megtalálniuk egy bennszülött népet, az orocsonok egyik faluját, kis ideig náluk maradnak, árut cserélnek, megismerik a „rénszarvas népének” szokásait („a rénszarvas az ő nyelvükön *oron*, ezért hívják magukat *orocsonnak*”, 277. p.). Egy öreg orocson egy szakaszon el is kalauzolja őket. Az orocsonoknak és életmódjuknak leírása etnográfiai szempontból is érdekes, ugyanakkor stílusában a „nemes vadember” ideáját megalapozó felvilágosodás kori műveket is megidézi. A mű a lakatlan őserdőből, a vadonból, a robinsoni létből való kihajózással, az emberi társadalomba való visszaérkezéssel ér véget, a hadifoglyok további sorsát, így Soros Magyarországra való hazaérkezését sem tárgyalja.

A *Szibériai Robinsonokat* a Múlt és Jövő Kiadó jelen kiadványa adja közre először magyarul, a fontosabb, nagyobb terjedelmű és stílusában is kiérleltebb *Álarcban. Nácivilág Magyarországon* című műnek mintegy függelékeként. Soros főművével, a család vészorszakbeli megpróbáltatásait leíró *Maskeradóval* (Álarcban), mely először 1965-ben jelent meg eszperantó nyelven, 2002-ben már találkozhatott a magyar olvasó. Az újrakiadást nemcsak a korábbi kiadás csekély visszhangja, hanem az azóta bekövetkezett politikai események is indokolják. Soros Tivadar egyik fia ugyanis, aki a *Maskeradóban* tizennégy

éves kamaszként szerepel, felnőttként a nemzetközi pénzvilág egyik meghatározó tényezőjévé lett, s a közép-európai társadalmak felzárkóztatását segítő alapítványáról, jótékonykodásairól vált híressé. A *Túlélni* címmel egy kötetbe rendezett anyag kiadója, Kőbányai János utószavában utal a Soros György elleni támadásokra, az országot elborító plakátokra. Kőbányai sajnálatosnak tartja, hogy a mai Magyarországon „nemhogy nincs szükség Soros Tivadar bölcsességére és fiainak a lehetőségek felismeréséből gazdagságot teremtő modelljére, hanem éppen az állítatik gyilkos pellengérré” (335. p.).

A Múlt és Jövő kiadványának újdonságai a kísérőszövegek is, az anyag teljességének együtt láttatása: a *Maskerado* angol fordítójának, Humphrey Tonkinnak nemcsak az angol kiadáshoz írt utószavát és jegyzeteit olvashatjuk a kötetben, hanem azt a post scriptumot is, amelyet a jelen kiadás számára írt 2018 őszén, s melyben a *Maskerado* utáni fejleményeket, a műben is szereplő családtagok további sorsát foglalja össze. A kötet tartalmazza még Dénes Gábor filmrendező Soros Györggyel készült interjút, s a szövegeket a Soros család archívumából származó fotók egészítik ki.

A letisztult stílusú, az adott korszakot a lehetőségek logikai mérlegelésén, a következmények számbavételén keresztül bemutató *Maskerado* a Soros család történetének egy meghatározó fejezete, ugyanakkor a magyarországi zsidóság történetének legkritikusabb periódusa. A rövid történelmi felvezetés után a cselekmény Magyarország német megszállásával, 1944. március 19-én veszi kezdetét. A szerző a második világháború addigi éveit és a magyarországi zsidók akkori helyzetét egy találó hasonlattal világítja meg: „Valahogy úgy éreztük magunkat, mint az optimista, aki kiesik a hatodik emeletről, és az első emelet magasságában megállapítja: »Eddig simán ment minden.«” (21. p.).

Soros egyrészt megpróbálja rekonstruálni a család akkori életkörülményeit s azok foko-

zatos változásait, másrészt saját akkori gondolkodását, a döntéseket, konkrét lépéseket megelőző dilemmákat. Vészkorszakbeli viselkedését nagyban befolyásolták első világháborús szibériai tapasztalatai, ezért tudta könnyen elképzelni a polgári életformával való szakítást, s időben be tudta látni, hogy saját és családtagjai pusztá életének megmentése a cél. Soros nehezményezte, hogy a Zsidó Tanács milyen készségesen teljesítette a németek minden kérését, s miközben a többiek oltalmat vagy kivételezést vártak a Zsidó Tanácstól, ő úgy látta, hogy az együttműködés csak a zsidóság pusztulásának meggyorsításához vezet. Miután az iskolákat bezárták, a Zsidó Tanács a tizenéves fiúkat is feladatokkal látta el: a kisebbik Soros fiút, Gyurit is futárként alkalmazták, neves ügyvédeknek vitt ki behívókat. Soros Tivadar, aki korábban maga is ügyvédként dolgozott, megtiltotta fiának az együttműködést, s keserűen állapította meg, hogy az emberek „önként mentek vágóhídra”, „taszigálni sem kellett őket, még villamosjegyet is váltottak. Hatszáz behívott zsidó ügyvéd vesztette életét 1944-ben, amint erről az ügyvédi kamarában a második világháború után elhelyezett emléktábla tanúskodik.” (34. p.).

A Soros-család megmenekülésének záloga a családfelelős helyes helyzetfelismerő készsége: bár ügyvédként a törvények betartásához szokott, az adott szituációban úgy érezte, hogy egy jogtalan állam rendeleteit nem kell betartani. Ha egy állampolgárnak az „állami igazságtalanság veszélyezteti az életét, erkölcsi joga az ellenszegülés” (35. p.). Memoárjának címe, az *Álarcban az önazonosság* levetkőzésére utal, hiszen a családtagok csak keresztény iratokkal, álnéven tudnak túlélni, a lelepleződés állandó veszélyétől tartva. Leírja a hamis személyi iratok megszerzésére tett kísérleteit – számos amatőr próbálkozás után „vérbeli” hamisítók közé kerül, s később másoknak is segít hamis papírokat szerezni. Közben eljutnak hozzá a hírek a vidéki gettóról és deportálásokról, kapcsolatba kerül vidékről Budapestre „csempészett” emberek-

kel, szökött munkaszolgálatosokkal, szökött francia katonákkal. Saját és családtagjai búvóhelyeit a lelepleződéstől tartva többször kényszerül változtatni: az albérletek váltogatását, a rejtékhelyek kényszerű elhagyását, újak keresését macska-egér játéknak nevezi. Azok a szállásadói, akiknél Szabó Elek néven keresztgyerekeiként bemutatott fiaival együtt a nyilas időket és az ostromot is átvészelik, a Nemzetvédelmi Szolgálat kémjének hiszik őt, így menekül meg a titkolózás okozta gyanúsítgatástól.

Soros beszámol rokonai, ismerősei sorsáról, többféle lehetségesnek tartott menekülési útvonal kudarcáról is. Anyósát sikerül kimentenie a budapesti gettóból, felesége vidéken, a Balatonnál bujkál hamis iratokkal. Soros egyik ügyfele a családjával úgy bújt el egy kiadatlanul maradt lakásba, hogy közben naponta a régi lakásukból hozatták egy cselédlánnyal az ebédet. A cseléd elárulta ezt egy rendőrnek, így a család lebukott: a házaspárt két lányukkal és a ház gondnokával együtt a Dunába lőtték. Soros egy másik, vagyonos ügyfele végig a saját házában, saját irodájában maradt, azzal kérkedve, hogy a legmagasabb körökben vannak ismerősei: később a saját gyára udvarán lőtték le őt is és az édesanyját is. Soros egy olyan ismerősével is találkozik, aki mezítláb, alsóneműben szökött meg a Duna-partra terelt zsidók sorából. Egy korábbi ügyfeléről volt szó, akit annak idején fajgyalázásért fogtak perbe, s a nyilas uralom idején szabadul ki a börtönből, ahol még csak nem is hallott a németek bejöveteléről, a gettóról és sárga csillag kötelező viseletéről. Az utolsó fejezetek az ostromról és az oroszok bejöveteléről szólnak: mivel Soros Tivadar beszél oroszul, ő a ház tolmácsaként működik, neki személy szerint nincsenek kellemetlen tapasztalatai az orosz katonákkal. A fejezetekből viszont megtudjuk, hogy Soros idősebbik fiának, Palinak elvették svájci karóráját, s kis híján elhurcolták málenkij robotra, de sikerült megszöknie.

A memoárban a tragikus események leírásait családi anekdoták ellensúlyozzák. Kisebbségi

fiáról, Gyuriról pl. azt írja Soros, hogy iskoláskorában „rendetlen egy kölk volt” (95. p.): új szemüvegét háromszor is elveszítette, negyedik alkalommal már inkább nem is csináltattak neki, s az iskolai ellenőrzőjére sem tudott vigyázni. Az apa példája, ahogy erről Paul és George Soros az előszóban vallanak, nagy hatással volt a később Amerikában karriert csinált fiúk életfilozófiájára. „Nem ismertem még egy olyan rendszeres vagyonapaszót, mint az apám” (12. p.) – írja az előszóban Soros György, mintha csak a fentebb idézett megjegyzésekről szeretne apjának visszavágni. Idézi viszont apja sokatmondó jelmondatát is: „Solum capital caput” (egyetlen vagyonom, ami a fejemben van) – s amint a memoárokban felvázolt életsorsokból látható, ez bizony nem kevés.

Polgár Anikó

Király István: Napló 1956–1989. Budapest, Magvető, 2018, 1053 p. + képmelléklet. /Tények és Tanúk/

A napló mindig is alapvető dokumentumnak számított: egyrészt retrospektív „történelem”, másrészt történeti lélektan, az objektív és a szubjektív, az érdekes és az érdektelen keveréke, az önelemző és/vagy a teatrális pozicionálás speciális dinamikájának műfaja. Vannak persze önigazolós pátosznaplók és nem egy műhelynapló is akad, hazugságnaplók is íródtak bőséggel, nemegyszer ráadásul az önbecsapás hiú dokumentumaivá terebélyesedtek.

Király István naplóját nehéz pár szóval jellemezni: Király egyike volt a kommunista kultúrpolitika tekintélyeinek, a korabeli tekintet sokszor úgy siklott el mellette, mint Lenin vagy Marx számtalan szobra mellett, ott volt, mert ott kellett lennie, ő képviseli a „magabiztos” ideológiát. Csakhogy Király cseppet sem volt magabiztos, amikor magába nézett: „hányingerem van önmagamtól” – írja pl. egy helyütt. Szélsőséges értelemben azért a naplóban sem tárul elének egy másik Király István: olyan marad, amilyen-

nek alapvetően képzelni lehet. Befolyásos és mániákusan „szovjet” irodalomtörténész, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő, a rendszer keményvonalas elkötelezettje, aki részint az individualista európai kultúra, a nyugatmajmolas, a nacionalizmus ellensége, részint a szovjet típusú szocializmus utolsó leheletig, szinte az önparódiáig kitartó híve, a szegények, a proletárok érdekképviselőjeként elgondolt elnyomó rendszer purifikátora. Király egyszerre épít az illúziókra és egyszerre tűnhet illúziótlannak is: a kis népek sorsát a nagyok játékszereként gondolja el, s mivel a szocializmusban világejlődési tendenciát lát, sorsszerűen hisz törvényszerűnek vélt univerzális forradalmában, meggyőződése, hogy Magyarország a szükségszerű politikai evolúció győztes térfelén, a jó oldalon áll. Individualizmusellenessége segítette át azon az ellentmondáson is, hogy az egyéni szabadság a rendszer keretein belül gyakorlatilag nem létezett.

A szocializmus építése nem az ideáljának megfelelően alakul, ő maga is relikviává, tárggyá válik, s nem kevés önmarcangoló energiát mozgósítva tudósít is erről a kudarcról, mely művészi értelemben is kicsúcsosodik az 1956-tól 1989-ig, olykor nyelvgyakorlás céljából angolul vezetett napló szerkezetében. Elhatalmasodó betegsége, tüdőrákja egyetemes metaforává lesz: a napló a kommunista vezető értelmiségi lét röntgenképének tekinthető, alapos felvétel minden lehetséges folt-ról, tünetről és anatómiai sajátosságról, melyet a többé-kevésbé rátermett orvos értelmezni próbál. Aztán egyre nyilvánvalóbbá válnak a betegség nyomai, és a halálos kór szép lassan felszámolja a használhatatlanná vált szervezetet.

Királyt elsősorban Ady-monográfiája tette jelentős irodalomtudóssá: verselemző tehetsége és terminusalkotó invenciója helyenként még ma is csodálatot ébreszt. A napló viszont meglehetősen mostohán bánik az irodalommal (a színház vagy a film erősebben van jelen): Király egy elképzelt szocialista létesztétikát jelenít meg, a közélet, a kultúrpolitika, a

„hétköznapi forradalma”, az oktatáspolitikai jobban érdeklí. Az egyetemen félelmetes, hírében agresszív bálványának tűnik, aki még jóhiszeműségével is kiköveteli magának a teátrális áldozatbemutatást. Még érett és „divatos” korszakában is sokan rettegnek attól (holott kezdetben szemináriumai a rengeteg hallgató miatt előadásá alakulnak), hogy túl erős befolyást gyakorol tanítványaira, akiket szinte egy sorozatgyártás termékegyütteseként képzelünk el. Később olyannyira veszt a népszerűségéből, hogy egyenesen kínosnak tűnik felvenni az óráit. Ezt olykor maga is érzékeli. Kiemelkedő hallgatói mégis lesznek: pl. Angyalosi Gergely. 1979-ben feljegyzi, amit aligha jegyezne fel „épeszű” naplóról tanárember: az egyetemi szobája ajtajára valakik vörös krétával felírták: „faszfej”. Igaz, naplóját nem nyilvánosságnak szánta, hanem vélhetőleg, ahogy a műfaj egy típusára jellemző, egy majdani emlékirat vagy önéletrész dokumentum-, illetve benyomásrengetege, hangulati hálója volt csupán.

A napló elsősorban a kommunista értelmiségi profil alternatív megvalósulásai miatt érdekes. Beszédese a hiányok is: 1956 októberének eseményeit hiába keressük, az 1968-as csehszlovákiai intervenció eseményeiről is csak feltevéseink lehetnek, vagy reagált rájuk és eltávolította a bejegyzéseket, vagy eleve nem is készített ilyeneket. Ezek a „földregések” Király István gondolkodását ha megzavarták is, mindig képes volt felmentést találni rájuk: a szocializmust egy sorsszerű világtörténelmi célelvőség jegyében helyezte politikaelméleti gondolkodásának csúcsára, így teljes története nem nélkülözhetette az áldozatretorikát sem. Ezt jól példázza az is, hogy nemegyszer kíséri meg az 1950-es évek személyi kultuszának egyes folyamatait is rehabilitálni, mint valamiféle eszközt az általános cél elérése érdekében. A napló egyik főszereplője Aczél György, aki rendre viszonyítási pontként, olykor riválisként, máskor szinte bizarr trónbitorlóként, olykor esendő barátként jelenik meg. A kompromisszumos népfrontosság kiegyensúlyozó látszatpolitikája

magyarítja Király szellemi kizsákmányolását is, melyet időnként egyenesen elviselhetetlen teherként érzékelt. Czine Mihály, a kisebbségi magyarok nagy barátja fokozatosan megosztó személyiséggé válik, noha a nyírségi juhászivadékat maga segíteti egyetemi pályára (ebben a processzusban természetesen a szocialista emberideál fényeit pillantja meg): Királyt joggal riasztja és taszítja Czine többször is felhorgadó, gyakran egészen ijesztően primitív antiszemitizmus (1974. 9. 13.) és radikális, szólamokban tobzódó, üres nacionalizmusa, döbbenetes tudományos kiüresedése, alkoholizmusa. Irodalmi téren elsősorban a felszín alatt élő és gerjesztett népi-urbánus vita eltérő felfogása hozza helyzetbe őket: Czine a népi írók fetisizálását odáig viszi, hogy a harmadikutas nemzeti pozícióból induló koncepciót áthangolja premarxista demokratikus tradícióvá. E tendencia még a csehszlovákiai magyar irodalom-történetírásba is átgyűrűzött. Király Aczéllal is szembe kerül Czine miatt, s nemegyszer kényszerül polémiára az általa oly nagyra becsült, de több ponton is kritizált Németh László ügyében is. Lukács György életművéhez, bölcséletéhez legalább ilyen erősen vonzódik: itt is vannak hullámvölgyek és emelkedők. A Lukács-tanítványok ideológiai-gondolati fejlődéséről is érzékletes rajzokat kapunk. Vajda Mihály pl. egy írásában az új baloldali orientáció jegyében Király szerint oda jut, hogy „a munkásosztály nevében fellépő erő mind hamis tudattal cselekszik, s megteremt az elvont citoyen diktatúráját” (1972. 8. 30.). Király érzékeli a husserli fenomenológia erős térhódítását, mely a materialista dialektikát veszélyezteti. Az ilyen és hasonló bölcséleti, történetfilozófiai finommechanikára remek érzéke van, s megtanít arra, hogy a szocializmus és marxizmus filozófiai aspektusait és következményeit sokkal árnyaltabban lássuk, mint ahogy azt a pártkatonák vulgármarxizmusa sejtetné.

A 70-es években a szocializmus térvesztésén kesereg, ugyanakkor nem képes meggyőző népfrontos koncepcióval előállni: a közvetítő szerepe hitelét veszti, egy elszigetelt, párhuz-

zamos szellemi társadalom alakul ki, melynek ő már nem lehet része, vele mint relikviával senki se számol. Jellemző, hogy amikor pl. 1977-ben Tarján Tamás Tandorit és Petrit emeli ki, ő Veress Miklós és a tetőfedőből költővé lett Sárándi József kvalitásai mellett érvel (becsületére legyen mondva, elismeri verességét), kitartóan szerkeszti a „Szputnyikot” (a Szovjet Irodalom c. lap gúnyveve), még akkor is, amikor már maga Czine is figyelmezteti szinte kínos Szovjetunió-kultuszára. Veres András és Szegedy-Maszák Mihály azért kritizálják, mert „ideológiai irodalom-történetírást művel”, s ez gátolja a tudományos szempontok (pl. a strukturalizmus) diadalra jutását.

Király keletkultusza ellenére viszonylag ritkán utazik a szocialista tábor terepeire (a nagyszerű poliglott esztéta, az antikommunista George Steiner egy heves vitában egyenesen mongóliai emigrációba küldené), inkább a megvetett Nyugatot „élvezi”. Londonban megnézi pl. a Jézus Krisztus szupersztár c. rockoperát (1972. 12. 1.), és mély benyomást tesz rá a „demanipulált”, „hippi-Jézus”, lázadásnak érzi a hivatalos Jézus-képpel szemben. A valóság sok ponton bukkan fel (Király református lelkész második fiaként született), s még a szocialista etika és a vallási etika összehangolásán is elgondolkodik. Londonban egy sereg produkció mellett három remek operaelőadást is lát (a Rigolettóban Gildát a szlovák Lucia Popp énekelte): „olyasmit láttam, amit tökéletesnek lehet nevezni”. A London College-ban elbűvöli az elitképzés hatékonysága. A Worcester College-ban hallja először Northrop Frye és Susan Sontag nevét. Sontag később meghatározó, halálközeli olvasmányélménye lesz: megindító, ahogy a zseniális esszéíró betegségkönyvét olvassa, s elképzeli egy halálnapló megírását. Az angliai kommunisták Szovjetunió-kritikájának remek kivonatát adja. Washington is megragadja, remek úti bejegyzést készít a városról (1978. 4. 30.), meglepi a személyes szabadság érezhető ténye (és szembetűnő jele, a gazdagság) – kivált, mikor az utcáról besétálhat a Capitolium képviselő-

házi üléstermébe, azaz a galériára, ahonnan bárki hallgathatja az épp zajló ülést. Az emigráns amerikai magyarokkal való tárgyalásain két kulcstémát érzékel: Erdély helyzetét a Ceaușescu-diktatúra szorításában és a Horthy-korszak árnyaltabb értékelésének problémagóc-hálózatát.

Király színházlátogatói és filmre irányuló szenvedélye különösen erős, határozott kritikai érzékét nemegyszer pazarul csillogtatja meg: Hitchcock filmjeiben pl. elgiccsesített Kafkát lát, a Szelíd motorosokban a szeretet új Don Quijotéját ismeri fel, Sütő Kálmán–Szervét drámáját (Csillag a máglyán) politikai iránydrámának látja, s felismeri benne a kommunista létfelfogás „demagóg revizionizmusát”. A nagyra becsült Németh László tézisdrámáit is megunja: az Eklézsia-követés c. Misztótfalusi Kis Miklósról szóló darab szünetében elszívrog a közönség fele. Igazat ad nekik. A huszonkettes csapdját a túlszervezett világban neveltségessé váló individuum tragikomédiájának nézi. Durkó Zsolt Mózes című kiváló operájában nemzedéke kommunistáinak tragédiáját érzékeli. A populáris kultúra is vonzza: pl. többször is krimiket néz, s nemegyszer egy-egy kalandfilm bugyuta sémájából érvényes szociokulturális megfigyelésekre jut, s olykor megmosolyogtat, ahogy a nyugati társadalom diagnózisát e filmek alapján állítja fel (pl. a Lucky Lady c. 1975-ös amerikai vígjáték alapján). Önkéntelenül komikusan ellentmondásos néhány eszme-futtatása, pl. amikor a Pompidou-központról azt írja: „Nagyon kár, hogy nem egy szocialista országban épült” (1977. 8. 15.), vagy amikor Pompejiben a bordély „meglátogatása” után, különféle szeretekezési stílusokat jellemezve azon medít, hogy a szépség önmagában véve erkölcsös-e (1974. 8. 25.). Nem érzékeli, hogy a kapitalista társadalmi rend vívmányai nem véletlenül alakultak ki, és nem véletlenül ott vannak, ahol kialakultak vagy kialakították őket. Döbbenettel ismeri fel az emigráns magyar művészek rangos jelenlétét, pl. Kemény Zoltán kiváló munkáit Párizsban.

Kádár János fellépését különös aprólékos-sággal dokumentálja: beszélgetéseiket egyszer szinte szó szerint rögzíti. Ő marad „dogmatikus konzervatív”, egy „modern boszorkány”, akire véleménye szerint üldözés vár. Noha Király gondolkodásának keretei és határai világosak, semmit sem gyűlöl jobban, mint az antiintellektualizmust, az anekdotázásba menekülő bugyuta szentimentalizmust, az önirónia hiányát. Király újraértelmezéseket szorgalmazó tanulmányai, cikkei is sokszor emiatt jutnak zsákutcába. Szabó Dezső-tanulmányai pl. számos vádat és pletykát gerjesztettek, egyesek vitairatként olvasták, és a fajelméletéről folyó szerencsétlen diskurzus feltámasztását észlelték benne. Király véleménye mind a nemzeti ideológia fokozatos térnyeréséről, mind Szabó Dezső nézeteiről a naplóból egyértelmű. Egy másik problémát jelent az időzítés: vitatőrekvései zömmel Kádár „tiltott, túrt, támogatott” kategóriáival kerültek ellentétbe. Király szórakoztatón mutatja be Illyés Gyula helyezkedéseit és taktikai húzásait, de méltányolja a magyar nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos elgondolásait akkor is, ha szerintem épp Illyés „tekintélye árnyékában nő a magyar nacionalizmus”. Az ellenzéki politizálás bemutatása is hangsúlyos: Konrád György e tekintetben meghatározó jelentőségű. Az 1956-os kultusz feltámasztásáról többször értekezik behatóan. Reagál a csehszlovákiai eseményekre is: pl. a Charta 77-re, a Václav Havel bebörtönzése ellen írt tiltakozó levélre, a Duray Miklós ellen folytatott rendőrségi vizsgálatra, a bécsi hungarológiai kongresszuson a szlovákiai magyar kutatók hiányára.

Király gyakran szamizdatokat olvas, speciális közönségnek fenntartott vetítéseken vesz részt, a Szabad Európát hallgatja: a kötet a szocialista cenzúra kutatásának is elsőrangú dokumentuma. A sorok közt is olvas: a Nagy Gáspár egyik ügyetlen, de hatásos politikai versében kiemelt NI szótagban azonnal érzi Nagy Imre nevének monogramját (1984. 10. 31.), a művészfilmek 80-as években elharapózó nihilizmusában „nemzeti tragédiát” vizionál.

„Elvesztettük az ifjúságot” – jelenti ki 1985-ben. 1986-ban Esterházy és Nádas fellépésével a hatalomtól való függetlenség jegyében szerveződő irodalomról beszél, 1987-ben a Soros-alapítványról értekezik, s iszonyú önironikus súllyal zuhan alá az alábbi mondata: „Nem könnyű kommunistának lenni a XX. század végén.” 1988 a halálos betegség diagnosztizálásának éve, 1989 pedig a fordulaté. Király magatartását és életfelfogását itt érdemes konfrontálni Szerdahelyi István vagy E. Fehér Pál élénk, nagyfokú társadalmi érzéketlenségéről tanúskodó portréival. Az utolsó bejegyzés (1989. 6. 25.) az új MSZMP-elnökség impotenciájára vonatkozik. A kórházban, a rák végső stádiumának elhatalmasodásakor szótlannal túrt, s hamarosan örökre elhallgatott.

A kiadványt Soltész Márton, a szöveggon-dozó előszava vezeti be, és Babus Antal különösen igényes utószava zárja. A napló impozáns jegyzetanyaga szintén tiszteletet parancsoló filológiai teljesítmény.

Csehy Zoltán

Kosztolányi Ádám: Keserű nevetés. Össze-gyűjtött írások. Budapest, Jaffa, 2018, 320 p.

„Lásd, kisfiam, ezt mind neked adom most...” – kezdődik Kosztolányinak a fiához írt egyik verse, azért egyik, mert több is van neki *A bús férfi panasza* (1924) c. kötetében, köztük az a hosszúvers is, mely fia torokgyíkbetegségét beszéli el, pontosabban a szülők fiuk feletti aggodalmát. Az 1915-ben született Ádámról van szó, egyetlen gyermekükről, akit a legjele-sebb szerző a leveleiben is gyakran említ (vala-mint az Édes Anna zárlatában mindhármójukat), nála talán csak Ádám anyja, a többkötetes, kiváló Harmos Ilona foglalkozik vele többet, ami talán kézenfekvő, hiszen Kosztolányi halála után anya és fia kettesben maradtak.

Bíró-Balogh Tamás révén (összeállításában, előszavával, jegyzeteivel) most egy kötetben kapjuk meg Kosztolányi Ádám írásainak

keresztmetszetét, sok apró érdekességgel, eddig nem publikált szövegeivel, versfordításaival, lektori jelentéseivel, tanulmányaival, naplójával stb. [Jó és mindenre kiterjedő előszavában, bevezető tanulmányában Bíró-Balogh Kosztolányi Ádám c. 1915-ös szonettjét nevezi meg mint az első olyan verset, melyet fiáról ír, de ez nyilvánvaló félreolvasás, Kosztolányi verse expressis verbis az ősapa Ádámról szól.] Kosztolányi Ádám nagyon hamar, még ifjúként lelki beteg lett, apja szerint skizofrénias volt, otthon s külföldön is kezelték, változó sikerrel. „Fiam jól van” – tudósítja Kosztolányi legjobb barátját, Füst Milánt 1928 májusában, de júniusban már ezt írja neki: „Családom széttűllött. Egyedül vagyunk, feleségemmel, öregesen.”¹ A nyilasuralom alatti viszontagságaikról szóló könyvében anyja így jellemzi: a 29 éves fiatalembert: „ideges, különc”, „érzékeny”, „zárkózott”, „nekem nem lesznek unokáim”, „még a bakancsát se tudja rendesen befűzni”.² Bíró-Balogh Tamás összeállításának végére bekerült a kis Ádám elmés mondásait tartalmazó, szülők vezette napló, melyben az anya ezt írja a „gyerekszáj”-történetek elé: „Úgy bántunk vele, mint a nagyon drága, nagyon nemes porcelánnal, hozzányúlni is féltünk, nehogy valami kárt tegyünk...” (271. p.), utolsó (keltezetlen) bejegyzése pedig ennyi: „Később sokszor már megdöbbenő dolgokat is mond. Nyolcéves koráig. Akkor elhallgat. Magába zárkózik. Az élet és a nyíltság kezd félelmetessé válni számára.” (278. p.) Korán inni kezdett, 1980-ban alkoholistaként halt meg. A könyv többször megemlíti, hogy ez az apai nagyságnak megfelelni vágyására (mint társadalmi kényszerre), pontosabban a megfelelni vágyás kudarcára vezethető vissza, ami nem egyedülálló az irodalomban; kor- és sorstársát,

Karinthy Gábort (1914–1974) szintén skizofréniaival kezelték. Ádám betegségét a könyv négy ok együtthatásának tulajdonítja: a híres apa nyomasztó súlya, a szülői túlféltés, a szülők rossz (freudista elveken alapuló) nevelési módszere, s végül az anya említett (első ízben 1948-ban megjelent) memoárja, melyben leplezetlenül festi le fiát, akit ugyan művében három évvel megfiatalít és Ivánnak nevez, de világos, hogy Ádámról van szó, s az ifjú ezt a negatív publicitást nem tudta sem elfogadni, sem földolgozni. Az anya könyve Bíró-Balogh szerint „nagyon sok helyen nagyon súlyosan sérti a diszkréciót” – mondjuk, ez természetesen mai olvasóit zavarja a legkevésbé.

Számunkra fontosabbak Kosztolányi Ádám itt bemutatott írásai. Ezek nemcsak nagy tudásáról (magyar–francia–filozófia szakon végzett), kitűnő nyelvérzékéről, finom megfogalmazásairól és tapintatáról árulkodnak – egyedül lektorivélemény-íróként mellőzi a tapintatot. S ami szintén nem mellékes: sem társadalmi kérdésekben (baloldaliság, antiszemizmus, katolicizmus), sem irodalmi ízlésében nem találni kivetnivalót. Írói hagyatéka nem számottevő, a költői-műfordítói pedig marginális. Amiben kiváló, az az értekező próza, a vitairat és hozzászólás, az irodalmi portré és recenzió műfaja, nemkülönben filozófiai tanulmányai, s úgyszintén kiemelkedő a már említett szerepében, hivatásos olvasóként (1938–1946 között a Révai Kiadó irodalmi lektora volt).

A mondják, jó a memóriám c. fejezetben portrék sora kapott helyet, ezek pár oldalas pontos és lényeglátó képek: Babits Mihályról, Szentkuthy Miklósról, apjáról („Egocentrikus volt, féltette testét, irtózott a betegségektől, sérülésektől és a szerencsétlenségektől, átélte ezeknek egész rettenetét. De csak az egocentrikusok lehetnek valójában morálisok, csak ők tudnak másokkal igazán együttérezni; kitágulóló Énjük mindennel azonosul, és elfelejtik önmagukat. Csak magával törődött, de mindennel azonosult, az egész világ egy fájó seb volt számára.” – 56–57. p.), József Attiláról (ez a többinél terjedelmesebb portré nagyon jó foglalata a

-
- 1 Réz Pál (összeáll.): *Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók*. Budapest, Osiris, 1998, 568. p.
 - 2 Harnos Ilona: *Tüzes cipőben*. Budapest, Noran, 2004, 16., 63., 66., 112., 198. p.

költőnek és verseinek), Karinthy Gáborról (akinek jellemzését Kosztolányi Ádám mintha magáról mintázta volna: „Elvesztette gyakorlati és arányérzékét, életismeretét, csak intelligenciája maradt érintetlen.” – 79. p.), végül az apja által is megverselt Hattyú kutyájukról.

A Tört darabok fejezet Gondolatok alcímmel tárcákat közöl, ezek részint a Vigiliában, részint az Élet és Irodalomban jelentek meg, valamint Naplóból összefoglaló cím alatt gondolatait, aforizmáit („Hiúság és gőg majdnem ellentétes tulajdonságok. A hiú ember morális, törődik azzal, hogy másra milyen hatást gyakorol. A gőgös ember nem törődik vele.” – 101. p.)

Tanulmányai külön blokkot alkotnak: Az élc szerkezetéről Bergson és Freud komikumelméletét veti össze, ehhez kapcsolódik A csíny és a csel („Amikor a megdöbbenés nem átmeneti, nem játékosan múló, akkor csellel állunk szemben. A csellel ellentétben a csíny tüntetően, tréfásan létesít futó természetű kárt.” – 122. p.), mindkét dolgozat a *Lélektani Tanulmányok* hasábjain jelent meg, az 1930-as évek végén.

A dolgok mély összefüggései fejezet a szerző cikkei gyűjti össze a negyvenes évek végétől a hetvenes évekig, ezek egy része az *Újholdban* és a *Vigiliában* jelent meg. „Az antiszemitizmus a gyerekek között határozottan enyhült; a zsidógyűlölet, mely helyenként még némi idegenkedés formájában jelentkezik ugyan – szűnőben van” – olvassuk derűlátó megállapítását 1947-ből. Itt kapott helyet kedvenc filozófusáról, Leibnizről szóló két dolgozata is (megjelenési helyük és idejük: *Vigilia*, 1950 és *Evangélikus Élet*, 1955), beszámoló a második katolikus pszichoterápiás kongresszusról, francia sajtóforrás alapján, évfordulóhoz kötődő cikkei: Bergsonról, Pascalról, Proustról.

A következő fejezetben kritikái (inkább: könyvismertetői) olvashatók, ezek közül a Kardos László-féle Karinthy-monográfia érdemel figyelmet.

Az egyik legérdekesebb, ha nem a legérdekesebb fejezet 15 lektori véleményt tartalmaz, a fellelhető 193-ból, s bár a válogatás bőven kiadja a tárgyról alkotható képet s főként azt,

milyen típusú szövegeket ajánl vagy nem ajánl szerzőjük, szívesen olvasnánk többet is ezekből. A „szlovenszkói magyar” (elhanyagolható teljesítményű) Juhász Árpád verseit nem ajánlja kiadásra, Fekete István regényét viszont igen, az ifjúsági irodalom későbbi népszerű alakjának kéziratát azonban a kiadó szigorú irodalmi vezetője, Illés Endre mégsem fogadja el. Mai ismereteink szerint semmit sem tudunk Rác György (1911–1994) Lavina c. kéziratáról (KÁ jellemzése szerint fantasztikus regény, burleszk, formabontó kísérlet és politikai satíra), de szívesen olvasnánk ezt a könyvet már csak az ilyen kiindulási alapja miatt is: „Egy képzeletbeli országban vagyunk, Hencidában, ahol a boncid kisebbség problémája erősen kiélezett.” (211. p.)

Reflexiók címmel olyan fejezet következik, melynek szövegeit újságokban olvasott cikkek váltották ki, a könyvnek ez a része is kiemelkedően jó: nagyon élvezetes például a Néhány szó a kereszténység és a pszichoanalízis viszonyáról, nemkülönben A pesszimizmus körül című, mely Peéry Rezső hasonló témájú írására reagál, valamint a Voltaire és Leibniz című, mely Faludy György Candide-megemlékezésével száll szembe, pontosabban árnyalja Leibniznek azt a Voltaire által alaposan kiaknázott és gúny tárgyává tett vélekedését, mely szerint ez a világ az összes lehető világok között a legjobb: „Mennyire megértem Faludy keserű feljajduló nevetését. [ti. a két világháború borzalmaira gondolva] Csak arra kérem őt, ne Leibnizen nevessen; Leibniz mindezt csodálatosan előre látta.” (227. p.) Kiemelendő a Kereszténység és antiszemitizmus c. reflexió, benne ilyen „kosztolányis” megállapításokkal: Általában az irgalmasság sokkal gyakoribb erény, mint a tolerancia, mivel az utóbbi igazi intelligenciát feltételez, amellyel nem sokan rendelkeznek. Segítségre majdnem mindenki hajlamos; igazi megértésre nagyon kevesen.” (240–241. p.)

A Versfordítások fejezete hét fordítást közöl – három Claudel-verset, három Verlaine-től, egyet Mussettől.

A Jegyzetekre (279–313. p.) kell még felhívni a figyelmet, ezek egészen kiválóak, s szintén Bíró-Balogh Tamásnak köszönhetőek: rendkívül sok és pontos információt tartalmaznak, plusz további besorolatlan Kosztolányi Ádám-szövegeket. Nagyon hasznos és élvezetes zárlatok a gyűjteménynek.

Csanda Gábor

Zsolt Horbulák: Regionálne hospodárske dejiny Slovenska [Szlovákia regionális gazdaságtörténete]. Trenčín, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2018, 150 p.

A szerző, Horbulák Zsolt ebben a munkájában a mai Szlovákia gazdaságának vetületeit mutatja be regionális szemszögből a népvándorlástól, a 4–6. századtól kezdve a középkoron és újkoron át egészen a jelenkorig, az önálló Szlovákia létrejöttének első évtizedéig. Valamennyi korszakban külön figyelmet szentel a fejlett régióknak, legyenek azok mezőgazdasági vagy ipari jellegűek. Tekintettel arra, hogy a munka inkább gazdasági irányultságú, a 20. század történetével kiemelten foglalkozik. Minden tárgyalt korszakban bemutatja a legjelentősebb vidékeket, ahová a termelés összpontosult. A szerző folyamatosan rámutat arra a tényre, hogy az adott földrajzi helyen, nem csupán a bányászat esetében, mennyire állandó volt a termelés jellege, csupán annak intenzitása változott. Ezt alapvetően az adott történelmi helyzet, a korban uralkodó világgazdasági viszonyok és a műszaki újítások, pontosabban azok alkalmazása befolyásolták.

Ahogy azt Horbulák könyvében olvashatjuk, az ország területét többféle szempontból is fel lehet osztani. Ilyen szempontok egyebek között a települési súlypontok alapján kialakított közigazgatási egységek, a néprajzi és nyelvjárási vidékek, a földrajzi-geomorfológiai felosztás, a turisztikai régiók, amit a Mišúnová – Mocko – Vičková szerzőhármas fontosság és attraktivitás alapján négy csoportba sorol. Létezik azon-

ban olyan felosztás is, amely az európai uniós tagságból ered – NUTS –, a területi statisztikai egység, amelynek öt szintje van, és amely lényegében a helyi közigazgatásra épül, de ilyen például az a jelenben is érvényes, éppen aktuális politikai kompromisszumok alapján kialakított felosztás, amely szerint Szlovákia 8 nagyobb (kerület) és 72 kisebb (járás) közigazgatási egységből áll. Amikor a Felvidék a Magyar Királyság integráns része volt, a 11. századtól a nagyobb közigazgatási egységek a vármegyék voltak, amiket bizonyos rövid időszakokban a több vármegyét magukba foglaló kerületekbe integráltak.

A központi hatalom megerősödése után az állam anyagi fenntartásához a lokális gócpontok határvámszedő helyekkel és a révekkel szintén hozzájárultak. A 13. században az ország jelentős része még gyéren lakott volt. Ez volt az az évszázad is, amikor megindult a városi jogok adományozása, ami tovább erősítette a helyi gazdaságot. Fejlődött a kézműipar, egyre több céh alakult. A bányászat fejlődése a 13. század közepétől gyorsul fel. Ami az újkort illeti, 1540 tájtól a török pusztítások miatt a mai Szlovákia délnyugati részén bizonyos fokú elnéptelenedés volt tapasztalható, vallási konfliktusokat okolhatóan megindult egy a Felvidék irányába tartó népvándorlás. Az ipari fejlődés folyamánként a 17. században felgyorsult a manufaktúrák alapítása. A vámunió (1850), majd az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte után (1867) megindult a vasútépítés. A 19. század utolsó negyedében meglehetősen stabil gazdasági felívelés következett, ami a Felvidék több vidékét érintette.

A Csehszlovák Köztársaság létrejöttével, közvetlenül az első világháború után, gazdasági válság alakult ki, miközben az új ország egyik legnagyobb feladata a belső ellátás biztosítása volt. 1924-től 1929-ig egy felívelő időszak következett, amit aztán egy újabb, ezúttal mély válság követett. Csehszlovákia régióinak fejlődése ekkor is jelentősen változott.

A könyvből megtudjuk, hogy az ebben az időszakban folyt tudatos ipartelepítés kereté-

ben stratégiai üzemeket a határ mellé száz kilométeres körzetben nem telepítettek, és ekkor vált a Vág-völgy Szlovákia egyik gazdasági központjává. Ennek alapvető oka a cseh határ közelsége volt.

1947 után alapvetően új gazdasági, politikai és társadalmi korszak következett, amely jellemzője a nehézipar abszolút előtérbe helyezése. A könyv a mai Szlovákia 1945 utáni regionális gazdaságát két időszakra bontva mutatja be, aminek oka az 1948-ban majd 1960-ban végrehajtott közigazgatási átszervezés. Az első időszak gazdasági mozgásainak helyi eseményeiről kerületi alapon olvashatunk, 1960-tól járási szintű adatokat ismerhetünk meg.

A bársonyos forradalom után újra egy jelentős gazdasági, politikai és társadalmi változás korszaka érkezett, amelynek megint jelentős regionális hatásai voltak. A régiók közötti különbségek ugrásszerűen megnöttek, és egy jelentős nyugati-keleti szembenállás alakult ki. Ezt a mindenkori kormányok számos intézkedéssel próbálták meg mérsékelni.

Könyve végén a szerző még felsorol néhány hasonló kiadványt, amelyet a téma iránt érdeklődő olvasó haszonnal forgathat. A munka több mellékletet tartalmaz. Ezek táblázatok statisztikai évkönyvekből, amelyek a 20. század második fele egy-egy évének, 1968-nak és 1981-nek járási szintű adatait adják közre.

A szerző a munkája elkészítése során számos cseh és szlovák nyelvű forrást használt fel, és a munkában bőven találhatók statisztikai évkönyvekből származó adatok is. A könyv legnagyobb haszna az, hogy ilyen jellegű kiadvány tudomásunk szerint mind ez idáig sem magyarul, sem pedig szlovákul nem jelent meg. Rá kell mutatni arra, hogy szerzője felkészült szakember, felsőfokú végzettséggel rendelkezik mind történelemtudományból, mind pedig regionális tudományokból.

Ami a könyv hiányosságait illeti, megemlíthető az a tény, hogy több alfejezetben kevés az elemző rész, leginkább az 5.3 és 6-ik fejezetre jellemző a felsorolás. Noha a szerző utal arra, hogy azért használja a települések mai

nevét, mivel gazdasági témájú könyvet írt, és a közigazdászok kevésbé járatosak a múltban, mi azonban úgy érezzük, hogy már a történeti hűség kedvéért is azért fel kellett volna tüntetni a magyar neveket is.

Zilizi Kristóf

Sanja Zlatanović: Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova. Beograd, Etnografski institut SANU, 2018, 364 p.

Talán különösebb kockázat nélkül állítható, hogy ami a néprajzi/antropológiai terepmunkán alapuló kutatásokat illeti, az elmúlt évtizedek Koszovója nem egy egyszerűen megragadható téma és terep. A terület politikai/társadalmi/kulturális jelentőségének ellenére nem szól róla túl sok, hosszú távú terepmunkán alapuló, a mindennapiság különböző aspektusait elemző munka. Mindezt jelen monográfiát, amely az „Etnikai identifikáció egy háború utáni régióban: a szerb közösség Délnyugat-Koszovón” címet viseli, már az olvasás előtt hiánypótló könyvnek minősíthetjük.

A szerző, Sanja Zlatanović a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Néprajzi Intézetének (Etnografski institut SANU) tudományos munkatársa. A kutatás szűkebb értelemben vett helyszíne a magyar olvasóközönség számára vélhetően alig ismert, ugyanis a koszovói Morava mentéről (Kosovsko Pomoravlje) van szó, amely az adott terület délkeleti sarkát jelenti, ahol a helyi szerbség „enklávékban”, lényegében szórványként él. A kutatást főként Gnjilane városban folytatta a szerző, de emellett a környék más településein, így pl. Vitinben is megfordult. Mivel erről a vidékről az 1998–1999-es háborút követően sokan költöztek kényszermigránsokként Szerbia más részeire, ezért Smederevo, Vranje és Vranjska Banja is kutatási tereppé vált – vagyis, ahogy maga Zlatanović is kiemeli Ulf Hannerzre hivatkozva, a terep ebben az esetben lokalitások hálózatá-

nak minősült (11. p.). Maga a kutatás terepi szakasza 2003 és 2006 között zajlott, amikor még frissek voltak a háborús emlékek, sőt, az indulatok is csak kevésbé csillapodtak (talán még többen emlékeznek pl. a 2004 márciusában történt szerbellenes pogromokra).

A téma- és terepválasztás jelentősége kapcsán kiemelendő, hogy a helyi szerbségen van a hangsúly. A regionális és európai közbeszéd a fegyveres konfliktusokat törvénytörésűen kísérelő polarizált diskurzusok hatására gyakran ellentmondásos megítélés tárgyává válnak nemcsak az események, a harcoló katonai alakulatok vagy a vezető politikusok, hanem maguk az érintett etnikai csoportok is. Ez gyakran azt eredményezi, hogy a mindennapok embereinek és közösségeinek élete, kultúrája és társadalma háttérbe szorul, mi több, a könnyen felmerülő kollektív „bűnrészesség” képzete miatt csaknem érdektelenné válik. A társadalomtudományos kutatásoknak ezért fontos szerepük van abban, hogy láttassák a mindennapok valóságát és összetettségét, adott esetben a koszovói Morava mente szerb közösségeinek életét. Az említett szempontok nélkül nem állíthatjuk azt, hogy ismerjük egy háború utáni társadalom állapotát, s ezért Sanja Zlatanović témaválasztásának indokoltságát aligha lehet túlbecsülni.

A szerző már a bevezetésben (10–18. p.) világossá teszi, hogy tudatában volt a téma összetettségének, ezért semmiképp sem próbálta azt valamilyen okból redukálni valamiféle egyszerűbb és felszínebb értelmezési keretekre. A könyv hét nagy fejezetre tagolódik, amelyek közül az első négy alapozó jellegű. Az első módszertani és analitikus szempontokkal foglalkozik (19–39. p.). A második még mindig teoretikus jellegű rész, amelyben a kutatás elméleti keretéről van szó (41–60. p.), s a leírtak alapján látható, hogy a szerző sokat merít pl. Brubaker és Jenkins elméleteiből, külön figyelmet szentelve a szimbolikus interakcionizmus terminussal illetett jelenségre. A harmadik fejezet (61–106. p.) Koszovó történetének és társadalmának különböző

általános aspektusait mutatja be úgy, hogy közben kitér a kutatás konkrét helyszínére is, a koszovói Morava mentére. A bemutatás koncepciója megfelelő, elegendő információt tartalmaz, s jól megalapozza az empirikus rész értelmezését. Zlatanović bő száz oldal után kezdi elemzésnek alávétetni a terepmunka során gyűjtött anyagát a kötet negyedik tartalmi részével kezdődően (107–202. p.). E részben a mindennapiság és a társadalmi gyakorlatok több aspektusát göngyölit fel, amelyek közül az egyik jelentős tényező a Szerb Pravoszláv Egyház (ez lényegében az egyetlen hivatalos „szerb” intézmény, amely helyben maradt) identitásformáló s az etnicitást polarizáló erejét (175–191. p.). Az ötödik fejezet (203–268. p.) az etnikai csoporton belüli, vagyis az intraetnikus határokat boncolgatja, ahol részletes képet kapunk az „öslakos” és az egykori „kolonista” szerbek, ill. a szerbek és a „szerb cigányok”, valamint a (koszovói) szerb és a „szerbiaiak” közti határokról. A legelső esetben a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság idejében lezajló telepítési hullám máig kiható etnikai következményeiről van szó, amely esetében különösen érdekes a kölcsönös idegenkedés már lassan 100 éve tartó megléte. A hatodik részben (269–322. p.) aztán az interetnikus viszonyokról nyerhetünk ugyancsak több rétegből álló kimerítő képet. Ebben az esetben a „másik” szerepét a helyi horvátok és az albánok töltik be. A főszöveget végül egy rövid, de az alapvető megfigyeléseket, következtetéseket és dilemmákat jól megmutató összegzés zárja (323–327. p.).

A tematika, ahogyan azt a cím is mutatja, az etnicitás kérdései köré szerveződik, s ebben a tekintetben jelentős a hozzájárulása az etnikai identitás délkelet-európai variánsainak megértéséhez, különös tekintettel a Jugoszlávia felbomlását követő háborúk sorozatának társadalmi hatásaira. Több helyen, s végül az összegzésben is elhangzik, hogy a koszovói konfliktus előtt, alatt és után az etnikai identitás társadalmi jelentősége fokozatosan minden más identitásformát felülírt, ill. magába épített – s ezen a

téren a vallási önazonosság alakult át a leglátványosabb módon, ugyanis etnikai funkciót vett fel, más szavakkal a vallás adta meg az etnikai identitás keretét, alaphangját. Zlatanović emellett számos „alternatív” példát közöl az ettől eltérő identifikációk és mindennapok gyakorlataira (l. pl. a szerb szomszéd házát védő helyi albán esetét: 135–136. p.). Ez nemcsak a kutatói problémaérzékenységét dicséri, de egyúttal jól rámutat a domináns és az alternatív társadalmi és kulturális gyakorlatok eltéréseire és bonyolult működési módjaikra.

A kötet nyilvánvalóan változásvizsgálat is, mégpedig egy fegyveres konfliktus utáni területen, így a háborúk, ill. a kényszmigrációk tanulmányozásával foglalkozó kutatók is értékes adalékokra lelhetnek a könyv lapjain. Az 1999-es év számtalan esetben minősül cezúrának és alaphivatkozásnak az alanyok narratíváiban, de a kutatói értelmezés is világosan kiemeli a háború kultúraformáló szerepét pl. a házasság és a család intézményeinek változásáról szóló részben (141–151. p.), amely a lassan átalakuló tradicionális életminták és az emancipált társadalmi nemek közti konfliktusról és szinkretizmusról szól, de ilyen fényben van mindvégig bemutatva a vezértéma, az etnicitás is.

Zlatanović gyakran idézi beszélgetőtársait, mivel szándéka szerint minél inkább szerette volna megmutatni a hangjukat. Nem pusztán interjúrészletekről van szó, ugyanis párbeszédet, vitákat, egyszóval organikus beszédhelyzeteket is lejegyzett (l. pl. anya és fia párbeszédét a „menni vagy maradni” dilemmájáról: 109. p.). Mérsékeltlen törekedett egyes helyi dialektológiai sajátosságok visszaadására, de még ezek hiányában is érezhető a helyi koszovói szerb tájszólások „íze”, ami csak növeli a kötet szakmai értékét. A szöveget korlátozott számú fényképes illusztrációs anyag is kíséri, amely inkább csak adaléknak, és nem fontos magyarázó értékű hozzájárulásnak minősül (jegyzéküket l.: 352. p.).

A kötet anyagkezelése kiegyensúlyozottságot mutat, s emellett lényegre törő. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egyik altéma sem kap a szükségesnél hosszabb bemutatást, noha gyakorlati-

lag mindegyik alfejezetnél meg lehetne ezt tenni. Ez a módszer könnyedén védhető, hiszen a könyv így nyer egyfajta elengedhetetlen tartalmi integritást, s az olvasóban nagyobb szellemi erőfeszítések nélkül alakul ki az a holisztikus kép, amelyet Zlatanović a kutatásai alapján meg akar mutatni. Kiemelendő ilyen téren a teljes negyedik fejezet, ahol altémáról altémára ért meg egyre többet az érdeklődő a helyi kontextusról, a mindennapi társadalmi gyakorlatok, az etnikai, nemzeti és vallási identitás bonyolult összefonódásáról. Néhány esetben azonban elkerülhetetlenül felmerül a hiányérzet, mégpedig kulcsfontosságú esetekben, így például a szerbek tulajdonában levő telkeket, lakóingatlanokat és földterületeket érintő adásvételi gyakorlatok lokális eltéréseinél és azonosságainál (128. p.). Mindezek szimbolikus jelentőségét és helyi variánsait mindenképpen több empirikus példával kellett volna illusztrálni, noha a terep adottságai között lehetséges, hogy nem egy könnyen megragadható témáról van szó, innen az anyag „vékonysága”.

Összegezve a leírtakat, Sanja Zlatanović munkája láthatóan alapos etnológiai kutatás eredménye, sokszínűsége és szakmai megalapozottsága mellett könnyen olvasható és értelmezhető munka szilárd empirikus bázissal. Biztonsággal állítható, hogy a belgrádi Néprajzi Intézet műhelyében az elmúlt évtizedben született monográfiák közül ez az egyik legjelentősebb. Kívánatos lenne, ha a jövőben angolul is napvilágot látna a kötet, illetve legalább egyes fejezetek magyarra való lefordítása is indokolt lehet. Amíg ez nem történik meg, addig az érdeklődők a rövid angol nyelvű összefoglalóból tájékozódhatnak (358–361. p.), esetleg a szerző világnyelven megjelent tanulmányaiban találkozhatnak az ismertetett témákkal. A könyv – összhangban a kutatóintézet hosszú évekre visszanyúló kiadási gyakorlatával – ingyenesen letölthető az intézet honlapjáról (<http://www.etno-institut.co.rs/cir/monografije/89.php>), de emellett rendes kereskedelmi forgalomban is beszerezhető.

Végh László hetvenéves

(Kép: Fórum Intézet)

Tisztelt és szeretett tudós emberünk, Végh László jubilál: tiszteletreméltó már a kora is. Neve szakmai és civil berkekben fogalom: ő a mindennek megmondhatója, vagyis ha – az ő kifejezésével élve – „gyűjtőterületünkön”, a szlovákiai magyarság körében történik valami, arról elsőként szerez tudomást. Úgy is mondhatnók: hozzá érdemes fordulni bármilyen információért, ami a szlovákiai magyarok jelenével és múltjával kapcsolatos. Amit nem tud kapásból, arról tudja, hol, melyik lapban vagy könyvben keresendő. Segítőkétségénél és tudásánál csak jelleme irigylésre méltóbb: mindenkit partnerének tekint, s bárhol azonnal kész a segítségre, együttműködésre. Sok-sok szervezet, társulat és kutató sokat köszönhet neki.

Somorján érettségizett 1967-ben, majd a pozsonyi Comenius Egyetem politológia-szociológia szakán 1972-ben szerzett diplomát és doktori címet. 1981-ig a pozsonyi Kultúrakutató Intézet tudományos munkatársa. 1981–1990 között a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának nemzetiségi ügyekben illetékes főelőadója, majd 1990-től 1992-ig A. Nagy Lászlónak, a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökének szaktanácsadója. 1993–1995 között a Csemadok Országos Választmányának főtákará.

A Bibliotheca Hungarica Alapítvány alapítója és kuratóriumi tagja. Az alapítvány megszűnte óta (1997) a Fórum Intézet munkatársa, 2016-ig a Bibliotheca Hungarica, majd a Szlovákiai Magyar Levéltár igazgatója.

Közreműködött a szlovákiai magyarságkutatás intézményes kereteinek kialakításában. Pályája a sarlósok munkásságának és kisebbségzociográfiai elképzeléseinek tanulmányozásával indult. Ennek hatására jelentkezett a pozsonyi egyetem politológia–szociológia szakára. Friss diplomásként a pozsonyi Kultúrakutató Intézetbe került, s az 1970-es években részt vett a szlovákiai magyarok művelődésszociológiai vizsgálatában. Később a Nemzetiségi Titkárságon és a Csemadok központi szerveiben végzett munkája során is a szlovákiai magyarság életének sokoldalú megismerésén és dokumentálásán munkálkodott. Az 1990-es évek elején a Zalabai Zsigmond által megálmodott Bibliotheca Hungarica, az önszerveződéssel létrejött nemzetiségi tudományos kutatókönyvtár megvalósításában közreműködött, amely 1997-től a Fórum Kisebbségkutató Intézet kutatókönyvtára lett. Folyamatosan részt vesz a szlovákiai magyar társadalomtudományi műhelyek és intézmények kialakításában. Számos kiadvány szerzője, szerkesztője és lektora. 2006-tól az MTA külsős köztestületi tagja.

Hatvanévesen egy interjúban azt nyilatkozta, most már, „nyugdíjas éveiben” remélhetőleg lesz ideje összeállítani szülőfalujáról, Sárosfáról egy monográfiát. Nem tudhatta, hogy „nyugdíjas éveiben” a korábbinál is több munka és nagyobb feladatok várnak rá. S mivel mások munkáját mindig is magáéinál előbbre valónak tartotta, monográfiájára még várunk kell. Majd a nyolcvanadik születésnapján ismét rákérdezzünk. (csg)

Simon Attila (szerk.)

CSAK ÁLLTUNK ÉS SÍRTUNK

Az első bécsi döntés napjai
a kortársak szemével

FÓRUM

Számunk szerzői

Csehy Zoltán (1973)

költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Godzsák Attila (1990)

történész, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

L. Juhász Ilona (1960)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Jakab Judit (1967)

tanító (Csíkszereda, Románia), doktorandusz (Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország)

Kubassek János (1957)

geográfus, múzeumigazgató (Magyar Földrajzi Múzeum, Erd, Magyarország)

LampI Zsuzsanna (1959)

szociológus, író, újságíró (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Mészáros Veronika (1994)

újságíró, műfordító (Pozsony, Szlovákia)

Murányi Veronika (1978)

etnográfus, kulturális antropológus (Petőfi Program, Somorja, Szenc; Szlovákia)

Neštáková, Denisa (1987)

történész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Nižňanský, Eduard (1955)

történész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Tóth Mihály (1954)

jogász (Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézet, Kijev, Ukrajna)

Vataščin Péter (1987)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Zilizi Kristóf (1993)

közigazdász (Egyetemi Könyvtár, Pozsony, Szlovákia)